

Махон АДАБИЁТИ

Адабий-бадиий, ижтимоий-публицистик журнал

Жамоатчилик кенгаши:

Омонулла ЮНУСОВ
Муҳаммад АЛИ
Абдухалил МАВРУЛОВ
Қаҳрамон ҚУРОНБОЕВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шуҳрат СИРОЖИДДИНОВ
Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ
Хуришид ДЎСТМУҲАММАД

МУАССИСЛАР:

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

Бош муҳаррир:
Шуҳрат РИЗАЕВ

Таҳрир ҳайъати:

Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Отабек САФАРОВ
Дилдорхон АЛИЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Алишер ОТАБОЕВ
Даврон РАЖАБОВ
Шаҳноза НАЗАРОВА

МУНДАРИЖА

ЖАРАЁН

Мустақил тараққиғимизнинг янги даври.	3
Фредерик СТАРР. Ўзбекистон маданияти – ранг-баранг.	7
Мосуд МАННАН, Бангладеш Республикасининг Ўзбекистондаги Фавқулдда ва Мухтор элчиси. Бангладешнинг олти(н) фасли.	120

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

Алишер НАВОИЙ. Сенсиз. <i>(Рус ва инглиз тиллариға В.Рожественский ва А.Обид тарж.)</i>	10
--	----

НАСР

Р.АКУТАГАВА. Фидойи. Ҳикоя. <i>(Рус тилидан С.Умиров тарж.)</i>	14
Т.МИУРА. Адашган шуълалар. Ҳикоя. <i>(Рус тилидан О.Абдуллаев тарж.)</i>	33

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

Олмон халқ шеъриятдан. <i>(Рус тилидан Турсунбой Адашбоев тарж.)</i>	51
---	----

НОБЕЛЬ СОВРИНДОРЛАРИ

Ҳ.ҲЕССЕ. Икки ҳикоя. <i>(Немис тилидан А.Раҳмонов тарж.)</i>	55
---	----

ДРАМА

Б.ШОУ. ПИГМАЛИОН. Беш сахнадан иборат роман-пьеса. <i>(Инглиз тилидан Б.Жумаева ва М.Холбеков ҳамда Г.Шодиева тарж.)</i>	70
---	----

ГЛОБУС

НЕПАЛ ҚИРОЛЛИГИ

Непал адабиёти ва санъати манзаралари.	146
Непал шеърияти.	162

АДАБИЙ САЁҲАТ

О.ОТАХОН. Болаликнинг кўз ёшлари.	173
У.ЧАУДХАРИ. Чўри. Роман-эссе. <i>(Рус тилидан О.Отахон тарж.)</i>	174

УСТОЗ ТАРЖИМОНЛАР БИСОТИДАН

Эркин ВОҲИДОВ.	91
---------------------	----

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

А.ВЕСЕЛОВСКИЙ. Тарихий поэтика. <i>(Рус тилидан Н.Раҳимжонов тарж.)</i>	107
Р.АБДУЛЛАЕВА. Олисадаги яқинимиз.	136
У.ДОЛИМОВ. Миллат муаллими.	139

ҚИЁС ВА ТАЛҚИН

О.ШОФИЕВ. Буқаламуннинг баҳоналари.	124
--	-----

ЖАҲОН МАДАНИЯТИ, САНЪАТИ

М.УМАРОВ. Мольер асарлари ўзбек сахнасида.	130
---	-----

ЖАҲОНИЙ ТАБАССУМ

Тортинчок аёллар. Жаҳон ҳажв усталари ижодидан. <i>(Рус тилидан Ҳ.Сиддиқ тарж.)</i>	191
--	-----

Унутилмас сиймолар.	187
Муковамизда.	190
Таквим.	196
2016 йилда “Жаҳон адабиёти” журналида чоп этилган асарларнинг йиллик мундарижаси.	198
Журналнинг русча ва инглизча мухтасар мазмуни.	206

МУСТАҚИЛ ТАРАҚҚИЁТИМИЗНИНГ ЯНГИ ДАВРИ

Жорий йил 4 декабрда мамлакатимизнинг барча ҳудудида Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови миллий сайлов қонунчилигимиз ҳамда умумэтироф этилган демократик принципларга тўлиқ мувофиқ ҳолда, очиқ-ошкора ва адолатли тарзда ўтказилди. Уларда юртдошларимиз ўз конституциявий ҳуқуқларидан фойдаланиб, Ватанимиз тақдирига дахлдорлик ҳисси билан фаол иштирок этдилар.

Марказий сайлов комиссиясининг маълумотларига кўра, 2016 йил 4 декабрь куни бўлиб ўтган овоз бериш жараёнида сайловчилар рўйхатига киритилган 20 миллион 461 минг 805 сайловчидан 17 миллион 951 минг 667 нафари иштирок этди. Бу рўйхатга киритилган сайловчилар умумий сонининг 87,73 фоизини ташкил қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловининг натижаларига кўра, “Миллий тикланиш” демократик партиясидан кўрсатилган номзод Сарвар Садуллаевич Отамуратовни ёқлаб 421 минг 55 сайловчи (овоз беришда иштирок этган сайловчилар умумий сонининг 2,35 фоизи), Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партиясидан кўрсатилган номзод Шавкат Миромонович Мирзиёевни ёқлаб 15 миллион 906 минг 724 сайловчи (овоз беришда иштирок этган сайловчилар умумий сонининг 88,61 фоизи), Ўзбекистон Халқ демократик партиясидан кўрсатилган номзод Хатамжон Абдурахмонович Кетмоновни ёқлаб 669 минг 187 сайловчи (овоз беришда иштирок этган сайловчилар умумий сонининг 3,73 фоизи), Ўзбекистон “Адолат” социал-демократик партиясидан кўрсатилган номзод Наримон Мажитович Умаровни ёқлаб 619 минг 972 сайловчи (овоз беришда иштирок этган сайловчилар умумий сонининг 3,46 фоизи) овоз берди.

Шундай қилиб, натижаларга асосан, 2016 йил 4 декабрь куни бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловида Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партиясидан номзод Шавкат Миромонович Мирзиёев ғолиб чиқди.

Яна шунини таъкидлаш керакки, Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш жараёнини 5 халқаро ташкилот – Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг Демократик институтлар ва инсон ҳуқуқлари бўйича бюроси, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги, Шанхай ҳамкорлик ташкилоти, Бутунжаҳон сайлов органлари уюшмаси ва Ислом ҳамкорлик ташкилотидан ҳамда Америка, Европа, Осиё ва Африканинг 46 та давлатидан 600 нафарга яқин кузатувчи кузатиб боргани сиёсий кампания демократия талабла-

ри асосида очиқ ва ошкора ўтганининг ёрқин далилидир. Сайлов жараёнини мониторинг қилишда сиёсий партиялардан 37 мингдан ортиқ кузатувчи ҳам фаол иштирок этди.

Сайловнинг очиқлиги ва ошкоралигини таъминлашда оммавий ахборот воситалари ниҳоятда муҳим ўрин тутди. Президент сайловини 615 миллий ва 272 хорижий оммавий ахборот воситалари, жумладан, 315 хорижий ва миллий интернет нашрлари ёритиб борди. Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловини ёритиш бўйича Республика матбуот маркази ва округ сайлов комиссияларининг матбуот марказлари томонидан мамлакатимиз ва чет элнинг 1 минг 400 нафардан ортиқ журналисти иштирокида сайлов кампаниясининг муҳим босқичларига бағишланган 180 матбуот анжумани ва онлайн брифинглар ўтказилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти сайловига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш билан боғлиқ 22 минг 700 дан зиёд мақола ва ахборот материаллари эълон қилинди, кўрсатув ҳамда эшиттиришлар эфирга узатилди.

4 декабрь куни бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови мамлакатимиз ўз олдига қўйган буюк мақсадлар йўлида – дунёдаги ривожланган демократик давлатлар қаторидан ўрин эгаллаш, юртимизни сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан модернизация қилиш, халқимиз учун эркин, тинч ва фаровон ҳаётни таъминлаш борасида яна бир улкан қадам қўйганини, таъбир жоиз бўлса, мустақил тараққиётининг янги даврига кириб бораётганини яққол намоиш этди.

* * *

Дитер Бранденбургер, Германия – Ўзбекистон дўстлик жамияти вице-президенти:

– Аҳолининг аксарияти сайловнинг муҳимлигини ҳамда овоз беришда қатнашиш зарурлигини теран ҳис этаётгани уларнинг эрта тонгдан бу жараёнда фаол иштирок этишидан маълум бўлди. Ҳар бир фуқаро миллати, дини, ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар, сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эга экани жуда эътиборлидир. Бу мамлакатингизда инсон ҳуқуқлари таъминланганидан, ижтимоий тенглик қарор топганидан далолат беради.

Алихейдар Рзаев, “Авиамост” журнали муҳаррири (БАА):

– Кўзи ожиз фуқароларга брайль алифбосида сайлов мавзuida рисо-лалар ва махсус бюллетенлар чоп этилгани, ногиронларга овоз бериш учун кабиналар тайёрлангани таҳсинга лойиқ. Инсонлар оиласи билан байрамона кайфиятда сайловга келди. Улар ўзи ва фарзандлари келажак-гини танлаётганини жуда яхши билади.

Журналистлар учун яхши имкониялар яратилган. Ўзбекистон матбуотида эркин фаолият юритилишининг гувоҳи бўлдим. Пресс-клубда ҳамкасбларимиз билан мулоқот қилдик. Бирлашган Араб Амирликларида ташкил этилган сайлов участкасида фаолият юритаётган ходимлар билан ҳам боғланиб турибман. Улар сайлов очиқ ва ошкора ўтганини маълум қилди. Ўзбекистонга юртимда фаолият юритаётган бир қатор оммавий ахборот воситалари вакиллари келган.

Мухарбек Дидигов, Россия Федерацияси Федерация кенгашининг мудофаа ва хавфсизлик кўмитаси раиси ўринбосари:

– Ўзбекистон халқи Президент сайловига нафақат мамлакат ҳаёти, балки ўзи ва оиласининг эртанги тақдири учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга катта сиёсий жараён сифатида ёндашаётгани, аввало, кафолатли ва барқарор ҳаёт учун овоз бераётгани таҳсинга лойиқ. Самарқанд, Бухоро ва Тошкент шаҳарларида сайловга тайёргарлик ва сайлов жараёни билан бевосита танишиб, бунда аҳолининг барча қатлами учун тенг ва кенг имкониятлар яратилганига гувоҳ бўлдик.

Сайлов мамлакатингиз қонунлари, халқаро демократик тамойиллар ва халқаро ҳуқуқ нормаларига мос, ошқоралик, кўппартиявийлик, эркинлик, тенглик тамойилларига мувофиқ ўтди.

Муртазо Саффори, Эрон парламенти депутати:

– Ўзбекистонда Биринчи Президент Ислоҳ Каримов томонидан шундай мустаҳкам пойдевор барпо этилдики, бу мамлакатнинг хотиржам ҳаёт кечириши, тараққий этиши, бугунгидек тадбирларни юқори савияда ўтказишига кенг шароит яратмоқда.

Очиқлик, транспарентлик, бу – сайлов ўтказишнинг энг муҳим тамойилларидан. Ўнга яқин сайлов участкасида бўлиб, уларнинг барчасида бу омиллар мавжудлигини кўрдик.

Ўзбекистонга саккиз йил олдин келгандим. Жуда катта ўзгаришлар, янгиланиш ва ривожланиш рўй берганига гувоҳ бўлдим. Ишончим комилки, бундан кейин ҳам шундай ривожланиш давом этаверади, бебаҳо неъмат – тинчлик ва осойишталик барқарор бўлади.

Валериус Симулик, Литва Сеймининг Ўзбекистон билан парламентлараро ҳамкорлик бўйича гуруҳ раҳбари:

– Ўзбекистон ҳар томонлама ривожланган. Нафақат бугунги кунга, балки келажакка ҳам салмоқли инвестициялар киритилмоқда. Ёшлар учун яратилган шарт-шароитлар, уларнинг илм олиши, спорт билан шуғулланиши, тадбиркорлик қилиши учун имтиёзлар давлат томонидан таъминланмоқда. Бу ижобий самарасини кўрсатмоқда.

Давлат халқ ишончини қозонаётгани учун ҳам аҳолининг сайловга бўлган муносабати ижобий ва улар бу жараёнда фаол иштирок этди. Сайловга тайёргарлик ҳам шунга муносиб. Ҳаммаси юксак даражада. Кўзи ожиз кишилар учун брайль алифбосидаги бюллетенлар чиқарилганини бошқа бирор давлатда учратмаганман.

Абдурахмон Ал-Хамиси, Миср Араб Республикаси Ёзувчилар уюшмаси аъзоси:

– Ўзбекистон дунёда энг тез ривожланаётган, жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнига эга давлат ҳисобланади. Бунга буюк Йўлбошчи Ислоҳ Каримов асос солган миллий модель самарасида эришилди. Бугун халқ танлайдиган номзод, бўлажак Президент зиммасида ана шу бошланган ишларни муносиб давом эттиришдек масъулият бор.

Буни халқ ҳам англаб, сайловга шу нуктаи назардан ёндашиб, унда фаол иштирок этди. Бу жараёнда барчаси тартибли ўтгани, бунинг учун барча имкониятлар таъминлангани эътиборга лойиқ.

Эдгар Клозе, Бранденбург Технологиялар ва инновацияларни ривожлантиришни кўллаб-қувватлаш институти президенти (Германия):

– Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов томонидан ишлаб чиқилган, машҳур беш тамойилга асосланган тараққиётнинг “Ўзбек модели” асосида мамлакатингиз барча соҳаларда юксак натижаларга эришмоқда. Мамлакатингизда олиб борилаётган ислохотлар замирида аввало инсон манфаатларини таъминлаш, халқ фаровонлигини оширишдек олийжаноб мақсадлар кўзланган.

Пойтахтингиздаги 409, 213, 348-сайлов участкаларида бўлиб, овоз бериш жараёни билан танишдим. Сайловчилар эрта тонгдан сайлов участкаларига келиб, ўз номзодига овоз берди. Уларнинг кайфияти баланд, сайлаётган номзодига ишончи мустаҳкам.

Мазкур сайлов Ўзбекистон тараққиётини янги босқичга олиб чиқишига хизмат қилиши шубҳасиз. Одамларда мамлакат тақдирига дахлдорлик туйғуси ортгани яққол кўзга ташланди. Бу мамлакатингизда демократик ислохотлар амалий натижалар бераётганининг ифодасидир.

Вента Коцере, Латвия университети Академик кутубхонаси директори:

– Ўзбекистонга ҳар гал келганимда бу ердаги оламшумул ўзгаришлар ҳавас уйғотади. Биринчи Президент Ислом Каримов томонидан Ўзбекистонда аждодлар меросини асраб-авайлаш борасида амалга оширилган ишлар салмоғини кўриб ҳайратга тушмаслик мумкин эмас. 2014 йил май ойида Самарқанд шаҳрида ўтган “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожига роли ва аҳамияти” мавзuidaги халқаро конференцияда Ислом Каримов нутқи менда жуда катта таассурот қолдирган эди.

Бугун Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия институтидаги 90-ҳамда Тошкент шаҳридаги Инҳа университетидаги 105-сайлов участкаларида овоз бериш жараёнини кузатиб, Ўзбекистон халқи наинки ўтмишга ҳурмат, балки келажакка ҳам юксак ишонч билан қарашига амин бўлдим. Юқори ташкилий тайёргарлик, сайловчилар фаоллиги ҳамда мазкур жараён иштирокчиларининг ҳамжиҳатлиги сайловнинг муваффақиятли ўтказилишини таъминлайди, деб ўйлайман.

Овоз бериш жараёнида нафақат сайловчилар, балки уларнинг фарзандларига ҳам алоҳида эътибор қаратилган. Сайлов участкаларидаги она ва бола, тиббиёт хоналари, айтиш жоизки, сайлов тизимида нодир амалиётдир.

ЎЗА материаллари асосида тайёрланди.

ФРЕДЕРИК СТАРР: “ЎЗБЕКИСТОН МАДАНИЯТИ – РАНГ-БАРАНГ”

Жорий йилнинг 4 декабри муҳим сана сифатида мамлакатимиз тарихида қолди: шу куни ўзбек халқи ўзига муносиб йўлбошчи танлади. Мазкур сиёсий тадбирни жаҳон ҳамжамияти катта қизиқиш ва эътибор билан кузатиб борди, халқаро кузатувчилар юртимизга келиб, сайлов жараёнига бевосита гувоҳ бўлди. Нуфузли халқаро кузатувчилар орасида Жон Хопкинс университети (АҚШ) профессори жаноб Фредерик Старр ҳам иштирок этди.

Шу ўринда профессор Фредерик Старр исми халқимизга таниш ва қадрдон эканини ҳам қайд этиб ўтиш жоиз. Боиси, Марказий Осиё ва Кавказ тадқиқотлари институти таъсисчи директори бўлган Фредерик Старрнинг “Американи ким кашф этган?”, “Марказий Осиёни қайта кашф қилиш” сингари тадқиқот-мақолалари, “Фарғона водийси – Марказий Осиё юраги”, “Янги Ипак йўллари” каби китоблари Ўзбекистоннинг бой ва қадимий тарихи, маданиятига янгича ёндашуви ва холислиги билан эътиборни тортади. Энг муҳими, таниқли олим марказий осиелик мутафаккирларнинг дунё тамаддунида ўрни беқиёс эканини таъкидлайди. Жумладан, унинг 2014 йил 15–16 май кунлари Самарқанд шаҳрида бўлиб ўтган “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожига роли ва аҳамияти” мавзусидаги халқаро конференцияда қилган маърузасида шундай дейлади: “Салкам минг йиллар мобайнида тараққиётга мезбонлик қилган Марказий Осиё Ўрта Шарқ, Европа, Ҳиндистон ва Хитой мамлакатларининг гўзал маданияти учрашган, савдо-сотик тизими бирлашган марказ вазифасини ўтади. Буюк ипак йўлида жойлашган ҳеч бир миллат Марказий Осиё халқлари каби оламшумул ғоялар, кашфиётларни ўрганиб, юксак даражада такомиллаштирмаган ва Евроосиё мамлакатларида ишлаб чиқариш технологияларининг сўнги ютуқларини турмуш тарзларида жалб қилмаган”.

Сайлов жараёнида мухбиримиз профессор Фредерик Старрдан мухтасар интервью олди. Қуйида меҳмон олимнинг ўзбек халқи маданиятига доир фикрлари ва журналимиз номига билдирган тилаклари эътиборингизга ҳавола қилинмоқда.

Таҳририятдан

– Жаноб Старр, Сизни Ўзбекистонда кўриб турганимиздан мамнунмиз. Айниқса, Ўзбекистоннинг бой тарихига эътиборингиз, мутафаккир аجدодларимизнинг дунё илм-фани ривожига

қўшган катта ҳиссасини жаҳон миқёсида тарғиб этаётганингиз биз учун қадрли. Ўзбекистон оммавий ахборот воситаларида, хусусан, “Жаҳон адабиёти” журналида бу тадқиқотларингиз эълон қилинган, ўқувчиларда катта қизиқиш уйғотган. Айниқса, Аҳмад ал-Фарғоний, Абу Райҳон Беруний сингари Шарқ алломаларининг ютуқларини янгича йўсинда таҳлил қилганингиз эътиборга молик. Бу борада яна қандай вазифаларни муҳим деб ҳисоблайсиз?

– Шарқ алломаларининг жаҳон тамаддунидаги ўрни бекиёс. Афсуски, бу даҳо мутафаккирларнинг илм-фан ва маданият ривожига катта таъсир қилган асарларининг кўпи йўқолган. Бугун ўн ёки йигирма фоиз қўлёзмаларнигина топишнинг имкони бор. Шу ўн-йигирма фоиздан ҳам замонавий нашр шаклига яқини янада кам. Демак, биз ҳозир санокли асарлар ҳақида сўз юритмоқдамиз. Менимча, ўтмишдаги буюк мутафаккирларнинг бугун қўлимизда мавжуд асарларини нашр этиш ҳозирги замоннинг энг долзарб вазифаларидан бири саналади. Уларнинг орасида кейинги пайтларда энг кўп нашр этилаётгани – Ибн Сино қўлёзмалари. Шунингдек, Берунийнинг ҳам дунёнинг айрим тилларига ўгирилган асарларини топиш мумкин. Шарқ алломаларининг самарали ижод қилгани, ўзларидан бой илмий мерос қолдирганини инобатга олсак, нашр этилишини, ўқувчилар қўлига етиб боришини кутиб ётган қадимий рисолалар жуда кўп ва уларни топиш даркор. Табиийки, бу жараёнда сизлар айрича фаоллик кўрсатишингиз лозим. Қадимий қўлёзмаларни илмий истеъмолга олиб кириш, араб, форс тилидаги матнларни ўзбек ва инглиз тилларига ўгириб, нашр этишингиз керак деб ҳисоблайман. Шу ўринда масаланинг яна бир жиҳатига тўхталиб ўтиш керак. Биз тилга олаётган алломаларнинг қўлёзмалари собиқ Иттифоқ даврида рус тилига таржима қилинган. Ана шундай таржималарнинг сифатли ва ишончлиларини ҳам ўзбек ва инглизчага ўгириб, қайта нашр этиш керак. Менимча, қийин бўлса-да, бу эзгу ниятларни рўёбга чиқаришнинг имкони бор.

– Бугунги кунда ўзбек маданиятининг дунёдаги ўрнига қандай баҳо берасиз?

– Мен ўзбек маданияти эмас, Ўзбекистондаги маданият деган бўлардим. Чунки бу ранг-баранг ва бой маданият. Бугун кечкурун мени операга таклиф қилишди. Томошани кўриб, юртингизда мумтоз мусиқанинг жуда кучли анъаналари бор эканига амин бўлдим. Шунингдек, сизларда классик театр ва ўзбек театрининг ҳам ўзига хос анъаналари яшаётган экан. Афсуски, мамлакатингиздан ташқарида бу бой мерос ҳақида маълумот у қадар кўп эмас. Хусусан, энг сара мусиқачиларингиз тўғрисида яхши билмаймиз. Бугунги кунда ўзбек адабиётидан инглизчага ўгирилган таржималар ҳам бармоқ билан санарли. Сўз яна бояги масала – таржимага бориб тақалаяпти. Агар сиз ўзбекча асарларнинг дунёда танилишини, мисол учун, Японияда ўқилишини истасангиз, уларни инглиз тилига ўгириб, нашр эттириш керак. Замонавий ўзбек адабиёти намуналарини инглизчага таржима қилиниб, нашр этиш ишлари тез орада жонланади деган умиддаман. Чунки Ўзбекистонда бунга барча имконият ҳам, салоҳият ҳам етарли.

– Ўзбекистон ўз тарихидаги катта сиёсий тадбир арафасида турибди. Президентлик сайловларини кузатиш асносида қандай фикрга келдингиз? Ўзбек халқининг тараққиёт йўлини танлашидаги мустақил қарорига муносабатингизни билмоқчи эдик.

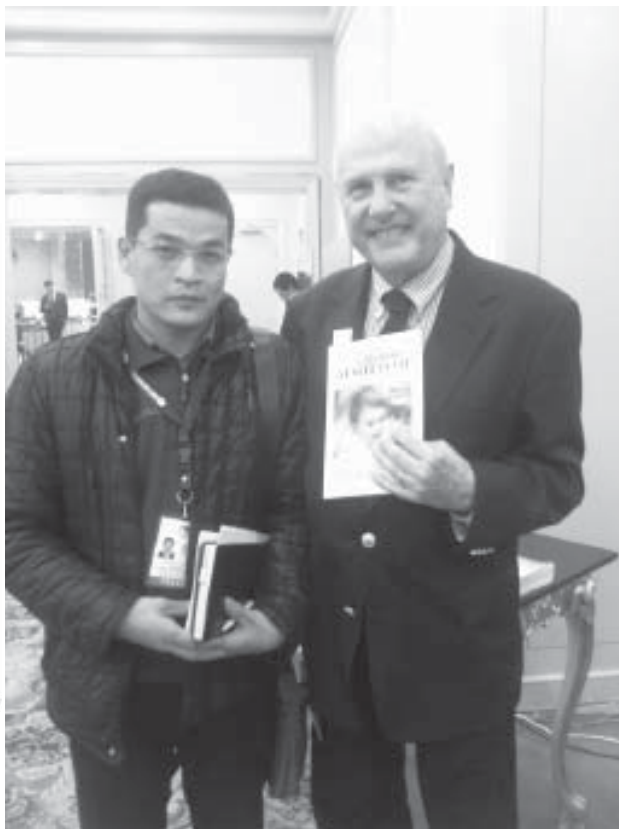
– Сайлов жараёни катта қизиқишга сабаб бўлмоқда. Бир нарсани тан олиш керакки, бу тадбирлар мамлакат етакчисининг вафотидан сўнг, катта ўзгаришлар пайтида бўлиб ўтмоқда. Бутун дунёда ҳам ўзгаришлар баъзан хавфли бўлиши мумкин. Аммо юртингизда ҳаммаси тинч ва қонуний ўтмоқда. Ўйлайманки, бу мамлакатнинг сиёсий ва ижтимоий ривожини кўрсатувчи улкан ютук. Мен сайловга оид ташкилий ишлар билан танишиш имкониятига эга бўлдим ва таассуротларим ижобий. Чунки сайловга қизиқишнинг юқорилиги ва мақтовга арзигулик тайёр-гарлик жараёни яққол кўришиб турибди. Натижалар ҳам шунга яраша бўлишига ишонамиз.

– “Жаҳон адабиёти” журнали ўқувчиларига тилақларингиз.

– “Жаҳон адабиёти” журнали тахририяти ва ўқувчиларига! Келаётган йилда нашрингиз янаям гуркираб кетсин. Минглаб янги муштарийлар топинглар ва жаҳон адабиёти оламидаги ажойиб меҳнатингизнинг роҳатини кўринг!

Отабек МУҲАММАДИЕВ сўхбатлашди.

*For the editors and readers
of Jahon Adabiyoti!
May your publication
flourish in the
coming years, may you
find thousands of new
readers, and may you
enjoy your wonderful
work in the world of
literature.*
Frederick Starr
30 Dec 2016

Профессор Фредерик Старр Ўзбекистонда.

Алишер НАВОИЙ

(1441–1501)

СЕНСИЗ

*Манга ўлмаклик эрур ҳажрда осон сенсиз,
Ўлайин, лек даме бўлмайн, эй жон, сенсиз.*

*Жонсиз имкони нафас йўқ кишига, ваҳки, манга
Не учун тинмас экин бир нафас афғон сенсиз.*

*Барқ ила раъдчадур тоғ уза мен мажнунга,
Кечалар оҳ била нолаи тинҳон сенсиз.*

*Тушмасин кимсага бу навъ қатиқ кунки, манга
Буйлаким, қолмишам ўз ҳолима ҳайрон сенсиз.*

*Қилмагай танга ажал дарду балоси жонсиз,
Жонга зулмики қилур меҳнати ҳижрон, сенсиз.*

*Чарх ҳажрингда яқиндур бошима емрулгай,
Кўр, нелар келтурадур бошима даврон сенсиз.*

*Бўлса васлингда Навоий йўқ ажал мумкин анга,
Лек бир лаҳза ҳаёт анга не имкон сенсиз.*

“Фавойид ул-кибар”, 221-газал

ЛУҒАТ:

Даме – бир нафас
Барқ – яшин, чақмоқ
Раъд – момақалдирок

Ғазалнинг насрий баёни

Дилнавоз ЮСУПОВА шарҳи

1. Менга сенсиз ҳижронда қолмоқликдан кўра ўлмоқлик осондир, эй жон, ўлишга розиман, лекин бир нафас ҳам сенсиз қолмоқликка рози эмасман.

2. Инсон жонсиз нафас олишга қодир эмас, лекин, э воҳ, менинг ҳолатим шундайки, бир нафас ҳам фиғон қилишдан тўхтамайман.

3. Сенсизликда мендек мажнун (телба)нинг кечалар чеккан оҳим ва яширин нолам худди тоғ устидаги чакмоқ ва момақалдиروقқа ўхшайди.

4. Ҳеч кимнинг бошига менинг кунимдек қаттиқ кун тушмасин, сенсизликда шундай ҳолдаманки, ўз аҳволимга ҳайронман.

5. Ажалнинг дарду балоси жонсиз танга ваҳм сололмайди, лекин ҳижрон машаққати жонга зулм қилиб, изтироб солади (Ёки ҳижрон машаққати жонга шундай изтироб солдики, энди бу жонсиз вужудга ажалнинг дарду балосидан кўркув йўқ).

6. Айрилиқ шундай давом этадиган бўлса, яқин кунларда бу фалак менинг бошимга қулаб тушса керак, кўргилки, бу даврон бошимга сенсиз не кунларни соляпти.

7. Агар сенинг васлинг муяссар бўлса, Навоий учун ажал йўқ, лекин сенсизликда бир лаҳза ҳам яшашнинг имкони йўқ.

Ғазалнинг умумий мазмун-маъноси

Алишер Навоийнинг мазкур ғазали ошиқона мазмунда бўлиб, услубан шарҳи ҳол йўналишида ёзилган. Унда мураккаб тасаввуфий истилоҳлар, чуқур ботиний маънолар кўзга ташланмайди. Шоир содда ва равон усулда ёр ҳажрида кўнглидан кечган ҳиссиётларини ажойиб ташбеҳ ва бадий тасвир воситалари орқали баён этган. Ғазал лирик қаҳрамоннинг ёрсиз айрилиқда яшагандан кўра ўлмоқликни афзал кўриши ҳақидаги иқрори билан бошланиб, яна шу иқрор билан якун топади.

Биринчи байтда шоир “эй жон” бирикмаси орқали ёр (жонон)га мурожаат қилиб, унинг кўнгилга жондек яқин ва азиз эканлигига ишора қилади. Лирик қаҳрамон жонсиз қолишга рози-ю, лекин жононсиз қолишга асло кўнмайди.

Иккинчи байтда ошиқ ўз ҳолатининг турфалигидан ажабланади: жонсиз қолган инсон нафас олиш имконига эга бўлмаслиги керак, лекин ажабланарлиси шундаки, ғазалнинг лирик қаҳрамони бир нафас ҳам фиғон қилишдан тўхтамаяпти. Бунда “нафас” сўзи билан икки маъно ифодаланмоқда: биринчи мисрада *нафас олмоқ* ва иккинчи мисрада “бир” сўзи билан биргаликда *муддат*, *вақт* маънолари англашиляпти.

Лирик қаҳрамон ёрсиз айрилиқда шундай телба (мажнун)га айланганки, унинг тунлари чеккан оҳлари ва яширин нолишлари фарёд чекиб, кейин тоғ ортига яширинган чакмоқ ва момақалдиروقнинг ҳолатига ўхшайди.

Лирик қахрамоннинг ёрсизликдаги изтироблари баёни байтма-байт кучайиб боради: ёр ҳажрида ошиқнинг бошига шундай оғир кун тушганки, у ҳеч кимсага бундай қаттиқ ва оғир кунни раво кўрмайди. У шундай ҳолдаки, ҳатто ўз-ўзини англашга қодир эмас, ўз нотавон ҳолидан ўзи ҳайрон даражага етган.

Кейинги байтда “жон” сўзининг турли маъно товланишлари (руҳ, тириклик, вужуд, жисм) орқали бетакрор тимсоллар яратилган: бу тан жонсиз қолса, ажалнинг дарду балоси унга кўркув сололмайди, лекин ёрсиз қоладиган бўлса, ҳижрон машаққатидан бу жисмга озор етади, яъни ҳижрон азоби жонни шунчалик изтиробга солганки, энди ошиқ учун ажал ваҳмидан хавотир йўқ.

Айрилиқ ошиқни охир-оқибат шундай бир ҳолга олиб келдики, унинг назарида бу фалак тез орада ошиқнинг бошига қулаб тушгудек бўлади. Кейинги мисрада ошиқ ёрга мурожаат қилар экан, бу замондан келган барча дарду аламларга унинг ҳижронини сабаб қилиб кўрсатади:

Кўр, нелар келтурадур бошимда даврон сенсиз.

Афсуски, русча таржимада ғазалнинг асосий мазмун-моҳиятини очиб берадиган мазкур байт тушириб қолдирилган.

Умуман олганда, Алишер Навоийнинг ушбу ғазали лирик қахрамоннинг ишқ йўлидаги изтироблари ва ҳис-гуйғуларини юксак бадиият ва бетакрор мазмун воситасида акс эттирганлиги билан мумтоз шеърятимизнинг ноёб дурдоналари сирасига қиради.

Ғазалнинг русча таржимаси

МНЕ НЕ СТРАШНО

Таржимон – Всеволод Рождественский

*Мне не страшно с этой жизнью разлученье – без тебя,
Пусть умру, зачем душу мне дуновенье – без тебя.*

*Без души вздохнуть не может человек. О, горе мне!
Почему не нахожу я облегченья без тебя.*

*Жаждет сад, лишенный грома и блескучего дождя.
Мне, Меджуну, от печали нет спасенья – без тебя.*

*Пусть другой век не знает горя, ведомого мне,
Мне нести его на сердце нет терпенья – без тебя.*

*Разлученного с тобою поразит жестокий рок,
Я томлюсь с тобой в разлуке, жизнь – мученье без тебя.*

*Навои ждет только смерти в разлучении с тобой,
Как же может жить он в мире хоть мгновенье – без тебя?*

WITHOUT YOU

Таржимон – Аъзам ОБИД

*For me to die in bitter torment – it's easy bit without you,
I better die, hey soul, to stay I can't admit without you.*

*A dead man cannot breath at all, however when you look at me
The lamentation and weeping do not quit without you.*

*Like thunder, lightning over hill out of public eye at nights
The wail and cry of me, delirious, do not befit without you.*

*I wish that no one ever had a difficult time like mine now,
I am astonished by my actions and my wit without you.*

*Grief and trouble of decease are not frightful for lifeless flesh
The burden of yearning bedevils, it is quick to hit without you.*

*The heaven might fall on my head from the bitterness of parting,
See, what will these days at last for me transmit without you.*

*Navoi would be immortal if you do not break the tryst,
But he can live not a moment, life will split without you.*

ЗАМОНАВИЙ ЯПОН НАСРИДАН

РЮНОСКЭ АКУТАГАВА

ФИДОЙИ

(1892–1927)

Ҳикоя

*Рус тилидан
Сайди УМИРОВ таржимаси*

Рюноскэ Акутагава асарлари дунё бўйлаб кенг тарқалган. “Оскар” мукофоти соҳиби, машҳур режиссёр Куросава унинг “Расёмон дарвозаси” асари асосида фильм яратган. Муқаддам журналимизда адибнинг бир неча ҳикояси Воҳид Умиров, Сайди Умиров таржимасида берилган. “Фидойи” асари Р.Акутагава ижоди, маҳорати ҳақидаги тасаввурларни тўлдиради, деган умиддамиз.

I

Тэмпонинг иккинчи йили¹, сентябрь кунларидан бири. Эрталаб. Конденинг Доботё кўчасидаги “Мацуною” ҳаммоми ҳар қачонгидек гавжум. “Жамоат ҳаммоми...” Бу ерда ҳамма нарса айқаш-уйқаш: худолар шаънига олқиш-мадҳиялару бутларга сиғиниш, муҳаббат хангомаларию нотайин хиргойилар...” Сикитэ Самбанинг² кулгили асарларидан бирида тасвирлаган манзара ҳозир ҳам ўзгармаган.

Мана, сочини айни урф бўлган “аёл турмаги” тахлит турмаклаган ми-жоз сувга тушиб олиб хиргойи қилади. Сочи “тёммагэ хонда” турмакли бошқа биттаси сувдан чиқиб, сочиғини сиқиш билан овора. “Ооитё” турмакли, юзи силлиқ учинчиси татуировкали яғринидан иссиқ сув куяётибди; “ёсибэй якко” русумдаги сочли йигит юзини ҳалидан бери

* Манба: Рюноскэ А. Усмешка богов. – Санкт-Петербург, Азбука-классика, 2005.

¹ Тэмпонинг иккинчи йили – 1831 йил.

² Самба (1776–1822) – “Жамоат ҳаммомлари” асари муаллифи.

зўр бериб ишқаб ётибди; бочка ёнида ўтирган роҳиб “оббо” дея бошидан совук сув куймоқда. Сочининг турмаги учаётган асалариними-ей, ниначиними-ей эслатадиган болакай ғаров қовғача ва сопол товокни бир-бирига уриб, тақиллаган овоздан завқ олади... Бир-бирига ўхшамас бу мавжудотлар сувда ялтираган силлиқ гавдалари билан буғли деразадан куз куёши нурлари тушиб турган тор ҳаммомни эгаллаб олган.

Ҳаммомда ўзгача ғала-ғовур. Энг аввало сувнинг шапиллаб сачрашию тоғораларнинг тақир-туқури, одамларнинг баланд-паст овозда гаплашишларию алланималарни хиргойи қилишлари ва ниҳоят, қоровул шақилдоғининг шақиллаши қулоққа чалинади. Ҳаммомни ҳовуз ва ювиниш майдончасидан ажратиб турган тўсикнинг икки тарафида, худди жанг майдонидагидек, шовқин-сурон ҳукмрон. Баъзан савдогарлар, тиланчилар кириб қоларди. Турган гапки, мижозларнинг кети узилмайди.

Шундай ола-ғовур ичида қимтинибгина бир чол бурчакда ювинарди. У кўринишидан олтмишдан анча ошгандай эди. Чаккасидаги оқиш-сарик сочлари, хира тортган кўзлари уни хунукроқ қилиб қўйганди. Озғин бўлса-да, зуваласи пишиқ, ҳатто анча тетиклиги, салқи қўлоёқлари қариликка бўй бермаётганини кўрсатиб турарди. Юзи ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин эди: бақувват ияги, катта оғзи, куч-қувватга тўла пайтларида ёввойи ҳайвоннинг кўзларидек шиддатли чакнаб кетарди.

Чол белидан юқорисини совунлаб бўлгач, кичик ёғоч тосдаги сувда чўмилишда давом этди. У бир парча қора шойи билан аъзойи баданини яхшилаб ишқалади, лекин қуриб, ажин босган терисидан кир деган нарса чиқмади. Бу унга ҳаётининг кузи бошланганини эслатди ва бир зум қайғуга чўмди. Оёқларини ювиб, хўл сочиқ билан артди, шунда бирдан қўли ишламай қолди, гўё куч-қувват уни тарк этгандай. Тоғорадаги ёруғлик акси кўзига тушиб, хурмонинг қизил меваларини эслатиб юборди.

Тўсатдан чолнинг шуурига ўлим шарпаси тушгандай бўлди. Бу шарпада илгаригидек уни кўрқитадиган ваҳимали нарса йўқ эди. Серташвиш ҳаётнинг серташвиш азоб-уқубатларидан қутулса, ўлим соясида туш кўрмай ухласа, қандоқ хурсанд бўларди, ахир, тоза одамлар туш кўрмай ухлайди, дейишади-ку. У яшашдан чарчаганди. Ижод азобларидан эса кўпроқ чарчади, бу азобга бир неча йилки, гирифтор эди.

Чол сесканиб тоғорани кўтарди. Атрофда ҳамон гангир-гунгирлар давом этар, шўх овозлар янграр, буркираган буғ орасида яланғоч одамлар у ёқдан-бу ёққа юрар эди, тўсиқ орасидан эшитилаётган утадзаймон куйига янги қўшиқлар “Мериясу”¹ ва “Ёсикано”² қўшилди. Буларнинг барида, турган гапки, унинг кўнглини вайрон қилган абадиётдан ном-нишон йўқ эди.

– О, сэнсэй³, сизни бу ерда учратаман деб ҳечам ўйламагандим! Сэнсэй Кёкутэйнинг каллайи саҳарлаб ҳаммомга келиши тушимга ҳам кирмаган эди.

¹ Мэриясу – кабуки театрида жўрсиз айтиладиган лирик ашула.

² Ёсикано – ишқий халқ қўшиғи.

³ Сэнсэй – жаноб маъносида.

Чол бурилиб ўрта бўйли, қизил юзли, сочи “хосоитё” усулида олдирилган эркакни кўрди. У тоғораси олдида қаққайиб турар, сочиғини елкасига ташлаб олган эди. Афтидан, эндигина ювиниб, устидан тоза сув қуймоқчи бўлганга ўхшайди.

– Хурсандман, сиз ҳам ҳар доимгидек, вақтингиз чоғ, – деди сезилар-сезилмас истехзо билан жилмайиб Бакин Сакити Такидзава.

II

– Қўйсангиз-чи, шунга ҳам хурсанд бўласизми? Энг бахтли лаҳза – “Саккиз олапар”нинг янги боблари чиқаётгани. – Суҳбатдош сочиғини тоғорага ташлади-да, янада тезроқ бидирлаб кетди: – Кимнинг хаёлига келибди дейсиз! Фанамуси ўзини кўчада куйлайдиган кўр ашулачи деб таништирибди ва Кабунгони ўлдиришни кўнглидан ўтказибди. Сўнгги дақиқаларда уни қийноққа солишадиганда Соскэ ёрдамга келибди. Зўр топилди-а? Қаранг, бу воқеа Соскэга Кабунго билан яна бир бор учрашиш имконини берган. Мен, Омия-Хэйкити – бор-йўғи атторлик моллари савдоси билан шуғулланувчи одам бўлсам-да, “Ёмихон”ни¹ бир қадар биладиган ва кадрлай оладиганларданман, дея оламан. Шу боис, ишонинг, “Саккиз олапар”ингизнинг бирор жойидан айб қидирмоқчи эмасман. Ўзимга номаълум бўлган нарсалар ҳақида фикр юритишга журъат этганим учун узр...

Бакин сукут сақлади ва иккинчи оёғини ювишга тушди. У анчадан бери мухлисларининг мақтов ва такаллуфларига изн берарди. Лекин бу хайрихоҳлик, мақтов-хушомадлар ҳақида соғлом ва холис фикр юритишга халақит қилмасди. Доно ва синчков Бакин учун бу табиий ҳол эди. Айни чоғда, нечоғлик фавқулодда туюлмасин, одамларга ақлидрок билан холисона баҳо бериш, ўз навбатида, мухлислари кўнглига оғир туюлмасди.

Шу боис у ҳар қандай одамни бир вақтнинг ўзида ҳам ёмон кўриши, ҳам яхши кўриши мумкин эди. Омия Хэйкити шундай одамлар сирасига кирарди.

– Нима бўлгандаям сиздай ёзиш учун анча-мунча куч керак бўлади, сиз биз, японларнинг Ло Гуань-чжунисиз. Кечирасиз, мен яна валдирашга тушиб кетибман. – Хэйкити тагин кулиб юборди. Унинг қаттиқ кулгиси яқин жойда ювинаётган бир кўзи ғилай, қорачадан келган, сочини “ооитё” усулида олдирган қораширғай одамнинг диққатини жалб этди. У Бакин ва Хэйкити томон бурилиб, гоҳ унисига, гоҳ бунисига қаради-да, ғалати тарзда оёғи тагига тупурди.

– Сиз ҳозир ҳам аввалгидай хокку ёзишга қизиқасизми? – сўради Бакин суҳбат мавзусини бошқа ёққа буриб. Лекин у ғилайнинг ғазабнок ижирғанишини пайқамаганди. Бахтига, пайқаганида ҳам унга қараб туриб кўзи ожизлигини билолмасди.

– Сизнинг эътиборингиздан жуда миннатдорман, лекин айтишим керакки, мен бор-йўғи бир ҳаваскорман, кўлимдан келмайдиган ишга уринишга виждоним йўл қўймайди. Ҳар хил шеърият кечаларига бо-

¹ Ёмихон – япон насрининг қадимий жанрларидан бўлиб, Европа рицарлик романларига ўхшайди.

риб турсам-да, асарларим негадир босилмайди. Айтгандай, Сэнсэй, сизнинг танка ва хоккуда ёзишга майлингиз кучли эди, чамаси?

– Мен уларни кўнгилдагидай чиқаролмайман. Гарчи бир вақтлар шеър ёзган бўлсам ҳам.

– Қўйинг-э, ҳазиллашаяпсиз, шекилли!

– Йўқ. Бу мен қиладиган иш эмасга ўхшайди. Ҳозирга қадар шеър ёзаётиб ўзимни зўр бериб девор тирқишидан қарашга уринаётган сўқирдай ҳис этаман. – Бакин “мен қиладиган иш эмас” сўзларига алоҳида урғу берди. У мутлақо ўзини танка ёзишга ноқобил деб ҳисобламасди, агар шундай ҳисобласа, ўз кучига ишонмаган бўлиб чиқарди. Шунчаки анчадан буён бунақа санъатни жини суймасди. Ни-мага дейсизми? Шунинг учунки, танка ҳам, хокку ҳам, тор бағрига уни, Бакинни сиғдиришга ожиз эди. Ҳар қандай учлик ёхуд бешлик, лирик бўладими, пейзажми, қанчалик усталик билан тизилмасин, на-срий асарларининг бир неча сатрига тенг келолмасди. Бундай санъатни иккинчи нав санъат деб ҳисобларди у.

III

Бакиннинг “мен қиладиган иш эмас” дейиши аслида унинг нафрати ифодаси эди. Афсус! Омия Хэйкити, афтидан, буни англаб етмади.

– Э, гап бу ёқда денг, – деди у узр оҳангида, сиқилган сочиқ билан баданини қизартириб ишқаларкан. – Мен бўлсам сиздай буюк одам ни-мага қўл урса, қойил қилиб уддалайди, деб ўйлардим. Осмони фалак инсонга бирданига икки хазина бермайди, деганлари рост экан-да.

Иззатталаб, нозиктаъб Бакин ўз сўзларини қандай бўлса, шундайича тушунишларидан дили ранжиди. Хэйкитининг узр оҳангида гапириши ҳам ёқмади. Сочиқ ва латгани полга ташлаб хиёл эгилди-да, пешонаси тиришганча қизишиб деди:

– Барибир шеърни ҳозирги манаман деган шоирлардан қотириб кўяман, десам бўлади.

Шундай дер экан, ўзининг болаларча соддалигидан уялиб кетди. Ҳозиргина Хэйкити унинг асарларини баланд пардаларда мақтаганида унчалар қувонмаганди. Энди бўлса, уни шеър ёзишга номуносибга чиқариб ўтиришибди. Батамом тескари! Ўзини тутиб олганини дарҳол англаб Бакин шошиб-пишиб баданига тоғорадан сув ағдарар, шу билан хижолатини яширмоқчи бўларди.

– Албатта-да. Акс ҳолда сиз “Саккиз олапар”дек дурдонани яратган бўлармидингиз. Мақтанишга йўймангу, мен сезгир, зийрак одамман.

Хэйкити яна қаҳ-қаҳ уриб кулди. Ғилай яқин атрофда кўринмас, ту-пугини сув оқизиб кетганди. Хэйкитининг гаплари уни янаям хижолат-га солди.

– Сиз билан суҳбатга берилиб кетибман. Бориб ховузга бир шўнғиб келай.

Бакинни тушуниб бўлмайдиган хижолат ҳисси тарк этмаётганди. Мухлисидан чекингани ўзига алам қилиб жойидан кўзғалди. Хэйкити-га эса, кўриниб турибдики, Бакиннинг сўзлари унга – истеъдодининг чин мухлисига янада кўпроқ куч, ишонч бағишлади.

– Хўп бўлмаса, Сэнсэй, якин ўртада албатта бир шеър ёзасиз деб ишонаман. Келишдикми? Ёдингиздан чикмасин-а! Энди бўлса бу мавзуга қайтмайлик. Биламан, сиз ўта банд одамсиз, лекин йўлингиз тушганда, биз томонларга марҳамат қилсангиз. Ижозатингиз билан сизни-кига кириб ўтарман! – Бакиннинг орқасидан бақирди Хэйкити. Унинг бир кўзи тўсиқ томон бораётган Бакинда эди, сочиғини яна бир марта ювиб сиқди, кейин Кёкутэй-Сэнсей билан учрашганини хотинига қай йўсинда айтишини ўйлай кетди.

IV

Тўсиқнинг нариги тарафи нимқоронғи эди. Сувдан кўтарилаётган буғ тумандан ҳам қуюқ эди. Кўзи хира Бакин чўмилаётганларга зўр бериб тикилди. Бир амаллаб ҳовузга борди, холироқ бурчакка ўрнашиб олди-да, тиришган танасини сувга ботирди.

Бу сафар сув аввалгидан илиқроқ эди. Бакиннинг танасидан тортиб оёқ панжаларигача гупиллаб иссиқ урди. Чуқур нафас олди-да, ҳовузни секин кўздан кечира бошлади. Ғира-ширада чўмилаётганларнинг бошлари элас-элас кўринарди. Улар еттита, балки саккизта бўлиб, хиргойи қилар, гаплашар эди. Тўсиқ орасидан тушиб тураётган хира ёруғ сувда акс этарди. “Жамоат ҳаммоми”нинг кўнгилни айнитувчи ҳиди димокқа урарди.

Бакин кўпдан буён учқур-тотли орзуларга берилишни хуш кўрарди. Мана, ҳозир ҳам, иссиқдан ланж, хаёлида бўлғуси китоби манзаралари жонланди.

...Куёш нурини ўтказмайдиган қалин соябонли палуба. Денгизга қоронғилик чўкяпти. Шамол кўтарилади. Кема бортига келиб урилган тўлқиннинг бўғиқ овози кувдаги мой пишишини эслатади. Денгизчилардан бири нохуш нарсани сезгандай, хавотирланиб борт ташқарисига қарайди. Денгиз туманига чулғанган зим-зиё осмонда ўроқсимон ой кизариб кўринади. Мана...

Шу пайт Бакиннинг хаёлини банд этган манзара бирдан ғойиб бўлди. Шундоқ ёнгинасида кимдир унинг асарларини баланд овозда ёмонлаётгани қулоғига чалинди. Бакин ҳовуздан чиқмоқчи бўлди, лекин ниятидан қайтди ва вужуди қулоққа айланиб, тинглашда давом этди.

– Эндиликда Бакинни “Кёкутэй устаси”, “адабиёт қасри фидойиси”, анов-манов деб кўкларга кўтариб мақташмоқда. Унинг ёзганлари бошқа асарларнинг нусхаси, холос. “Саккиз олапар” нари-бери тўкиб бичилган “Дарё қўлтиғи”дан¹ бошқа нарса эмас. Буни ҳисобга олмаганда, “Саккиз олапар”да пичоққа илингудек нарса топса бўлади, албатта. Лекин хитойликнинг асари анча олдин ёзилган. Бакиннинг хизмати фақат шундаки, у асл нусхани ўқишга фурсат топган. Унинг китоблари Кёдэнни² ҳадеб такрорлаш эканини айтсангиз-чи. Беихтиёр жаҳлинг чиқади, нафратланиб кетасан!

Бакин ғийбат келаётган томонга бир қараб кўйди. Қалин буғлар

¹ “Дарё қўлтиғи” – хитойлик адиб Ши Ниянанинг XVI асрда ёзилган романи.

² Кэден Санто (1761–1816) – таниқли япон адиби, кулгили қиссалар, авантюра романлар муаллифи.

орқасида жавраётган одамни кўриш қийин эди, лекин, ҳарқалай, “ооитё” турмакли ғилай бўлиши керак. Афтидан, у ҳозиргина Хэйкитининг “Саккиз олапар”ни осмонга кўтариб мақтаганидан ғазабланган, энди бутун захрини Бакинга тўкиб-сочмоқчи бўлган кўринади.

– Бакин нимаики ёзмасин, бари фақат тиришқоқлик натижаси. Унинг қалбида ҳеч вако йўқ, бўлса ҳам фақат Чор китоб ва Беш китобга¹ шарҳлар, холос, уларни эса қавм мактаби ўқитувчиси ҳам айтса бўлади. У ҳозирги замон ҳаётини мутлақо билмайди, буни шундан ҳам кўрса бўладики, ўтган замонлардан ҳикоя қилмаган бирорта ҳам асари йўқ. У “Осомэ ва Хисамацу”дек² содда, аниқ ёзолмайди, унга “Етти кузги кўкат ёхуд Хисамацу ва Осомэ муҳаббати тарихи” деб ёзиш маъқул. Бундай мисолларни, “буюк” Бакинчасига ифодалайдиган бўлсак, истаганча топиш мумкин.

Ўз афзаллигимизни ҳис этиш баъзида ғазаб-нафратингни тўлиқ си-нашимизга имкон бермайди. Ғийбат бандасининг захаролуд сўзлари Бакинга қаттиқ ботса-да, негадир кўнглида унга нисбатан нафрат туғилмади. Фақат дилозорга аламини тўкиб солмоқчи бўлди-ю, бундай қилишни, эҳтимол, ёшига муносиб деб билмади.

– Икку³ ва Самбани олинг – мана чинакам зўр ёзувчилар. Уларнинг асарларида жонли, ҳақиқий одамларни кўрасиз. Бу сизга қўл ичида устомонлигу жиндай билим билан бўладиган қалбаки битиклар эмас. Улар шуниси билан Сарюкэн Индзя⁴ қабилдагилардан фарқ қилади.

Китобларини ерга уриш ёқимсизгина эмас, кўп жиҳатдан хавfli ҳам эканлигини Бакин кўрган, бошидан ўтказган эди. Гап бу ҳақоратни кўтаришдан кўркиш, тушқунликка тушишдагина эмасди. Аксинча, зўр танқид тиғи тагида қолиш бундан кейинги ижодий ўй-режаларига акс таъсир ўтказиши мумкинлигини тушунарди ва натижада расвои жаҳон асар юзага келишидан кўрқарди. Ижодий куч-ғайратга тўла ёзувчининг, агар у замонасоз бўлмаса, бундай хавф-хатарга дуч келиши эҳтимоли оддий ҳол. Мана шунинг учун ҳам Бакин ҳар қандай ҳолатда ўз асарлари ҳақидаги танқидий фикрларни ўқимасликка ҳаракат қиларди, гарчанд баъзан улар билан танишишга майли бўлса ҳам. Ва ҳозир барибир ҳовузда қолиш ва аччиқ-тизиқ гапларни эшитишга қарор қилиши бир чеккаси ўша эски васваса натижаси эди. Буни тушунган Бакин сувдан чиқишга шошилмаганлигини бетамизликка йўйди, ғилайнинг ғазабнок кичқириғига эътибор бермасдан шиддат билан тўсиқ орқасига ўтди. Қуюқ буғ сал тарқагач дераза, ундан зангори осмоннинг бир парчаси, илиқ куёш нурларида товланаётган хурмо мевалари кўринди. Бакин бочкага яқинлашди-да, шошмасдан устидан сув куйди.

– Нима десангиз денг, Бакин қип-қизил ёлғончи. Япон Ло Гуань-чжу бўлиб ном чиқаришнинг йўлини топганини айтмайсизми? – Ҳамон қаҳрга миниб жаврарди ғилай, Бакинни ҳалиям яқин атрофда бўлса керак деб ўйлаб, тавқи лаънатига учраган ёзувчининг тўсиқ ортига ўтиб кетганидан эса беҳабар эди.

¹ Чор китоб ва Беш китоб – Конфуций ақидаси руҳидаги китоблар.

² Осомэ ва Хисамацу – XIX асрнинг биринчи ярмида ёзилган икки ёшнинг севгиси ҳақидаги асарлар.

³ Дзинпэнция Икку (1765–1831) – таниқли япон адаби, кулгили қисса ва романлар муаллифи.

⁴ Сарюкэн Индзя – Бакиннинг адабий тахаллусларидан бири.

Бакин ҳаммомдан дили хира бўлиб чиқди: ғилайнинг сўқинишлари мўлжалга теккан, муроди ҳосил бўлган эди. Кузги қуёш нурлари ёритиб турган Эдо кўчаси бўйлаб кетаркан, Бакин ҳаммомда эшитганларини синчиклаб ўйлаб кўриш, танқидий таҳлил қилишга уринди. Ғилайнинг тирғалишлари, қай томондан қараманг, бемаъни тутуриқсизлиги, заррача аҳамиятга эга эмаслигини у ҳозир ҳам исботлаб бериши мумкин эди. Шундай бўлса ҳам тўсатдан бузилган кайфиятини ўнглаш қийин кечаётганди. У кўчанинг икки тарафидаги уйларга ғамгин назар ташлаб борарди. Бу уйларда яшовчиларнинг Бакин билан бир пуллик иши йўқ, ўзларининг кундалик юмушлари, тирикчиликлари билан банд эди. “Барча вилоятларнинг энг яхши тамакиси”, сариқ ёзувли тождор “Ҳақиқий самшит¹”, нақшинкор фонар – “Тахтиравонлар”, байроғига фил таёқчаси ва ёзуви туширилган “Ром очиш” – қандайдир бемаъни бўлиб туюлган қаторларга заррача эътибор бермай ўтиб борарди.

“Ҳазар қилгулик бундай таҳқир-ҳақоратлар нега менга тинчлик бермаяпти? – ўзига ўзи савол берарди Бакин. – Энг аввало, ғилайнинг, қандай сабаби бўлмасин, менга хусумат сақлаши ёқимсиз, бунга ҳеч нарса деб бўлмайди...”

Шундай фикрга келар экан, иродасизлигидан уялиб кетди. Бир жиҳатдан тўғри ҳам. Дунёда у каби ўзини баланд чоғлайдиган, тегманозик одамлар кам. Бўлиб ўтган кўнгилисизликка оид бир-бирини истисно қилувчи ҳолатлар, бир-бирига зид оқибатлар аслида бир сабабга бориб тақалиши, асабга боғлиқлигини Бакин аллақачон пайқаган эди. “Лекин мени қийнайдиган яна бир ҳолат бор, – фикрлашда давом этди Бакин. – Гап шундаки, бу ғилайга керакли зарба беролмадим. Бу нарсага ҳушим йўқ. Шу сабаб қимор ўйинларини ёқтирмайман”.

Аммо-лекин шу топда фикр-ўйларида кутилмаган ўзгариш рўй берди. Буни маҳкам қисилган жағларининг очилишига қараб тахмин қилса бўларди.

“Ниҳоят, ҳеч шубҳасиз, айна шу ғилай рақибим бўлганлиги мени хафа қилади. Унинг ўрнида бирор муносиб одам бўлганда гина-қудуратимни енгган ва унга бошлаб керакли зарба берган бўлардим. Бунақа ғилайга ўхшаш рақибга дуч келганинда боши берк кўчага кириб қоларкансан”. Бакин аччиқ кулимсираганча нигоҳини осмонга қаратди. Тепадан қуёш нурларига кўшилиб кутилмаганда калхатнинг қаттиқ чинкириғи қулоғига урилди-да, бирдан юраги енгил тортганини ҳис этди.

“Қийшиқ мени қанчалик ёмонотлиқ қилмасин, – ўйлади Бакин, – у эришган энг катта натижа мени хафа қилгани бўлди. Калхат жон аччиғида қанча чинқирмасин, қуёш йўлини тўсолмайди. “Саккиз олапар”имни албатта охирига етказаман. Шунда Япония ҳали-вери ўхшаши бўлмайдиган романни ўқийди”. Ўзига ишончи ортган адиб эгри-бугри тор сўқмоқ бўйлаб секин уйига йўл олди.

¹ Самшит – ҳар доим яшил бўлиб турадиган бутасимон дарахт.

Уйига кираётиб Бакин нимқоронғи даҳлиз бурчагида чигал боғичли шиппакка кўзи тушди ва хотирасида эгасининг думалоқ юзи жонланди, хаёлидан бу чақирилмаган меҳмон вақтимни олади-ёв деган нохуш фикр ўтди.

– Эрталабки вақтга алвидо, – дея ўзига ўзи гапириниб даҳлизга киларкан, хизматкор Суги шошиб кутиб олди. Хўжайинга эҳтиром-ла тавозе қиларкан, тиз чўккан кўйи, унга нигоҳ ташлади.

– Жаноб Идзуми сизни кутиб турибди.

Кўз қирини ташлаб Бакин хўл сочикни узатди. Кабинетга киришни хушламай сўради:

– О-Хяку қани¹?

– Ибодатхонага кетди.

– О-Мити² биланми?

– Ҳа, чақалокни ҳам ўзлари билан олиб кетди.

– Ўғлим қаерда?

– У жаноб Ямамато хузурига борадиган бўлди.

Уйда яқинларидан ҳеч ким йўқ эди. Бакин бирдан умидсизликка ўхшаш бир ҳолатга тушди. Даҳлизга яқин бўлган кабинети деразасини кенг очиб кўйди. Хона ўртасида ялтироқ юзли такаббур одам ингичка кумуш трубкада тамаки чекиб ўтирарди. Литография ёпиштирилган пардани, тўқ қизил рангли кузги клён³ ва сариқ хризантема тасвири туширилган бир жуфт осиглиқ какэмонони⁴ ҳисобга олмаганда, кабинетда тузукроқ жиҳознинг ўзи йўқ эди. Девор бўйлаган жавонда эллик чоғли кўпни кўрган китоб қалашиб турарди. Седзи чизилган қоғозлари, афтидан, ўтган қишдан бери ўзгартирилмаган кўринарди. Бир неча жойи йиртилиб кетган, ёруғ сатҳида йиқилиб тушган банан дарахтининг катта сояси тебраниб турарди...

Меҳмоннинг башанг кийими кабинет жиҳозларига мос тушмасди.

– О, сэнсэй, мана ўзингиз ҳам келиб қолдингиз, – фусума⁵ кенгайган заҳоти меҳмон бошини эгганча меҳрибонлик билан сўз қотди. У ношир Идзуми Итибэй бўлиб, Бакиннинг “Цзинь, Пин, Мэй” китобини босмага тайёрлаган эди, кейинчалик бу асар ҳам “Саккиз олапар”дек маълум ва машхур бўлганди.

– Сиз мени анча кутиб қолган кўринасиз. Бугун, одатимга қарши, эрталабдан ҳаммомга борган эдим, – деди Бакин беихтиёр хўмрайганча, лекин одоб қондасига кўра меҳмоннинг қаршисига келиб ўтирди.

– О, ҳаммомга дедингизми? Қандоқ яхши! – тантанавор хитоб қилди Итибэй унга ўхшаб. Арзимасдек туюладиган нарсага ҳам завқи келадиган, ё завқи келгандек кўрсатадиган бундай устомон одамлар кам учрайди.

Бакин шошилмай трубкасини ўт олдирди ва кутганидек, суҳбатни иш мавзусига бурди. Идзумининг серзавқлиги унга эриш туюлаётганди.

¹ О-Хяку – Бакиннинг хотини.

² О-Мити – Бакиннинг келини.

³ Клён – дарахт тури.

⁴ Какэмоно – японларнинг миллий кийими.

⁵ Фусума – икки ёнга сурилиб очилувчи эшик.

– Мени йўқлаган экансиз?

– Янги китоб ёзишингизни илтимос қилгани келдим, – тилёғламалик билан деди Итибэй трубкасини силаганча. Бу одамнинг ғалати феъли бор эди: кўп ҳолларда хатти-ҳаракатлари ички истак-майлига мос тушмас, хатто қарши келар эди. Мақсадида собит, қатъиятли бўлса-да, майин, силлик товуш билан сўзларди. Ва бу товуш Бакинни сергак торттирди, қовоғи уюлди.

– Агар гап янги китоб ҳақида бўлса, келиб бекорга овора бўлибсиз.

– Йўғ-э. Бирон қор-ҳол юз бердимми?

– Гап бундамас. Бошлаб қўйган китобимни бу йил тугатишим керак, шу боис янгисига қўлим тегмаса керак.

– Албатта, албатта. Биламан, сиз жуда банд одамсиз, – деди Итибэй трубкасини чертиб. Бирдан бу нарса ўзига хос огоҳлик қўнғироғи бўлдию, ҳозиргина бўлиб ўтган суҳбатни бутунлай унутиб, шу оннинг ўзида Нэдзума Кодзо Дзиродаю ҳақида гапира кетди.

VII

Нэдзуми Кодзо Дзиродаю машҳур қароқчи бўлиб, унинг овозаси узоқ-узоқларга кетганди. Ўша, устида гап борган йилнинг бешинчи ойида уни тутишди, саккизинчи ойнинг бошида калласини турма дарвозаси олдида барчага кўз-кўз қилиб осиб қўйишди. Жиноятчи фақат князларни босар, тортиб олинган пулларни камбағал-қашшоқларга тарқатар, шу боис номига Олийжаноб сифатини қўшиб аташар, одамлар уни эҳтиром билан тилга олар эди.

– Сэнсэй, айтишларича, у етмиш олти князлик ер-мулкини босган экан. Ақл бовар қилмайди. Шунинг учун ҳам қароқчи-да. Оддий одамнинг қўлидан келадиган иш эмас бу.

Бакин суҳбатга қизиқиб кетганини сезмай қолди. Гап-сўзларининг авзойидан хуш-хурсандлиги сезилиб турарди. Ахир, у ёзувчини материал билан таъминлаб турибди-да. Бу, албатта, Бакиннинг ғашини келтирмай қолмасди. Шундай бўлса-да, у суҳбатга киришиб кетди. Бакиндек санъаткор чинакам истеъдод соҳибини бундай воқеа-ҳодисалар билан осонгина қизиқтириб қўйиш мумкин эди.

– Чиндан ҳам, машҳур шахс. У ҳақда кўп эшитганим бор, лекин бунчалигини ўйламаган эканман.

– У қароқчи сифатида ўз ишининг пири эди. Айтишларича, у бир вақтлар Тажима вилояти ҳокими жаноб Арао даврида кузатиб юрувчими, яна нимаям бўлиб хизмат қилган, князлар қўрғонини, мулкини беш қўлда биларкан. Қатл олдидан уни шахар кўчаларидан олиб ўтишганда, кўрганларнинг айтишича, келишган, норғул йигит бўлган экан. Ўша куни эгнида қоғоз крепдан кўк кимоно, тагида ҳам оқ шойидан тикилган яна бир кимоно бор экан. Буларнинг бари ҳақида, жуда бўлмаса, ҳозирги китобингизда ёзиш мумкин бўларди.

Бакин нимадир деб ёўлдираган бўлди ва яна чекди. Лекин Итибэй мавҳум жавоб билан қаноатланадиганлар хилидан эмасди.

– Хуш, нима дейсиз? Балки “Цзинь, Пин, Мэй”га Дзиродаю ҳақида

бир лавҳа кўшиш мумкиндир. Тушунаман, сиз бандсиз, шундай бўлса ҳам розилигингизни кутардим.

Шундай қилиб, Нэдзуми Кодзо ҳақидаги гап суҳбатдошларни бошланғич мавзуга қайтарди. Идзуми яна Бакинни янги нарса ёзишга кўндиришга тушди. Лекин Бакин Идзумини яхши билгани боис рози бўлмасди. Охири тоқати тоқ бўлди, кайфияти бузилди. Итибэй қўйган тузоққа илингани учун ўзидан хафа бўлди ва трубкани эриниб тортаркан, ўз далил-важларини батафсил асослашга тушди.

– Ахир, мен ўзимни қийнаб, кучаниб ёзадиган бўлсам, яхши нарса чиқмайди. Бу сиз учун ҳам фойдали бўлмайди, негаки китобни сотишингиз керак. Келинг, шу ишни кўяйлик, иккимизга ҳам яхши бўлади.

– Шундайдир-ку, лекин яна бир ҳаракат қилишингизни сўрашга журъат этаман. Розимисиз?

Шундай дер экан, Идзуми кўзлари билан Бакиннинг юзини силагандай бўлди (“силагандай” дегани фақат Идзумига хос алоҳида қарашни англатади) ва бурнидан бурқситиб тутун чиқарди.

– Йўқ, қилолмайман. Ҳар қандай ҳолда ҳам ёзолмайман, тушунинг, вақтим йўқ.

– Сиз мени қийин ҳолатга солиб қўяётибсиз, – жавоб қайтарди Идзуми ва мутлақо кутилмаганда, аввалгидай оғзидан нозик кумуш трубкасини чиқармай, таниш ёзувчилар ҳақида гап бошлади.

VIII

– Тез орада Танэхиконинг янги китоби чиқади, дейишяпти. Менимча, бу ҳар қачонгидек нозик ва ғамгин бир асар бўлади. Бундай нарсани яратиш бошқа ҳеч кимнинг қўлидан келмаса керак.

Итибэйда негадир ёзувчиларнинг номини ҳурмат-эҳтиром билдирмай, шунчаки санаб ўтиш одати бор эди. Ҳар гал, буни эшитаркан, Бакин ўзича, суҳбатдоши ўзини ҳам орқаворатдан шунчаки “Бакин” деб аташини хаёлидан кечирди. Тажанг бўлиб турганида бундай гапни эшитгач, ғазаби қайнаб кетар ва ўзига-ўзи: “Ёзувчиларга худди қўл остида ишлайдиган шогирдларидек қарайдиган, шундай нописанд сўзлар айтадиган бунақа иккиюзлама одам билан шерикчилик қилиб бўладими?” – дерди. Мана ҳозир ҳам Танэхико¹ номини эшитгач, Бакиннинг қовоғи яна уюлиб кетди. Лекин Итибэй бунга заррача эътибор бермаган кўринади.

– Ҳозир биз Сюнсуйни нашр этсакмикан деб ўйлаб турибмиз. Сизгаку у ёқмайди, лекин ўз тирикчилиги кўйида юрадиган одамларга бундай асарлар мойдай ёқади.

– Нима дердик, бўлиши мумкин... – Бакиннинг хотирасида дарҳол бир пайтлар учрашишга тўғри келган Сюнсуйнинг товоқдай башараси жонланди.

Қачонлардир, анча олдин, гўёки Сюнсуй ўз ижоди хусусида: “Мен ҳечам ёзувчи эмасман. Ниҳоятти омманинг хоҳиш-истагига кўра ишқий китоблар ёзиб кун кўрадиган одамман”, – деганини эшитганди. Турган гапки, Бакин ёзувчи бўлмаса ҳам ёзувчи аталадиган каззобдан нафрат-

¹ Тамэнаго Сюнсуй (1789–1844) – ишқий романлар муаллифи.

ланарди. Барибир, ҳамонки, Итибэй бетакаллуфларча номини санаганини эшитар экан, гижинганини яшира олмади.

– Нима десангиз ҳам, – сўзида давом этди Итибэй, – у ишқий асарлар ёзишга устаси фаранг. Бунинг устига ўта сермахсул деб ном чиқарган. – Шундай дер экан, бир зум Бакиннинг юзига қаради ва дарҳол нигоҳини ундан олиб, кумуш трубкасига қадади. Бир лахзада унинг башарасида ёқимсиз ифода зухур этди. Ҳарқалай, Бакинга шундай туюлди.

– Аммо-лекин, агар бир нарса ҳақида ҳадеб ёзаверса, иккинчи, учинчи галдан кейин қалам ўз-ўзидан йўрғалаб кетаверади, уни қоғоздан узиб бўлмай қолади. Айтгандай, Сэнсэй, сиз ҳам тез ёзасизми?

Бакин ушбу саволдан таҳқирни, ҳатто таҳдидни сезгандай бўлди. Сёнсэй ёхуд Танэхико билан тенглатишнинг ўзи иззатталаб Бакин учун ёқимсиз эди. Бунинг устига у секин ёзар, бу ўзининг яроқсизлигидан далолат эканлигини кўриб маънос тортарди. Иккинчи томондан, у баъзан, аксинча, уйқу фазилатини қадрлашга мойиллик кўрсатар, бунинг ёзувчилик виждонининг ўлчови деб ҳисобларди. Нима бўлганда ҳам, бу масалага бошқаларнинг четдан аралашувига сираям йўл қўймаган бўларди. Нигоҳини туйнуқдаги кленнинг қирмизи, хризантеманинг сарик гулларига қаратиб, нафас чиқаргандай деди:

– Ҳар хил. Баъзида тез, баъзида эса секин ёзилади.

– Ҳа, ҳа, албатта. – Итибэй суҳбат давомида учинчи марта ғоят хурсанд бўлди. Лекин ҳозир ҳам биргина хушхандонлик билан чекланиб бўлмаслиги равшан эди. Дарҳақиқат, Итибэй тағин ҳужумга ўтди. – Шундай қилиб, кўп бор такрорлаганим китобни ёзишга киришарсиз балки? Сизнинг ўрнингизда Сёнсэй бўлганида...

– Биз жаноб Сёнсэй билан бошқа-бошқа одамлармиз. – Жаҳли чиққанда Бакиннинг пастки лаби четга қараб қийшайиб кетарди, ҳозир ҳам шундай бўлди. – Мени афв этсангиз... Суги, Суги! Жаноб Идзумэнинг шиппагини тўғрилаб қўйдингми?

IX

Итибэйни кузатгач, Бакин айвон устунига суянди ва уйи ёнидаги мўъжаз бокқа қараб, ўзини тинчлантиришга уринди. Барглари дарз кетган банан дарахти хазонрезги бўла бошлаган павлония бамбук ва пихтага аралашиб қуёш нури тушиб турган боғнинг тўрида ажиб кузги оролча ҳосил қилибди. Ювинадиган тоғора яқинидаги нилуфар деярли гуллаб бўлган, лекин пастак ихотанинг нарёғига экилган хушбуй зайтун ҳалиям лаззатбахш ҳид таратар эди. Баланд зангори осмондан Бакинга таниш калхатнинг най товушини эслатадиган қичқирғи бир неча бор эшитилди. Бакин бирдан инсон ҳаётининг номукамаллиги табиатнинг ушбу манзарасига мувофиқ келмаслигини чуқур ҳис этди. Бу дунёда яшаётган одамнинг бахтсизлиги шундаки, у дунёнинг номукамаллигидан жафо чекар экан, айна чоғда унинг таъсирида бемаза сўзлар айтиш, инсон шаънига иснод келтирувчи ишлар қилишга мажбур бўлади.

Ҳозиргина Бакин Итибэй Идзумини ҳайдаб юборди, ҳисоб. Бу ҳаракатини олийжаноб ишлардан деб бўлмайди. Лекин суҳбатдошининг

пасткашлиги бу бемаъни ҳаракатга мажбур этди. Қиладиган ишини қилди. Пасткашлининг таъзирини берай деб пасткашликка борди. Бошқача айтганда, ахлоқий тубанлик қилишга мажбур бўлди.

Шу ўринда Бакиннинг хаёлига яқинда бўлиб ўтган шунга ўхшаш воқеа келди. Ўтган баҳорда у Сагами вилоятининг Камисиндэн отлик номаълум кишлокчасидан қандайдир Нагасима Масабэй дегандан хат олганди. У йигит унга шогирд тушишни истаётганини ёзганди. Хатидан маълум бўлишича, у йигирма бир ёшида қар бўлиб қолгани, қандай қилиб бу дунёда ном қозонишни истаб ўзини адабиётга бағишламокчи бўлгани, асосан “ёмихон” битишини, йигирма тўрт ёшга кирган бўлса, ҳозиргача шу иш билан шуғулланаётганини ёзганди. Ўз-ўзидан маълумки, энг яхши китоблари “Саккиз олапар” ва “Ороллар бўйлаб саёҳат мактублари”¹ экан. Хатда яна олис кишлокда адабий маҳоратини ошириш қийинлиги боис уни ҳамхўрак қилиб уйига қабул қилиш сўралганди. У олти қисмли роман ёзиб қўйгани, агар Бакин кўриб чиқса, вақти соати билан нашр қилиш мумкинлигини ҳам кўшимча қилганди... Хатнинг умумий мазмуни шундай эди. Албатта, бу илтимосларнинг бари ҳам дадил, ҳам кўполдек бўлиб туюлди Бакинга. Лекин бу одамнинг гаранлиги кўзи хира тортган Бакинда ҳамдардлик ҳисси уйғотмаслиги мумкин эмасди. Ва у жавоб хати ёзиб, қанчалик ачинмасин, бу истакни бажариш қийинлигини қўлидан келган даражада назокат билан тушунтирган эди. Кўп ўтмай Нагасимадан иккинчи хат келди, у бошдан оёқ аччиқ таъна-дашномлардан иборат эди. “Мен, – дейиларди хатда, – Сизнинг уқувсизлик билан ёзилган, керагидан ортиқ узун хатингизни сабр-тоқат билан ўқиб чиқдим. Менинг бор-йўғи олти қисмдан иборат қўлёзмамни ўқишни хохламабсиз. Бу сизнинг пасткашлигингиздан далолат беради...” Шундай бошланган хат қуйидаги жумла билан якунланган эди: “Уйингизга ёш укангизни қабул қилишни рад этганингиз қабиҳлик ва шармандалиқдир!”

Ғазаб отига минган Бакиннинг ўша заҳотиёқ йўллаган жавоб хатида шундай сўзлар бор эди: “Китобларим ўқувчилари орасида сиздай маккор ва иккиюзлама йигит борлигини ўзим учун катта ҳақорат деб биламан”.

Ўшандан бери Нагасимадан ҳеч бир хат-хабар бўлмади. У ҳамон ўз романини яшаш билан банд, чамаси. Ва ҳали ҳам қачонлардир бутун Япония аҳли китобимни ўқийди деган умид билан ўзини овутаётган бўлса ажабмас.

Бу хотираларга бериларкан, Бакин қўш азобда – Нагасиме Масабэйга шафқатсизлик қилганидан ва ўзига ҳам шундай муносабат қилинганидан ўртанарди. Бирдан ифода этиб бўлмас ғам-ғуссага ботди.

Лоқайд қуёш нурлари хушбўй зайтун барглари ичра сокин сузиб юрарди. Банан дарахти ва павлониянинг бирорта япроғи қилт этмасди. Ҳатто калхатнинг чинқириғи ҳам аввалгидай тиниқ эди. Табиат ва инсон ҳаёти... Агар ўн дақиқадан кейин хизматкор Суги пайдо бўлиб, тушлик тайёрлигини айтмаганда, Бакин айвон устунига суянганича қанча ўй суриши номаълум эди.

¹ “Ороллар бўйлаб саёҳат” – Бакиннинг авантюра-қаҳрамонлик романи.

X

Бакин ёлғиз овқатланиб, ниҳоят, кабинетига ўтди. У ҳалиям ғамгин эди. Юрагининг чигилини ёзмоқ учун бир неча кундан кейин илк марта “Дарё қўлтиғи”ни қўлга олди. Тусмоллаб, дуч келган саҳифани очди. Лин Чун изғиринли тунда “Тоғ руҳи” ибодатхонасида яшириниб, ем-хашак омборининг ёнаётганини томоша қилаётган экан. Ушбу таъсирли воқеа тасвирини ҳар қачонгидек қизиқиб ўқий бошлади. Лекин бир неча саҳифадан кейин кутилмаганда аллақандай хавотирга тушди.

Уйдагилар ҳали ибодатдан қайтишмаган, уй жимжит эди. У дилидаги ғамни қувиш учун истар-истамас чеккан бўлди, китоб тутганча анчадан бери тинчлик бермаётган масалани ўйлашга тушди. Бу икки одам – юксак ахлоқли насихатгўй ва санъат шайдоси – мусаввир ўртасидаги мураккаб, чигал муносабатлар ҳақидаги масала эди. Бакин “Олдинги ҳукмдорлар йўли”нинг¹ тўғри, ҳақиқийлигига ҳеч қачон шубҳа қилмаганди. Асарлари ҳам, ўзи айтганидай, санъатда “олдинги ҳукмдорлар йўли”нинг айна ифодаси эди. Шундай қилиб бу ерда ҳеч қандай зиддият йўқдай эди. Аммо масала шунда эдики, санъат учун нима муҳимроқ: “олдинги ҳукмдорлар йўли”ми ёки ўз ҳиссиёти, фикр-ўйларими?

Насихатгўй Бакин биринчисини муҳим деб ҳисобласа, санъаткор Бакин, табиийки, иккинчисини авлороқ деб биларди. Енгил-елпи мураса учун бу зиддиятни бартараф этишдан осони йўқ, албатта. Ҳақиқатан ҳам, у кўп ҳолларда санъатга икки хил муносабатини уйғунлик, мувофиқлик ҳақидаги мавҳум мулоҳазалар билан яширишга уринарди. Лекин бошқаларни чалғитгани билан инсон ўзини ўзи алдолмас экан. У “гэсаку”² адабиётини чин санъат деб ҳисобламас, уни “яхшиликни тасдиқлаш, иллатни қоралаш” қуроли деб атар, лекин илҳоми жўш уриб, завқи қайнаб кетган чоғларда бирдан безовта бўла бошлар, бўшашиб, аввалги ишончини йўқотиб қўярди. “Дарё қўлтиғи” кайфиятига мутлақо кутилмаган ҳолда таъсир этишига шу сабаб эди.

Мана ҳозир ҳам Бакинни ғалати ҳадик чулғаб олди. У ҳали уйга қайтмаган оила аъзоларини ўйлаб кетди. Лекин асосий ғам-ташвишлари сабаби – “Дарё қўлтиғи” рўпарасида ётар, у бошқа ҳеч нарса ҳақида ўйлай олмасди. Бахтига, кўп ўтмай ҳузурига Ватанабэ Кадзан³ кириб келди. Улар анчадан бери кўришмаган эдилар. Одатдагидек пўрим кийиниб олган, қўлтиғида бинафшаранг рўмолчага ўралган нимадир бор эди. Чамаси, Бакинга китобларини қайтаргани келган. Ёзувчи кадрдон дўстини кўриб қувонди ва қарши олишга ошиқди.

– Сизни кўргани ва миннатдор бўлиб китобларингизни қайтаргани келдим, – деди, кутилганидек, Кадзан кабинетга ўтаркан. Бакин меҳмонининг қўлида тугундан ташқари яна ўроғлик қоғоз ҳам кўрди.

– Агар бўш бўлсангиз, кўриб қўйсангиз дегандим.

– О, қани кўрайлик-чи!

¹ “Олдинги ҳукмдорлар йўли” – Хитойнинг афсонавий, донишманд ҳукмдорлари – Яо ва Шуннинг идеал бошқарувлари назарда тутилади.

² Гэсаку – кўнгилочар, енгил-елпи адабиёт маъносига.

³ Ватанабэ Кадзан (1793–1841) – таниқли япон рассоми.

Кадзан ҳаяжонини табассуми билан яширишга уриниб, қоғоз орасидан ипак матоҳ олди-да, Бакиннинг олдида ёйди. Сувратда бир неча маънос яланғоч дарахт ва қўл ушлашиб баҳузур суҳбатлашаётган икки эркак тасвирланган эди. Дарахтлар остига сарик барглари тўшалган. Шохларга қарғалар қўнган. Манзарадан кузги салқинлик уфуриб тургандек эди. Вазмин, одми тусли тасвирни кўриб, Бакин кувонганидан кўзлари ёшланиб кетди.

– Қандай ажойиб-а! Баракалла.

XI

– Бу ишимни кечагина тугатдим. Яхши чиққандай туюлди ўзимга, шу боис уни ижозатингиз билан, сизга тақдим этишга журъат қилдим, – хурсанд ҳолда деди рассом сип-силлиқ иягини силаб.

– Катта раҳмат. Фақат мени хижолатга қўйдингиз, кутилмаган совға билан, – минғирлади Бакин асардан кўзини узмай. Шу лаҳзада нимагадир ҳали ниҳоясига етмаган асари ёдига тушди. Лекин Кадзан Кадзанда: ўй-хаёли суратларда эди.

– Ҳар сафар қадимги улуғлар асарларига нигоҳ ташлаганимда, улар қандай қилиб зўр, нодир асар яратишнинг уддасидан чиқишган, деган савол бераман ўзимга. Уларнинг суратларида ҳамма нарса чин, мукамал: дарахтлар ҳам, одамлар ҳам. Боз устига, уларда санъаткорнинг қалби яшайди. Мана шу нарса ҳақиқий санъат бўлса керак. Қадимги усталар олдида мен ўзимни ноқобил боладан ҳам ночорроқ ҳис қиламан.

– Қадимгилар “келажак авлоддан чўчимоқ керак” деб бекорга айтишмаган, – ҳазиллашган бўлди Бакин суратлар оламига бутунлай ғарқ бўлган Кадзанга ҳавас билан тикилиб.

– Лекин биз, келгуси авлод ҳам чўчиймиз, шу боис, ўтмиш билан келажак орасида аросатда қимирлай олмаймиз, фақат орқамиздан туртишса, кўзғаламиз. Аслида фақат биз эмас, қадимда ҳам шундай бўлган, биздан кейин келганларда ҳам шундай бўлади, чоғи. Олға юрилмаса, йиқилиб қолиш мумкин. Энг муҳими, бир қадам бўлса ҳам илгари силжиш.

– Сиз ҳақсиз, энг муҳими шу, – меҳмон ва мезбон бир муддат жим қолишди, иккиси ҳам куз хаёлларига ғарқ эди. Кадзан суҳбат мавзусини ўзгартирди: – “Саккиз олапари”нингиз қалай? Иш аввалгидай жадал кетяптими?

– Қаёқда дейсиз! Қайтага, аксинча. Бу борада қадимгиларга тенглашиш мушкул экан.

– Нима ҳам дердик. Бу гапни эшитиш нохуш.

– Ишонинг, бу ўзимни ҳаммадан ҳам кўпроқ ранжитяпти. Нима қилайлик, барибир куч-қувват борида ишлаш керак. Ўлсам-ўламанки, “Саккиз олапар”ни тугатмай қўймайман деб қарор қилдим. – Бакин аламли тиржайди. – Баъзида уялиб қоласан: китобнинг вазифаси – ўқувчини овутиш, қўнглини олиш-ку, ахир, шундай бўлса ҳам ўзинг билан келишолмайсан.

– Менинг суратларимда ҳам шундай бўлади. Ҳамонки шу хунарни танлабманми, бу йўлдан охиригача кетаман.

– Демак, аҳдимиз қатъий: жангда ўлсак, бирга ўламиз.

Иккови ҳам қаҳ-қаҳуриб кулиб юборди, лекин бу кулгида ўзларигагина аён алам бор эди. Айни чоғда бу алам уларни тўлқинлантириб юборди.

– Барибир мен сиз, рассомларга ҳавас қиламан. Сизлар, ҳеч бўлмаганда таъқиб-таъйиқлардан қутулгансиз, шунинг ўзи улуғ неъмат. – Бу сафар Бакин суҳбатни бошқа мавзуга бурди.

XII

– Бу тўғри, лекин тушунишимча, сизларда ҳам ўз асарлари учун хавфсираш бўлиб турадими?

– Бўлганда қандоқ! – хитоб қилди Бакин ва цензуранинг қабихлигига мисоллардан бири сифатида бир куни асарининг бош қисмини, қандайдир порахўр амалдор ҳақида сўз боргани учун, қайта ишлашга мажбур қилишганини айтиб берди.

– Полиция нозирлари тирноқ орасидан кир излаган сари ҳақиқий башарасини рўй-рост кўрсатади. Қизик-да, тўғрими? Бундайлар ҳаром лукмага ўрганганини салгина эслатиб ўтсанг ҳам норози бўлишади, қайта кўриб, ёзиб чиқишни буюришади. Ёки улар ўзлари тубан майлар, шахвоний хирслар ботқоғига ботганлиги боис, ишқ-муҳаббат мавзусидан сўз очган муаллифни, асарни “бузуклар” рўйхатига тиркашади, ўзларини ёзувчидан кўра ахлоқли, фаришта ҳисоблашади. Четдан қараганда, бу жуда кулгили ва аянчли, маймун кўзгуда ўзининг асл қиёфасини кўриб, тишларини ғижирлатгандай, улар ҳам ярамасликларини фош этганда ғазаб отига минишади.

Бакиннинг бу қадар қизиқиб, жўшиб гапиришини эшитиб Кадзан беихтиёр кулимсиради.

– Ҳа, албатта, бунақаси тез-тез учраб туради. Лекин асарингизни қайта ишлашга мажбур қилишганда ҳам бу сизнинг шаънингизни соя солмайди. Чунки полиция назоратчилари нималар дейишмасин, мукамал асар бекаму кўст бўлиб қолаверади.

– Шундайликка шундайку-я, аммо баъзан ўзбошимчалик ҳаддан ошиб кетади. Бир сафар мен турмага кийим ва овқат олиб келишларини ёзгандим. Нима бўлди денг? Шу беш ё олти сатр нарса олиб ташланди. – Шундай деб Бакин Кадзанга қаради, иккиси ҳам кулимсираб кўйишди.

– Эллик йил, боринг юз йил ўтар, полиция назоратчилари бўлмайди, сизнинг романингиз эса қолади.

– Романимни-ку айтолмайман, лекин полиция назоратчилари, менимча, ҳеч қачон йўқолмаса керак.

– Мен барибир шундай деб ўйламайман.

– Аниқроғи, мен айтмоқчи эдимки, полиция назоратчилари йўқолган тақдирда ҳам уларга ўхшашлар ҳамма замонда бўлади. Китобларнинг куйдирилиши, маърифат фидойиларининг қатл этилиши аллақачон ўтмишда қолиб кетган деб ўйлаш нотўғри.

– Сиз кейинги пайтларда ғам-ҳасратга мойил бўлиб қолганингизни кўриб турибман.

– Гап менда эмас, иним, ҳаётда полиция назоратчилари, бунга ўхшаганлар кун сайин кўпайиб борапти.

– Ундай бўлса тун-кун ишлаб таскин олиш, овуниш керак.

– Ҳа, бошқа йўли йўқ, шекилли.

– Агар жангда ҳалок бўлишни ҳисобга олмаса.

Бу гал ҳеч ким кулмади. Аксинча, Бакин суҳбатдошига хўмрайиб қаради. Кадзаннынг ҳазили ўта жиддий чиққан эди.

– Ёшлар кўпроқ тирик қолиш, саломатлик ҳақида ўйлаши керак, ўлим эса қочмайди. – Унга Кадзаннынг сиёсий қарашлари маълум бўлиб, бу қарашлар ҳозир хавф-хатар туғдириши мумкин эди. Кадзан жавоб ўрнида кулимсиради, эътироз билдириш нияти йўқ эди.

XIII

Кадзанны кузатиб қўйиб, Бакин ёзув столи томон йўл олди. У кўлёмани давом эттириш зарурлигини сезди, дўсти билан суҳбатдан кейинги ҳаяжон, изтироб унга куч-қувват бағишлаши керак эди. Анчадан бери бир одатга кўникканди – ишни давом эттиришдан олдин аввал ёзганларини ўқиб чиқарди. Мана ҳозир ҳам шошилмай бир неча саҳифани диққат билан ўқиди, тор сатрлар оралиғидаги жойлар тузатишларга тўла эди.

Ёзганлари уни қаноатлантирмади. Ҳарфлар, белгилар орасида қандайдир ортиқча, бегона нарсалар яшириниб ётгандай, улар яхлитлик, мутаносибликни бузиб тургандай туюлди. Бошда таассуротни асабийлашганига йўйди. “Афтидан, ҳозир бошқача кайфиятдаман, бундан яхши ёзиб бўлмайди”, ўйлади Бакин ва бутун парчани қайта ўқишга киришди, бу сафар ҳам ўша ҳолат: қаноатланмаслик ҳисси кучлироқ эди.

Бакин бирдан кекса одамларга хос бўлмаган саросимага тушди.

“Қани, кўрайлик-чи, аввал нима бўлган экан?” Олдинги парчага кўз югуртириб чиқди. Айқаш-уйқаш сўзлар, сатрлар бир-бири билан зўраки боғланган, сайқал берилмаган жумлалар. Бакин ёзганларини яна ва яна ўқиб чиқди. Ўқиш жараёнида кўз ўнгида укувсиз битилган эпизодлар, бетартиб қалаштириб ташланган тафсилотлар бирма-бир намоён бўла бошлади. Гоҳ ҳеч бир манзара ҳосил қилмайдиган пейзаж лавҳалари, гоҳ ҳақиқий ҳаяжон уйғотмайдиган оҳ-воҳлар, гоҳ мантиқ ҳукмидан узоқ баҳслар – шунча кун давомида нима ёзган бўлса, бари арзимас сафсатабозлик. Юраги увишиб кетгандай бўлди.

“Барини қайта кўриб чиқмоқ керак!” – деди у ўзига ўзи ва нафрат билан кўлёмани бир четга суриб қўйди, сўнг гурс этиб пойандозга чўкди. Лекин нигоҳи ҳамон столга қадалганди. Шу столда у “Ой ўроғи”ни, “Маньке давлати ҳақида туш”ни ёзди, сўнгра шу столда “Саккиз олапар” ёзилди. Стол устида терилган қимматбаҳо сиёҳдон, аждар шаклли пресс-папье, қурбақа тахлит мис чўмичча, зангори яшил чиннидан яса-либ, шер, гул тасвири туширилган сиёҳдон, шамол, чангни сақловчи

тўсқич, мўйқалам чўткалар учун бамбукли таглик – бу буюмларнинг бари унинг ижодий изланишлари, азоб-роҳатларининг эски гувоҳлари. Ҳозир уларга қараб Бакин оғир ҳиссиётлар гирдобида қолди, гўё унинг ҳозирги мағлубияти бутун ҳаётидаги меҳнатларига соя солгандай, ижодий имкониятларини шубҳа остига қўйгандай. “Мен бўлсам ҳамиша мамлакатимизда тенгсиз буюк асар яратаман деб умидвор бўлиб юрган эканман. Барча умидларим ўзига ҳаддан ортиқ ишонган, бино қўйган, ўртамиёна одамнинг пуч умидлари бўлиб чиқди”. Бундай фикрдан кейин Бакин юракни зиркиратадиган, чорасиз ғам-андух оғушида қолди.

Япония ва Хитойнинг буюк санъаткорларига таъзим қиларкан, уларнинг қудратли истеъдоди олдида ўзининг қобилияти қанчалик ночорлигини ҳамиша ёдда тутарди. Замондош ёзувчиларидан нарҳини паст олар, манфаат бандаларига эса аксинча гердаиброк қарар, улардан афзаллигини сезарди. О, охир-оқибат улардан кам жойи йўқлигини, шармандаларча катта кетиш асирига айланган калтабин одамга айланиб қолганини тан олиш жуда қийин бўлди.

Ҳалокатга учраган кеманинг чўкишига дарға ночор қараб қолгани каби, қиёмига етмаган, ночор қўлёмасига боқар экан, Бакин вужудини камраб олган умидсизлик билан аста-секин кураша бошлади. Сўнгги дақиқада орқадаги фусума кенгайиб “Бобожон, мана мен келдим!” деган хитоб эшитилиб, нозик қўлчалар бўйнини кучокламаганда, эҳтимол, чорасизлик сиртмоғидан ҳали-бери қутула олмаган бўлармиди. Невараси Таро хонага чопиб киришга улгурмай, болаларга хос журъат ва соддадиллик Бакиннинг тиззасига тез чиқиб олди.

– Бобожон, бу менман!

– А-а, қайтиб келганинг қандай яхши бўлди. – Шундай дер экан, “Саккиз олапар” муаллифининг ажин босган юзлари қувончдан порлаб кетди.

XIV

Ошхонадан хотини О-Хякунинг зардали, келини О-Миттининг ибодли товуши эшитилди: аёллар берилиб гаплашишарди. Ора-сира паст овозли эркак қўшилиб қоларди, демак, улар билан бирга ўғли Сохаку ҳам келибди. Бобосининг тиззасига чиқиб олган Таро бирдан жиддий тортди ва гўё катталарнинг гапини эшитаётгандай шифтга тикилиб қолди. Очиқ ҳавода юрганидан юзлари қизарган, бурун парраклари ҳар нафас олганда титрарди.

– Бобожон, бобожон! – кутилмаганда сўз қотди қизғиш-яшил кимоно кийган болакай. Фикрини бир жойга тўплашга урингани ва кулгидан ўзини зўрға тийгани учун унинг кулгичлари дам кўриниб, дам гойиб бўларди.

Бакин неварасига боқиб беихтиёр жилмайди.

– Бобожон, сен ҳар куни...

– Нима ҳар куни?

– Ишлашинг керак.

Бакин қаттиқ кулиб юборди ва сўради:

– Хўш, кейин- чи?

– Кейин... нима эди... Сабр-тоқатли бўлмоғинг керак.

– Ҳа, гап бу ёқда дегин. Кейин-чи?

– Йўқ, ҳали ҳаммаси эмас. – Сочлари кокил қилиб ўрилган бошини орқасига ташлаганча Таро шарақлаб кулди.

Кўзларини қисиб, оппоқ тишларини кўрсатиб, юзларида чуқурчалар пайдо қилиб кулишига қараб қачонлардир, катта бўлганида, мана шу юзларида, бошқалар каби ғам-ҳасрат ифодаланишини тасаввур этиш қийин... Бахтли онларни кечираётган Бакин шундай хаёлга чўмган эди. Ва бу фикр уни янада хушнуд қилди.

– Менга яна нималар буюрилган?

– Кўп нарс.

– Қани, тезроқ айта қол.

– Э-э... Сен, бобожон, ҳозиргидан ҳам буюк бўласан ва шунинг учун...

– Буюк бўламан? Хўш, “шунинг учун”, у ёғи-чи?

– Шунинг учун сен тоқатли бўлишинг керак.

– Мен ўзи тоқатлиман, – деди Бакин кутилмаган жиддий оҳангда.

– Яна, янада тоқатлироқ бўлишинг...

– Кимнинг буйруғи бу?..

Таро бобосининг юзига айёрона қаради-да, кулиб юборди:

– Ўзинг топ кимнинг буйруғи эканини!

– Бугун ибодатхонага бординглар, менимча, буни поп ҳазратлари айтгандир.

– Э, йўқ, йўқ! – Таро қатъий бош ирғади, бобоси тиззасидан тушаётиб, иягини сал керди: – Айтайми, ким буюрганини?

– Албатта, айт-да.

– Асакуса ибодатхонасидаги Каннон-сама айтди! – Шундай деб болакай қаттиқ кулди-да, чаққонлик билан гўё бобосининг тутиб олишидан чўчигандай қочиб кетди. Бобосини бошлаб лақиллатганига хурсанд болакай ошхонага югурди. Шу он Бакиннинг қалби тантанавор ва улуғвор бир ҳисдан яйраб кетди. Лабларида бахтиёр табассум жилваланди. Кўзлари ёшланди. Таро бу ҳазилни ўзи ўйлаб топдими ёки онаси ўргатдими – уни мутлақо қизиқтирмасди. Шу топда невараси оғзидан эшитгани чинакам мўъжиза эди. “Маъбуда Каннон ишлашга даъват этди. Ўзидан кетмасликни, янада тоқатли бўлишни буюрди”.

Кекса адиб кўзлари ёшланиб кулди ва бошини худди болакайдек ўйнатиб қолди.

XV

Ўша кун, кечқурун. Думалоқ қоғоз фонуснинг хира ёруғида Бакин кўлёмани тузатишга киришди. У ишлаганда хонага ҳеч ким, ҳатто уйдагилар ҳам кирмасди. Кузнинг узун тунларида пиликнинг чирсиллаши ва чигирткаларнинг чириллаши унинг хонасига деразалари аро мусикадек кирар эди.

Бакин қаламни қўлига олиши билан миясида милтиллаган учкун ёришганини ҳис қилди. Қалами ўн, йигирма сатр нақшлаши билан

ёруғлик янада кучли, ёрқин аён бўла борди. Бунинг нималигини ўз тажрибасидан яхши билган Бакин қаламни ўта эҳтиёткорлик билан юргизди. Илҳом гулханга ўхшаш нарса, ахир: қаловини топиб ёқмасанг, ўчиб қолиши ҳеч гапмас...

– Шошилма. Сабр қилиб кут ва яхшилаб ўйлаб кўр, – шипшиди Бакин шахт билан олға интилаётган қаламни тўхтатишга ҳаракат қилиб. Лекин миясидаги фикрлар, юлдуз йилтиллашидай, шиддат-ла олға интиларди. Фикр-ўйлар лаҳза ўтган сари кучайиб, иродасига қарши ўларок, уни эргаштириб борарди.

У энди чигирткаларнинг чириллашини эшитмасди. Фонуснинг хира ёруғи ортиқ ғашига тегмасди. Кўлидаги қалам гўё мустақилдай алоҳида куч касб этиб, қоғоз юзида бетўхтов йўрғаларди. Энди у шиддат-ла ёзарди, калласидаги фикр оқими, осмондаги Сомон йўли ҳаракати янглиғ тобора шитоб билан борарди. Бу ҳайратангиз стихия кўрқитарди: унинг шиддатига куч-қуввати етмай қолишидан чўчирди. Қаламни кўлида қаттиқ қисган ҳолда буйруқ берарди ўзига: “Ёз, кучинг етганча ёз! Ҳозир ёзмасанг, кейин ҳеч қачон ёзолмайсан”.

Лекин оқим, ёруғ тутун янглиғ, шусиз ҳам тезлигини камайтирмасди. Бош айлантирадиган шиддат йўлида ҳамма нарсани ўчириб, янчиб, Бакинни сикувга олди. Охир-оқибат адиб унга тўла бўйсунди. Оламдаги ҳамма нарсани унутиб, қаламни оқим ортидан елишга имкон берди. Ушбу лаҳзаларда унинг улуғвор қарашида нариги ёқдаги топиш ва йўқотишлар, муҳаббат ва нафратлар ўз ифодасини топмоқда эди. Унда ҳаяжондан заррача из қолмади. Танқидни ҳам, мақтовни ҳам унутди. Унда фақат бир нарса – ақл бовар қилмайдиган хурсандчилик, аниқроғи, юксаклик, кўтаринкилик барқарор эди. Бундай ҳолатни бошидан кечирмаган одам ақл-идрокнинг ижодий фидойилик билан боғлиқ ҳолатини тушунмайди. Санъаткор руҳининг улуғворлигини ҳис қилмайди. Айни шундай онларда ёзувчи нигоҳига ҳаёт очилади. Бу ҳаёт ҳар қандай чўқинди, ирқитлардан тозаланган, энди ҳосил бўлган кристаллдай ярқироқ бўлади...

Бу орада ошхонада, қоғоз фонарь ёруғида бир-бирига қарама-қарши ўтириб қайнона О-Хяку ва келин О-Мити тикиш билан банд эдилар. Тарони ухлатишган, чоғи. Сал нарироқда бир амаллаб жойлашган нимжон Сохаку хапдори ўраш билан машғул эди.

– Ота ҳали ётмапти, – деди О-Хяку игнага ип ўтказаётиб.

– Ҳа, тагин ишга шўнғиб кетди, менимча – жавоб берди О-Мити тикишдан бошини кўтармай.

– Бефаросат! Бу иши оиламизга дуруст даромад келтирса кошки эди, акс ҳолда... – Шундай деб О-Хяку ўғли ва келинига каради. Сохаку ўзини эшитмаганга солди ва ҳеч нарса демади. О-Мити ҳам жим эди.

Бу ерда ҳам, Бакиннинг **кабинетида** ҳам чигирткаларнинг тўхтовсиз чириллаши эшитилиб турарди.

ТЕЦУО МИУРА

(1931–2010)

АДАШГАН ШУЪЛАЛАР

Ҳикоя

Рус тилидан
Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ
таржимаси

Япониялик адиб Тецуо Миура Хатинохе шахрида туғилган. Тецуо 1949 йили Токиодаги Васеда университетига киради, бироқ оилавий шароит тufайли она шахрига қайтиб, ўрта мактаб ўқитувчиси бўлиб ишлайди. 1953 йили ўқишини тиклаб, 1957 йили университетнинг француз адабиёти бўлимини тамомлайди. Унинг дастлабки ҳикояси 1955 йили журналда эълон қилинади. Кейинчалик қатор ҳикоялар тўпламлари нашрдан чиқади ва адиб бу китоблари учун Рюноске Акутагава, Ясунари Кавабата номидаги мукофотлар билан тақдирланади.

Кувноқ халқ кўшиқларини куйлаб келаётган сархуш ёш японлар тушган чаналар қалин шамшод дарахтлари ўсган дара орасидан отилиб чиқиб, қор босган тоғлар қуршовида сокин жимирлаб турган мовий кўлга қараб бурилди. Атрофга совук кўнғироқ садолари таралди. Қирғоқлари музлай бошлаган, ёздагига қараганда суви анча камайиб қолган кўл ўртасида қиш осмонининг акси қорайиб кўринар эди.

Қордан ҳимоя қиладиган соябони катта шляпа ва ит терисидан тикилган енгсиз камзул кийган аравакаш қаттиқ кичкириб, жиловни тортди. Ўрганган от қайиқлар турадиган бандаргоҳга қараб бурилди. Усти ёпиқ чана қорда ғижирлаб қийшайиб кетди, чана ичидан норози қий-чувлар эшитилди.

Чанада учта сархуш йигит, уларга тенгдош икки қиз ҳамда ёшгина эркак билан бир аёл бор эди. Қишнинг қировли аёзида улар тоғдаги қор босган кўл тарафга нима мақсадда келаётгани номаълум эди. Чана ёнбошига қийшайган пайтда қизлардан бири кўрқиб кичкириб юборди ва ёнида ўтирган йигитнинг елкасига ўзини ташлади, йигит уни қучоқлаб олди.

Бу уч йигит кўлнинг нариги томонидаги Хотару қишлоғидан бўлиб, ёшлар тўғарагига қатнашар, ҳозир водийдаги шаҳарчада янги йил арафасида бўладиган театр томошасига тайёргарлик кўриш учун кетишмоқда эди. Улар йўлда бир танишиникига кириб, кўлбола шаробга тўйиб олишганди. Ҳозир парда тагида турган тугунча атрофида ўтириб, овозларининг борича кичкириб кўшиқ айтишар, бир-бирига тегажожлик қилишар, чана бурчагида сиқилиб ўтирган эркак билан аёлга заррача эътибор беришмас эди.

¹ Манба: Миура Т. Блуждающий огонек. – М.: Радуга, 1985.

Шаҳардаги бекатдан чиққандан бери ўтган икки соат ичида аёл ҳар замонда адёлга ўралиб, тиззасига бошини кўйиб ётган эркакдан: “Аҳволинг қалай? Совуқ эмасми?” деб сўраб кўярди. Ўқтин-ўқтин эркакни йўтал тугиб қолар, охиста бошланган бу йўтал узоқ давом этар эди.

Кўнғироқ жирингламай қолганини пайқаган аёл пардани кўтариб ташқарига қаради-да, эркакнинг елкасига секингина туртди:

– Ото-сан! Кўл. Зиппеки кўли!

– Келдикми? Худога шукр! – Эркак бошини кўтарди, аммо йўтали кўзиб, яна аёлнинг тиззасига юзини босди.

Аёл индамасдан эркакнинг елкасини силади.

Бандаргоҳдан салгина нарида қорга кўмилган бир неча уй кўринарди. Том остида ёдгорлик дўконига хос лавҳалар қоқилган, деразалар тахта билан тўсиб қўйилган, аммо одамлар йўқ эди. Ғадирбудур ёғочлардан қурилган бандаргоҳда, балиқчиларнинг қайиқлари орасида сайёҳларга мўлжалланган ёнбошидаги бўёқлари кўчиб кетган кичкина кема турар эди.

Чаналар бандаргоҳга яқинлашганда кемачанинг палубасида армия адёлидан тикилган мошранг пахталик камзул кийган, бундай кийимни армиядан қайтган аскарлар олиб келишарди, кекса чол кўринди.

Урушдан кейинги иккинчи қиш. Чанадаги йигитлардан бири матросларнинг қалта пахталик камзулида, иккинчиси учувчилар чолворида, қизлардан бири бўйнига парашют ипагидан тўқилган шарф ўраб олган. Аравакаш эса аскарлар пайтавасида эди.

Нотаниш йўловчилар адёлларини думалоқлаб ўраб, ҳаммадан кейин тушишди. Аёл кўк пальто, қора шим ва эркакларнинг резина этигида эди. Елкасига санитарлар қопчиғини осиб, икки қўлида қатта тугунларни кўтариб олганди.

Қуён терисидан тикилган телпагини ҳисобга олмаганда эркак ҳам бошдан-оёқ ҳарбий кийимда эди. У касал бўлиб, юзлари шишиб кетган, нари борса, йигирма икки ёшни қоралаган бўлса керак. Аёл ундан уч-тўрт ёш қатта кўринар, аммо юзлари ҳамон силлиқ, тиниқлигини йўқотмаган эди. Эркак аравакашга пул узатди. Аравакаш майда пулларни санаб бўлгунча аёл чакноқ қора кўзларини терга ботган отдан узмади.

Бирин-кетин кемачага чиқишганда қопсимон камзул кийган капитан уларга ҳайрат билан тикилиб сўради:

– Хотаруга борасизларми?

– Ҳа, Хотаруга борамиз. Бизни олиб кетинг.

Кемача хоналари тахта билан лиқ тўла эди, полда похол уюмлари сочилиб ётарди. Ёшлар тугунларини улоқтириб, қаёққадир ғойиб бўлишди, аёл эса чанадаги каби каюта бурчагига адёлларни тўшади, эркак унга чўзилди. У эшикни ёпиб қўймоқчи бўлди, аммо эшикнинг ўзи йўқ эди. Аёл бемор устига адёл ташлаб, ўзи деворга суяниб ўтирди ва эркакнинг бошини тиззасига олди.

Кемача хиёл титраб, бандаргоҳдан кўзғалди. Эшик ўрнидаги очиқ жойдан қаттиқ шамол эсди. Аёл пальто ёқасини кўтариб, бошини ичига тортди. Қўлида бўш консерва банкидан ясалган хибати¹ кўтарган капитан хонага кирди.

¹ Хибати – иситиш учун ичига олов солинадиган, махсус тешиқлар ўйилган темир идиш, манқал.

- Йўловчилар совуқда қолмасин дедим...
- Хайратда қолган аёл миннатдорчилик билдирди.
- Ото-сан! Хибати олиб келишди. Кўлингни иситиб оласанми?
- Эркак адёлни кўтариб қаради ва капитанга “Эътиборингиз учун раҳмат”, деб яна бурканиб олди. Афтидан, кўлини узатиш ҳам унга малол келар эди. Капитан америкача сигарасини олиб, хибати тутатди.
- Фақат шуниси бор эди... Чекасизми?
- Эркак нимадир демокчи бўлди, аммо йўтали тутиб, бўғилиб қолди. Аёл унинг ўрнига жавоб берди:
- У чекмайди...
- Истилочи зобитлардан бири овга ишқибоз, куз ойларида ов қилгани келиб турарди, – изоҳ берди капитан. – Ҳарбийдан яқинда қайтдингизми? – кўзларини юмиб ётган эркакни гапга солишга уринди у.
- Шундай, – деди эркак зўр-базўр жилмайиб.
- Қайси қисмларда хизмат қилдингиз?
- Эркак мана шу жойга яқин бир шаҳар номини айтди. Капитан хайрон қолди. Ана шу полкда хизмат қилган дўстининг ўғли уруш тамом бўлганидаёқ қайтиб келганини эслади.
- Нега бунчалик ушланиб қолдингиз?
- Бунинг муҳим сабаблари бор, – гапга аралашиб, изоҳ берди аёл.
- У госпиталда узоқ ётди. Ўтган куни жавоб беришди.
- Ўтган куни? – капитан йўловчиларга хайрон тикилди. – Наҳотки ҳарбий госпиталлар ҳалиям ишлаётган бўлса?
- Йўқ, ҳозир у давлат касалхонасига айлантирилган, аммо уруш пайтида олиб келинган беморлар ҳалиям кўп.
- Гапингиз тўғри! Армия йўқ бўлсаям касаллик давом этаверади. Куни кечагина чиққан бўлсангиз, бу ерларда қийналиб қоласиз. Айниқса, манави Зиппекига ўхшаган қаҳрамон тешиқда...
- Эркак кўзларини юмиб ётар, аёл хибати томон узатилган қўлларига тикилиб жим ўтирарди.
- Ҳечкиси йўқ, сиз кузатув ўрнингизни ташлаб келдингизми?
- Учта навқирон ёрдамчим бор, – кулди капитан.
- Чамаси, улар палубада кўрган ёш денгизчилар кемани бошқариб бормокда эди.
- Хотаруда кимникига борасизлар? – яна сўради капитан.
- “Когезу” меҳмонхонасига, – жавоб берди аёл.
- Тори-санга қариндош бўласизларми?
- Қайси Тори-сан? – аёл хавотирланиб эркак ётган томонга қаради.
- Демак, Торикура-санникига-да?! “Когезу” меҳмонхонасида ишлайдиган?..
- Йўқ, – аёл бошини чайқади.
- Балки хотинига қариндош чиқарсизлар?
- Йўқ.
- Унда... – капитан аёлга хайратланиб тикилди.
- Меҳмонхонада Торикуранинг оиласидан бошқа бека йўқми?..
- Аёл капитанга ишонқирамай боқди. – У ерда бошқа оқсочлар ҳам бордир?..

– Оксочлар дейсизми? Ҳамма бекалар ўтган йили кузда кетиб қолишган.

– Кетиб қолишган? Қаёққа?

– Иш қидириб. Дуч келган ёққа кетишган. Кўл атрофидаги меҳмонхоналарда ишлайдиган бекалар қишда бўшаб кетишади. Меҳмонхона ёпилгандан кейин бу ерда нима қилишсин?

Аёл хавотирга тушди. Капитандан кўзини узмасдан тиззасига бош кўйган эркакни оҳиста туртди. У ҳам анчадан бери кўзини очиб ётган эди.

– Кўряпсизки, бу ернинг ҳаммаёғи тоғ, – давом этди капитан. – Хазон фасли тамом бўлиши билан сайёҳлар мавсуми ҳам тугайди. Ноябрдаёқ автобус қатнамай кўяди. Қор ёққандан кейин ҳар қандай алоқа бутунлай узилади. Бу ердан фақат тоғ чанғисида ёки сизлар келгандагига ўхшаган чанада қайтиш мумкин. Чана ҳам зимистон дараларда шамол эсмаган, қор ёғмаган пайтлардагина юради. Ҳалиям омадингиз бор экан.

Уларнинг омади келганини шаҳардаги бекат хизматчиси ҳам айтган эди. Бекатга келишлари биланоқ Зиппеки кўлига қандай борилади, деб суриштиришганди. “Шундай вақтда кўлда нима бор? – деб бекат хизматчисининг кўзлари ола-кула бўлиб кетганди. Аммо шу заҳотиёқ вокзал бурчагида турган кўлга қатнайдиган чанага кўзи тушиб мулойим жавоб берган эди: – Омадингиз бор экан. Аравакашдан сўраб кўринглар. Хотаруга борадиган кемача бандаргоҳда турган кунлардагина чана юради. Аммо қандай қайтиб келасизлар, бунисини билмайман”.

Ҳа, омад кулиб, Хотаруга бемалол бориладиган бўлди. Аммо излаган киши у ерда йўқ бўлса, боришдан не маъно бор?

– Демак, сизлар “Когецу” меҳмонхонасидаги беканинг олдига борар экансизлар-да! – деди капитан.

– Шундай, унинг исми Терада Тами. Мендан бир ёш катта, – деди аёл ва босиқлик билан кўшимча қилди: – Тамисан унга опа бўлади.

Эркак йўталиб, жойидан кўзғалди. Капитан гўё олов ўчиб қолганини энди пайкагандек, эгилиб пуфлади, тўзғиган оппоқ кулдан юзини олиб қочар экан, кўшимча қилди:

– Терада Тами... Мен “Когецу” меҳмонхонасида бўлган эмасман. Бориб кўринглар. Балки опангиз у ерда қолиб, сизларни кутаётган чиқар. Агар кетган бўлса, Тори-сан унинг қаердалигини айтиб берар...

Шундан сўнг капитан:

– Ёшлардан биронтасини алмаштирадиган вақт бўлиб қолгандир, – деб ёлдираб, қаютадан чиқиб кетди.

Эркак ва аёл деворга ҳорғин суяниб, капитан чиқиб кетган эшик ўрнига тикилганча бир муддат хаёл суриб қолишди. Иккаласи ҳам бир нарсани ўйлашмоқда эди. Тами ҳақиқатан ҳам меҳмонхонадан бўшаб кетган бўлса, нима қилишади? Икковлон қаерга, кимга сиғиниб боришади?

Агар кўзлари шу дақиқада тўқнашиб қолса, иккови ҳам бир-бирига қандай тасалли бериш ҳақида ўйлаётганини сезар, аммо бу ҳақда очик гапириш оғир эди.

Кема моторининг шовқини, сувнинг шовуллаши эшитилар, шамол

ғувиллар, устма-уст тахланган тахталар орасидаги ёриқлардан елвизак ғириллаб ўтиб турар, фақат кўл ҳозир кемачанинг қайси томонида эканини аниқлаб бўлмасди. Эшик ўрнидаги очик тўртбурчакдан атрофдаги қояларнинг ўткир қирралари ва қоп-қора сувни яққол кўриш мумкин эди.

– Сима-сан! – ногоҳ чақирди эркак.

Эшик ўрнидаги бўшлиққа тикилиб ўтирган аёл сесканиб унга қаради.

– Нима дейсан?

– Гаванда яшаган пайтингда, қишда денгиз ичида туриб қирғокни кузатганмисан?

– Йўқ, кузатган эмасман.

– Мен эса кузатганман.

– Сен балиқчисан-да.

– Мана шу жойларга ўхшаб кетарди.

– Биздаги Санрикуга¹ ўхшар эдими?

– Шундай. Фақат денгиздан қараганингда.

Санрику қирғоклари қоядор ва совуқ, бир қанча жойларида тик ўпирилишлар бор эди...

– Денгиз сокин пайтларда қайикдан қирғокқа қарасанг, худди мана шундай манзараларни кўрасан. Жудаям ўхшаб кетади.

– Мен бўлсам, сен бирданига нималарни... – шивирлади аёл, аммо шу заҳотиёқ жим қолди. Эркак ҳозир кадрдон жойларини эслагани унга ғалати туюлди, у жилмайди, кўзларида ёш йилтиради.

II

Сима билан Отози денгиз қирғоғидаги Санрику шаҳарчаси яқинида туғилган эдилар.

Симанинг отаси балиқчилар ошхонасининг хўжайини, Отози эса балиқчининг ўғли бўлиб, отаси бу арзон ошхонага доимий мижоз ҳисобланарди. Болалигида Отози опаси Тами билан бу ерга бир неча марта қирган, аммо бирон марта ҳам ўтириб меҳмон бўлган эмас. Кўп ичиб, қайла тўкилган стол устида учиб ухлаб қоладиган отасини уйга зўрға олиб кетишар эди.

Отозининг отаси ёшлигидаёқ ароқхўр деган ном орттирганди. Отози беш ёшга тўлганда онасидан ажралди. У тўлғоқ пайтида оламдан ўтган эди. Шундан кейин отаси бутунлай издан чиқиб кетди. Ичиб-ичиб, дуч келган жойда санғиб юрадиган бўлди. Отаси уйга келмай кўйган пайтларда уни кўрган танишлар “Отангиз яна учиб қолди!” деб қичқириб ўтишарди. Бўрон турган кезларда ошхонадан қайтаётган қўшни аёллар: “Отангиз бамбукзорда дайдиб юрибди”, дейишни қанда қилишмас эди. Бу ўлгудек ичиб, гаванда йўлбарсга ўхшаб изғиб юрибди, деган маънони англатарди.

Отози билан Тамининг хўрлиги келиб, бандаргоҳдаги ковоқхоналарга қараб югуришар ва ит азобида уни излашар эди. Уйма-уй кезиб, излаб-излаб, ниҳоят Сималарнинг ошхонасидан топшишарди. Сималарнинг уйига кираверишда бошқаларникига ўхшаган

¹ Санрику – Хонсю оролининг шимоли-шарқий қирғоғи.

тўқима арқон эмас, оқ иероглифлар билан “Масутоку” деб ёзилган узун кўк парда осилиб турарди. Отози бошланғич мактабни битирган пайтда бу пардага қарашдан уяладиган ва “Сима мендан нафратлан-масмикан?” деб ўйлайдиган бўлган эди.

Сима ошхонага жуда кам кирар эди. Фақат онаси бир марта қизига отасининг кўпол одатлари ҳақида гапирганини эшитиб қолган эди. “Одамлар ичсин деб биз вино сотамиз, улар бу ерга келса қувонамиз, аммо Ёкити ҳар сафар бу ердан кетаётганда юзини пардага артади. Қанча ичганига қарамай, барибир пардага юзини артаверади. Ниҳоят, мен унга деб сочиқ осиб кўядиган бўлдим”.

Отози қизариб, Симанинг олдида қаттиқ уялиб кетди. Қиз индамади, фақат жилмайиб кўйди.

Шундан бери Отози “Сима мендан жирканади” деб ташвишландиган бўлди. Аммо кўп ўтмасдан бу ҳақда ўйлашга ўрин қолмади. Кузда, у ўрта мактабда ўқиётган пайтда, отаси денгизга чўкиб ўлди.

Отози билан Тами етим қолди, бола отасининг ўлимига қаттиқ қайғурса ҳам юраги қандайдир енгил тортганини ҳис қилди: отаси ароқ ичиб қовоқхонада эмас, балиқчиларга муносиб тарзда денгизга чўкиб ўлгани унга тасалли бергандек бўлди.

Сима ёши йигирмага етганда катта шаҳардаги меҳмонхонага ишга кирди. Отози ўзларига яқин жойда турадиган қариндошлариникида яшай бошлади. Энди у бошига қанчадан-қанча ташвишлар солганига қарамай отасининг оғир кўллари, қайноқ нафасини соғинч билан эслайдиган, пардасига “Масутоки” деб ёзилган ошхона, унинг бекасини ва Симани кўра олмаслигини тез-тез ўйлайдиган бўлди. Аммо мактабни битириб, балиқчилик қила бошлагандан кейин юрагидаги бундай туйғулар уни кўпда безовта қилмай кўйганини сезди.

Кейин гаванда ўтказган уч йил ичида у Симани икки марта мутлақо кутилмаган жойларда учратди.

Бир куни тунги балиқ овидан қайтаётган эди, елкасида оғир сават, ялангоёқ, кемасозлик корхонаси ёнида янги қурилаётган, ёғочлари қоронғида оқариб турган қайиқ ёнидан ўтар экан, ногоҳ аёл кишининг “Раҳм қилинг!” деган қичқирғини эшитди. Нимадир тариллаб йиртилгани қулоғига чалинди. Қоронғилик ичидан оқ кийимли аёл югуриб чиқди.

– Ҳой, Сима, тўхта! – эркак киши дағал овозда бақирди. Аёл ҳайратда қолган Отози олдидан югуриб ўтар экан, елкаси билан унга туртилиб кетаёзди. У жон талвасасида югурганда тебранган хаводанми ё аёл елкасига тегиб кетай деганиданми – саватдан чиқиб турган калта таёқчага боғланган кўнғироқ оҳиста жиринглади.

Аёлни қувиб келаётган спорт кийимидаги эркак кўнғироқ товушини эшитиб тўхтади, улар қоронғилик кўйнида бир лаҳзалик сукут ичида юзма-юз туриб қолишди.

– Ким бўласан? – сўради ниҳоят йигит бўғиқ овозда.

– Шу ерликман, бандаргоҳ томондан, тунги овдан қайтаётган эдим, – деди Отози.

Йигит тилини такиллатди, аламини ичига ютиб, оёғи остидаги қумларни тўзғитиб тепинди ва қайиқлар орасидан нари кетди. “Бу қовоқхонадаги Сима эмасмикан?” Отози ғижиниб, бир чеккага

туфлади-да, ўз йўлига юрди. Йигитнинг овози ҳам танишдек туюлди. У бир қанча савдо дўконларига эга бўлган Курихаранинг ўғли Токиодаги институтда ўқишини эслади.

Отози кейин ҳам Симани бир марта кўрди. У бошқа жойлардан бахт излаб кўрмоқчи бўлди. Тиба префектурасига қарашли Тёси шаҳрига ишга жўнашдан аввал зиёрат қилиш учун маҳаллий ибодатхонага кирди. Кейин олчазорлар орасидаги уруш курбонлари хотирасига қўйилган ёдгорлик атрофида оҳиста кезиб юрар экан, ибодатхона орқасидаги кичкина боғчада ғижирлаётган ҳалинчак овозини эшитди. Бу товуш болалигидан таниш эди, унда деяри диққатни тортадиган ҳеч нарса йўқ бўлса-да, ўз шаҳарчасини тарк этганидан бери биринчи марта вужуди юртини соғиниш ҳиссидан ўртаниб кетди. Отози дарахтзор чеккасига чиқиб, пастликка қаради. Ҳалинчакда Симанинг оддий сарғимтил-кўкиш рўмоли ҳилпирар эди.

Боғчада бошқа ҳеч ким кўринмасди. Сима ҳалинчакда бир ўзи тебраниб ўтирарди; ҳалинчакнинг ғижирлаши юрагига безовталиқ олиб кирди. “У кимнидир кутаётган бўлса керак” деб ўйлади Отози. Кўз ўнгида Курихаранинг ўғли гавдаланди, аммо ҳозир у бу ерда бўлиши мумкин эмас – таътилгача ҳали вақт эрта... Отозининг мияси ҳар хил ғалати тахминлардан ғувиллаб кетди. Ёши йигирмадан ошиб кетган Сима ҳозир унга дугоналари ўйиндан чиқариб қўйган омадсиз қизалоқни эслатди. У кечаси “Раҳм қилинг!” деб қичқириб, ваҳший эркакдан зўрға кутулган, ёқавайрон кўйлақда қирғоқ бўйлаб чопиб кетган қизга асло ўхшамас эди. Аввалги Сима билан ҳозиргиси ўртасида ер билан осмонча фарқ бор. “Буни тушуниш қийин” деб ўйлади Отози.

У Тёсида уч йилга яқин турди. Ҳар гал қадрдон юрти ҳақида ўйлаганда кўз олдида енгил кўйлагини ҳилпиратиб ҳалинчак учаётган Симанинг нозик сиймоси гавдаланар, қулоғига таниш ғижирлаш эшитилар эди. Шунда юрагини ширин туйғулар эгаллаб оларди. Буларнинг ҳаммаси Сима туфайли бўлаётганини ўйлаб ўтирмас, аммо унинг сиймоси юрти ҳақидаги қувончли, нурли манзараларга боғланиб кетарди.

Армияга жўнашидан олдин тиббиёт кўригидан ўтаётган пайтида Отози “Масутоку” қовоқхонасига бир кириб чиқсаммикан” деган халёлга борди. Отаси сополдан ясалган “Жозибатор мушук” ҳайкалчаси¹ қўйилган тоқча ёнидаги столда қадаҳда сакэ ичиб ўтиришни яхши кўрарди. Ўзи сезмаган ҳолда балоғатга етган Отози ҳар замон-ҳар замонда бир қадаҳ шароб ичишни одат қила бошлаганди.

Кўп йиллар бошқа жойларда юриб, ниҳоят Санрику қирғоғидаги кичик шаҳарга қайтганида Симани учратмади. Тиббий кўриқдан бирга ўтган балиқчи йигит Сима Курихаранинг ўғлига турмушга чиқишни хоҳламагани ва негадир шаҳарчадан бош олиб кетганини айтиб берди. Бошқа миш-мишлар ҳам бор эди, гўё Сима Курихарадан ҳомилатор бўлган ва буни яшириш учун шаҳарчадан бош олиб кетган эмиш. Отозида қовоқхонага кириш истаги йўқолди. Бундан ташқари, ҳарбий шароитда ароқ савдоси тақиқлангани учун “Масутоки” оддий ошхонага айланиб қолган, мижозларга гречкали угра, гуруч, турли сабзавотлар солинган чучвара тақдим этиларди, холос. Бўсағада би-

¹ Меҳмонларни қовоқхоналарга чорлаб турувчи мушук ҳайкалчаси.

нога ҳусн бериб турган кўк лавҳа ўрнига катта бочка ҳамда турли ўт ўчириш асбоблари илиб қўйилган эди.

Армияга чақирув қоғози қирқ тўртинчи йилнинг баҳорида келди. У Тохокунинг ғарбий қирғоғидаги кўҳна қалъага жойлашган пиёдалар полкига тушди.

Отози болалигидан касал нималигини билмай ўсган. Кўриниши котма, ориқ бўлса-да, чайир, бакуват, пайлари пишиқ, ҳар қандай оғир меҳнатга чидамли эди. Армиядаги машқларни кўрдим демасди. Фақат тўйиб овқат емасликдан қийналарди, холос.

Бир куни – аёвсиз ёз иссиғида ўтаётган найзабозлик жанги машғулоти пайтида очликдан боши айланиб йиқилар экан, бўлим командирининг ерда ётган милтиғига қоқилиб кетди. Командир уни дўппослади. Кейин ўзи билан олишишга мажбур қилди, қўлидаги милтиғини тортиб олиб, ҳимоясиз йигитнинг баданига бир неча марта найза санчди. Отози хушидан кетди.

Шундан кейин ўнг ёнбошида, қовурғаси остида оғриқ пайдо бўлди. Дастлаб у “Енгил лат еган бўлсам керак” деб ўйлади, аммо оғриқ тобора кучайиб борар эди.

Сиртдан ҳеч нарса билинмас, аммо аҳволи кундан-кунга ёмонлашиб, ташналик азоб берар, бутун бадани зиркирар эди. Илгари овқат еб тўймасди, энди иштаҳаси буткул йўқолди. Ниҳоят бир куни тўшакдан туролмай қолди.

Бўлим командири хоҳламайгина унинг госпиталга боришига руҳсат берди. Ҳарбий шифокор қовурғаси синганини аниқлади ва дарҳол госпиталга жойлаштирди.

Отози ярим ой жарроҳлик бўлимида даволанди. Оғриқ аста-секин йўқолиб, ўзини яхши ҳис қила бошлади.

Ана шу кунларда кўкқисдан опаси Тами уни йўқлаб келди. “Полкдан хабар юборишган бўлса керак” деб ўйлади Отози, аммо ундай эмас экан. Тами ўз ихтиёри билан меҳнат отрядига ёзилибди, ҳозир Кавасакидаги ҳарбий заводга ишлаш учун кетаётган экан.

– Узоқ йўл олдидан сени кўриб кетай деб келдим, – деди у. – Меҳмонхона ёпилди. Уйга қайтай десам, ҳеч ким йўқ. Мана, отрядга ёзилдим. Ҳеч бўлмаса, снаряд тайёрлай оламан-ку.

Хайрлашар экан, улар эртага нима бўлишини билмас эдилар.

– Аскарни қаранглар-а, уялмай йиғлаяпти.

– Йиғлаётганим йўқ. Бу касаллик оқибати, – деди Отози.

– Қовурға билан кўзлар қариндош экан-да?

– Иссиғим чиқади. Кўзёш шундан.

Тами сездирмай палатани кўздан кечирар экан, Отозининг пешонасига қўлини қўйди ва ваҳимага тушиб, тез тортиб олди.

– Гапинг тўғри, иссиғинг жуда баланд!

– Йиғлаётганим йўқ деб айтаяпман-ку!

– Синган қовурға шунчалик ҳарорат чиқарадими?

– Билмайман. Оғриқ тўхтади, аммо иссиғим тобора кўтарилиб кетяпти. Нафас олишим ҳам қийинлашиб қолди.

– Булар беҳуда эмас. Балки шифокор сезмаётгандир?

– Бу палатада тузала бошлаган беморларга фақат санитар қарайди.

Ҳароратни ҳар доим текширавермайди.

– Қандай бемаънилик!..

Шунда Отози хайратдан кўзлари катта очилган опасини сўнги марта кўраётганини хаёлига ҳам келтирмаган эди.

III

Хуллас, “Когезу” меҳмонхонасида Тами йўқ эди. У ўтган йили ёзнинг охирида ишдан бўшаб, қишда бу ердан кетиб қолган экан.

Меҳмонхонани кўриқловчи эр-хотин Торикураларнинг айтишига қараганда, ишдан бўшашга ҳарбий заводда унга ҳомийлик қилган Хаяма исмли қандайдир жаноб маслаҳат берган экан. Улар чамаси урушдан кейин ҳам хабарлашиб туришган. Ўтган йили мавсум айна кизиган пайтда Хаяма уни йўқлаб келган. У оннагаталарга¹ ўхшаган ёқимтой, қирқ ёшларга борган, уддабуррон, савлатли киши бўлиб, истилочи армияга қандайдир алоқаси бор деган гаплар юрарди.

Бир неча кун ўтгач, Хаяма қайтиб кетди. Шунда Тами Торикуранинг хотинига энди меҳмонхонада кўп ишламасам керак деб айтибди. У қандай иш қилмоқчисан деб сўраганда, Тами: “Шаҳарга бориб ишга жойлашаман. Ахир, бир умр ёш бўлиб қолмайман-ку”, деб жавоб берган экан.

Орадан бир неча кун ўтгач, Тами Хаямадан мактуб олди. Уни ўқиб, нарсаларини йиғиштириб жўнаб кетди.

– Аниқ айтолмайман, аммо у Кобега бораман дегандек бўлувди, – деди Торикуранинг хотини.

Отози Хаяма қаерда яшашини суриштирди, аммо урушдан кейин бу ерга меҳмонлар кам келгани учун рўйхатлар дафтари юритилмаган экан.

– Сирасини айтганда, у Кобега кетган тақдирда ҳам излаб топиш амримаҳол эди.

– Опам менга беринглар деб бирон нарса қолдирмаганми? Балки кейинроқ хат ёзмоқчи бўлгандир? Агар йўқлаб келсам, кимгадир учрашишим лозимлигини айтгандир?

Эр-хотин Торикуралар умидсиз ҳолатда бир-бирига тикилишди.

– Пул йиғсам, укам иккимиз савдо корхонаси очамиз деб гапирар эди, – деди Торикуранинг хотини.

Ўтган йили июль ойида Отози кичкина бир суратли мактуб олган эди, шундан кейин ундан дарак бўлмади.

– Агар бирон ерга жойлашиб олса, хабар юборарди. Ярим йилда бирон дараги бўлмаса... Ҳозирги алғов-далғов замонда ҳамма нарса-ни кутиш мумкин. – Торикура ошхонадаги ўчоқ ёнида ўрнатилган темир печкага ўтин ташлади.

Отози билан Сима гуриллаб ёниб, қип-қизариб кетган печкага гап-сўзсиз тикилиб ўтиришарди. Ниҳоят, Отози ҳорғин товушда:

– Кечирасизлар. Менинг ётишимга ижозат бергайсизлар, ўзимни ёмон ҳис қиляпман, – деди. У кафтларини бошига қўйиб, бордонга чўзилди.

– Сиз касалсиз.

– Кўп азоб чекканга ўхшайсиз? – ҳамдардлик билдирди Торикуранинг хотини.

¹ Оннагата – Кабуки театрида аёллар ролини ўйнайдиган актёр.

– Хотиржам дам олинглар, – қўшимча қилди Торикура, – Меҳмонхона ишламайди, сизларни муносиб кутиб ололмадик, аммо ўзингизни эркин ҳис қилинг. Кўрпа-тўшак хоҳлаганингизча топилади, ванна ҳам бор. Бемалол жойлашаверинглар.

Қиладиган иш йўқ. Бугун барибир бу вулқон этагидаги хилват кўл қирғоғида жойлашган қишлоқдан жўнаб кетишга имкон йўқ. Эртага бир гап бўлар.

Сима қўшни хонадан кўрпа-тўшак кўтариб чиқди. Торикуранинг хотинига ёрдамлашиб остонага яқин ерга қўйишди. Деразалари зич ёпилган хонани хира чироқ зўрға ёритар эди.

– Иккалангизга битта жой солиб берайми? – сўради Торикуранинг хотини.

Бу саволдан Сима бир лаҳза довдираб қолди, сўнг:

– Майли, бирга солинг, – деди.

Торикуранинг хотини ёнма-ён иккита қалин жой солди.

Улардан бирига Отози чўзилди. Оғир касалдан оқарган қаримсик юзи юмшоқ ёстиққа ботиб кетди.

– Ҳеч нарсани ўйламасдан, тинч ухла, – деди Сима.

Кўзи юмук Отози кулимсиради:

– Нимани ҳам ўйлардим...

Кўп ўтмай Отози қаттиқ уйкуга кетди. Сима унинг бошида бир муддат ўтиргач, секин кўзгалди-да ошхонага чиқди. Торикуранинг хотини печка ёнида ёлғиз ўтириб, нимадир тикаётган эди.

– Қарашадиган ишингиз борми? – сўради Сима. – Қарашиб юбораман.

Тарикуранинг хотини кулимсираб:

– Ташвиш тортманг, ёрдамлашадиган иш йўқ. Шунчаки эрмак, – деди. Кейин: – Эрингиз ухладими? – деб сўради.

Отози биринчи марта эр сифатида тилга олинган эди. Илож қанча? Сима сир бой бермади:

– Ҳа, қаттиқ ухляпти. Жуда толиққан.

– Бечорага қийин. Ҳолдан кетипти. Касали қанақа ўзи?

– Астма, – деди Сима. Қишлоқдагилар силдан қаттиқ кўркиши унга яхши маълум. Шу заҳотиёқ Торикуранинг хотини ўз синглиси кўп йилдан бери астмадан азоб чекаётгани, бу касаллик қанчалик ёқимсизлигидан хабари борлигини айтди.

– Совуқни ёқтирмайди, тўғрими? Кечаси зўриқиб қолса, нима қиламиз?

– Ташвишланманг. Мен тиббиёт ҳамширасиман.

– Парвариш қилавериш кўникиб кетгансиз-да?

– Йўқ, мен ҳақиқатан ҳам касалхона ҳамширасиман.

Сима мулойим кулимсиради. Торикуранинг хотини хайратланиб кўзларини катта очди.

– Уруш пайтида ҳарбий госпиталда ишлаганман. Бундай касалларга қандай қарашни яхши биламан, хавотир олмасангиз ҳам бўлади.

Қуёш ботгач, Торикура келиб ҳаммом тайёр эканини айтди. Отози ҳали уйғонмаган эди. Аммо у уйғоқ бўлганда ҳам касали зўрлигидан ваннага туша олмасди. Сима ювиниш учун ёлғиз ўзи кириб кетди. Ваннага иссиқ сув тўлдириб ювина бошлаганида ечиниш хонасида-

ги ойнаванд эшик кўққисдан очилиб, ичкарига кимдир кирди. Сима баданини сочиқ билан тўсиб, ўгирилиб қаради. Буғдан хира тортган эшик орқасида Отозининг қораси кўринди.

– Отозимисан? Бемалол киравер.

Эшикни қия очиб, Отози ичкарига мўралади, сўнг хижолат тортиб, тескари ўгирилди.

– Уйғониб қарасам, сен йўқ экансан. Қаерга кетди экан, деб ўйладим.

– Ҳеч қаерга кетганим йўқ, – деди Сима.

Отози иккита пахталик кимоно кийган, устидан пальто ташлаб олган эди.

– Мени кечирасан, чўмилиб олсаммикан деган эдим. Кейин сени артиб қўяман.

Отози бошини тебратди. Ўзи ваннага туша олмайдиган беморнинг баданини артиб муолажа қилишар эди.

– Совук. Бориб печкада исиниб тур.

– Майли.

Отози негадир шошилмас эди.

– Сенга айтаяпман, бу ер совук. Эшикдан уриб турибди.

Отози ўсал бўлиб жилмайди ва эшикни ёпди.

– Ото-сан!

– Нима дейсан?

– Мен ҳазиллашдим, – Сима кўзини олиб қочди. – Эшикни ёпмай кўяқол.

У йигитнинг хайрихоҳ нигоҳи остида қизариб кетганига қарамай, ваннада ҳеч ким йўқдек, чўмилишда давом этаверди.

Кечқурун Сима тоғорада сув иситди ва хўл сочиқ билан Отозининг бутун баданини артиб чиқди. Совук бўлганидан бу ишни жуда тез битирди. Отози бундан норози бўлди.

– Нега бунчалик шошасан?

– Совукда кўп туришинг мумкин эмас.

– Касалхонада яхши қарар эдинг, шошилмасдан артар эдинг.

– Ундай бўлса, касалхонага қайтамизми?

Отози индамасдан шифтга тикилди.

– Қани энди қайтиш мумкин бўлса...

Улар касалхонадан қочиб чиқишган эди.

Отози хўрсинди.

– Майли, шу ерда қоламиз.

IV

Ўпкаси яллиғлана бошлагандан кейин Отозини сил касалликлари бўлимига ўтказишди. Бу йигит ароқхўр Ёкитининг ўғли эканини, табиийки, Сима хаёлига ҳам келтирмади. Отози эса дарҳол таниди, чунки отаси ўлгандан кейин уни бир-икки учратган эди. Сима вояга ета бошлаган бу йигитга эътибор бермади. Уни юз-кўзидан танимагани майли, ҳатто исми билан ҳам қизиқмади. Ёкитини Терада деб чақиришарди, бунга яхши эслайди. Шундай экан, Отози Отонинг ўғли бўлади, аммо Сима бу ҳақда ҳатто ўйлаб ҳам кўргани йўқ.

Отози оқ халатли янги ҳамширани кўриши биланоқ Симага ўхшатди, аммо бунга ишонқирамай қаради. “Масутоку” қовоқхонасидаги қиз ҳамширалик қилишини сира тасаввур қила олмасди. Назарида бундай учрашув тушида бўлиши ҳам амримаҳол эди. “Бировни Симага ўхшатиб, адашаётганим йўқми? Балки бу бутунлай бошқа одамдир?” – деб ўйга толди у.

Отози дастлаб ўн беш кишилик катта палатада ётди, ёнидаги ефрейтордан Симага ўхшаб кетадиган бу қизнинг исмини сўради.

– Дидинг ёмон эмас-ку, – мийиғида кулди ефрейтор. – Бу фариштанинг оти Масумото.

Отози яна ҳайратга тушди. Симанинг исми ҳам шундай-ку!

Отозининг юраги илиқ нурга тўлгандек бўлди. Армияда юртдошингни учратсанг, бошинг осмонга етади, айниқса, ҳозиргидек касал ва ёлғиз ҳолингда бу ниҳоятда ноёб ҳодиса. Ҳаяжондан Отозининг кўзига ёш келди. Аммо қувончдан кўнгли ёришган бўлса ҳам қиз билан гаплашишга юраги дов бермади. Бошданок Сима уни танимагани, бунинг устига баданига ёпишиб, чиройига чирой қўшиб турган қордек оппоқ халати бунга йўл бермай, уни бутунлай доводиратиб қўйган; қиз уни кўриши билан ўзини олиб қочадиган бўлган эди.

Уларни фақат бундан йигирма йиллар олдин отасининг “Масутоку” қовоқхонасида маст бўлиб, учиб қолишига алоқадор воқеаларгина боғлаб турарди.

Ҳафтада бир марта ҳамширалар барча беморларнинг баданини ишқалаб артиб, тозалаб қўйишар эди. Ана шу пайт келганда, Отози Симанинг кўлига тушиб қолмайин деб худога зору тавалло қиларди. Мабодо тўғри келиб қолса, уни титроқ босарди.

– Совуқми? – сўрарди Сима.

– Йўқ, совуқ эмас.

– Ўзингизни бўш қўйиб, эркин ўтиринг, – дер эди у.

– Яхши, ҳаракат қиламан, – жавоб берарди йигит.

Сима Отозига ёш аскар йигит деб қарар, аҳволи оғирлашиб бораётганидан ҳамма қатори ташвишланар эди. Отозининг ўпкасидаги тешик тобора катталашаётган эди.

Январ ойида Отози ҳожатхонадан қайтаётиб, йўлакда қон қусиб юборди. Шу куни Сима навбатчи эди.

У ивиган қон йигитнинг томоғида тикилиб қолганини кўриб, югуриб келди ва бармоғини тикиб қонни сидириб олди. Шу захотиёқ Отози алоҳида палатага ўтказилди.

Кейинги куни кечқурун йигитнинг тўшаги ёнида ўтирганида бемор кўзини очиб, шифтга тикилган ҳолда сўради:

– Иккинчи телеграммани юборишдими?

Беморнинг аҳволи оғирлашганда қариндошларига учта телеграмма юбориларди. Биринчиси хавфли касаллик бошлангани, иккинчиси аҳволи оғирлашгани, учинчиси вафот этгани ҳақида хабар берарди.

– Гапиришингиз мумкин эмас, – койиди Сима.

Йигит унинг юзига тикилди, хўл киприклари пирпиради, аммо кўзларида қатъият бор эди.

– “Масутоку” қовоқхонасидаги Сима-сан эмасмисиз?

Овози зўрға чикди, кутилмаган саволдан Сима гангиб қолди.

– Сиз...

– Отам сизларникига тез-тез бориб турарди. Мен арокхўр Ёкитининг ўғли Ото бўламан.

Сима беихтиёр қичқириб шоша-пиша қўллари билан юзини тўсди.

– Мумкин эмас! Гапиришингиз мумкин эмас, – йигитни гапиришга қўймади. Унинг юраги дукиллаб урарди.

Қон оқиши ўз-ўзидан тўхтади. Бир неча кундан кейин Сима ундан сўради:

– Ниҳоятда ҳайрон қолдим! Мени таниб қолганингга кўп бўлдимиз? Отози бошини тебратди.

– Нега дарров айтмадинг? Шунча вақт нега индамай юрдинг?

– Билмадим, айтишга сира бетим чидамади.

– Кеча айтдинг-ку?!

– Куним битиб қолганга ўхшайди деб ўйладим. Ўлим олдидан нималарни гапирмайди одам? Сени яхши кўраман.

Бундай бўлишини Сима сира кутмаган эди. Муқаддас сирларини ўлимига қадар сақламоқчи бўлган бу йигитга ачиниб кетди.

Шафқат ҳамширалари барчага бирдек меҳрибонлик қилиши ҳаммага маълум, аммо Сима бошқа беморларга қараганда Отозига меҳрибонроқ бўлиб бораётганини пайқаб қолди.

Сима навбатчилик пайтларида ёнбошида ўтирганда йигит шифтга тикилган кўйи ўзи ҳақида кўп нарсаларни айтиб берди. У шунчалик кўп гапирдики, ҳатто Сима соғлиғига шикаст етмасмикан деб хавотир ола бошлади. Қиз ҳалинчакда хаёл суриб ўтирганда юқоридан туриб томоша қилгани ҳақида ҳам сўзлади.

– Шу дақиқани сира унута олмайман, ҳозир ҳам кўз ўнгимда турибди, – деб тан олди йигит.

– Нима учун?

– Билмадим. Унута олмайман, тамом-вассалом.

Сима ёноқларига ёшлигидаги каби қайноқ қон қуйилиб бораётганини ҳис қилди.

– Нега ёлғиз ўзинг ўтирган эдинг? – сўради Отози.

– Ўлиб кетганим яхши эмасми, деб ўйлаётган эдим.

– Нега ўлмоқчи бўлдинг?

Сима индамади.

– Курихара туфайлими? – сўради Отози.

Демак, билади. Сима аччиқ қилиб, гапини бўлди.

– Бу ҳақда, яхшиси, гаплашмайлик.

– Ростдан ҳам турмуш қурасизларми?

– Ота-оналаримиз шуни хоҳлашади.

– Ўзинг-чи?

– Мен бўлсам, ўлиб кетгандан кўра ҳамшира бўлганим яхши деб ўйладим. Ҳаётимни эзгу ишларга бағишламоқчи бўлдим. Ўзим ёқтирмаган одам билан яшагандан кўра, шуниси маъқул эмасми? Қизил хоч мактабида тиббиёт ҳамширалигига ўқидим. Мана, ишлаб турибман. Ҳамма гап шу.

Сима тунги қоровулнинг шақилдоғига ўхшатиб кафтларини бири-бирига уриб қўйди.

Отози ёзгача даволанди. Уруш шармандаларча тамом бўлаётган

эди, Б-29 самолётлари турли шаҳарларни бомбалаб, кулини кўкка совур бошлади. “Бизнинг шаҳарни ҳам бомбардимон қилишса, ҳеч қаерга қочиб кетолмайман” деб ўйлади Отози.

– Хужум бошланиб қолса, мени ташлаб кетаверинглар, – деди у.

– Фақат ўзингни ўйлайсан. Гўё ўлишдан осон нарса йўқ, – аччиқланди Сима.

– Сен ҳам қолақол, – деди у.

Шунга қарамай, июлнинг охирида, кечаси душман шаҳарни бомбардимон қилганда Сима бир ҳамшира билан бирга Отозини замбилда госпитал орқасидаги қарағайзор ичига олиб ўтди.

Шу кун тунда шаҳар устига ёндирувчи бомбалар ёмғирдек ёғилди, госпитал жойлашган ҳудудда аланга кўтарилиб, узоқ вақт осмонни ёритиб турди. Кейин аланга шуъласи шаҳар марказига ёйилди. Оғир беморлар орасида қолган Отози қарағай бутоклари орасидан кўриниб турган қонталаш осмонга қараб ётди. Беморлар сукут сақлашди, ҳатто ҳеч ким йўталмади ҳам. Кимдир тик туриб, кимдир чўккалаб, кимдир чўзилиб ётган кўйи қотиб қолган эди.

Ана шу сукут сонияларида Отози “Ниҳоят ўлим соати ҳам келди” деган ўйга борди. Бир неча дақиқадан кейин ҳаммалари қарағайзор ўрмон билан бирга ёниб кетишади.

Шу дақиқада кимдир кўлини ушлади. Замбил ёнида Сима чўк тушиб ўтирарди. Қўллари қайноқ. Отози ўзи ёлғиз эмаслигини англади. Тирик қолганига ишониш учун у Симанинг кўлини қаттиқ қисди. Чирилдоқларнинг хушхон кўшиғи қулоғига чалинди. Шу пайтгача бунга эътибор бермаган эди.

Бир куни Сима иссиқ сочиқ билан баданини артаётганда қизнинг бармоқлари майин ва мулойим ҳаракат қилаётганини пайқади. У меҳр билан баданини узоқ вақт уқалади. Сўнг, худди ҳозир эслагандек, жўнгина қилиб:

– Курихара кўнгилли бўлиб фронтга кетди, – деди.

– Қачон?

– Март ойида. Хат ёзиб хабар қилди, келишга вақти йўқ экан. Буни билдирмоқчи эмас эдим, аммо кеча осмонга қараб ўтириб, сен билиб кўйишинг керак деб ўйладим.

Ташқаридаги мусаффо осмон, чарақлаб турган қуёш бугун бутунлай бошқача эди.

– Биласанми, ҳаммамиз ўлиб кетамиз, – деди Отози.

Сима индамади, кейин жимжилоғи билан йигитнинг кўлига уриб кўйди.

– Агар шундай бўлса, иккимиз бирга ўламиз, – унга қарамасдан шивирлади у ва палатадан чиқиб кетди.

Августнинг ўртасида ҳеч қутилмаганда уруш мағлубият билан тамом бўлди, яна осойишта кунлар бошланди.

V

Эрта уйғонган Сима қаердалигини англай олмади. Сукутга чўккан хона ичига дераза туркишидан оппоқ нур ёғиларди. Ҳаммаёқ жимжит. Тик этган товуш эшитилмайди. Бу сокинлик Симанинг юраги-

да қандайдир безовталиқ уйғотди. Назарида уни уйқусида бутунлай бошқа дунёга ўтказиб қўйишгандек туюлди.

Шундагина Сима ёнида кимдир ухлаётганини сезди – бу Отози эканини, иккаласи Зиппеки кўли қирғоғида кўним топишганини эслади.

Отози маст уйқуда эди.

У кийиниб ташқарига чиқди ва йўлакдаги катта ойнани бутунлай қиров босганини кўрди. “Кўчалар нега жимжит?” ўйлади ва шу заҳоти миясига урилган фикрдан қарахт тортиб, тўхтаб қолди: агар қор тинмаса, чаналар шаҳарга қатнамайди. Унда бу ердан кетишга ҳеч қандай имкон бўлмайди.

Ошхонадан қайнаётган шўрва ҳиди чиқиб турарди.

– Бахтга қарши қор ёғди. Кеча уйқуга ётишимиздан олдин осмон юлдузга тўла эди... Тоғда шунақа, об-ҳаво бирдан айниб қолади... – деди пиёз тўғраётган Торикуранинг хотини. Қор кучайиб борар, деразадан кўриниб турган қарағайлар деярли учигача оппоқ қорга кўмилиб бўлган эди.

– Шаҳарга чана юрармикан?

– Бундай қорда юриши гумон. Йўлда тикилиб қолса, бундан ёмони йўқ.

Қор тингандан кейин ҳам чаналар юра олмайди, йўллар қорга кўмилиб қолишини фаҳмлади Сима.

– Чамамда, зерикадиганга ўхшамайсизлар, ҳеч нарсани ўйламасдан тоққа иссиқ сувга келгандек бемалол дам олаверинглар, – деди Торикуранинг хотини.

Бу ердан ҳали-бери чиқиб кетолмасликларига ақли етган Сима ҳатто бир қадар енгиллашгандек бўлди. Агар шаҳарга кетганларида ҳам қаерга боришади-ю кимникига сиғишади? Бу ерда шўрва хушбўй хид таратиб турибди.

– Эрингиз ҳали уйғонгани йўқми? Ҳадемай нонушта қиламиз, – деди Торикуранинг хотини.

Сима хонага қайтиб кирди. Эшикнинг ғижирлашидан Отози уйғониб кетди.

– Ким у? Э, сенмисан? – деди у.

– Ким деб ўйладинг?

– Опам кирдими деб ўйладим. Уни тушимда кўрдим.

Сима индамасдан Отозига тикилиб қолди – у уйқу қарахтлигидан зўрға кутулмоқда эди.

– Ҳаммаёқ жимжит. Шундайми?

– Ҳа, қор ёғаётганга ўхшайди.

– Буни қандай билдинг?

– Қор учқунлари қўнаётгани эшитилаяпти, – деди Отози.

Кун бўйи қор ёғди. Отози фақат овқатлангани туриб, куни билан ухлади. Сима печкада сув қайнатиб, ўзи билан Отозининг ички кийимларини ювди. Тез-тез хонага мўралаб турди. Отози қаттиқ ухлади. Унинг ҳали болалигини йўқотмаган осойишта чехрасига қарар экан, Сима йигирма икки ёшга кирган бу йигит, чамаси, ҳеч қачон ҳозиргидек хузур-ҳаловат кўрмаган бўлса керак, деб ўйлади. Балки у тушида болалиқ онларига қайтиб, опасини кўргандир, энди уни ўнгида ҳеч қачон кўра олмаса керак. Бу фикрдан ҳатто ўзи ҳам кўркиб кетди.

Уруш тамом бўлиб, орадан бир йил ўтганда Тами укасини йўқлаб госпиталга келди. Шунда ҳам калин қор ёққан эди. Сима йўлак бўйлаб келаётганида навбатчи ҳамширага дуч келди.

– Сизни учратганим қандай яхши бўлди. Терадами-сан келган эди, ҳозир айна дам олиш пайти, ичкарига кириш мумкин эмас. У эса палатага киргизинглар деб талаб қиляпти. Нима қиламиз?

Уруш тугагаган йили, ноябрь ойида ҳарбий сихатгоҳ маҳаллий маъмурият ихтиёридаги шифохонага айлантирилган бўлса-да, барча шифокорлар, ҳамширалар ва оғир беморлар ўз жойида қолдирилган, олдингидек қаттиқ интизом сақланган эди. Отозининг опаси келганини эшитган Сима даҳлизга югурди. Диванда бир аёл оёқларини чалиштириб, сигарета чекиб ўтирар эди. Эгнида қимматбаҳо пальто, – қаердан олди экан – худди ҳаммомдан чиққандек сочларини елкасига ташлаб олган. Бу аёллар меҳнат армиясидан қайтган Тами эди.

Сима уни бир неча йилдан бери кўрмагани учун даб-дурустан таний олмади. Ҳатто Отози ҳам ҳаддан ташқари безанган, қуюқ бўёқ чапланганидан лаблари катта кўринаётган бу аёл Сима билан бирга палатага кирганда ўз опаси эканини билмай, ҳайрон тикилиб қолди.

– Бемалол ётганингни қара! Мен бўлсам алақачон тузалиб кетгансан деб юрардим. Бунчалик узоқ ётишингни ким билибди? Ҳолаҳволинг қандай, ўзи?

Ҳали ўзгариш сезилмаган, айниқса, шу кунларда энди тамом бўлдим деб тушкунликка туша бошлаган Отози сир бой бергиси келмади:

– Аста-секин тузалайман.

Қачон тузалишини ким билсин? Тузалганда ҳам оғир балиқчилик касбига ярайдими-йўқми, ҳали бу номаълум. Кейин қандай тирикчилик қилади, нима иш билан шуғулланади? Аскар бўлиб аскар эмас, балиқчи бўлиб балиқчи эмас. Отози ўз келажагини аниқ тасаввур этолмасди.

– Иккимиз ҳам тирик қолдик, худога шукр. Кечагина ўлим тўшагида ётган эдинг, ҳаммаси ўтиб кетади. Ҳозир кўрқадиган жойи қолмабди. Тақдир берган ҳаётда ўйнаб-кулиб яшаш керак.

Тами унга тасалли бериб, кўнглини кўтаришга уринди. Кетаётганда ишга жойлашиши биланоқ манзилени маълум қиладиган бўлди. Ёмғирлар мавсуми тугаганда кичкина суратли очик хат юборди. Унда Зиппеки кўли қирғоғидаги Хотару қишлоғида, “Когецу” меҳмонхонасида ишлаётганини айтиб: “Жуда чиройли жой, ҳавоси тоза. Оёққа туришинг биланоқ тез етиб кел”, деб ёзган эди.

Мактубдан қаттиқ таъсирланган Отози тоғдаги қўлга боришни орзу қила бошлади. Назарида бу ер жаннатнинг ўзи эди. Касалхонадан қочиш арафасида Сима Курихара уни олиб кетиш мақсадида келганини айтди. Йигитнинг ҳаёлида шу дамда қорли оқ тоғлар орасидаги сокин мовий кўл мавжланиб кўринди.

Сима Курихара касалхонага қандай кириб келгани, аммо у ҳозир бандлигини баҳона қилиб, уни ижарада турадиган уйига жўнатиб юборгани ҳақида гапирди. Ҳамма ҳамширалар ижара уйларда турарди.

– Соат олтида ишим тамом бўлади, аммо уйга боришни хоҳламайман.

– Нега энди? Боравер.

– Йўқ, боролмайман.

– Унда нима қилмоқчисан?

Сима индамади, лабини тишлаб, жим тураверди. Кейин кўллари билан юзини тўсди:

– Йўқ, хохламайман. Бу одамнинг олдига боргунча, ўлганим яхши. У йиғлаб юборди.

– Мен Зиппеки кўлига бораман. – Бу сўзлар йигитнинг оғзидан беихтиёр чиқиб кетди.

Сима кўлларини мушт қилиб, йигитга хайрат билан тикилиб қолди. Кейин хотиржам гапирди:

– Мен ҳам бораман. Бирга олиб кет.

Афсуски, улар кўлга келиб, Отози орзу қилган “жаннат” оппоқ қор остида қолганини кўрдилар, излаган одамлари эса бедарак кетган эди.

Шу кечаси Отози совуқ қотаётганидан шикоят қилди, иссиқ сувда чўмилиб чиққан Сима унинг қоқ суяк гавдасини бағрига босиб, иситишга ҳаракат қилди. Отози қиз кўксига бурнини ишқаб:

– Совун ҳиди келяпти. Мен ҳам ўлим олдидан одамга ўхшаб лоқал бир марта ваннада ювинишни хоҳлайман, – деди.

Сима сукут сақлаб тургач:

– Ўзим яхшилаб ювинтириб кўяман, – деб тасалли берди.

VI

Эртаси куни қор тинди, аммо шамол кўзғалиб, “Когецу” меҳмонхонаси атрофида изғирин кун бўйи ғириллаб турди. Тонгда ҳаво очилиб кетди, аммо Торикура йўллар қорга кўмилиб қолди, чаналар шаҳарга бориши гумон деган гапни топиб келди.

– Ҳавонинг авзойидан хафа бўлиб ўтирманглар, – тасалли берди у. – Бугун клубда ёшлар кечаси ўтказилади. Бориб чарчокни ёзиб келасиз.

Хонадагилар дарров жавоб бермади, бир неча сония ўтгач, аёлнинг овози эшитилди:

– Ҳозир чиқамиз.

Салдан кейин аёл ошхонага чиқиб, устара топилмадими деб сўради. Торикура ўзимникени бераман, японларники, аммо унчалик ўтқир эмас деди. Кейин у печка ёнида туриб трубка чекди ва ўтин келтириш учун ташқарига чиқди. Ёруғ ваннахонадан майин кўшиқ эшитилди. Эркак ва аёл куйлашарди. Торикура бундай оҳангни қаердадир эшитгандек бўлди – у балиқчилар айтадиган “Катта ўлжа кўшиғи”га ўхшаб кетар эди. Қаерда эшитганини эслай олмади.

Ваннадан кейин эркак билан аёл бу ерга келгандаги кийимларини кийиб, ташқарига чиқишди ва клубга қандай боришни сўрашди.

– Кечага борадиган бўлдингларми? Шамоллаб қолмайсизларми? – сўради Торикура. Кўрқадиган жойи йўқ, деб баравар жавоб беришди. Эркак соқолини тозалаб қирган, ичига ботиб кетган юзлари ялтирар эди.

Хайратда қолган Торикура, иккаласини кузатгач, хотинига гап маъқуллади:

– Ясаниб олишганини қара! Яқингинада аскар кийимида юришарди.

– Ҳали ёш-да. Ўзинг ҳам ёшлигингда шундай эдинг. Эслашга ҳам уяламан! – кулди хотини.

Аммо эркак билан аёлни ёшлар клубида ҳеч ким кўрмади. Улар “Когезу” меҳмонхонасига ҳам қайтиб келишмади. Торикура хавотир олиб, клубга излаб борди. Кеча тамом бўлгач, ёшларни ишга солиб, чор атрофни қидириб чиқишди, аммо йўқолганларни топиб бўлмади. Ҳамма хавотирга тушди, турли гап-сўзлар тарқалди.

Эртаси куни ўрта мактабда ўқийдиган қизалоқ кечаси уйига қайтаётиб Камивари қоясида милтираб турган ғалати бир шуъла кўрганини эслаб қолди. Камивари қояси кўл ёнбошида тикка осилиб турар, унинг энг тепасида кичкинагина ибодатхона қурилган эди. Қиш палласида, бунинг устига тун яримлаганда бу ерда ким гулхан ёқарди дейсиз. “Сеҳргар тулки кўзларини ялтиратиб, оловга ўхшаб кўриндимикан? – ўйлади қизча. – Аммо қиш пайтида тулкининг кўзи бунчалик ялтирамаса керак”. У ҳайрат ва кўрқув ичида уйига қараб чопиб кетган эди.

Қишлоқдаги катта-кичик одамлар Камивари қоясига қараб югуришди. Ҳамманинг кўзи муз қотган кўл устидаги икки мурдага тушди. Чамаси улар ўзларини чўққидан пастга ташлаган эдилар.

Аёлнинг бўйин умуртқаси синиб, қийшайиб кетган, юзи юқорига қараб қотиб қолган эди. Эркак ундан сал нарида – юпка муз устида боши сувга тегиб ётар, иккаласининг юзига қурум ёпишиб, қорайтириб юборганди. Дастлаб бунинг сабабини ҳеч ким билмади. Фақат қоя устига чиқишганда ҳамма нарса ойдин бўлди. Иккаласи ўлим олдидан кичик ибодатхона ичида олов ёқиб, исинишган экан. Юзлари шунда қорайиб, қотиб қолган эди.

Улар ички кийимда, деярли яланғоч ётишарди. Йигитнинг мўйнали телпаги, аёлнинг жун рўмолидан ном-нишон йўк. Кул ичидан қуйган мўйна бўлагини топишди. Улар барча кийимлари ва буюмларини гулханда ёндиришган эди.

Ўлим олдидан нега гулхан ёқишди экан? Балки буюмларини битта-битталаб оловга ташлаб, сўнгги дақиқаларни озгина бўлса-да, чўзишни хошлашдимикан? Улар ҳеч қандай нажот йўқлигини англаб етган эдилар, аммо ҳаётга муҳаббат, яшаш иштиёқи гулхан ёқишга ундаганига шубҳа йўк. Ҳамма нарсалари ёниб бўлгандан кейин умр ҳам ниҳоясига етган эди.

Уларнинг жасадини “Когезу” меҳмонхонасига олиб келишди. Торикуранинг хотини тинимсиз йиғларди:

– Ўлимга кетяпмиз деб бир оғиз айтишмадиям. Қандай ясаниб олишган эди-я!..

У йиғлаб туриб мархумларнинг юз-кўзларини ҳўл сочикда артди, аммо терига ёпишиб қолган қурумларни йўқотиб бўлмади.

ОЛМОН ХАЛҚ ШЕЪРИЯТИДАН

*Рус тилидан
Турсунбой АДАШБОЕВ
таржимаси*

Халқ оғзаки ижоди – туганмас хазина, қуримас чашма. Хусусан, олмон халқининг оғзаки ижоди ҳам ёзма адабиётнинг юзага келишида сарчашма вазифасини ўтаган. Мамлакатда юз берган тарихий воқеалар, давлат тўнтаришлари, деҳқонлар қўзғолони, эркин яшаш йўлидаги курашлар жараёнида оддий халқ вакиллари томонидан тўқилган қўшиқлар, эртақлар, балладаларда деҳқонларнинг, ишчиларнинг турмуш тарзи рўйирост ўз ифодасини топган. Бу ноёб булоқлар Рейне, Гёте, Шиллер ва Гофман каби жаҳонга машҳур шоир, адилларнинг шаклланишига ижобий таъсир кўрсатган.

Бундан юз йиллар аввал ўта талабчан, қаттиққўл адиб ва адабиётшунос Йоханнес Бехер деҳқонлардан, ишчиларнинг оғзидан ёзиб олинган қўшиқларни қайтадан тинглагач, қуйидагиларни ёзган эди: “Бундай қўшиқлардан воз кечиб, қўл силтаб бўлмайди. Сабаби, ўзини даҳо ҳисоблайдиган айрим ижодкорларнинг баландпарвоз асарларидан кўра, халқ томонидан яратилган қўшиқ ва балладаларда оддий меҳнаткашларнинг ҳаёти билан боғлиқ воқеалар, қувончлари, ташвишлари ўз ифодасини топган”.

Севимли журналимизнинг талабчан муштарийлари ҳукмига ҳавола қилинаётган балладалар ҳам олмон халқ ижодидан саралаб олинган кичик бир гулдаста, холос.

Таржимондан

СКРИПКАЧИ

*Аллалар уққанман тугилганимда,
Фақат беланчагим – билган-кўрганим.
Орадан кўп ўтмай, азиз дўстларим,
Скрипка чалишни ҳам олдим ўрганиб.*

*Улкан мамлакатнинг олис юртида,
Хотиржам томоша кўрсатиб юрсам.
Сирли оҳанг поёнига етганда,
Қиролича сўзлаб қолди шу фурсат:*

– Илтимос, йигитча! Саройга кириб,
Бир жуфт кўшиқ айтиб беринг қошимда.
– Йўз-ей, наҳот?! Отангиз кўриб қолса,
Айбим учун қилич ўйнар бошимда.

– Илтимос, саройга кириб, марҳамат,
Беҳуда ваҳима қилманг бекорга.
Кун-кеча, оқшом чоғи шайланиб,
Отажоним кетгандилар шикорга.

Минг афсуским, шоҳ дуч келди ҳовлида,
Қутилмаган ҳодисалар юз берди.
– Ушланг! Ушланг! Босқинчини, дайдини!
Калласини сапчадай олинглар, дерди.

Икки кунни авахтада ўтказдим,
Учинчи кун тонглар отди, ёришиди.
Учта соқчи каминани кўриқлаб,
Дор остига шитоб олиб боришиди.

Қирол сўзлар қовоғидан қор ёғиб,
– Тезроқ чорланг, яқин келсин оломон.
Созанда дер: “Эшитинглар, азизлар,
Сўнги марта кўшиқ айтиб қоламан...”

Катта майдон тўлиб-тошган одамга,
Шоҳ газабнок, тинди гала-говурлар.
Куй сеҳридан масрур сафда турганлар,
Ҳиссиётдан қалблар жўшар ловуллаб.

Созанданинг кўшигини олқишлаб,
Қарсақлар янгради тоғлардан ошиб.
– Яша! Қойил! Раҳмат, созанда ўғлон,
Дерди шоҳ йиғисин бир нави босиб.

– Қизимга арзирли куёвни топдим,
Фармонимга қулоқ тутинг, халойиқ.
Юртни бошқаришга бугундан тортиб,
Менимча, шу йигит монанд ва лойиқ.

ИККИ ДУГОНА

Бу воқеа юз берган айни баҳор чоғида,
Кўш дугона ўрмоннинг сўқмоқ йўл адоғида.
Бири кулар, жаранги тўрт томонни тутади,
Иккинчиси кўз ёшин аламзада ютади.

– Дугонажон, ростин айт, нима учун йиглайсан,
Дардинг оғирроқ, чоғи, бу оламга сиғмайсан?
Яширмагин, ўртоқжон, отанг сўкиб-нетдимми,
Ёки севган йигитинг хафа қилиб кетдимми?

– Йўқ! Йўқ! Отам ҳеч қачон мени хафа қилмайди,
Мени ёқтирган йигит ранжитишни билмайди.
Йиғлашимнинг боисин яширмай айтай, майли,
Иккимиз бир йигитни севишимиз туфайли...

– Дугонажон, топамиз сенга лойиқ, мосини,
Энди дангал айтақол йигитнинг баҳосини.
Аслида сенга мойил, ёқтирар катта акам,
Хоҳласанг олтин, кумуш беради ҳатто отам.

– Ўртоқжон, акангни ҳам бир четга қўйгин нари,
Бошимга ураманми отангнинг олтинларин.
Сендан бир илтимосим, ялинаман, сўрарман,
Фақатгина у билан мен бахтиёр бўларман.

Ўша йигит турарди аргувоннинг ортида,
Панароқда кўринмай таниш ярим-ёртига.
Қизларни кўндан бери кузатар, пойлар эди,
Уларнинг гапларини кўнглига жойлар эди:

“Қай бирин олиш керак, қай бири қолиш керак,
Сўзларин маъносини ўлчовга солиш керак.
Бойвуччанинг отасин биламан-ку, жуда бой,
Уни олсам, буниси ранжиб қолар, ҳойнаҳой.

Унисига уйлансам, менсимай кетармикан?
Буни олсам, топгани яшашга етармикан?
“Икки ёрти, бир бутун” – элдан қолган нақлдир,
Камбағалнинг қизига уйланганим маъқулдир...”

ЁШ ЭДИМ, БЕБОШ ЭДИМ

Ёш эдим, бебош эдим,
Ўтирмадим ўйланиб.
Бир бедаво кампирга,
Олган эдим ўйланиб.

Уч кун яшаб, воз кечдим,
Тўрт кун бўлса, башарти,
У ялмоғиз бир йўла,
Мени гажиб ташарди.

Қабристонга йўл олиб,
Унга ўлим тиладим.
– Тангрим, ўзинг қўллагин,
Вожиб бўлсин тилагим.

Ўзимни енгил сезиб,
Уйимга келсам аранг.
Хайрият, нолам етиб,
Кампир ўлибди, қаранг.

*Шукур! Ундан қутулдим,
Гўрковга чопиш керак.
Тобутнинг қопқогини,
Маҳкамроқ ётиш керак.*

*– Илтимос, гўрков ошина,
Хизмат ҳақинг нақд, мана.
Чуқурроқ қаз қабрни,
Қайтиб чиқмасин яна.*

*Бир талай ташвиш тортдим,
Ахир, соғман-ку, майли.
Жинни ҳам бўлар эдим,
Шу алвасти туфайли.*

*Бу дарди халиладан,
Кўл силтадим, бўшадим.
Озод, эмин-эркинман,
Ўз уйим, ўз тўшагим.*

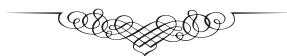
*Қизиқ, икки кун бўлмай,
Уйқум келмас негадир.
Овқат ўтмас, ёлғизлик,
Асабимга тегадир.*

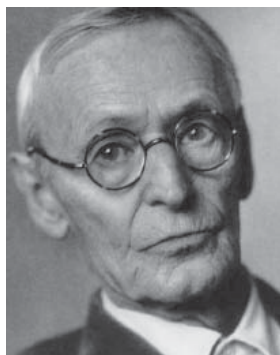
*Тавба, ҳатто икки кун,
Йилдай олис чўзилар.
Икки кўзим қизлардан,
Қизганишиб ўзинар.*

*Сабаб ёшман, бебошман,
Ўтирмайман ўйланиб.
Учинчи кун бир қизга,
Олдим шартта ўйланиб.*

*Жонга тегди, азизлар,
Ёш хотиннинг ташвиши.
Ажабо, яратганнинг
Менинг билан йўқ иши.*

*Бу сатанг ёмон чиқди,
Жонимдан қилар жудо.
Илтимос, кампиримни
Қайтариб бергин, худо!..*

ҲЕРМАНН ҲЕССЕ

(1877–1962)

ИККИ ҲИКОЯ

Немис тилидан
Асрор РАҲМОНОВ
таржимаси

ШАРҚҚА ШАЙДО АДИБ

Машҳур олмон шоири, ёзувчи ва публицист Ҳерманн Ҳессе Германиянинг Калв шаҳарчасида миссионерлар оиласида дунёга келади. Унинг ота-боболари вазифа тақозоси билан умрларининг каттагина қисмини Шарқ мамлакатларида, хусусан, Ҳиндистонда ўтказишган.

Ҳесселар оиласи анчагина меҳмоннавоз бўлгани боис уларнинг уйида доимо дўстлар тўпланиб туришар ва кўпинча Шарқ (Ҳиндистон) маданияти ва адабиёти ҳақида мароқли суҳбатлар уюштиришар эди. Ёш Ҳерманн эса бевосита бу суҳбатларнинг гувоҳи бўлар ва меҳмонларнинг мароқли суҳбатларини катта қизиқиш билан тинглар эди. Бундан ташқари, унинг бобоси Карл Ҳессе ҳам таниқли шарқшунос-ҳиндшунос олим бўлган. У ўзининг Ҳиндистондаги фаолияти давомида маҳаллий халқнинг тили ва урф-одатларини қунт билан ўрганади ва биринчи мартаба ҳиндча-олмонча (ҳинд шевалари билан бирини асос қилиб олган ҳолда) луғат яратади.

Карл Ҳессе Ҳиндистондан кўплаб ҳинд маъбудлари тасвирланган ҳайкалчалар, қадимий битикларнинг қўлёзма нусхалари ва ҳинд маданиятига оид бошқа бир қанча ёдгорликларни ўз юртига олиб кетади. Карл Ҳессенинг жуда бой кутубхонаси бўлиб, унда Шарққа оид кўплаб асарлар тўпланган эди. Бу ҳақда кейинчалик Ҳерманн Ҳессенинг ўзи “Шахсий кутубхона” номли публицистик мақоласида муфассал маълумот бериб ўтади. Буларнинг барчаси Ҳерманн Ҳессенинг Шарққа, унинг маданияти, тарихи, адабиёти, эътиқодларига бўлган муҳаббатини оширади. Унинг кўплаб асарлари, жумладан, “Сиддхартха” ва “Шарққа саёҳат” романлари ана шу муҳаббатнинг мевасидир.

Ҳерманн Ҳессе қадимги ҳинд динлари, айниқса, ведантизм ва буддавийлик таълимотларига жуда катта қизиқиш билан қараган ва ушбу таълимотларнинг таъсири унинг шеърӣ ва насрий мероси,

¹ Манба: Hermann Hesse. Dichter. Flotentraum. Moskau, Verlag Progress, 1981.

айниқса, автобиографик асарларида яққол сезилиб туради. У ўзининг деярли барча асарларида Шарқ мотивларидан кенг фойдаланган.

Ҳессе маълум даражада ҳинд тилини билган, форсийчада эса бемалол сўзлашган. 1927 йилда иккинчи маротаба Эронга сафар қилганида уни кутиб олган журналистга: “Дўстим, мен билан иложи борича тилмочсиз мулоқот қилинг. Гўзал ва бетакрор тилинғизни бироз бўлса ҳам ўрганишга имкон беринг. Мен биринчи сафаримда мамлакатингиз ҳақида анча-мунча тасаввурга эга бўлган эдим. Бундан ташқари, мамлакатингиз ҳақида буюк Ҳеродотнинг “Клио” номи асаридан ҳам бирмунча маълумот олганман”,¹ – деган экан. Унинг Абулқосим Фирдавсий, Умар Хайём, Саъдий Шерозий, Ҳофиз Шерозий каби Шарқнинг буюк шоир ва мутафаккирлари ҳақида билдирган фикр-мулоҳазалари ҳам анча теран ва қимматлидир.

Ҳессенинг олмон адабий жамоатчилиги томонидан илиқ кутиб олинган “Шоир” ҳикоясида ҳам Шарқ мавзуси қаламга олинган. Бу ҳикоя дастлаб “Санъатга йўл” деб номланган ва Матильда Шварценбахга бағишланиб, Швейцариядаги “О, менинг ватаним” журналида эълон қилинган.

Ҳерманн Ҳессе “Шоир” ҳикоясида қадимги Хитой шоири Хан Фук образини яратади ва ушбу образ орқали ўзини Хитой маданияти ва урф-одатлари билан яқиндан таниш бўлган хитойшунос сифатида ҳам намоён этади. Масалан, мазкур ҳикояда тасвирланган “Чироқлар байрами” Хитойда куз ўртасида, қамарий тақвимда саккизинчи ойнинг ўн бешинчи санаси кечасида нишонланадиган машҳур байрам бўлиб, “Оймомо байрами” деб ҳам аталади. Бу байрамда болалар, аёллар осмонга кўплаб қоғоздан ясалган чироқлар учиради ва куйлашади. Шунингдек, бу байрам Ҳ. Ҳессенинг “Сингапурда хитойликларнинг тунги байрами” номли асаридаги “Куз ўртасидаги байрам” шеърида келтирилган ва “Ҳиндистондан” (1913) номли эсдалигида ҳам қайд этиб ўтилган. Ёзувчи қахрамонининг сиймосини мураккаб психологик тасвирлар ёрдамида очиб борар экан, ўзининг ҳаёт ва инсон ҳақидаги фалсафий ғояларини ҳам ўртага ташлашга киришади. Мазкур ҳикояда шарқона мистик ҳолатлар кўп учрайди. Жумладан, Хитой фалсафий таълимотларидаги “Унуттиш” босқичида шогирд олдинги барча билганлари ва ўрганганларини унутиб, янги устоз ҳузурида яна бошидан таълим ола бошлайди ва борлиқ таъсиридан илоҳий таъсирга ўтади. Ушбу ҳолат, ислом дини таркибида шаклланган фалсафий таълимот – тасаввуфда ҳам мавжуд. Масалан, йигирма тўрт ёшидаёқ буюк воиз ва фақиҳ сифатида танилган Жалолиддин Румий Шамс Табризий билан учрашганидан сўнг, унга юксак ихлос билан эргашади ва муршидининг кўрсатмасига биноан олдинги устозларидан ўрганганларини эсдан чиқариб, барчасини яна бошидан, оппоқ қоғозга ёзишдан бошлайди. Шундагина Табризий таълимотини ўрганишга муваффақ бўлади. Ҳикоядаги устоз ва шогирд – муршид ва мурид ўртасидаги муносабат, айниқса, сўзсиз, овозсиз таълим бериш жараёнлари, пир – устознинг маълум бир вақтда пайдо бўлиб, ўз миссияси – вазифасини бажаргандан сўнг тўсатдан ғойиб бўлиши (Шамс Табризий ҳам ғойиб бўлган) ҳолатлари ҳам қадимги Хитой таълимотлари ва тасаввуф таълимотида учрайди. Пир ёхуд пешвонинг ўз мақсадига эришганидан сўнг ғойиб бўлиши Шарқ мифологи-

¹ Hermann Hesse. Kleine Prosa. Moskau, Verlag Progress, 1981. – S.357.

яси ва классик адабиётида учраб турадиган мотивлардан биридир. Жумладан, Фирдавсийнинг “Шоҳнома”сида шоҳ Кайхусрав мамлакатни инсоф ва адолат билан бошқариб, юртда тинчлик ва осойишталик ўрнатганидан сўнг дунёнинг ишларидан, тожу тахт, мол-давлат ва шон-шухратдан кўнгли қолиб, ҳеч кимга билдирмасдан саройдан чиқиб кетади ва узоқ бир жойдаги ғорга кириб, кўздан ғойиб бўлади.

Шогирднинг маълум бир босқичга етганда манманликка берилиши ва энди ҳамма нарсани ўрганиб бўлдим, деб ўйлаб, устоз даргоҳини тарк этиши, аммо маълум бир муддат ўтгач, ҳали ҳеч нарсани ўрганмаганлигини англаб етиб, устоз ҳузурига қайтиб келиши саҳнаси ҳам қадимги Хитой фалсафий таълимотларидан озиқланади. “Шоир” ҳикоясида Ҳан Фук ҳам ватанини соғиниб, устози – “Сеҳрли Сўзлар Устаси” даргоҳини тарк этади, аммо у йўлнинг охириги бурилишига етганида устози кулбасининг эшиги олдида осилган цитрадан самовий куй янграй бошлайди. Шабада эса сеҳрли куйни ёш шоирнинг қулоғига элтади. Бундан таъсирланган шоир яна устозининг кулбасига қайтиб таълимни охиригача давом эттиради.

Ҳерманн Ҳессеннинг ёш флейтачи ҳақидаги ҳикояси 1913 йилда ёзилган бўлиб, 1914 йилда Мюнхендаги “Нур ва соя” журналининг 13-сонидан эълон қилинган. 1915 йилда ушбу ҳикоя ёзувчининг “Йўлда”, 1946 йилда эса “Эртақлар” тўпламидан ҳам жой олади. Ушбу тўпламнинг 1955 йилги қайта нашрида мазкур ҳикоянинг номи “Флейта орзуси” тарзида ўзгартирилган.

“Флейта орзуси” ҳикоясида Европада сюрреалистик адабиёт ва фалсафанинг ривожига туртки берган ўзгаришлар сезилади. Шунингдек, Шарқ мистицизмидан ҳам ўзида мужассамлаштирган ушбу фалсафий-мажозий ҳикоя Ҳ.Ҳессе ижодида алоҳида ўрин тутади. Унда ёш флейтачининг отаси кўрсатмаси билан дунёни кезиш ва оламни англаш мақсадида сўнгсиз-ниҳоясиз сафарга чиқиши, кўзлаган манзил ва мақсадига етиш йўлида ўзининг барча хоҳиш-истаклари, ҳатто пок ва беғубор севгисидан ҳам воз кечиши Фаридиддин Атторнинг “Мантиқ ут-тайр” ва Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” дostonларидан қушларнинг Семурғни излаб чиққан мажозий сайру сафарларини эслатади.

Ҳ.Ҳессеннинг қуйидаги ҳар иккала ҳикояси ҳам фалсафий-психологик, мажозий-мистик асар ҳисобланади. Бунинг асосий сабаби шундаки, муаллиф ёшлигида жуда кўп руҳий инқирозлар, эврилишларни бошидан ўтказган ва бу ҳолат унинг бир қатор бадий ва публицистик асарларида ҳам яққол кўзга ташланади. Бундан ташқари, у буюк олмон психоаналитиги ва файласуфи – З.Фрейд ҳамда унинг шогирди К.Г.Юнг билан яқиндан таниш бўлган ва табиийки, уларнинг қарашларидан ҳам етарли даражада баҳра олган.

Ҳерманн Ҳессе адабиёт соҳасидаги хизматлари учун 1946 йилда Нобель мукофотига сазовор бўлди ва ўлмас асарлари билан А.Камю, Ф.Кафка, С.Ҳидоят ва Т.Манн каби жаҳон адабиёти тарихида ўчмас из қолдирган адиллар қаторидан жой олди.

Жаъфар ХОЛМУМИНОВ,
ЎзДЖТУ доценти
Асрор РАҲМОНОВ,
таржимон

ШОИР

Ҳикоя

Ҳикоя қилишларича, хитойлик шоир Хан Фукнинг¹ болалигида бир ходиса рўй бериб, бутун ҳаётини ўзгартириб, кўп нарсани билиши ва шоирлик санъатини мукамал ўрганишига сабаб бўлган экан. Бу воқеа унинг юртида, Сарик дарё² бўйидаги шаҳарда содир бўлган экан. У бой-зодагон оиладан бўлиб, хонадоннинг арзандаси эди.

Хан Фук кунлардан бир куни бой оиланинг қизини севиб қолади ва тўй хосиятли бир кунга белгиланади. Ўшанда у йигирма ёшларда бўлиб, жуда келишган ва камтар, кўплаб фанлардан мукамал билимга эга ва ёзган шеърлари билан эл орасида шуҳрат қозонишга улгурган эди. Унинг оиласи бой-бадавлат хонадонлардан эди. Бундан ташқари, тўйдан олдинги келин томонидан бериладиган сеп унинг бойлигини янада кўпайтирар, бунинг устига қаллиғи ҳам жуда гўзал ва оқила қиз эди. Ёш йигитнинг бахтли бўлиши учун бир қарашда ҳамма нарса етарлидек туюларди. Лекин унинг қалбида қандайдир ўзидан қоникмаслик, кўнгли тўлмаслик ёхуд шуҳратпарастликка ўхшаш бир туйғу жўш уради. У буюк шоир бўлишни орзу қиларди.

Бу воқеа “Чироклар байрами” оқшомида содир бўлганди. Ўшанда у ёлғиз бир ўзи Сарик дарёнинг нариги соҳилида сайр қиларди. Қайиқлар билан тўла дарё узра минглаб чироклар сузиб юрарди. У дарахт танасига суяниб, сувнинг шилдирашини тинглар ва сон-саноксиз чирокларнинг шуъласига махлиё бўлиб қараб турарди. Қайиқларда эса эшқакчилар, аёллар ва ёш қизлар бир-бирларига байрамона таъзим қилишар, уларнинг юзлари эса очилган гул мисоли порлаб турарди. Ва хонандаларнинг кўшиқлари, созандаларнинг куйлари, цитра ва флейтанинг³ майин хонишлари ҳам сувнинг шилдирашига қўшилиб ажиб самовий бир садога айланарди. Буларнинг бари ёш шоирга ғойибдан янграётгандек қалбидаги энг нозик ҳисларини кўзгаб, энг нозик торларини чертиб ўтар ва оҳанрабодек ўзига чорларди. У шу онда дарёнинг нариги томонида, қаллиғи ва дўстлари олдида бўлишни, бу бахтни улар билан бирга баҳам кўришни хоҳларди. У буларнинг барчаси: мовий оқшом ва сув устидаги шуълалар рақси, тунги меҳмонлару дарахт танасига суянган кишининг соғинчини оддий бир кузатувчи сингари шеърга тизиш ҳақида ҳаёл сурарди. Лекин шунга қарамасдан у ўзини бу дунёда жуда-жуда танҳо ва ғариб ҳис этар, фоний дунёнинг барча ажойиботлари, бутун жозибаси унинг учун бегонадай туюларди. У шунчаки бир кузатувчи эди, холос. Негадир унинг кўнгли сира тўлмасди ва бундан ўзи қайғуга тушарди. Хан Фук шулар ҳақида ўйлаб, ҳаёл уммониға ғарқ бўлди. Ва ҳақиқий, тўғрироғи, илоҳий бахтга етишишни, бу дунёнинг барча мўъжизотларини тасвирлаб, мукамал, бетакрор шеърлар ёзишни орзу қилди.

Бир маҳал – у мудраганмиди ёки уйғокмиди, буни ўзи унчалик идрок этолмасди – пастгина шитирлаган овоз эшитилди. Дарахт яқинида би-

¹ Хан Фук – Жанубий Хитой диалектида “Ҳаёт қувончи” деган маънони англатади. Бу исми асосан куйи қатлам вакиллари бахт келтирсин деган истакда болаларига қўйишган. (*Таржимон изоҳлари*).

² Хуанхе дарёси.

³ Цитра, флейта – чолғу асбоблари.

нафшаранг кийинган ва кўринишидан авлиёсифат кекса бир нотаниш киши турарди. У яқинлашди ва кўлларини қовуштириб, Ҳан Фукка салом берди ва бир неча мисра шеър ўқиди. Бу мисраларда ёш шоир кидирган, интилган барча-барча нарса мужассам эди. У хайратда қолди ва олдида турган кишининг ниҳоятда буюк шоирлигига имон келтирди.

– Оҳ, сиз кимсиз? – сўради йигит ва мўйсафидга чуқур эҳтиром билан таъзим қилди. – Сиз қалбимни ўқидингиз, сеҳрли мисрларингизда қалбимдаги барча саволларга жавоб бор. Мен бундай мисраларни олдин биронта устозимдан эшитмагандим.

Нотаниш киши майингина жилмайди ва деди:

– Агар ҳақиқий шоир бўлишни истасанг, менинг кулбамга келгин. Менинг кулбам мана шу дарёнинг бошланишида, тоғларнинг ён бағрида. Исмин – Сеҳрли Сўзлар Устаси.

Шундан сўнг нотаниш киши дарахт кўланкасида кўздан ғойиб бўлди. Ҳан Фук қанчалик уринмасин, унинг изини ҳам топа олмади. Қидиришлари зое кетгандан сўнг у бу воқеа тушимда бўлиб ўтди, деб ўйлади ва байрамда қатнашиш учун қайиқлар турган томонга шошилди. Лекин доимо – биров билан суҳбатлашганда ҳам, флейта садосини эшитганда ҳам – унинг қулоқлари остида ўша нотаниш кишининг сеҳрли сўзлари янграрди. Бу сўзлар Ҳан Фукнинг бутун қалбини офтоб зимистонни ёритгандек, морбоз сибизғаси билан илонни ром этганидек, тўла забт этганди, унинг кўзлари қувонч ва бахтга тўлганди.

Орадан бир неча кун ўтиб, Ҳан Фукнинг отаси дўст-қариндошларни тўй кунини белгилаш учун кенгашга чақирмоқчи бўлди. Шунда Ҳан Фук отасига қарши бориб деди:

– Ота, сизга итоатсизлик қилаётганим учун кечиринг. Мен сизнинг олдингизда айбдорман, лекин сиз менинг ҳамиша шеър санъатини мукамал ўрганишни орзу қилганимдан хабардорсиз. Шеърларимни баъзилар макташади, лекин мен бу йўлнинг эндигина бошланишида турибман, ҳали шеърият оламида шунчаки ҳаваскорман. Шунинг учун сиздан бир муддат шоирлик санъати билан танҳоликда, барчадан йироқда шуғулланишимга имкон беришингизни илтимос қиламан. Агарда уйлансам, оила ва уй-рўзғор ташвишлари билан андармон бўлиб, севган машғулотим билан шуғулланолмайман. Мен ҳали жуда ёшман, бирон-бир ҳунар ёки соҳада тамомила уқувсизман ва бир муддат шеърият билан яшашни, бундан қувонч ҳамда шуҳрат топишни истардим.

Бу сўзлардан унинг отаси хайратда қолди ва деди:

– Бу санъат сенга шунчалик азизмики, унинг учун ўз тўйингни орқага сурмоқчи бўляпсан? Ёки қайлиғинг билан ўрталарингизда бирон гап ўтдими? Агар шундай бўлса, айт. Мен сизларни яраштириб қўяман ёки бошқа чорасини ўйлаб топаман.

Ёш шоир қайлиғига муҳаббати аввалгидан заррача ҳам камаймаганини, уларнинг ўртасида ҳеч қандай гап-сўз ўтмаганини ва қайлиғи унга жуда ёқиб қолганини айтди. Шу билан бирга “Чироқлар байрами” кечасидаги воқеа, нотаниш киши ҳақида ва шу одамга шогирд тушиш ўзи учун дунёдаги энг катта бахт, ягона орзу эканлигини ҳам отасига сўзлаб берди.

– Яхши, мен сенга бир йил вақт бераман. Бу муддатда орзуингни амалга ошир, балки бу ниятни худо кўнглингга солгандир, – деди отаси.

– Икки йил муддат берсангиз балки етиб қолар, – деди Ҳан.

Отаси ўғлига ижозат берди. Хан Фук қайлиғидан айрилаётганидан ғамга ботиб, унга хайрлашув мактубини ёзди ва кечирим сўради. Сўнгра йўлга тушди.

Ёш шоир узоқ юриб, дарёнинг бошига етиб келди. У ердаги бамбук ёғочидан ясалган кулба олдида, бута поясидан тўкилган бўйрачада Хан Фук “Чироклар байрами” окшомида учратган мўйсафид авлиё – Сеҳрли Сўзлар Устаси удда куй чаларди. Йигит унга тазим қилиб, салом берди. Устоз эса ўтирган жойида бош тебратиб жилмайиб қўйди. Шундан сўнг яна қўлига удни олди-да, бармоғини торлар узра майин югуртира бошлади, шунда худди шамол товушидек куй янгради. Ёш шоир ҳайрат ва қувончдан қотиб қолди. Устоз удни ерга қўйиб, кулбасига кириб кетгандагина у ўзига келди. Шундан сўнг Хан Фук Сеҳрли Сўзлар Устаси кулбасида унга шогирд ва хизматчи бўлиб қолди.

Орадан бир ой ўтди. Шу муддатда у бундан олдин ўрганганлари, барча тўкиган шеър-қўшиқларидан воз кечиш ва уларни ёдидан чиқаришни ўрганди. Яна бир ой ўтиб, устозларидан ўрганган нарсаларини ҳам эсидан чиқарди. Сеҳрли Сўзлар Устаси эса у билан деярли сўзлашмасди¹. У шогирдининг бутун борлиғи куйга қўшилиб кетадиган даражага етгунга қадар удни бир маромда чалишни ўргатди. Хан Фук секин-аста яна қайта шеър ёза бошлади. Илк шеърида куз осмонида парвоз қилаётган бир жуфт қушни тасвишлаб, бундан ўзи жуда мамнун бўлди. Бу шеърини устозига кўрсатишга журъат қилолмади, лекин бир куни кулба олдида куйлаётганини устози эшитиб қолди ва қўшиқ унга маъқул келса-да, индамади. Фақат қўлига удни олди-да, секин-аста чала бошлади. Шунда ёзнинг жазирама чилласи бўлишига қарамасдан, ҳаво совиб кучли довул турди. Борлиқ қора ва кўкимтир тусга кириб, унинг самовий куйига ҳамоҳанг тарзда осмонда бир жуфт қуш бир-бирига талпиниб парвоз қила бошлади. Буларнинг бари шогирд мисраларидан гўзалроқ, ёқимлироқ эди. Бундан шогирд ўзини ожиз ва нотавон сезарди. Устоз бир йил давомида ҳар кун уд чалди ва шу муддатда Хан Фук бу санъатнинг барча сир-асрорларини ўрганди, лекин у ўзини шеър санъати дунёсида ҳали баркамол деб ҳисобламасди.

Икки йил ўтди. Йигит юртини, уйини, ота-онаси, қайлиғини жуда соғинганди. У устозидан кетишга руҳсат беришини илтимос қилди.

Шунда устози жилмайиб, унга розилик берди ва шундай деди:

– Сен энди озодсан. Қаерга хоҳласанг, боришинг, хоҳласанг, яна қайтиб келишинг ҳам мумкин. Барчаси ўзингга ҳавола. Кўнглингга ёққанини қил.

У сафарга отланди ва она-Ватанидаги дарё бўйига етиб боргунга қадар тинмай йўл юрди. Дарё устидаги кўприк олдида тўхтаб, жонажон қишлоғига назар солди. У ҳеч кимга сездирмай боғларига кирди ва отасининг ётоғига яқинлашди. Ётоқдан отасининг бир текис нафас олиши эшитиларди. Сўнгра қайлиғининг боғи ёнига борди. Нок дарахтининг устига чиқиб, боғни кузата бошлади. Боғ ёнбағридаги хонада қайлиғи ойна олдида соч тараб ўтирарди. Бундан у ниҳоятда ҳайратланди. Бу манзарани, бу гўзалликни у ватан соғинчидан ўртаниб юрган пайтларида чизган расмида тасвирлаганди, лекин буларни шеърда ифодалашда

¹ Қадимги Хитой фалсафий таълимотида устоз ва шогирд бир-бири билан сўзлашмай, ички руҳий мулоқотга киришишга уринган.

ҳали ожизлигини тушуниб етди. Шундан сўнг ҳақиқий шоир даража-сига ҳали етиша олмагани унга аён бўлди. Ҳан Фук дарахтдан тушиб, боғдан чиқди. У ортга, дарёнинг юқори оқимига, тоғ ёнбағридаги кулбага қайтишни хоҳларди. Дарё устидаги кўприкдан орқага қайтаётганида юртига яна бир назар ташлаб, йўлида давом этди. Тоғ ёнбағридаги бамбукдан қурилган кулба олдида, ўсимлик поясидан тўкилган бўйрачада Сеҳрли Сўзлар Устаси худди аввалгидек уд чалиб ўтирарди. Ёш шоир устозга қўлларини қовуштириб салом берди. Устоз эса бунга жавобан икки мисра шеър ўқиди. Бу мисралар шунчалик таъсирли эдики, ёш шоирнинг қалбини тўлқинлантириб юборди ва унинг кўзлари ёшга тўлди.

Ҳан Фук таълимини давом эттириш мақсадида яна уд ва цитра чалишни ўргатган Сеҳрли Сўзлар Устаси ёнида қолди. Ойлар шамолдек елиб борарди. У яна икки марта ватан соғинчини ҳис этди. Бир сафар кечаси кулбадан чиқиб уйига қараб равона бўлди. Қишлоғига яқинлашганда, кулба эшиги олдида осиб қўйилган цитрадан самовий куй янграй бошлади ва бу куйни шамолнинг мавжлари унинг қулоғига элтди. У ғайриихтиёрий равишда куйдан сеҳрланиб ортга, Сеҳрли Сўзлар Устаси кулбасига қайтди. Кейинги сафар туш кўрди. Тушида боғларида дарахт экканмиш. Унинг ёнида завжаси ўтирар, болалари эса май ва сут билан бу дарахтни суғорармиш. Бехосдан уйғониб ёнида оппоқ соқоли билинар-билиномас титраб ухлаётган устозини кўрди-ю ундан жуда қаттиқ нафратланиб кетди. У эмасми ёш шоирнинг ҳаётини бузган, бутун келажагини барбод қилган! Шогирд шу онда устозини ўлдиришни хоҳлади. Унга яқинлашганда устозининг кўзларида майин табассум жилваланар эди.

– Эсингдами, Ҳан Фук, сенга нима дегандим? – деди устоз. – Сен озодсан, хоҳлаганингни қилишинг мумкин. Истасанг, юртингга қайтиб, дарахтлар ўстиришинг мумкин. Мендан нафратланишинг ёки воз кечишинг – бу сенинг ихтиёринг.

– Оҳ, мен сиздан қандай қилиб нафратланишим мумкин? Сиздан нафратланиш – бутун оламдан нафратланишим билан баробар! – деди шоир.

Шундай қилиб, у яна устози олдида қолди, цитра ва удда куй чалишни ўрганишни давом эттирди. Эндиликда устози ёрдамида шеър тўкий бошлади ва секин-аста шеърят синоатларини ўрганди. Энди шеърларида қуёшнинг тоғ чўққисидан қандай кўтарилиши, балиқларнинг қандай сассиз шўнғиб, соя мисол сув тубига сингиб, ғойиб бўлиши, баҳор шамолида навқирон толларнинг қандай чайқалишини тасвирларди. Лекин Ҳан Фукнинг шеърларини тинглаганлар учун булар шунчаки қуёш, балиқ ёки баҳор шамоли эмас, фалак ва оламни боғловчи илоҳий мусиқа мисол янграрди ва мисраларга қулоқ тутган барча ўзи учун қадрли нарсани ўйларди: бола – ўйин-кулгини, ўсмир – муҳаббатни, кексалар эса – ўлимни.

Орадан йиллар ўтди. Ҳан Фук тоғ этагидаги, дарё бўйидаги кулбада қанча умрини ўтказганлиги, қачон келганлигини ҳам эслолмай қолди. Назарида, бу ерга келгани ва устозининг кулба олдида уд чалгани худди кеча кечкурун содир бўлгандек эди. У энди шоирлик санъатини мукамал ўрганган, устозидек улуғлик мартабасига эришганди. Унинг учун

инсон умри, вақт ўз аҳамиятини йўқотганди.

У бир куни уйғонганда кулбада устози йўқ эди. У устозини қидириб, топа олмади. Бир кеча ўтиб, тўсатдан куз бошланди. Куз шамоли кулбани худди бешикдек тебратарди. Тоғнинг баланд чўққисидан ҳали вақтли бўлишига қарамасдан бир тўп кўчманчи қушлар учиб ўтарди.

У қўлига удни олиб кулбани тарк этди ва ватанига қараб йўл олди. Уни йўлда учратганлар қўл қовуштириб салом беришарди. Ҳан Фук ота уйига келди. У ерда бошқалар истиқомат қилишарди. У отаси, қаллиғи ва барча қариндошлари кўп йиллар мукаддам оламдан ўтганини эшитди. Кечкурун дарё бўйига борганда, у ерда “Чироклар байрами” нишонланарди. Шоир Ҳан Фук дарё қирғоғидаги қари бир дарахтнинг танасига суянди. У қўлига удини олиб чала бошлади. Унинг куйига аёллар махлиё бўлар, йигитлар эса баланд овозда кийкиришарди. Улар шу пайтгача бундай мафтункор оҳангни эшитмаган эдилар. Шунда Ҳан Фук жилмайди. У дарёдаги минглаб чирокларнинг сув устида сузиб юрганини кўрди ва Сеҳрли Сўзлар Устасини учратган кечани эслади. Бу икки кеча орасида ҳеч қандай фарқ йўқ эди.

ФЛЕЙТА ОРЗУСИ

Ҳикоя

– Ма, ол! – деди отам ва кўлимга кичкина, суякдан ясалган флейта тутқазди. – Ўзга юртларда куй-қўшиқларнинг билан одамларнинг кўнглини чоғлаётганинда қари отангни ёдиндан чиқарма. Сен дунёни озми-кўпми кўрдинг ҳам, ўргандинг ҳам. Мен бу флейтани сен учун ясадим, чунки сен куйлашдан бошқа ҳунарни ўрганмадинг. Доимо куйлашни хоҳлагансан. Агар ёқимли, бетакрор кўшиқлар айтиб кишиларнинг кўнглини хушламасанг, худо берган қобилият ҳайф сенга!

Менинг севиқли отам донишманд инсон бўлиб, мусиқага унчалик тушунмасди. У менинг ҳам изидан боришимни ва флейтани шунчаки кўнгили ёзиш учун чалишимни хоҳларди. Лекин мен унинг таълимотини ўрганмадим. Мен кўшиқ айтишни, флейтада сеҳрли куйлар ижро этишни истардим. Хуллас, флейтамни олдим-да, отамдан оқ фотиҳа сўраб, сафарга отландим.

Мен ўзим туғилиб-ўсган водийнинг улкан тегирмонидан нарёғини билмасдим ва дунё шу тегирмондан бошланган бўлса керак, деб тасаввур қилардим. Бу тегирмон менга жуда ёқарди. Ҳозир эса оламнинг жуда бепоёнлигини кўриб турибман.

Йўл давомида енгимга учишдан чарчаган ари кўнди. Мен уни ўзим билан бирга олдим. Биринчи марта дам олганда хат ташувчини учратдим ва ундан ватанимга салом йўлладим.

Мен ўрмонлар ва далалар оралаб юрардим. Дарё ҳам илдам оқарди. Бошқа ўлкалар менинг юртимдан деярли фарқ қилмас экан. Йўл-йўлакай дарахтлар, гуллар, буталар билан сўзлашар, улар билан биргаликда куйлардим. Назаримда, улар худди тушунишаётгандек кўшиқларимдан завқ оларди. Шу маҳал ари уйғониб, елкамга ўрмалаб

чиқди-да, парвоз қилди. Гинғиллаб атрофимда икки марта чарх уриб, ортга, ватанига томон учиб кетди.

Ўрмонда қўлида сават ушлаган ва сариқ сочли бошига кенг похол қалпоқ кийган қизалоқни учратдим.

– Салом, қаерга бораяпсан? – деб ундан сўрадим.

– Ўроқчиларга тушлик олиб бораяпман. Ўзинг-чи, қаерга йўл олдинг? – сўради у мендан.

– Мени дунё кезиш учун отам юборди. У менинг флейтадан куй чашиб, одамлар кўнглини хушлашимни хоҳлайди. Лекин мен буни унчалик яхши уддалай олмайман. Аввал ўрганишим керак.

– Шунақами, унда қўлингдан нима иш келади? – сўради қизалоқ.

– Қўшиқ куйлай оламан.

– Қандай қўшиқ?

– Ҳар хил: тонг ва оқшом ҳақида, дарахтлар, гуллар ва ҳайвонлар ҳақида, масалан, ҳозир ўрмонда ўроқчиларга егулик олиб бораётган ёқимтой бир қизалоқ ҳақида қўшиқ хиргойи қила оламан.

– Ростданми? Шундай қила оласанми? Илтимос, куйлайқол!

– Майли, исминг нима?

– Бригитта.

Сўнгра мен бошига похол қалпоқ кийган гўзал Бригитта ҳақида қўшиқ куйлай бошладим. Қўшиқда унинг қўлидаги саватда ўроқчиларга егулик олиб бораётганлигини, чирмовиқларнинг қизни кўришга ошиқиб, боғ панжараларидан бошларини чиқариб унга интилишларини ва атрофдаги манзарани тасвирлаб куйладим. У менга жиддий боқди ва яхши куйлаганимни айтди. Мен яна куйлашда давом этдим ва ҳолдан тойгунимча қўшиқ айтдим. Очиққанимни қизга билдирганимда, у менга саватидан бир бурда нон олиб берди. Нонни бир тишлаб, йўлимда давом этмоқчи эдим, лекин у менга юриб овқатланиш яхши эмаслигини айтди. Биз майсалар устида ўтирдик ва мен нонни шошмасдан едим. У эса офтобда қизарган қўллари билан тиззасини ушлаб, мени жимгина кузатиб ўтирарди.

– Мен ҳақимда яна куйлашни хоҳламайсанми? – сўради қизалоқ.

– Сен ҳақингда нималарни билсам, ҳаммасини куйлаб бўлдим, яна нима ҳақида куйлашим мумкин?

– Севгилиси ташлаб кетган қиз изтироблари ҳақида.

– Бу ҳақда куйлолмайман. Отам менга фақат кувноқ қўшиқлар айтишимни тайинлаган. Бунинг устига ғам, изтироб, қайғу қанақа бўлишини билмайман. Истасанг, сенга бойқуш ёки ниначилар ёхуд капалаклар ҳақида куйлайман.

– Сен муҳаббат ҳақида куйлай олмайсанми?

– Муҳаббат ҳақида? Оҳ, бўлмасам-чи! Бу энг зўр туйғу-ку.

Мен унга куёш нурининг қизғалдоқларга мафтун бўлиб, қандай боқиши ва қизғалдоқлар унинг нурида қандай товланишлари, уларнинг кувончдан рақсга тушишлари, мода саъванинг нар саъвани интиклик билан кутаётгани, у келганда эса хуркиб, унга жаҳл қилиши ҳақида ҳамда мовий кўзли қизалоқ ва йигит ҳақида куйлаб бердим. Қўшиғимни яна давом эттириб, йигитнинг қизга дил изҳори қилаётганини, қиз эса унга саватчасидан нон олиб бераётганлигини, йигит энди қизалоқдан нон эмас, бўса олишни, унинг кўзларига тикилишни хоҳлаши ҳақида

жуда узоқ, қиз кула бошлаб, йигитнинг овозини эшитмай қолгунга ва йигит унинг оғзини лаблари билан ёпмагунга қадар куйлагани ҳақида хиргойи қилиб бердим.

Шунда Бригитта эгилиб, лаблари билан оғзимни ёпди ва кўзларини юмди. Қўнғир кўзларини очганда, қорачикларида камина ва бир жуфт ёввойи гул рақсга тушарди.

– Отам ҳақ экан. Олам жуда гўзал экан! – дедим мен. – Энди сенга саватингни кўтаришга ёрдам беришни хоҳлайман.

Мен унинг саватини кўлидан олдим ва биз йўлда давом этдик. Унинг одимлаши ва менинг қадам ташлашим, унинг қувончи билан менинг хурсандчилигим бир-бирига ҳамоҳанг эди. Ўрмон эса тоғ ҳақида майин ва ёқимли шивирларди. Умрим давомида ҳеч қачон бундай бахтни туймагандим. Мен жуда бардамлик билан хиргойи қилардим. Овозим бутун борлиққа: водийлару тоғларга, майсазорлару кўкаламзорларга, дарёлару буталарга баралла тараларди ва қалб кўримдан чиқаётган нидони ҳикоя қиларди.

Шунда мен чуқур хаёлга чўмдим. Агарда дунёнинг барча кўшиқларини: майсалар ва гуллар, одамлар, булутлар, ўрмонлар ва жониворлар, ўзга юртлардаги денгизу тоғлар, юлдузлар ва ой ҳақида куйлай олсам эди. Қўлимдан келганида эди, ҳар бир янги кўшиқни осмондаги янги юлдуздай териб чиқардим.

Шулар ҳақида ўйладим-у, бундан ўзим ҳайратда қолдим. Шу пайтгача бундай ўйлар миямга келмаган экан. Қаршимда Бригитта турарди. У кетишга ҳозирланиб, саватни кўлимдан олди.

– Энди мен кетишим керак! – деди у. – Ҳув анави далада бизнинг ишчиларимиз тер тўкишмоқда. Сен қаерга борасан? Мен билан бирга қолишни хоҳламайсанми?

– Йўқ, сен билан бирга қололмайман. Мен дунё кезишим керак. Егулик учун раҳмат ва албатта... бўса учун ҳам. Сени унутмайман.

У саватини олишга эгилганда кўзларимиз яна бир-бирига қадалди. Шу он яна унинг лаблари менинг лабларим билан қовушди. Унинг бўсаси шунақанги майин, шунақанги ажойиб эдики, мен бу бахтдан ўзимни буткул йўқотиб қўйдим. Шунда мен ундан ажралишим кераклигини ўйлаб, қайғуга ботдим. Бригитта билан видолашиб, йўлимда давом этдим.

Қиз тоғ томон юқорилай бошлади, лекин бироз юриб, қора қайинлар соясида тўхтаб қолди. Ва менга қаради, мен эса унга. Бошимдан қалпоғимни олиб унга силкитдим. У ҳам бошини ирғади ва қора қайинлар орасида ғойиб бўлди.

Мен эса зўрға йўлга тушдим. Бир бурилишга етгунча хаёл уммонига фарқ бўлдим.

У ерда бир тегирмон бўлиб, унинг олдидаги дарёда қандайдир қайик менга анчадан бери интизор бўлгандек турарди. Қайикда эшкакчи ўтирарди. Қалпоғимни эшкакчига силкитганимда у қайикни мен томон бурди, қайикка чиқдим ва йўлга тушдик. Мен қайикнинг ўртасидан, эшкакчи эса эшкаклар ортидан жой олди. Қаёққа сузаётганимизни сўраганимда у менга қисик кўкимтир кўзлари билан тикилди.

– Қаерга боришни хоҳлайсан? – сўради бўғиқ овозда. – Дарёнинг қуйи оқими бўйлаб денгизгами ёки катта шахарларгами, танла, булар-

нинг барчаси менга тегишли.

– Сенга тегишли? Нима, сен қиролмисан?

– Балки, – деди у. – Сен шоир бўлсанг керак, шундай бўлса, менга йўл давомида бирор нима куйлаб бер.

Жиддий, юзлари бужмайган бу кимсадан бироз ҳадиксираётгандим. Қайиқ эса дарё бўйлаб шиддат билан товушсиз оқиб борарди. Мен қайикни учириб бораётган дарё ҳақида, қуёшнинг чарақлаши ва қирғоқдаги қояларнинг кучли шовқини, тўлқинларнинг сафарини қирғоққа тўкнашиб тугатиши ҳақида куйлардим.

Лекин эшкакчининг юз ифодаси сира ўзгармасди. У худди орзу қилаётгандек бошини сокин тебратади. Ва қўшиғимдан илҳомланиб, худди мендек водийлар оша дарёдаги сафар ҳақида куйлай бошлади. Унинг қўшиғи меникидан ёқимлироқ ва гўзалроқ эди, лекин алланечук ўзгача янграрди.

Дарё унинг куйлашига ҳамоҳанг тарзда кутургандек бўлиб чайқалар, кўприқлар остидан дабдаба билан оқиб ўтарди. Унинг тўлқинлари қоя қирғоқларига урилиб-қайтиб, бамисоли ғазаблангандек, нафратлангандек қайикни сув устида ўйнатарди. Сувда чўкканларнинг узун яшил сув ўтлари орасидаги оппоқ мурдаларини у кулимсирагандек тебратарди.

Буларнинг бари ниҳоятда ғаройиб, жозибадор ва сирли оҳангларга тўла бўлишига қарамай, менга сира ёқмасди. Мен саросимада қолдим ва танг аҳволимдан тилим калимага келмасди. Бу қари, ажабтовур, ақлли эшкакчи бўғиқ овозда куйлаганда, менинг қўшиқларим уники олдида арзимасдек туюлди. Шунда сўнг, назаримда, олам аслида ажойиб ва нурафшон эмас, балки нурсиз ва ғамгин, бешафқат ва кемтикдек туюлди. Ўрмонлар қувончдан эмас, азоб-уқубатдан шитирларди.

Биз сузавердик. Соялар борган сари чўзилар, ҳар сафар куйлаганимда қўшиқларим кучсизланиб, таъсири камайиб бораётгандек бўларди. Овозим ҳам бўғилаётгандек эди. Лекин у куйлаганда олам янада жумбокли ва азоб-уқубатли туюлар, мен эса журъатсиз ва кўрқоққа айланардим.

Қалбим безовталанди. Гулларга тўла водийда, Бригитта олдида қолмаганимга афсусландим. Сўнгра қош қораяётганда ўзимни юпатиш мақсадида яна баланд овозда куйлай бошладим. Мен энди қизғиш тус олган шафақда Бригитта ва унинг бўсаси ҳақида куйлардим.

Шунда қоронғи тушди. Мен тил-забондан қолган эдим, эшкакчи эса муҳаббат ва унинг қувончлари, мовий кўзлар, намланган қирмизи лаблар ҳақида куйларди. Бу эса дарё ҳақидаги қўшиқдан-да гўзалроқ ва жозибалироқ эди. Лекин унинг қўшиғида муҳаббат азобли, кўркинчли ва сир-синаотга тўла, инсон эса ночор ва ғам-ҳасратли эди. Ва улар бир-бирларига ўзаро азоб беришар, бир-бирларини маҳв этишарди.

Буларни эшитиб, ниҳоятда толиқиб, ғам-ғуссага чўмдим. Гўё йиллар давомида ғам-алам оламига саёҳат қилаётгандек эдим. Эшкакчининг қўшиғида қалб азоби ва ғам-андухнинг совуқ ва сокин дарёси маҳд этиларди. Буларнинг бари менинг юрагимга сингиб борарди.

– Ҳаёт мен тасаввур қилганчалик гўзал ва ажойиботларга бой эмас, ўлимдек машъум экан. Сендан ўтинаман, қайғулар қироли, менга ўлим ҳақида қўшиқ айтиб бер! – деб илтижо қилдим бардошим тугаб.

Эшкакчи энди ўлим ҳақида куйлай бошлади. Буниси олдингилариданда мукамалроқ қўшиқ эди. Лекин ўлим ҳам унинг учун энг қудратли,

энг етук ва таскин берувчи нарса эмас эди. Унинг хонишида ўлим – хаёт, хаёт эса – ўлим эди. Улар ўртасида абадий, даҳшатли, жазавали мухаббат кураши борарди. Шу курашнинг ўзи хаёт мазмуни эди. Бу тўқнашувдан бир тутам нур таралар, айна дамда бахт ва гўзалликка раҳна солиш мақсадида соя ҳам ўрларди.

Эшкакчининг қўшиғини тингларканман, дамим ичимга тушиб, иродаман синиб бўлганди. Унинг мунгли нигоҳида аллақандай рутубатли сокинликни илғаш мумкин эди. Мовий кўзлари ғам-андухга тўла ва шу билан бирга борлиқнинг жамики жозибаси намоён эди уларда. У менга жилмаярди. Мен бутун куч-қувватимни, иродаманни жамлаб ундан ўтиниб сўрадим:

– Мени ортга қайтар, бу зулматдан даҳшатга тушаяпман. Бригитта ёки отамнинг олдига қайтишни хоҳлайман.

Эшкакчи ўрнидан туриб, зим-зиё тунга бокди. У ёққан чироқ озгин ва ажин босган юзини ёритди.

– Ортга йўл йўқ! – деди у жиддий ва дўстона оҳангда. – Дунёни ўрганиш учун доимо олдинга қараб юришинг керак. Мовий кўзли киз билан танишганинг, уни севганинг яхшидир, лекин йўлингни давом эттирсанг, дунёнинг бундан-да ажойиб, бундан-да ғаройиб мўъжизотларини кўрасан. Мен сенга ўз ўрнимни колдирмоқчиман, лекин сен доимо ўзинг хоҳлаган йўлдан бор!

Гаплари мени тушқунликка солса-да у ҳақ эди. Мен ўз ватанимга қайтишни хоҳлаганимда фақат Бригиттани, уйимни, бошимдан ўтказганларимни, йўқотганларимни ўйлардим. Лекин энди эшкакчи ўрнини эгаллашим керак эди. Ўзи шундай бўлиши ҳам керак!

Индамай ўрнимдан туриб, эшкакчи ўтирган жойга бордим. У ҳам жимгина мен томон яқинлашди ва рўпара келганимизда кўзларимга каттиқ тикилиб, қўлидаги чироқни менга берди.

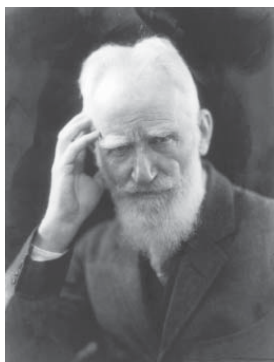
Мен эшкакчининг ўрнига ўтдим. Олдимда чироқ милтиллаб ёниб турар, шу зайлда сузишда давом этардим. Фақат каттиқ бир силкинишдан кейин ўзимга келдим. Қайиқда якка-ёлғиз ўтирардим. Эшкакчи аллақачон кетганди. Отам, Бригитта, туғилиб-ўсган юртим, қайиққа тушган кунларим хаёлимда гўё бир лаҳзалик тушдек чарх урарди. Худди доим шу тунги дарёда сузавериб қаригандек, ғам-андухга ботгандек эдим.

Эшкакчини чақириш мумкин эмаслигини тушунгандим. Шу ҳақиқатни англаш ҳисси худди совуқ шамолдек этимни жунжиктирарди.

Кўнглим сезиб турган нарсага ишонч ҳосил қилиш учун сувга энкайдим ва қўлимдаги чироқни ёқдим. Сувнинг аксида эса ориқ юзли, жиддий, кулранг кўзли билимдон қария менга тикилиб турарди. Бу – мен эдим.

Энди ортга йўл йўқ эди. Мен зулмат ичра сузишда давом этдим.

Бернард ШОУ

(1856–1950)

ПИГМАЛИОН

Беш сахнадан иборат роман-пьеса

Бадий асарларни она тилимизга аслиятдан ўгиришга бўлган уринишлар кўпаяётгани қувонарли ҳол. Таҳририятимизга келаётган қўлёзмалар орасида ҳам инглиз, француз, немис, испан, араб ва бошқа хорижий тиллардан ўгирилган таржималар кам эмас. Албатта, уларнинг нашрга мақбул деб топилганлари эътиборингизга ҳавола этиб келинмоқда. Айни пайтда инглиз ёки немис тилидан қилинаётган бадий таржималарда тажриба орттириш, маҳорат чархланиши билан боғлиқ қусурлар ҳам учраётгани сир эмас. Шу боис машҳур ёзувчи Бернард Шоунинг “Пигмалион” пьесасининг она тилимизда икки таржимаси юзага келгани эътиборга сазовор ҳол бўлганини таъкидлаган ҳолда, мазкур таржималарнинг бир қисмини биргалликда чоп этишга қарор қилдик. Даставвал таржималарни қиёсий ўрганишини сўраб, филология фанлари номзоди Зухриддин Исомиддиновга мурожаат қилдик (бунда ҳолислик бўлишини таъминлаш мақсадида таржимонлар исмлари кўрсатилмади, шу сабабли мақолада “1” рақами Барно Жумаева ва Муҳаммаджон Холбековга, “2” рақами эса Гулшона Шодиевага тегишли таржимани англатади). Яна шунини таъкидлаш керакки, имловий хатолар тузатилгани ва айрим жузъий тузатишларни истисно қилганда, таржималар кўп таҳрир қилинмади. Ўйлаймизки, ушбу тажриба таржимон бўлиш ниятидаги ёшларга ҳам, таржимашунослар учун ҳам қизиқарли манба бўлади.

67

Таҳририят

“ПИГМАЛИОН” АСАРИ ТАРЖИМАЛАРИ ҲАҚИДА

Атоқли адиб Бернард Шоунинг (1856–1950) “Пигмалион” асари ўзбек тилига бир вақтда икки мутаржим томонидан ўгирилибди. Бу икки таржимани кўриб чиқиб, фикр билдиришим сўралган экан. Мутаржимларнинг исмлари маълум бўлмагани боис, уларнинг бирини “Биринчи таржима”, яна бирини эса “Иккинчи таржима” дея шартли равишда номлаб олдим. Биринчи таржима деганимизнинг илк жумлалари

¹ Асардан парча. Манба: В. Shaw. Pygmalion. Prestwick Hous/ 2005.

“Ковент боги, кечки соат 11-15. Ёзнинг шиддатли шаррос ёмгири” деб, иккинчиси эса “Ковент Гарден. Тунги соат 11.15. Қаттиқ ёғиб ўтадиган ёз ёмгири бошланган” деган сўзлар билан бошланади.

Икки оғиз муаллиф ва унинг мазкур асари ҳақида. Бу драматик асар чоп этилганидан сўнг 103 йил ўтиб, ўзбек тилига таржима қилинди. Унга қадар жаҳон адабиётининг атоқли сиймоларидан бири, Нобель мукофоти лауреати Шоунинг бирон йирик асари ўзбекчалаштирилганини, шахсан мен билмас эдим. Шу сабабли ҳам, оддий ўзбек ўқувчиси Шоунинг номини эшитган, унинг сўзга уста, ҳазилвон адиб, кутилмаган жойда ҳам кулги қўзғата оладиган ҳангомалар устаси эканини билар эди, холос. “Пигмалион” ана шу бўшлиққа, озми-кўпми, барҳам беради.

Бу асар услубан ҳам ўзига хос. Маълумки, Бернард Шоу драматик асарларини саҳналаштиришга жуда қийналгач, уларни чоп эттиришга ружу қўяди. Бора-бора, бу асарлар, гарчи драматик услубда бўлса ҳам, саҳна томошаси учун эмас, асосан, ўқиш учун мўлжалланиб, ҳажман ҳам, воқеалар тарзида ҳам мутолаабоп ифода тарзи етакчилик қила бошлаган (дарвоқе, бу услуб Гётенинг “Фауст” асарига ҳам хос).

Демак, бу хилдаги асарлар асосан интеллектуал йўналишда бўлиб, бунда асарнинг бош ғоясини ифодалаш учун персонажлар диалогидан фойдаланилади, оқибатда ҳажм ҳам анча тежаллади.

“Пигмалион”нинг асосий ғояси – жамиятнинг “қуйи” қатламига мансуб одамлар маънан ва ахлоқий жиҳатдан “юқори” табақага мансуб кимсалардан унча ҳам пастда эмаслиги, билъақс, кўп ҳолларда улардан баландда туришини исботлашдир. Бу ғоя камбағал, бир амаллаб кунини кўриб келаётган гул сотувчи қиз Элизанинг ўзини оқсуяк сановчи такаббур, майдагап мистер Хиггинсга қараганда чандон олийжаноб қалб соҳибаси эканини кўрсатиш орқали амалга ошади.

Айнан “Пигмалион”дан кейин “кичик” одамларнинг катта қалби ҳақида бир талай асарлар майдонга келди. Арзимас деб саналувчи турли касб-кор вакиллари адабиёт, адабий оламдан ўрин эгаллашди. Мана бир деталь. Гул сотувчи қиз ва унинг севгиси борасида ҳам бир қанча, турли жанрлардаги асарлар оммалашди. Чунончи, ўзбек шеърояти ва қўшиқчилигининг ажойиб синтези бўлган “Гул сотаман, гул сотаман” қўшиғида (Раъно Шарипова) ҳам анча узоқ ва мураккаб боғланишлар орқали машҳур “Пигмалион”нинг изини топиш мумкин...

Энди бевосита асар таржималари хусусида.

Ҳар икки таржиманинг бир талай фазилатлари ҳам, шунингдек, бир талай нуқсонлари ҳам бор. Шу сабабли ҳам, кескин равишда “ана униси яхши экан, буниси эса ярамайди”, деб айтиш душвор. Фазилатлари-ку, қўлимизга кирган нақд ўлжа, аммо нуқсонларга келсак, аввало, бу таржималар бевосита инглиз тилидан амалга оширилган ва ўзбек сўз санъатида бу борада ҳали рус тилидан таржима қилишдек катта тажриба тўпланган эмас. Қайси ифода шаклини она тилимизда айнан нима деб бериш кўникмалари шаклланмаган. Ана шу туфайли жуда кўп турғун сўз бирикмалари, иборалар ва ҳоказоларни ўзбек тилига ўгиришда айна таржималар ҳам бамисоли музёрар кема сингари йўл очиб бораётгани чин. Бинобарин, ҳали-ҳозир барча иш силлиқ кетмаслиги, яна қанчадан-қанча таржималар сўнгидагина йўлнинг бирмунча равонлашиб қолиши тайин. Бу объектив бир сабаб бўлса, иккинчи ёқдан – субъектив омил

сифатида – мутаржимларнинг бадиий ижод оламига энди кириб келаётгани, аслият тилини билишнинг ўзи ҳали таржима муваффақиятини таъминлай олмаслиги ҳам бор гап. Шунинг учун ҳам бу таржималарнинг ҳар икковига сўзма-сўзлик, аслият тилидан ҳижжалаб ўгиришга интилиш тамойили хос.

Шунга қарамай, башарти бу икки таржиманинг бирини чоп этиш учун тавсия қилиш лозим бўлса, мен иккинчи таржимани кўрсатган бўлар эдим. Чунки бу таржиманинг тили бирмунча силлик, персонажлар оғзидан чиқаётган жумлалар нисбатан ўзбекчароқ. Ибора ўрнида ибора, идиома ўрнида идиома тақдим этилган. Исмлар тўғри берилган. Сўнгги жумланинг маъноси шуки, аслиятдаги асосий қаҳрамон – гулчи қиз Элиза биринчи таржимада рус тилидаги каби Лиза деб берилибди. Тўғри, Элиза-Лиза исмларининг негизи бир, бироқ шунга асосланиб Авраамни Иброҳим, Анатолни (Франс) Анатолий ёки Толик дея олмаймиз-ку? Ҳатто рус тилидаги “Пигмалион” таржимасида ҳам бу исм Элиза деб аслидаги каби берилган экан, нега у ўзбекчада Лизага айланиб қолиши керак? Инглиз тилидан бевосита ўгиришга киришган мутаржим дунёга машҳур шундай мумтоз асар бошқа тилларга қандай таржима қилинганига қизиқиб кўриши, лоақал русча таржимага бир кўз югуртириши айтилган муддао бўлар эди.

Афсуски, биринчи таржиманинг нуқсонлари бу билан тамом бўлмайди. Асосий иллат – аслият сеҳрига берилиш оқибати бўлса керак, жумлалар ўзбекнинг тили келишмайдиган тарзда, зўраки услубда тузилган.

Чунончи:

1. Ёмғир ёғиб турибди. Панага ўтиб олган қиз акаси такси тутиб келмагани учун зорланади: *“Чидаб бўлмас даражада совқотиб кетяпман”* (1); *“Совқотиб кетдим”* (2).

Ўзбек “чидаб бўлмас даражада” демайди, “ўлгудай” дейди!

2. *“Агар Фреддида заррача ақл бўлганда эди, театр эшиги олдидан бўлса ҳам, бирортасини ушлаган бўлар эди”* (1); *“Агар Фредди сал уddaбурон бўлганида таксини театрнинг олдида банд қиларди”* (2).

Такси тутиш учун ақл эмас, уddaбуронлик керак, вассалом.

3. Фредди шошиб югуриб кетар экан, гулчи қизга урилиб кетади, саватчадаги гуллар сочилади, ерга ҳам тушади. Ана шунда гулчи қиз дейди:

“Барчаси расво бўлди, бинафшалар лой бўлиб кетди-я”. (1); *“Бу кишим тагин ўқимишли эмиш! Гулларимни лойга қориб кетди”* (2).

Бу ерда биринчи таржима муаллифи асарнинг муҳим бир деталини таржима қилмаган. Яъни, Фреддининг ўқимишли экани, қизнинг унга истехзоси тушириб қолдирилган. Мана, русчасига қиёслаб кўрайлик: *“А еще называется образованный! Все мои фиалочки копытами перемял”*.

4. Қиз гулини икки пенсга сотмоқчи, харидорда учта ярим пенслик чақа бор – бир ярим пенс, аммо биринчи таржимада бу *“уч ярим пенс”* деб (салкам тўрт пенс) хато равишда, иккинчисида эса *“бир ярим пенс”* деб тўғри берилган. Мутаржим аслиятдаги ҳар бир сўзга эътиборли бўлиши шарт, акс ҳолда шу мисолдаги каби, муаллиф айтган маънонинг аксини тақдим этиши ҳеч гап эмас.

5. Жонли сўзлашувда турли хил хитоблар кўп ишлатилишини биламиз. “Пигмалион”да ҳам персонажнинг муносабатини билдириб келувчи ана шундай хитоб сўзлар анчагина. Афсуски, биринчи таржимада ҳатто хитоблар ҳам маънони тескари ифодалайди: бир бой одам, менда майда пул йўқ, энг кичиги бир соверен, дейди. Шунда камбағал қиз биринчи

таржимада: “Уф-ф!” деб хитоб қилса, иккинчи таржимада аслият руҳига мос равишда “Ўҳ-хў!” деб, хайратини ифода этади. Ана шу кейингиси тўғри. Чунки “Уф-ф!” – жонга тегди, дегани-ку!

б. Энди мана бу гапни ўқиб кўрайлик: “*Миссис Пирс: Ўйлашимча, менга бу қизга эгалик қилишга рухсат беришингиз керак. Мен унга тегинишим, уни тартибга келтиришга рози бўлишни ҳам билмайман. Албатта, сиз унга зиён етказишни назарда тутмаяпсиз; лекин шундай бўлса, сиз қандай қилиб одамларнинг талаффузига қизиқиши уйғотасиз, сиз ҳеч қачон уларга ёки ўзингизга бирон нима бўлишидан хавотирга тушмайсиз*”.

Бу нима дегани?

Энди шу гапни иккинчи таржимада ўқиб кўрайлик: “*Миссис Пирс. Элиза билан дўстона гаплашиб олишимга имкон берсангиз яхши бўларди. Кўриб турибман унга ҳеч қандай ёмонлик истаётганингиз йўқ, лекин сиз ишлаётганингизда на ўзингизни, на бошқаларни, на бундан бу ёғига нима бўлишни ўйлайсиз*”.

Мана бу бошқа гап.

Барча мисолларни бирма-бир келтиришга ҳожат бўлмаса керак. Кўрииб турибдики, иккинчи таржима биринчисига қараганда силлиқроқ, персонажларнинг нутқи бир-бирига қойим келади, ифодалар ўзбекча нутқ тарзига мувофиқ. Биринчи таржима эса ҳижжалаб ўгиришга янада кўпроқ мойил.

Очиғини айтсам, мен ҳатто русча таржимадан ҳам қоникмадим. Чунки унда ҳам асар руҳини тушуниш йўқ. Персонажлар бир-бирини ҳақорат қилиб туриб ҳам, худди инглизлар каби, ўзаро сизлашади. Ахир, бунда асар тушуниксиз ҳолга келади-ку! Асарнинг миллий руҳини юзага чиқариш бунақа воситалар билан амалга оширилмайди. Асарнинг ташқи, экспрессив ифода шакллари бериш эмас, унинг ички асл руҳи, импрессиеси – таассуротини қайта тиклаш лозим.

Айнан ўзбекча икки таржимани чоғиштириб, қайси бири нисбатан маъқул экани ҳақидаги хулоса эса юқорида айтилган.

*Зухриддин ИСОМИДДИНОВ,
филология фанлари номзоди*

Инглиз тилидан Барно ЖУМАЕВА ва Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ таржимаси

Биринчи саҳна

Ковент боғи, соат кечки 11-15. Ёзнинг шиддатли шаррос ёмғири. Ҳар тарафдан машиналарнинг овози эшитилиб турибди. Аллақачон одамлар билан тўла авлиё Паул черкови айвони тағига ва бозорга томон йўловчилар пана жой истаб югуришмоқда. Улар орасида тунги либосдаги бир аёл ва унинг қизи ҳам бор. Улар ёмғирга маъюс тикилиб турарди. Тесқари ўгирилиб олиб, бутун фикру зикри кундалик ёзиши билан банд бўлган бир киши бундан мустасно.

Черков соати 11 нинг биринчи чорағига бонг уради.

Қиз *(ўртада, устунлар орасидаги очиқ жойда, чап томонга яқин).*

Чидаб бўлмас даражада совқотиб кетяпман. Фредди шунча вақт нима қилиб юрган бўлиши мумкин? Унинг кетганига йигирма дақиқа бўлди.

Она (*қизнинг ўнг томонида*). Унчалик кўп эмас-ку. Аммо шу пайтгача биронта такси ушлаган бўлсин-да.

Нотаниш киши (*аёлнинг ўнг томонида*). Одамлар уйларига тарқаб кетмагунича, яъни соат ўн бир яримгача ўғлингиз бирон такси ушлай олмайди.

Она. Лекин бизга такси керак. Биз бу ерда ўн бир яримгача туролмаймиз. Жуда кеч бўлди.

Нотаниш киши. Ҳа, лекин бунга мен айбдор эмасман-ку, хоним.

Қиз. Агар Фреддида заррача ақл бўлганда эди, театр эшиги олдидан бўлса ҳам, бирортасини ушлаган бўлар эди.

Она. Бечора боланинг қўлидан нима ҳам келарди?

Қиз. Бошқалар такси ушлабди-ку, нега у эпполмайди?

Фредди ёмғирда Саутгемптон кўчасидан югуриб келади ва сув томчилаётган соябонни тутганча улар орасига суқилади. У йигирма ёшлардаги ёш йигит, кечки кийимда, ёноқлари жиққа ҳўл.

Қиз. Хўш, бирорта такси ушладингми?

Фредди. Худо ҳақи, ҳеч қаерда йўқ.

Она. Бўлиши керак эди. Сен яхшилаб қидирмагансан.

Қиз. Жудаям қийин! Сен ўзимиз бориб қидириб кўришимизга умид қиляпсанми?

Фредди. Мен сизларга ҳаммаси банд деяпман-ку. Ёмғир ҳеч ким кутмаган пайтда бошланди ва ҳамма такси ушлашга ҳаракат қила бошлади. Мен Черинг Кроссдан Ладгеит паркигача бордим, барчаси эгалланган.

Она. Трафалгар майдонига ўтдингми?

Фредди. Ҳа. Трафалгар майдонида ҳам биронта такси йўқ экан.

Қиз. Бордингми?

Фредди. Мен Черинг Кросс бекатигача бориб келдим. Мени Гаммерсмитга пиёда боради деб ўйлаганмидинг?

Қиз. Сен яхшилаб қидириб кўрмагансан.

Она. Сен чиндан ачинарли аҳволдасан, Фредди. Яна бор ва биронта такси топмагунингча қайтиб келма.

Фредди. О, жуда яхши: кетяпман, кетяпман! (*У соябонини очади ва Странда томон шиддат билан юради, аммо саватини қўлига олиб, пана жой топишга шошилаётган гулчи қизга тўқнашиб кетади. Чақмоқ чақнаб, момақалдироқнинг гумбурлаши бу манзарага ўзгача тус беради*).

Гулчи қиз. Э, Фредди, кўзингга қарасанг бўлмайдимми?

Фредди. Узр. (*У югуриб кетади*).

Гулчи қиз (*сочилиб ётган гулларини йигиб, саватга солаётиб*). Барчаси расво бўлди, бинафшалар лой бўлиб кетди-я. (*У гулларини саралаб, устуннинг пастки қисмига, аёлнинг ўнг томонига ўтиради. У айтарли жозибали эмас, ёши ўн саккиз ёки йигирмалар атрофида, балки ундан ҳам каттароқдир. У бутун Лондоннинг чанги ва дудини ўзига олиб унниқиб қолган, қора похолдан қилинган кичкина денгизчилар иляпасини кийиб олган. Кўринишидан иляпанинг бирор марта тозаланганига шубҳа қилиш мумкин. Сочлари ювилмагани боис табиий жилосини*

йўқотган. Тиззасига тушадиган оч қора рангли пальтоси белини маҳкам қисиб турибди. Пальто ичидан жигарранг юбка кийиб, дагал фартук таққан, этиклари эса кийишига яроқсиз ҳолга келган эди. Унинг имкон даражасида озода эканига шубҳа йўқ, аммо атрофдаги аёллар билан таққослаганда, жуда жулдурвоқилиги билиниб турибди. Кўриниши уларга нисбатан ёмон эмас, лекин тиши шифокорига бориши керак).

Она. Ўғлимнинг исми Фредди эканини қаердан биласан, қизим?

Гулчи қиз. О, у сизнинг ўғлингиз, шундайми? Мен у ҳақида ҳеч нарса билмайман. Аммо, фикримча, уни жуда яхши тарбиялабсиз, қани, энди марҳамат қилиб гулларнинг ҳақини тўлаб қўясизми?

Қиз. Бундай қилманг, ойи.

Она. Илтимос, мени ўз ҳолимга қўй, Клара. Сенда озроқ майда борми?

Қиз. Менда олти пенсдан ортиқ майда пул йўқ.

Гулчи қиз (умид билан). Мен сизга қайтим қайтараман, яхши қиз.

Она (Кларага). Менга бер. (Клара хоҳламайгина пулни чиқаради). Мана (қизга) бу гулларингиз учун.

Гулчи қиз. Раҳмат, катта раҳмат, хоним.

Қиз. Ундан қайтимини олинг. Бундай гулларнинг бир боғи бир пенни туради, холос.

Она. Тилингни тий, Клара. (Гулчи қизга) Қайтимини олиб қолавер.

Гулчи қиз. О, раҳмат, хоним.

Она. Энди менга у ёш йигитнинг исмини қаердан билишингни айт-чи?

Гулчи қиз. Мен унинг исмини билмасдим.

Она. Уни шундай чақирганингни ўзим эшитдим-ку. Мени алдайман деб овора бўлма.

Гулчи қиз (норози оҳангда). Ким сизни алдамоқчи? Мен уни Чарли ёки Фредди деб чақирдим. Сиз ҳам нотаниш одам билан суҳбатлашаётганда, нокулай вазиятга тушмаслик учун шундай йўл тутишингиз мумкин, албатта. (У савати ёнига ўтиради).

Қиз. Олти пенс бекорга учди-кетди. Ҳақиқатан, ойи, сиз шу йўсинда фаҳмлаб олсангиз ҳам бўларди. (У жаҳли чиққанча устуннинг орқасига ўтиб кетади).

Катта ёшли, истараси иссиқ бир ҳарбий пана жой учун югуриб келади ва сув томчилаётган соябонини ёпади. У ҳам Фреддига ўхшаб мушкул аҳволда бўлиб, тўпизигача шилта ҳўл. Кечки оч ранг пальтода. У сал аввал ўша қиз турган жойга келиб тўхтайтиди.

Жентльмен. Апчу!

Она (Жентльменга). О, жаноб, ёмғир тўхташидан бирон дарак борми?

Жентльмен. Афсуски, йўқ. Йигирма дақиқа олдин бунчалик кучли эмасди. (У гулчи қизнинг ёнидаги пойдеворга боради, оёгини унинг устига қўйиб, шимининг почасини тушириши учун эгилади).

Она. Оҳ, азизим, шундай денг. (У хафа бўлгандек қизнинг олдига боради).

Гулчи қиз (ҳарбий Жентльменнинг яқин турганидан фойдаланиб, у билан дўстона муносабатга киришишига интилади). Қанча ёмғир

кучайса, ишонаверинг, тезроқ тўхтайтиди. Бечора қиздан гул сотиб олиб, кўнглингизни кўтаринг, капитан.

Жентльмен. Узр, менда майда пул йўқ.

Гулчи қиз. Мен сизга майдалаб бераман, капитан.

Жентльмен. Соверенни ҳамми? Менда бошқа йўқ.

Гулчи қиз. Уфф! Сотиб олақолинг энди, капитан. Мен сизга икки кронани ҳам майдалаб бераман. Мана буларни икки пенсга олинг.

Жентльмен. Кўп ташвишланма, назаримда, яхши қизга ўхшайсан. (*Чўнтагини титиб*) Менда чиндан ҳам майда пул йўқ. Шошма-чи, бу ерда уч ярим пенс бор экан, агар буни бирон фойдаси бўлса, олгин. (*У бошқа устунга қараб кетади*).

Гулчи қиз (*бироз руҳи тушиб, аммо ҳеч вақосиз қолгандан кўра уч ярим пенс яхшироқ эканини ўйлаб*). Раҳмат, жаноб.

Иккинчи саҳна

Кейинги кун кундузги соат 11. Уимпол кўчасидаги Ҳиггинснинг лабораторияси. Хона иккинчи қаватда, кўчага қараган, қабулхона вазифасини бажаради. Орқа залнинг ўртасида икки табақали эшик, кирган одам хонанинг ўнг бурчагида жойлашган иккита баланд ҳужжат жавонларига кўзи тушади. Бир бурчакда текис ёзув столи, устида фонограф, ларингоскоп, бир қатор майда босқонлар билан трубкалар, деворда қувур орқали ўрнатилган газ трубкасининг ёпқичлари билан олов ёндириши учун дудбурон жойи тахминан одам боши ярмича келадиган Камертон вокал орган қисмлари ва фонографга мўлжалланган мумли цилиндрлар билан тўла қути ўрин олган.

Хонанинг ўша томонида қуйироқда камин, унинг эшикка яқин пол қисмида қулайгина енгил стулча билан кўмир соладиган нақирча турибди. Камин тоқчасида соат чиқиллайди. Камин ва фонограф столи ўртасида газеталар учун пештахта мавжуд. Марказий эшикнинг бошқа томонида, кириб келган кишига чап томондан ингичка тортмалардан иборат шкафча кўринади. Унинг устида телефон ва телефон рақамлари каталоги ётибди. Нариги тарафдаги бурчак ва деворнинг кўп қисмини эшикдан узоқроқда жойлашган клавиатураси билан катта пианино эгаллаган ва клавиатуранинг узунлиги билан тенг скамейка бор. Пианино устида балиқдан таом, мевалар, ширинликлар ва шоколадлар уюми турибди.

Хонанинг ўртасида ҳеч нарса йўқ. Енгил стулча, пианино скамейкаси ва фонограф столи ёнидаги иккита стулчадан ташқари битта алоҳида стулча ҳам бор. У камин яқинида турибди. Деворлар нақшланган, Пиранези ва меззонит услубида ишланган. Ҳеч қандай сурат солинмаган.

Хиггинс (*охирги тортмани ёпгач*). Ҳа, ўйлашимча, ҳаммаси шу, холос.

Пикеринг. Дарҳақиқат, қизик. Биласизми, бунинг ярмини ҳам қабул қилолмасдим.

Хиггинс. Яна бирортасини такрорлаб кўрарсиз?

Пикеринг (*каминга яқинлашиб, оловга орқа томони билан туради*). Йўқ, раҳмат. Мен бугунга етарли деб ҳисоблайман.

Хиггинс (*унинг орқасидан бориб, чап томони билан ёнида туриб*). Товушларни эшитишдан чарчадингизми?

Пикеринг. Ҳа. Бу кўп куч талаб қиладиган вазифа. Мен йигирма тўртта унли товушни аниқ талаффуз қилоламан деб ўйлардим, лекин сизнинг бир юз ўттиз унлингиз ортиқчалик қилади. Мен уларнинг кўпчилиги орасида бироз бўлса-да, фарқ кўрмайман.

Ҳиггинс (*табассум қилади ва ширинлик ейиш учун пианино томонга юради*). Ох, бу машқ натижасида юзага келади. Дастлаб сиз фарқлолмайсиз; лекин тинглашда давом этинг ва тезда улар орасида “А” билан “Б” каби фарқ борлигини топасиз. (*Ҳиггинснинг уй хизматкори Миссис Пирс киради.*) Нима бўлди?

Миссис Пирс (*иккиланиб, гангиган ҳолатда*). Жаноб, бир ёш хоним сизни кўрмоқчи.

Ҳиггинс. Ёш хоним? Унга нима керак экан?

Миссис Пирс. Жаноб, унинг айтишича, сиз нима масалада келганини эшитгач, хурсанд бўлар экансиз. У жудаям оддий қиз. Чиндан ҳам жуда оддий. Мен уни ҳайдаб юборишим керак эди. Лекин балки сиз ўз тажрибаларингиз учун у билан гаплашиб кўришингиз керакдир, деб ўйладим. Нотўғри иш қилмадим деб умид қиламан, лекин, ҳақиқатанам, сиз шунақа ғалатиноқ одамларни қабул қиласиз-ку...

Ҳиггинс. Ҳаммаси жойида, миссис Пирс. Унинг талаффузи ғалатими?

Миссис Пирс. Ҳа, жаноб, ростдан ҳам қандайдир қўпол эшитилади. Билмайман, қандай қилиб бунга қизиқиб қолгансиз?

Ҳиггинс (*Пикерингга*). Уни бир кўринг. Қизни чорланг, миссис Пирс. (*У иш столига боради ва битта цилиндрни фонографга фойдаланиши учун танлаб олади*).

Миссис Пирс (*ярим юмшоқлик билан*). Яхши, жаноб. Айтганингиздек қиламан.

Ҳиггинс. Буям бир омад. Мен сизга қандай қилиб тасмага ёзиб олишни кўрсатаман. Биз унинг суҳбатини ёзиб оламиз, дастлаб Белл аниқ нутқидан фойдаланамиз, кейин фонографда гапиртирамиз. Сиз бунда ёзма транскрипцияни ҳам ифодалашингиз мумкин.

Миссис Пирс (*қайтиб келиб*). Бу ўша ёш хоним, жаноб.

Шу пайт гулчи қиз киради. У тўқ сариқ, оч кўк ва қизил рангли туяқуш патлари билан безатилган ишляпа кийган. У озода фартук таққан, эски пальтоси эса бироз тозаланган. Қизнинг қоматини кеккайганча ва менсимаслик билан туттиши миссис Пирс олдида ўзини саранжом қилиб олган Пикерингга таъсир қилди. Лекин Ҳиггинс аёллар ва эркалар ўртасидаги вазиятда на бир қўрқувга тушади ва на худога ёлворади, у аёлларга худди болаларни алдаб бирор нимани билиб олмоқчи бўлгандек муомала қилади.

Ҳиггинс (*қўполлик билан, ёқтирмаганини яширмай, болаларча жигибийрони чиқиб*). Ахир, бу мен ўтган куни кечқурун гаплашган қиз-ку? Менга унинг кераги йўқ. Мен Лиссон Гров нутқидан хоҳлаганимча кассеталарга ёзиб бўлганман ва бу ишга ортиқча цилиндр сарфлаш ниятим йўқ. (*Қизга*) Кетинг! Менга керак эмассиз.

Гулчи қиз. Бунчалик қизишманг. Сиз ҳали нима учун келганимни эшитганингиз йўқ. (*Сўнги буйруқни эшик олдида қутаётган миссис Пирсга*) Унга таксида келганимни айтдингизми?

Миссис Пирс. Бемаънилик бу, яхши қиз. Мистер Ҳиггинсдай одам сиз нимада келганингизга қизиқади деб ўйлайсизми?

Гулчи қиз. Биз мағрур одамлармиз. У дарс бергиси йўқ. Мен унинг шундай деганини эшитдим. Хуллас, мен бу ерга мактов эшитиш учун келганим йўқ ва агар пулим етарли бўлмаса, мен бошқа жойга кетишим мумкин.

Ҳиггинс. Нимага етарли?

Гулчи қиз. Сиз учун етарли бўлмаса. Тушундингиз деган умиддаман. Мен дарс олгани келдим, пулини бекаму кўст тўлайман.

Ҳиггинс (*чуқур ух тортиб*). Яхши! Мен нимадир дейишимни хоҳлайсанми?

Гулчи қиз. Агар чинакам жентльмен бўлганингизда, аввало, ўтиришни таклиф қилардингиз. Сизга ташвиш келтирмаяпманми?

Пикеринг (*ўта хушмуомалалик билан*). Ўтирмайсизми?

Гулчи қиз (*тортиниб*). Ўтирсам қаршимасмисиз? (*У ўтиради, Пикеринг яна камин ёнига қайтади*).

Ҳиггинс. Исмингиз нима?

Гулчи қиз. Лиза Дулитл.

Ҳиггинс (*жиддий оҳангда ифодали ўқиб*). Лиза, Лизабет, Бетси ва Бес. Улар куш инини яшагга ҳам етади.

Пикеринг. Бу инда эса улар тўртта тухум қўйишади.

Ҳиггинс. Улардан фақат бирини олиб қолиб, қолганини ташлаб юборади. (*Улар ўзларининг сўзамоллигидан завқланиб кулишади*).

Лиза. Аҳмоқ бўлманг!

Миссис Пирс. Сиз жанобга бундай оҳангда гапиришингиз мумкин эмас.

Лиза. Хўп, унда нега мен билан самимий гаплашмайди?

Ҳиггинс. Ишга қайтамиз. Дарс учун менга қанча тўламоқчисиз?

Лиза. Қанча беришни мен яхши биламан. Бир дўстим ҳақиқий француздан соатига саккиз пенс тўлаб, француз тилини ўрганияпти. Сиз мендан она тилимни ўрганишим учун баланд нарх сўрамасангиз керак. Очиғини айтай, бир шиллингдан кўп пул беролмайман. Буни қабул қилинг ёки ташлаб юборинг.

Ҳиггинс (*хонада у ёқдан-бу ёққа юриб, чўнтагидаги калитлар ва пулни жиринглаптиб*). Биласизми, Пикеринг, бир шиллингни оладиган бўлсангиз, бу оддий шиллинг эмас, худди миллионерларнинг олтмиш ёки етмиш гинейасидек қизнинг фойдасига хизмат қилади.

Пикеринг. Қандай қилиб?

Ҳиггинс. Ўзингиз ўйланг, битта миллионер бир кунда 150 фунт топади. Бу билан фақат ярим кронани қўлга киритса керак.

Лиза (*кеккайиб*). Ким айтди мени фақат...

Ҳиггинс (*давом этиб*). У менга бир дарс учун бир кунлик даромадининг бешдан икки қисмини таклиф қиляпти. Бешдан икки қисми, миллионернинг бир кунлик фойдаси билан ўлчасак, олтмиш фунтга тенг бўлади. Бу катта пул. Бу жудаям зўр! Бу ҳаётимдаги энг катта таклиф.

Лиза (*ўрнидан туриб, даҳшат билан*). Олтмиш фунт! Нималар деяпсиз? Мен сизга ҳечам олтмиш фунт таклиф қилганим йўқ. Қаердан оламан...

Ҳиггинс. Бас қилинг.

Лиза (*ийглаб*). Лекин менда олтмиш фунт йўқ. Оҳ...

Миссис Пирс. Ййғлама, аҳмоқ қиз. Ўтир. Ҳеч ким пулингга кўз олайтираётгани йўқ.

Ҳиггинс. Агар кўз ёшни бас қилмасанг, хивчин билан савалашни буюраман. Ўтир.

Лиза (*секингина, итоаткорона оҳангда*). Вой-дод! Худди дадамга ўхшаб кетдингиз.

Ҳиггинс. Агар сизни ўқитишга қарор қилсам, иккита дададан ҳам қаттиққўл бўламан. Олинг. (*Қизга ипақдан тикилган рўмолчасини узатади*).

Лиза. Бу нима учун?

Ҳиггинс. Кўз ёшингизни артасиз. Унутманг: бу рўмолчангиз, униси эса енгингиз. Агар магазинда хоним бўлиб ишламоқчи бўлсангиз, буларни адаштириб юборманг. (*Лиза бутунлай гангиб қолган, унга кўмак истагандай қарайди*). Дарвоқе, сиз таксида келдим дегандингиз.

Лиза. Келган бўлсам нима қилибди? Менинг ҳам бошқалар каби такси ушлашга ҳақим бор.

Ҳиггинс. Тўғри, Лиза, келгусида ўзингиз хоҳлаганча таксида юришингиз мумкин. Сиз ҳар куни таксида бутун шаҳарчани бошидан-охиригача айланиб чиқасиз. Буни ўйлаб кўринг, Лиза.

Миссис Пирс. Жаноб Ҳиггинс, сиз уни ишонтиришга уриняпсиз. Бу тўғри эмас. Келажакни ўйланг.

Ҳиггинс. Унинг ёшида бунга ҳожат йўқ! Келажакни ўйлашга вақт етарли. Йўқ, Элиза, сиз бу аёл айтгандек қилинг, бошқа одамларнинг истиқболини ўйланг, лекин ўзингизники ҳақида бош қотирманг. Сиз шоколадлар, таксилар, олтин ва олмослар ҳақида ўйлашингиз керак.

Лиза. Йўқ, менга ҳеч қандай олтин ва олмос керак эмас. Мен яхши қизман. (*У яна виқор билан ўтиради*).

Ҳиггинс. Сиз бугундан бошлаб миссис Пирс ғамхўрлиги остида бўласиз, Лиза. Сўнг Гуардсдаги маркизнинг ўғли, чиройли мўйлов кўйган офицерга турмушга чиқасиз. Маркиз сизга уйланмоқчи бўлгани учун ўғлини меросдан маҳрум қилади, лекин хуснингиз ва яхши қиз эканингизни кўриб кўнгли юмшайди.

Пикеринг. Кечирасиз, Ҳиггинс, лекин мен чиндан қаршиман. Миссис Пирс бутунлай ҳақ. Агар бу қиз олти ой давомида кўлингизда таҳсил олса, нима қилаётганини тўлиқ билиши лозим.

Ҳиггинс. Қандай билади? Бирон нарсани тушуниш учун унда уқув, салоҳият етишмайди. Қолаверса, бизда ҳам бу борада тасаввур йўқ-ку? Агар ниманидир тушунганимизда, ҳеч қандай ишга қўл урмасдик.

Пикеринг. Жуда оқилона фикр, жаноб Ҳиггинс, лекин бу гапни юракдан айтмадингиз деб ўйлайман. (*Элизага*) Мисс Дулиттл...

Лиза (*енгилиб*). У-ааа-у!

Ҳиггинс. Мана. Лизадан олган жавобинг шу: “У-ааа-у”. Ҳеч қандай мулоҳазага ўрин йўқ. Ҳарбий киши сифатида буни яхши билишингиз керак. Унга нима қилиш лозимлигини тушунтиринг. Лиза, агар гул сотадиган дўконда хоним бўлиб ишламоқчи бўлсанг, чиройли гапиришни ўрганишинг зарур, бунинг учун шу ерда олти ой яшаш талаб этилади. Агар ўзингни чиройли тутиб, айтилган вазифаларни вақтида бажарсанг, ётоқхонада ухлайсан ва турли егуликлар, шоколад

сотиб оласан, ҳатто таксида юриш учун пулинг бўлади. Борди-ю, инжиклик ва ялқовлик қилсанг, орқа томондаги ошхонага хайдаб юбораман, у ерда қора кўнғизлар орасида ухлайсан, миссис Пирс супурги сопи билан калтаклайди. Олти ой ўтгач, чиройли кийиниб фэйтонда Букингем саройига борасан. Агар қирол сени хоним деб ҳисобламаса, полициячилар Лондон минорасига олиб кетишади, бошқа гулчи қизларга сабоқ бўлиши учун бошингни танасидан жудо қилишади. Борди-ю, сени танишмаса, дўконда хоним бўлиб ишлаш учун олти-етти пенс совғага эга бўласан. Агар таклифни рад этсанг, энг ношукур ва ахлоқсиз қизга айланасан, унда ҳолингга маймунлар йиғлаши мумкин. *(Пикерингга)* Энди кўнглингиз жойига тушдими, Пикеринг? *(Миссис Пирсга)* Назаримда янада аниқ ва соддароқ тушунтиришим керак эди, шекилли, миссис Пирс?

Миссис Пирс *(сабру тоқат билан)*. Ўйлашимча, менга бу қизга эгалик қилиш учун рухсат беришингиз керак. Мен унга тегинишним, уни тартибга келтиришга рози бўлишни ҳам билмайман. Албатта, сиз унга зиён етказишни назарда тутмаяпсиз; лекин шундай бўлса, сиз қандай қилиб одамларнинг талаффузига қизиқиш уйғотасиз, сиз ҳеч қачон уларга ёки ўзингизга бирон нима бўлишидан хавотирга тушмайсиз. Юр мен билан, Лиза.

Ҳиггинс. Ҳаммаси жойида. Раҳмат, миссис Пирс. Уни ҳаммомга киритиб юборинг.

Лиза *(хоҳламайгина ўрнидан туради ва шубҳали оҳангда сўзлайди)*. Сиз ўта кетган аблаҳсиз. Агар истасам бу ерда бир лаҳза ҳам қолмайман. Мен ҳечам сиздан Букингем саройига боришни сўраганим йўқ. Мен шу вақтгача, жилла қурса, бирон марта бирор муаммо билан полицияга тушмаганман, йўқ! Мен яхши қизман...

Миссис Пирс. Гап қайтарма, қизим. Сен у кишини тушунмайсан. Юр мен билан. *(У эшик томон йўналади)*.

Лиза *(ташқарига чиқиб)*. Ҳа, айтганларим тўғри. Агар бошим кетган тақдирда ҳам қирол ёнига бормайман. Агар мени нимага бошлаётганини пайқаганимда, бу ерга зинҳор келмасдим. Мен ҳар доим яхши қиз бўлиб келганман. Мен унинг чиройли сўзлари учун пул тўлаганим йўқ, демакки, ҳеч кимнинг олдида қарздор эмасман. Ахир, каминада ҳам ҳамма қатори ҳис-туйғулар бор.

Бешинчи парда

Ҳиггинс хонимнинг меҳмонхонаси. Ҳар доимгидек у ёзув столида ўтирибди. Оқсоч кириб келади.

Оқсоч *(эшик ёнида)*. Жаноб Ҳенри ва полковник Пикеринг пастда туришибди, хоним.

Миссис Ҳиггинс. Яхши, уларни бу ерга бошлаб кел.

Оқсоч. Хоним, улар кимгадир телефон қилишаётганди. Адашмасам, полицияга бўлса керак.

Миссис Ҳиггинс. Нима?

Оқсоч *(унга яқинроқ келиб ва овозини бироз пасайтириб)*. Жаноб Ҳенри нимадандир ташвишда кўринади. Буни сизга айтишни лозим топдим.

Миссис Ҳиггинс. Агар уни асло ташвиш чекмаяпти десанг ажабланган бўлардим. Полиция билан гаплашиб бўлгач, дарҳол бу ёкка чақир. Назаримда яна нимасинидир йўқотганга ўхшайди.

Оқсоч. Хўп, хоним.

Ҳиггинс дабдурустдан кириб келади. Оқсоч айтгандай, юз-кўзида ташвиш аломатлари сезилиб турибди.

Ҳиггинс. Эшитинг, онажон, ғаройиб бир ҳодиса содир бўлди!

Миссис Ҳиггинс. Хўп, азизим. Хайрли кун. *(Ҳиггинс ўзини қўлга олади ва онасини ўтиб қўяди, оқсоч эса чиқиб кетади).* Нима экан у?

Ҳиггинс. Лиза ғойиб бўлди.

Миссис Ҳиггинс *(бамайлихотир ёзишда давом этиб).* Уни кўрkitиб юборган бўлсанг керак.

Ҳиггинс. Уни кўрkitганман? Йўқ, асло. У одатдагидек ўтган тун чироқларни ўчириш ва бошқа юмушлар учун қолганди. Уйкуга ётиш ўрнига кийимларини алмаштириб, жўнаб қолибди. Каравотида ухламагани аниқ. У бугун эрталаб нарсаларини олиб кетиш учун таксида келибди, аҳмоқ Пирс хоним эса бизга ҳеч нарса демай жуфтакни ростлашига йўл қўйиб берибди. Энди нима қилишнинг билмайман.

Миссис Ҳиггинс. Усиз яшашга кўникишинг керак, Ҳенри. Агар кетишни хоҳлаган экан, бунга бутунлай хақи бор.

Шу пайт жозибали кийинган, оғир-вазмин кайфият билан Лиза кириб келади. У ўз уйида бемалол юргандек қўлида тикиш-бичиш саватчасини кўтариб олган. Пикеринг ҳатто ўрнидан туролмай, ҳайратдан қотиб қолади.

Лиза. Яхшимисиз, профессор Ҳиггинс? Ҳаммаси жойидами?

Ҳиггинс *(чайналиб).* Менми... *(Бошқа ҳеч нарса айтолмайди).*

Лиза. Албатта, сиз яхшисиз. Сиз ҳечам касал бўлмайсиз. Сизни яна кўрганимдан бағоят хурсандман, полковник Пикеринг. *(Пикеринг шошиб ўрнидан туради ва улар қўл бериб кўришади).* Бугун эрталаб ҳаво жуда совуқ бўлганди, шундай эмасми? *(Пикерингнинг чап томонига келиб ўтиради).*

Ҳиггинс. Мен билан бундай ҳазиллашишга қандай журъат қиляпсан? Ахир, бу найрангни сенга мен ўргатганман, энди шу йўл билан ўзимни чув туширмоқчисан? Аҳмоқликни бас қил, тур ўрнингдан, уйга кетамиз.

Лиза саватдан тўқувчилик анжомларини олиб, дўқ-пўписага заррача аҳамият бермай, тўқишга киришиб кетади.

Лиза *(кутилмаганда самимий оҳангда гапирди).* Менга қандай муомала қилишингиз мутлақо аҳамиятсиз. Ҳатто сўқиниб гапирсангиз ҳам қарши эмасман. Лекин... *(ўрнидан туриб ва унга қараб)* устимдан босиб ўтишингизга тоқат қилолмайман.

Ҳиггинс. У ҳолда йўлимдан қоч. Жаҳлим чикса, мени ҳеч нарса тўхтатиб қололмайди. Ахир, ўзинг айтганингдек, камина автобусга ўхшайман.

Лиза. Автобус бўлсангиз, юриш ёки юрмаслигингиз зиғирча ҳам кизиқ эмас. Лекин мен сизсиз яшай оламан, бунга ишонмайсизми?

Хиггинс. Ишонаман. Буни сенга мен айтгандим.

Лиза (*ранжиб, курсининг бошқа томонига қараб юриб ва каминга юзма-юз туриб*). Биламан, шундай дегансиз, сиз бераҳмсиз. Сиз мендан кутулишни ўйлагансиз.

Хиггинс. Ёлғон!

Лиза (*умидсиз*). Сиз ҳақиқатан жоҳилсиз. Сизга гапириш бефойда, ҳамма нарсани менга қарши қўясиз. Лекин яқунда доимо ҳақ бўлиб чиқаман. Айтганингиздек, ирkit кўчага қайтиб бормайман ва сиз билан Пикерингдек дўстларни бошқа учратмайман. Икковингиздан сўнг бошқа тубан даражада фикрловчи бирор инсон билан яшолмайман, борди-ю, кўндиришга ҳаракат қилсангиз, бу ишингиз жаҳолат ва ёвузликдан бўлак нарса бўлмайди. Мен Уимпол-стритга қайтишим керак, чунки дадамнинг уйдан бошқа борадиган маконим йўқ. Бироқ энди мени таҳқирлайман, оёқости қиламан деб ўйласангиз, чучварани хом санаган бўласиз. Мен Фредди имкон топиши билан унга турмушга чиқаман.

Хиггинс (*унинг ёнига ўтириб*). Бемаънилик! Сен элчига, Ҳиндистон генерал-губернатори ёки Ирланд катта лейтенанти, ҳеч бўлмаса, бирон депутатга турмушга чиқишинг керак. Мен асраб-авайлаб келаётган марваридимни аллақандай Фреддига бериб қўймоқчи эмасман.

Лиза. Шундай бўлса, яхши бўлар эди. Аммо сиз бир лаҳза аввал айтган гапларингизни унутганим йўқ. Худди гўдак каби ёки кучукчадек алданишга кўниқолмайман. Менга меҳр-мурувват кўрсатилмас экан, демак, мустақил бўлишга ҳаракат қилмоғим зарур.

Хиггинс. Мустақил бўлиш? Бу ўрта табақа учун худога шак келтириш ҳисобланади. Зотан, ҳар биримиз қалбан бу дунёда кимгадир тобемиз.

Лиза (*бунга жавобан ўрнидан туриб*). Тақдирим қанчалик сизга боғлиқ ёки боғлиқ эмаслигини, албатта, исботлайман. Сиз менга дарс бергансиз, энди мен ҳам кимгадир сабоқ беришга қодирман. Бу ердан кетгач, ўқитувчи бўламан.

Хиггинс. Ё тавба, нимани ўргатмоқчисан?

Лиза. Сиз нимани ўргатган бўлсангиз, ўшани. Яъни фонетикадан дарс бермоқчиман.

Хиггинс. Ҳа-ҳа-ҳа!

Лиза. Профессор Непингнинг ёнида ёрдамчи бўлиб ишлайман.

Хиггинс (*газаб билан ўрнидан туриб*). Нима?! Бу режанг қаллоблик, найранг ва жоҳилликдан бўлак нарса эмас! Менинг услубим ва кашфиётларим бўйича ўқитармиш! Агар шу фаолиятни бажариш учун бир қадам ташлаганингни эшитсам, сени бўғиб ташлайман. (*Қизнинг елкасига қўлларини қўйиб*). Эшитдингми?

Лиза (*бўйсунмаган оҳангда*). Бўғиб ташлайман? Бир кунмас-бир кун мана шундай хужум қилишингизни билардим. (*Хиггинс уни қўйиб юборади, ўзини бироз йўқотганидан камин панжарасини тепади ва орқасидаги курсига урилиб кетади*). А-ҳа! Сиз билан қандай муомала қилишни энди биламан. Нега бу аввалроқ хаёлимга келмади экан-а? Ахир, берган билимингизни қайтариб ололмайсиз-ку! Ўзингиз иқрор бўлгансиз, сизга нисбатан салоҳиятим кучли. Боз устига одамларга сиздан кўра гўзал, мулойим ва меҳрибон кўринишим мумкин. Ҳа! Мана нима қилгансиз,

Ҳенри Ҳиггинс. Энди (*бармоқларини қирсиллатиб*) бемаза ўйинлару эзмалигингизга ортиқ тоқат қилмайман. Мен варақаларга аслида бу герцогиня оддий қиз экани ва ўзи ҳам минг гиней тўлаган қизларни олти ой ичида герцогиняликка тайёрлай олишини ёзиб, эълон тарқатаман. Сиз мени оёқости қилиб, хўрлаб, ҳақоратлаб чақирган ўша пайтларни эсласам, ўзимни бўғмоқчи бўлиб, бармоқларимни чангаллаганим ёдимга тушади.

Ҳиггинс (*ажабланиб*). Сен қандай сурбет, бемаъни қизсан? Аммо сен бунинг барчаси кўз ёш тўкиш, шиппақларимни олиб юриш ва томошалар кўрсатишдан яхши деб ўйлайсан, шундайми? (*Ўрнидан туриб*) Худо ҳақи, Лиза, сени хонимга айлантирмоқчи эдим ва сўзимнинг устидан чиқдим.

Лиза. Ҳа, энди айёрликка ўтиб, мен билан ярашмоқчи бўляпсиз, бироқ сиздан хавфсираётганим йўқ ва бундан кейин сизсиз ҳам яшай оламан.

Ҳиггинс. Сен аниқ ақлдан озгансан. Беш дақиқа олдин бўйнимга тегирмон тошидек осилиб олаётгандинг, энди эса ўзингни ҳимоя қилишга қодирсан. Сен, мен ва Пикеринг, барчамиз бир кун қариймиз. Ҳеч биримиз шундай қолмаймиз.

Миссис Ҳиггинс тўй қўйлагини кийиб, қайтиб келади. Лиза дарҳол босиқ ва назокатли бўлиб олади.

Миссис Ҳиггинс. Файтон бизни кутяпти, Лиза. Тайёрмисан?

Лиза. Ҳа. Профессор Ҳиггинс ҳам борадими?

Миссис Ҳиггинс. Албатта, йўқ. У черковда ўзини яхши туюлмади, рухонийнинг талаффузидан камчилик топиб, баланд овозда айтиб юборадиган одати бор.

Лиза. Унақада сизни бошқа кўрмас эканман, профессор. Хайр, яхши қолинг. (*Эшик томонга юради*).

Миссис Ҳиггинс (*Ҳиггинсга яқинлашиб*). Хайр, азизим.

Ҳиггинс. Яхши боринг, онажон. (*Ўтиб қўймоқчи бўлганида, нимадир эсига тушади*). Ҳа, айтганча, Лиза, менга дудланган чўчка гўшти ва Стилтон пишлоғидан буюртма бериб юбор, хўпми? Кейин саккизинчи ўлчамда бир жуфт замишли қўлқоп ва янги костюмимга мос тушадиган бўйинбоғ сотиб ол. Таъбингга мос тушадиган рангни танлашинг мумкин. (*Унинг қувноқ, бепарво ва дадил сўзлашидан ҳеч нарсадан таъсирланмаслиги кўриниб туради*).

Лиза (*нафратомуз оҳангда*). Уларни ўзингиз ҳам сотиб ололасиз. (*Чиқиб кетади*).

Миссис Пирс. Шундай қизни бутунлай қўлдан чиқарганингдан афсусдаман, Ҳенри. Лекин буни ўйлаб сиқилма, азизим. Бўйинбоғ билан қўлқопларни ўзим олиб келаман.

Ҳиггинс (*юзидан нур ёғилиб*). Йўқ, ташвиш тортманг, онажон. Унинг ўзи олиб келади, мана кўрасиз. Хайр.

У онасини ўтиб қўяди. Ҳиггинс хоним чиқиб кетади. Ҳиггинс ёлғиз қолиб чўнтагидаги танга пулларни шиқиллатганча жилмаяди ва ўз ишидан хурсанд бўлади.

Парда тушади.

**Инглиз тилидан
Гулшона ШОДИЕВА
таржимаси¹**

Биринчи саҳна

Ковент Гарден. Тунги соат 11.15. Қаттиқ ёғиб ўтадиган ёз ёмғири бошланган. Шиддат билан қатнаётган таксиларнинг сигналлари эшитилади. Пиёдалар ёмғирдан қочиб, дўкон ва Авлиё Паул черкови пешайвони панасига йиғилишган. Уларнинг орасида қизи билан бир аёл кўринади. Бошқаларга орқа ўгириб, ён дафтарчасига ниманидир ёзаётган бир кишидан ташиқари, тўпланганларнинг ҳаммаси ёмғир сабаб асабийлашмоқда. Соат бонг уради.

Қиз (*пешайвоннинг ўрта устунлари оралигида, чап томондагисига яқинроқ*). Совқотиб кетдим. Фредди нима қияпти, ўзи? Кетганига йигирма дақиқа бўлди-я.

Она (*қизининг ўнг томонида*). Бунчалик кўп бўлгани йўқ. Лекин ҳозиргача такси топса бўларди.

Йўловчилардан бири (*аёлнинг ўнг томонида*). У ўн бир яримгача, яъни таксилар театр томошабинларини манзилига етказиб қайтгунича, такси тута олмайди, хоним.

Она. Лекин бизга такси керак. Ўн бир яримгача кутолмаймиз! Бунинг иложи йўқ!!!

Йўловчи. Лекин менга нима дейсиз?

Қиз. Агар Фредди сал уддабурон бўлганида таксини театрнинг олдида банд қиларди.

Она. У нимаям қилсин?

Қиз. Бошқалар такси топишадию, у нега тополмайди?

Саутгемптон-стрит томондан югуриб келган Фредди ўзини ёмғирдан панага олади ва сув томчилаётган соябони билан уларга яқинлашади. У йигирма ёшлардаги, фрак кийган, шими тиззасигача хўл бўлиб кетган йигит.

Қиз. Хўш, такси топдингми?

Фредди. Урасизми, ўлдирасизми, бирортаям такси йўқ!

Она. Эҳ, Фредди, наҳотки бирортаям йўқ? Яхшироқ ҳаракат қилмагансан-да.

Қиз. Бу бемаънилик. Нима, сен бориб ўзимиз такси излашимизни хоҳлайсанми?

Фредди. Айтяпман-ку, ҳаммаси банд қилинган. Ёмғир тўсатдан бошланди: барча ўзини таксига урди. Мен Черинг-кроссгача бордим, сўнг Ледгейт-циркака ўтдим; лекин бир донаям тополмадим.

Она. Трафальгар майдонига бормадингми?

Фредди. Бордим, у ердаям йўқ.

Қиз. Ростдан бордингми ўзи?

Фредди. Черинг-кросс вокзалигача бордим. Нима, шунақа ёмғирда Гаммерсмитгача боришимни кутганмидинг?

Қиз. Сен ҳеч нарсага яроқсиз ношудсан.

¹ Асардан парча. Манба: В. Shaw. Pygmalion. The project Gutenberg Etext / 2003, march.
6 "Жаҳон адабиёти" № 12

Она. Ростданам, Фредди, фойданг тегмайди. Ҳозир орқанга қайтгинда, такси топмагунингча бу ерга қайтма.

Фредди. Бекордан-бекорга ивиб кетаман.

Қиз. Биз-чи? Туни билан елвизакда қалтираб тураверайликми? Шуни ҳеч ўйлаяпсанми? Сен...

Фредди. Хўп-хўп, мана кетяпман. *(У соябонини очиб, тезлик билан кетаётиб, гул тўла саватни қўтарганча панага шошилаётган қизга урилиб кетади. Шу пайт бу тўқнашувга жўр бўлгандек чақмоқ чақиб, момақалдироқ гумбурлайди).*

Гулчи қиз. Эҳ, Фредди, кўзингга қарасанг-чи!

Фредди. Кечирасиз. *(Тез юриб чиқиб кетади).*

Гулчи қиз *(сочилган гулларини саватга қайта жойлаётиб).* Бу кишим тагин ўқимишли эмиш! Гулларимни лойга қориб кетди. *(У гулларини тахлай туриб, аёлнинг ўнг томонидаги устуннинг плинтусига ўтиради. У айтарли жозибадор эмас, тахминан 18-20 ёшларда. Бошидаги кичкина қора похол иляпаси анча эскирган: Лондоннинг чанг ва тутунларидан тез-тез чўткалаб тозалаб турилгани билинади. Унинг нурсиз, оч қўнғир сочлари сув кўрмаган. У жигарранг юбка ва одмигина пешбанд устидан товонига тушадиган, белигача сал-пал ишлов берилган, эскириб кетган пальто кийган. Шунга қарамай, уст-бошининг энг кўримсизи – унинг бошмоқлари. У, иубҳасиз, қўлидан келганча озода бўлишга уринган, бироқ бошқа аёллар билан солиштирганда барибир ирkit ўрдакчага айланиб қолади. Истараси совуқ эмас, озгина жозоба етишмайди, холос. Шунингдек, у тиш шифокорига учраиши керак).*

Она. Кечирасиз, ўғлимнинг исмини қаердан биласиз?

Гулчи қиз. У сизнинг ўғлингизми? М-мен унга ҳеч нарса демадим. Мен... сиз... гул олинг. Ҳамма гулларини сотиб олиб, фақир қизни хурсанд қилинг. Қаранг, қандай чиройли! *(У сўзларни ярим-ёрти талаффуз қилиб, узуқ-юлуқ гапирди).*

Қиз. Олманг, ойи! Пул ҳайф!

Она. Жим тур, Клара. Майданг борми?

Қиз. Йўқ, олти пенниликдан бошқа ҳемирим ҳам йўқ.

Гулчи қиз *(умидвор оҳангда).* Менда майда бор. Қайтимини бераман.

Она *(Кларага).* Ўшани бўлсаям бер. *(Гулчи қизга)* Олинг, бу сизга, гулларингизни сотиб оламан.

Гулчи қиз. Раҳмат сизга.

Қиз. Қайтимини берсин. Гуллари бир пеннилик, холос.

Она. Клара, аралашмай тур. *(Гулчи қизга)* Қайтими қолаверсин.

Гулчи қиз. Жуда меҳрибон экансиз, раҳмат!

Она. Энди айтинг-чи, у ёш йигитчанинг исмини қаердан биласиз?

Гулчи қиз. М-мен билмайман.

Она. Исми билан чақирганингизни эшитдим. Гапни айланторманг.

Гулчи қиз *(эътироз оҳангида).* Ким гапни айлантирибди? Мен бегона йигитларга нима дейиш мумкин бўлса, шундай дедим. Уни Фредди ё Чарли деб аташим мумкин, бунинг умуман фарқи йўқ. *(У саватининг ёнига ўтиради).*

Қиз. Олти пенни сувга окди! Бўлди, ойи, қўйинг уни. *(Жаҳл билан устуннинг орқа томонига ўтиб кетади).*

Ўрта ёшлардаги ҳарбийча кийинган истарали бир жаноб пешайвонга кириб, соябонини ёпади. У ҳам Фредди каби ҳўл бўлиб кетган. У устуннинг ҳалиги қиз ташлаб кетган томонига бориб туради.

Жаноб. Уфф!

Она (жанобга). Ёмғир тўхтайдиганга ўхшамайдими-а?

Жаноб. Афсеуски, йўқ. Борган сари забтига оляпти. (У гулчи қизнинг ёнига бориб, шимининг почасини тўғрилай бошлайди).

Она. Эй, худойим-эй! (Тушкун қиёфада қизининг ёнига бориб туради).

Гулчи қиз (истарали жанобнинг хайрихоҳлигига умид қилиб). Тезроқ ёғяптими, демак, тезроқ тўхтайди. Кўнглингиз тўқ бўлаверсин, капитан; бечора қизнинг гуллари сотиб олсангиз-чи.

Жаноб. Узр сўрайман, майдам йўқ эди.

Гулчи қиз. Мен майдалаб бераман.

Жаноб. Соверенни-я? Менда бундан майдароғи йўқ.

Гулчи қиз. Уҳ-ҳў! Сотиб олақолинг, капитан. Сизга ярим кровн бераман. Мана, манави икки пенсни олинг.

Жаноб. Йўқ, майли, қўяверинг. Ҳозир пулга муҳтож эмасман. Мана, хозир... (ҳамёнини ковлайди) майда бормикан. Ҳа, мана. (Бир ярим пенсни узатади). Буни олинг. (Бошқа устуннинг ёнига ўтиб кетади).

Гулчи қиз (ҳафсаласи тир бўлиб, лекин ҳеч нарсасиз қолгандан кўра бир ярим пенсли бўлганига шукр қилиб). Раҳмат капитан.

Иккинчи саҳна

Кейинги кун, соат кундузги 11.00. Ҳиггинснинг Уимпол-стритдаги лабораторияси. Деразалари кўчага қараган иккинчи қаватдаги меҳмонхона вазифасини ўтовчи хона. Эшик тўрда жойлашган: ичкарига кирилганда ўнг бурчакда иккита катологлар шкафини кўриши мумкин. Ундан кейин устига фонограф, ларингоскоп, бир қатор майда қопқали орган найлари, девордаги резина қувурга чироқ остидаги газ найчалари орқали маҳкамланган овозларни ёзиб олиши учун мўлжалланган асбоб, турли ўлчамдаги товуш диапозонини кўрсатувчи ускуналар, одам бошининг ярмича келадиган мум қолип, товушни қисмларга бўлиб текиширадиган орган ва фонографиянинг мум цилиндрлари солиб қўйилган иш столи жойлашган.

Қўйироқда камин, унинг олдида чарм қопламали кресло ва чеккада кўмир солиши учун мўлжалланган қути бор. Камин тоқчасида соат туради. Камин ва фонография столи оралигидан газеталар учун стол ўрин олган.

Хонанинг бошқа тарафидан тортмали ясси шкаф, унинг устидан эса телефон ва маълумотлар дафтари жой олган. Хонанинг қолган қисмини улкан рояль эгаллаган. Унинг қаршисида табуретка, устида мева ва ширинликлар солинган ваза бор.

Хона ўртаси бўш бўлиб, кресло, табуретка ва иш столи ёнидаги иккита стулдан ташқари яна битта стул бор. У каминга яқинроқ жойда туради. Деворга ўйма нақшлар, асосан, Пиранези ва фрескали портретлар илинган. Бироқ расмлар йўқ.

Ҳиггинс (*охирги ғаладонни ёниб*). Ана бўлди. Сизга ҳаммасини кўрсатдим.

Пикеринг. Ажойиб! Шунчаликки, кўрганларимнинг ярмини ҳам эслаб қололмадим.

Ҳиггинс. Яна кўришни хоҳлайсизми?

Пикеринг (*камин ёнига келади*). Йўқ, ҳозир эмас. Бугунга етади.

Ҳиггинс (*унинг чап томонига ўтиб*). Товушларни эшитиб чарчадингизми?

Пикеринг. Ҳа. Дикқатим ошиб кетди. Мен йигирма тўртта унли товушни фарқлай олишим билан мақтанардим, энди бўлса, сизнинг бир юз ўттизта унлиларингиз суробимни тўғрилаб қўйди. Кўпчилигининг орасидаги фарқни илғай олмадим ҳам.

Ҳиггинс. Ҳаммаси тажрибага боғлиқ. Аввалига билолмайсиз, лекин эшитаверсангиз, “А” билан “Б”ни фарқлаганингиздек, ҳар бир товушни ажратиб оласиз. (*Ҳиггинснинг уй хизматчиси миссис Пирс киради*). Нима гап?

Миссис Пирс (*иккиланиб*). Бир ёшгина қиз сизни кўрмоқчи.

Ҳиггинс. Ёшгина қиз? Унга нима керак экан?

Миссис Пирс. Унинг айтишича, нима мақсадда келганини эшитсангиз, хурсанд бўлармишсиз. У оддий қиз, ниҳоятда оддий. Уни жўнатиб юбормоқчи эдим, лекин кейин манави аппаратларингизга гапириб кўришини хоҳлайсизми, деб ўйладим. Нотўғри ўйлаган бўлсам кечиринг, лекин баъзан олдингизга шунақа ғалати одамлар келадики... шунинг учун мен...

Ҳиггинс. Хўп-хўп, миссис Пирс. У антика талаффузда гапирадими?

Миссис Пирс. Ҳа, даҳшатнинг ўзгинаси. Унга қандай қилиб кизиққанингизга ҳайронман.

Ҳиггинс (*Пикерингга*). Эшитиб кўраимизми? Миссис Пирс, уни бу ерга бошлаб келинг. (*У иш столининг олдига бориб, овозни ёзиб олиш учун цилиндрни тайёрлаб туради*).

Миссис Пирс (*ноилож кўнган қиёфада*). Хўп, ҳозир олиб келаман.

Ҳиггинс (*жуда хурсанд бўлиб*). Буни омад деса бўлади. Ҳозир мен сизга қандай ишлашимни кўрсатаман. У мана бу ерга гапиради, аввалига унинг овозини Белл тизими бўйича, сўнгра лотин алифбосига кўра ёзиб оламан. Охирги аудио ёзувлардан тезликни ўзгартириш орқали талаффуз меъёрлари билан солиштириб кўришда фойдаланамиз.

Миссис Пирс (*эшикни очиб*). Мана ўша қиз.

Хонага гулчи қиз киради. У тўқ сариқ, оч ҳаворанг ва қизил рангли тўтиқуш патлари қадалган ишляпа кийган. Устида унниқиб кетган пешбанд ва наридан-бери ишлов берилган пальто бор. Гулчи қиз бу рўдапо туриши-ю безубор димоғдорлиги билан эшик очилишидан олдин ўзини тартибга келтириб, меҳмонни кутушига шайланган Пикерингни туртиб юборади. У Ҳиггинсга рўпара келиб тўхтайдди. Ораларида Ҳиггинс одатда безорилик ва ҳаяжондан холи пайтларда кишилар билан сақлайдиган масофа қолади. Ёш бола энагасидан бирор нарса ундириш учун ўзини қандай тутса, аёллар билан муомалада Ҳиггинс ўзини шундай тутари.

Ҳиггинс (*қизни таниб, ҳафсаласи тир бўлганини яширмай, кўрс гапиради ва зумда сўзларига ёш болаларнинг чидаб бўлмайдиган*

даражада инжиқлик билан қиладиган шиқоят оҳанги қоришиб кетади). Нега бу қиз? Мен унинг талаффузини кеча ёзиб олганман. Унинг кераги йўқ: Лиссонгров шевасини тўлиқ ўрганганман, яна бир цилиндрни исроф қилмоқчимасман. (*Қизга*) Керагинг йўқ, кетавер.

Гулчи қиз. Бирпас шошманг. Нега келганимни эшитмадингиз-ку. (*Эшик олдидан бирон кўрсатма олишни кутиб турган миссис Пирсга*) Таксида келганимни айтдингизми?

Миссис Пирс. Аҳмоқ қиз! Мистер Ҳиггинсдай одамга нимада келганингнинг неча пуллик аҳамияти бор?

Гулчи қиз. Аҳамияти шуки, одамзод шунақа нарсалардан ғурурланади! Кеча у дарс беришини айтди. Мен илтифот кўрсатишлари учун келмадим, агар пулим етарли бўлмаганида келиб ўтирмасдим.

Ҳиггинс. Пулинг нимага етади?

Гулчи қиз. Тушунмадингизми? Сиздан дарс олиш учун келдим. Ҳақингизни тўлиқ тўлайман.

Ҳиггинс (*ҳайрат билан*). Нима!!! (*Чуқур нафас олиб*) Бу вазиятда мени нима қилади деб ўйлайсан?

Гулчи қиз. Агар сиз жентльмен бўлсангиз, ўтиришни таклиф қиласиз. Ахир, сиз билан иш ҳақида гаплашмоқчиман.

Пикеринг (*одоб билан*). Ўтирмайсизми?

Гулчи қиз (*тортиниб*). Сиз қарши эмасмисиз? (*Ўтиради, Пикеринг камин ёнига қайтади*).

Ҳиггинс. Исминг нима?

Гулчи қиз. Элиза Дулиттл.

Ҳиггинс. Элиза, Элизабет, Бетси ва Бесс,
Бир куни ўрмонга боришди тез.

Пикеринг. Куш инидан тўртта тухум топганида бирови,

Ҳиггинс. Биттадан олди қизлар, қолди инда учови.

(*Ўз сўзамолликларидан мириқиб кулишади*).

Элиза. Тентак бўлманг.

Миссис Пирс (*қизга*). Ёши улуғ одамга бунақа дейилмайди.

Элиза. Хўп, нега ўзи мен билан жиддий гаплашмайди?

Ҳиггинс. Яхши, ишга қайтамиз. Дарсларим учун қанча таклиф қиласан?

Элиза. Ҳаммасини ўйлаб қўйганман. Бир дугонам француз тили дарслари учун ҳақиқий француз жанобга соатига ўн саккиз пенс тўлайди. Сиз менга она тилимни ўргатганингиз учун бу миқдорни талаб қилмасангиз керак. Шундай қилиб, мен сизга бир шиллинг бераман. Истасангиз олинг, истамасангиз олманг.

Ҳиггинс (*хона бўйлаб юриб, чўнтагидаги калитларни ўйнаб*). Биласизми, Пикеринг, агар бир шиллингни оддий шиллинг эмас, бу қиз даромадининг нечадир фоизи деб қаралса, у миллионернинг олтмиш ёки етмиш гинясига тенглашади.

Пикеринг. Қандай қилиб?

Ҳиггинс. Ўзингиз ўйлаб кўринг, миллионер кунига тахминан 150 фунт даромад олади, у эса, ярим кровн.

Элиза (*кеккайиб*). Ким айтди сизга...

Ҳиггинс. У менга бир кунлик даромадининг бешдан икки қисмини таклиф қилди. Миллионер кунлик даромадининг бешдан икки қисми

60 фунт бўлади. Бу яхши. Жуда зўр! Ҳали бунчалик катта пул таклиф қилишмаганди.

Элиза (*даҳшатдан туриб кетиб*). Олтмиш фунт! Нималар деяпсиз? Мен олтмиш фунт бераман деганим йўқ. Шунча пулни қаердан...

Ҳиггинс. Жим бўл.

Элиза. Лекин менинг олтмиш фунтим йўқ... (*Йиғлайди*).

Миссис Пирс. Йиғлама, тентак қиз. Ўтир. Ҳеч ким пулингни тортиб олмоқчи эмас.

Ҳиггинс. Супургини олмоқчиман, агар ҳозирок йиғини бас қилмасанг, мендан кўрасан. Ўтир.

Элиза (*бўйсуниб*). Вой-дод! Отаммисиз, урасиз?

Ҳиггинс. Сени ўқитмоқчи бўлсам, отангдан икки баравар ёмонроқ бўламан. Ушла! (*Рўмолчасини узатади*).

Элиза. Бунга нима қиламан?

Ҳиггинс. Кўз ёшингни артасан. Эсингдан чиқмасин: бу сенинг рўмолчанг, бу эса енгинг. Ҳақиқий леди бўлмоқчи бўлсанг, буларни адаштириб қўйма. (*Элиза унга ҳайрон бўлиб қарайди*). Сен таксида келдим деганмидинг?

Элиза. Хўш, нима қилибди? Ҳаммага ўхшаб мен ҳам таксида юришим мумкин.

Ҳиггинс. Бўлмасам-чи! Ҳали кўп таксида юрасан: ўнгга, чапга, тўғрига – ҳамма жойга ҳар куни таксида борасан. Сен шуларни ўйла.

Миссис Пирс. Жаноб Ҳиггинс, сиз уни чалғитаяпсиз, бу яхшимас. У келажак ҳақида ўйлаши керак.

Ҳиггинс. Унинг ёшида-я? Бекор гап! Кўп вақти бўлади ҳали келажак ҳақида ўйлашга, келажакнинг ўзи қолмаганда. (*Элизага*) Ҳамманинг келажаги ҳақида ўйлашинг мумкин, фақат ўзингникини эмас! Сен шоколадлар, таксилар, олтин ва олмослар ҳақида ўйла.

Элиза. Менга олтин ва олмослар керак эмас. Мен яхши қизман. (*Виқор билан юриб бориб стулга ўтиради*).

Ҳиггинс. Сен миссис Пирснинг қарамоғида бўласан. Сўнг чиройли мўйлабли, шонли офицерга турмушга чиқасан. Унинг капер бўлмиш отаси ўғлини сенга уйланаётгани учун меросдан маҳрум қилмоқчи бўлади, бироқ сенинг гўзаллигинг ва меҳрибонлигингни кўргач, бу қароридан қайтади.

Пикеринг. Кечирасиз-у, Ҳиггинс, менимча, миссис Пирс ҳақ. Токи бу қиз ўзини олти ойга кўлингизга педагогик эксперимент сифатида топширар экан, у нима қилаётганини тушуниши керак.

Ҳиггинс. Қандай қилиб? Унинг ҳеч нарсага ақли етмайди. Ундан кейин, орамиздан кимдир нима қилаётганимизни тушунапти, деб ўйлайсизми? Агар ниманидир тушунганимизда умуман ҳеч нарса қилмас эдик.

Пикеринг. Бу жуда ақлли жавоб, аммо унда мантиқ йўқ. (*Элизага*) Мисс Дулиттл...

Элиза. У-ааа-у!

Ҳиггинс. Ана сизга! Бу қизда бундан ортиқ ҳеч нарса йўқ: у-ааа-у! Изоҳга ҳожат йўқ. Ҳарбий одам сифатида бунга яхши тушунасан. Унга нима қилиш кераклигини очиқ-ойдин буюриш керак – мана у биздан нимани кутяпти! Элиза, олти ой мобайнида сен шу уйда яшайсан, гул

дўкони сотувчиси бўлган хонимлардек чиройли гапиришни ўрганасан. Агар айтилганларини ўз вақтида, беками-кўст бажарсанг, шинам ётоқхонада ухлаб, кўп ширинликлар ейсан, шоколад ва таксилар учун пулинг бўлади. Агар қулоқсиз ва дангаса бўлсанг, ошхонада, ҳар хил хашоратлар ичида ухлайсан ва миссис Пирснинг супургисидан калтак ейсан. Олти ойдан сўнг мен сени чиройли кийинтириб, каретада Букингем қасрига олиб бораман. Агар қирол сенинг леди эмаслигингни билиб қолса, ўша заҳоти Таурга ҳибс этиласан ва бошқа ўзига бино кўйган гулчи қизлар аклини йиғиб олишлари учун қатл қилинасан. Лекин агар сиринг очилиб қолмаса, гул дўконида янги ҳаёт бошлашинг учун етмиш олти пенс оласан. Мабодо ҳозир бу таклифни рад этсанг, дунёдаги энг ношукур ва ярамас қиз бўласан. Сен учун фаришталар кўз ёши тўкишади. (*Пикерингга*) Энди кўнглингиз тўлдими? (*Миссис Пирсга*) Содда ва тўғри тушунтирдимми?

Миссис Пирс (*хафахон*). Элиза билан дўстона гаплашиб олишимга имкон берсангиз яхши бўларди. Кўриб турибман, унга ҳеч қандай ёмонлик истаётганингиз йўқ, лекин сиз ишлаётганингизда на ўзингизни, на бошқаларни, на бундан бу ёғига нима бўлишини ўйлайсиз. Юр мен билан, Элиза.

Ҳиггинс. Жуда соз! Раҳмат сизга, миссис Пирс. Энди уни ювиниш хонасига олиб бораверсангиз бўлади.

Элиза (*бироз паст овозда*). Сиз жуда шафқатсиз одам экансиз. Агар ўзим хохламаганимда бу ерда қолмасдим. Ҳеч кимга мени уришига рухсат бермайман. Букингем қасрига боришни ҳам сўраганим йўқ. Ҳеч қачон полиция билан боғлиқ ғавғоларга аралашмаганман. Мен яхши қизман...

Миссис Пирс. Унақа эмас, қизгина. Сен уни яхши тушунмадинг. Кел, мен билан юр. (*У эшик ёнига бориб, уни Элиза учун очиб туради.*)

Элиза (*чиқиб кетаётиб, ҳамон паст овозда*). Нима деган бўлсам, барчаси тўғри. Ҳеч қачон қиролга яқин бормайман, бошимдан ҳам айрилмоқчимасман. Бунақа бўлишини билганимда, бу ерга зинҳор келмасдим. Ҳар доим яхши қиз бўлганман. Мен унга ҳеч нарса деганим йўқ, унинг ўзи бошлади ҳаммасини. Менда ҳамма қатори ҳиссиётлар бор...

Бешинчи сахна

Миссис Ҳиггинснинг меҳмонхонаси. Унинг ўзи столида ишлаб ўтирибди. Оқсоч киради.

Оқсоч (*эшик ёнида туриб*). Жаноб Ҳенри, хоним, полковник Пикеринг билан.

Миссис Ҳиггинс. Келаверишсин.

Оқсоч. Улар телефондан фойдаланишяпти, хоним. Менимча, полицияга кўнғироқ қилишяпти.

Миссис Ҳиггинс. Нима?

Оқсоч (*яқинроқ келиб, овозини пасайтириб*). Жаноб Ҳенрининг хаёли жойида эмасга ўхшайди. Сизга айтишим керак, деб ўйладим.

Миссис Ҳиггинс. Хаёли жойида деганингда, кўпроқ ажабланган бўлардим. Полиция билан гаплашиб бўлишгач, бу ёққа чақир. У нимасинидир йўқотган бўлиши керак.

Оқсоч. Хўп, хоним.

Ҳиггинс отилиб киради. Оқсоч айтгандай ақли ўзида эмас.

Ҳиггинс. Ойи, даҳшатли иш бўлди.

Миссис Ҳиггинс. Ҳа, азизим. Салом. *(Ҳиггинс тезда ўзига келиб, онаси билан кўришади. Оқсоч сассиз чиқиб кетади).* Нима экан у?

Ҳиггинс. Элиза қочиб кетди.

Миссис Ҳиггинс *(бемалол ёзишда давом этиб).* Уни кўрkitиб юборган бўлсанг керак-да.

Ҳиггинс. Кўрkitиб? Бўлмаган гап! У кеча одатдагидай чироқларни ўчириш ва шунга ўхшаш нарсаларни саранжомлаш учун охирги бўлиб қолганди. Ётиб ухлаш ўрнига жўнаворибди, жойига тегинмаган ҳам. Эрталаб етти бўлмасдан такси чақирибди, аҳмоқ миссис Пирсинг менга ҳеч нарса демасдан чиқиб кетишига қўйиб берганини-чи! Энди мен нима қиламан?

Миссис Ҳиггинс. Нима қилардинг, яшайверасан. Кетгиси келган бўлса, кетиб тўғри қилган.

Кўлида тикиш учун иш кўтариб, ўз уйидагидек бемалол юрганича, ниҳоятда хотиржам қиёфада Элиза киради. Пикеринг хушини йигиб олиб, кўришиши учун тургунича бир қанча фурсат ўтиб кетади.

Элиза. Ассалому алайкум, профессор Ҳиггинс. Аҳволларингиз яхшими?

Ҳиггинс *(лол қолиб).* М-мен... *(ортиқ гапиролмайди).*

Элиза. Албатта, яхши, сизда бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас. Сизни яна кўрганимдан хурсандман, полковник Пикеринг. *(Пикеринг шошиб ўрнидан туради, кўришишади).* Жудаям ажойиб тонг, тўғрими? *(Унинг чап томонига ўтиради).*

Ҳиггинс. Мен билан ўйин ўйнама. Буни сенга ўзим ўргатганман: бу найрангинг менга ўтмайди. Тур, уйга кетамиз, аҳмоқликни бас қил.

Элиза унинг сўзларини эшитмагандай саватидан тикиш олиб игна санча бошлайди.

Элиза *(тўсатдан жуда самимий).* Менга қандай муносабатда бўлишингизнинг аҳамияти йўқ. Урсангиз ҳам майли, аввал ҳам бунақасини кўрганман. Ҳаммасига кўнишим мумкин, лекин *(туриб юзма-юз келиб)* мени босиб ўтишингизга йўл қўймайман.

Ҳиггинс. Унда йўлимдан қоч, сени деб тўхтаб ўтирмайман. Худди автобусга гапиргандай гапираётисан.

Элиза. Ҳа, сиз автобуссиз, ҳечам тўхтаманг, кетаверинг, ҳеч нарсани ўйлаб ҳам кўрманг. Сизсиз ҳам яшай оламан.

Ҳиггинс. Биламан яшай оласан. Буни аввалам айтганман.

Элиза *(хафа бўлиб диваннинг бошқа томонига ўтади).* Ҳа, айтгансиз, бераҳм. Мендан қутулишни хоҳлайсиз.

Ҳиггинс. Ёлғончи.

Элиза *(норози).* Сиз ҳақиқий золимсиз. Сиз билан гаплашиб бўлмайди, ҳамма нарсани менга тескари томонга бурасиз, сизга қолса, ҳар доим мен ноҳақман. Лекин золимдан бошқа нарса эмаслигингизни яхши

биласиз. Сиз яна менинг эски х  тимга қайтолмаслигимни, сиз билан полковникдан бошқа хеч кимим й  клигини, сиз иккалангиздан кейин исталган жайдари одам билан яшолмаслигимниям биласиз, билиб туриб ўшандай одамга турмушга чиқ, деб шафқатсизлик қиласиз. Сиз ўйлайсизки, мен Уимпол-стритга қайтаман, чунки сизданам баттар бўлган отамнинг уйидан бошқа борадиган жойим й  к-да. Аммо мени оёғингиз остида истаганча эзгилаш мумкин, деб ўйламанг. Мен имкони бўлиши билан Фреддига турмушга чиқаман.

Хиггинс (*қаршисига ўтириб*). Бекор гап! Сен элчига турмушга чиқишинг керак. Сен Хиндистон генерал-губернатори ёки ирландиялик лорд, ё бўлмаса биронта депутатга турмушга чиқишинг керак. Мен барча меҳнатимни аллақандай Фреддига хайф қилмоқчи эмасман.

Элиза. Шу гапингиздан хурсанд бўлишим керакми? Боя нималар деганингизни хали унутганим й  к. Мен икки оғиз гапга алданадиган гўдак ё кучук бола эмасман. Меҳр ололмас эканман, эркинлигимни қайтиб оламан.

Хиггинс. Эркинлик? Буржуазиянинг шаккоклиги! Ҳаммамиз бир-биримиз билан боғланганмиз, ер юзидаги ҳамма одам.

Элиза (*қатъият билан туриб*). Сизга қанчалик боғлиқ ё й  клигимни кўришингиз мумкин. Сиз ваъз ўқисангиз, мен маъруза ўқийман. Мен кетаман ва ўқитувчи бўламан.

Хиггинс. Хўш, қанақа маъруза ўқийсан?

Элиза. Сиз менга ўргатганингизни. Фонетикадан дарс бераман.

Хиггинс. Ҳа-ха-ха!

Элиза. Профессор Непиндан ассистентликка олишини сўрайман.

Хиггинс (*қаҳр билан туриб*). Нима? Ёлғончи фирибгар! Нодон лаганбардор! Уни менинг усулимда ўқитиш! Агар бир қадам кўйсанг, бўйнингни синдираман. (*Бармогини нуқиб*) Эшитдингми?

Элиза (*хотиржам*). Синдираверинг. Менга барибир. Бир кун шунақа бўлишини билардим. (*Хиггинс нима қилишини билмай, Элизага йўл бўшатади, сўнг гангиб диванга ўтириб қолади*). А-ха! Сизни нима қилишни билдим! Нега олдинроқ хаёлимга келмади, хайронман. Берган билимингизни қайтариб ололмайсиз. Эшитиш қобилиятим сизникидан яхшироқлигини айтгандингиз. Бунинг устига бошқаларга сиздан кўра инсофли ва меҳрибонроқ бўлоламан. Мана, Ҳенри Хиггинс, нима қилганингизни кўринг. (*Бармоқларини қирсиллатиб*) Энди сиздек золимга қайғуриб ўтирмайман. Сизнинг герцогинянгиз оддий гулчи қиз эканини, энди мен ҳам олти ойда ҳаммани леди ё жентльмен қилишим мумкинлигини эълон қиламан. Ўзимни сизнинг оёқларингиз остида ҳис қилган пайтларим, фақат сиздай бўлишга интилардим, бунинг учун кўп азоб чекканман.

Хиггинс (*синчков қараб*). Ярамас беор! Лекин бу ҳикиллашдан яхшироқ: шиппак ё кўзойнак кўтариб юришдан яхши. (*Туриб*) Жин урсин, Элиза, сени ҳақиқий аёл қилиб тарбиялайман дегандим, мана ниятимга етдим. Менга шу ҳолингга ёқаяпсан.

Элиза. Ҳа, энди ўзингиз айтгандай муомала қилишингиз мумкин, энди сиздан кўрқмайман ва сизсиз яшай оламан.

Хиггинс. Албатта ўзим айтгандай муомала қиламан, кичкина тентак. Беш дақиқа аввал ялтур-юлтургагина ярайдиган арзимас митти тош каби

эдинг, энди қоядай кучлисан. Мен, Пикеринг ва сен, шунчаки икки эркак ва бир тентак қиз бўлиш ўрнига, энди учта қари бўйдоқлармиз.

Миссис Ҳиггинс тўй учун кийиниб қайтади. Элиза совуққон ва виқорли қиёфага киради.

Миссис Ҳиггинс. Карета кутяпти. Тайёрмисиз, Элиза?

Элиза. Ҳа. Профессор борадими?

Миссис Ҳиггинс. Албатта, йўқ. У черков одобини билмайди. Рухонийнинг талаффузини баланд овозда таҳлил қилиб ўтиради.

Элиза. У ҳолда, профессор, сиз билан бошқа кўришмаймиз. Хайр. *(Эшик томон юради).*

Миссис Ҳиггинс *(Ҳиггинснинг ёнига келиб).* Хайр, азизим.

Ҳиггинс. Хайр, ойи. *(Онасини ўтиб қўйиб, нимадир эсига тушгандай).* Ҳа, айтгандай, Элиза, дудланган гўшт ва Стилтон пишлоғига буюртма бер. Кейин бир жуфт буғу терисидан ишланган кўлқоп, янги костюмимга мос бўйинбоғ сотиб ол. Рангини ўзинг танлай қол. *(Унинг қувноқ, илтифотсиз, дадил овози феъли ўзгармаслигини кўрсатади).*

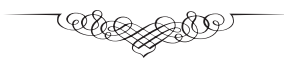
Элиза *(нафрат билан).* Ўзингиз сотиб олинг. *(Кетади).*

Миссис Ҳиггинс. Бир қизнинг ҳаётида ёмон роль ўйнадинг, деб кўрқаман. Лекин хафа бўлма, уларни ўзим сотиб олиб бераман.

Ҳиггинс *(қувноқ).* Ташвишланманг, ойи. У сотиб олади. Хайр.

Хайрлашишади. Миссис Ҳиггинс кетади. Ҳиггинс чўнтагидаги калитларини шиқирлатади, мағрур қиёфада мамнун кулади.

Парда тушади.

USTOZ
TARJIMONLAR BISOTIDAN

Jahon
ADABIYOTI

ЭРКИН ВОХИДОВ

(1936–2016)

91

JAHON ADABIYOTI 2016/12

МОҲИР ВА ТАЛАБЧАН ТАРЖИМОН

Атоқли шоир ва адиб Эркин Воҳидов ватан ва ватанпарварлик, инсон ва инсонпарварлик, маърифат ва маърифатпарварлик, эрк ва эркпарварлик соҳаларини чамбарчас боғлаб фаолият юритарди. У ниҳоятда серқирра ижодкор эди. Лирик шеърият, дostonчилик, драматургия, публицистика, бадиий таржима соҳаларида баробар муваффақият билан қалам тебратарди. Унинг ижодкорликнинг ушбу ранг-баранг соҳаларидаги масъулияти ва талабчанлиги мақолга айланган ва катта-кичик адаб аҳлига юксак ибрат бўларлик эди.

Эркин Воҳидов ижодий фаолиятида бадиий таржимага ҳам катта аҳамият бериб қаради. У маърифатга бутун умр жон-дилдан интиланган ва маърифатни ҳаётининг мазмуни деб билгани учун унга умуминсоний залвор ва салмоққа эга ҳодиса каби ёндошар ва қабул қиларди. Бадиий таржимага умуминсоний бадиий ҳодиса каби муносабатда бўларди. Бадиий таржиманинг халқаро миқёсда ранг-баранг маданиятлар ва ранг-баранг миллий адабиётларни, миллий санъатларни ўзаро яқинлаштирувчи, ўзаро тушунарли қилувчи, ўзаро дўстлик ва қардошлик туйғуларини уйғотувчи ва мустаҳкамловчи эътиборли хусусиятларидан чин маънода завқланар ва бу масалалар устида ижодкор сифатида доимо мушоҳада ва мубоҳасалар олиб борарди.

Таржима китобхонлик, китобсеварлик билан худди опа-сингилдек бирга ва бир-бирини доим тўлатиб, бойитиб, кенгайтириб боради. Шунинг учун китобхонлик ривожланган элларда илмий, бадиий, техникавий, ижтимоий-сиёсий таржималар ҳам таракқий этган. Таржималар ўқувчиларнинг эҳтиёжлари ва талабларига мос равишда тўхтовсиз кенг қанот ёзиб боради. Зеро таржималар таракқийети ақл-идрок таракқийетини ташкил этади.

XX асрда Ўзбекистон жаҳондаги ақл таракқийети билан узвий боғланган ҳолда таржималар, айниқса, иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврларда катта ривожланиш йўлига кирди. Ўзбек ўқувчилари дунё адабиётлари намуналари билан тобора кўпроқ ошно бўлиш имкониятига эга бўлдилар. Бу жараёнда қаламкашлар, журналистлар, сиёсат намояндалари пешқадамлик қилдилар. Қодирий, Чўлпон, Ойбек, Ғафур Ғулوم, Шайхзода, Миртемир, Уйғун, Зулфия, Усмон Носир, Ҳамид Олимжон, Абдулла Қаҳҳор каби адиблар мислсиз фидокорлик намуналарини кўрсатдилар. Улар қаламининг мўъжизакор ғайрат-шижоати билан Толстой, Шекспир, Пушкин, Лермонтов, Тургенев, Ҳюго, Гёте, Марк Твен, Жонатан Свифт каби ақл, тафаккур, инжа нафосат хазиналари ўзбек хонадонларига, ўзбек театри сахналарига кириб келди. Замонавий ўзбек ўқувчиларининг жаҳон мўъжизалари билан ошнолиги бошланди. Қардош халқлар бой маданиятининг қанчадан-қанча ёрқин намуналарини ўз тилимизда ўқиш ва завқланишга муяссар бўлолдик.

Эркин Воҳидов мана шундай ёрқин таржима жараёнлари билан яхши таниш, таржима асарларини кузатиб борар, юрагида таржима завқи уйғонар, Маяковский, Есенин, Светлов, Ҳамзатов асарларини таржима қилиш устида ўйланарди. Бу каби аллақанча шоирларнинг асарларини аслият тилида жуда кўп ёдлаган ва шуниси эътиборлики, буларнинг барини у улўвор Шарқ адабиётлари намуналарига қиёсан ўрганар, Навоий оламларини, Ганжавий, Саъдий, Ҳофиз, Лутфий, Муҳаммад Иқбол, Тагор,

оламларини Байрон, Ҳейне, Гёте, Шиллер, Пушкин оламларига қиёсан ўрганар, ўзи учун, ижод келажаги учун хулосалар чиқарарди. Зеро, Эркин Воҳидов халқларнинг маданий ҳодисаларини қиёсан ўрганиш ва таҳлил қилишга ғоятда қизиқарди. У ижод тажрибаларининг маълум босқичига чиққандагина бадиий таржималарга лаёқатини синаб кўриш ниятини амалга оширди. У университет даргоҳида таҳсил олиб юрган кезлари Сергей Есенин, Александр Блок, Владимир Маяковский сингари рус шоирларини завқланиб мутолаа қиларди. Уларнинг юзлаб шеърларини ёддан билар, ҳамкасб дўстлари давраларида қизиқ-қизиқ таҳлиллар қиларди. Бу каби шоирлар ҳаётини ҳам жуда чуқур билар, улар тўғрисида кўп нарсалар ўқирди. У Есенин ва Блокни худди туғишганлари каби севарди. Унинг бу самимий муҳаббати Есениннинг гўзал “Форс тароналари”ни ўзбекчалаштириш билан якунланди. Форс тароналарининг юксак шоирона жаранглиридан илҳомланиб, у сўнг Александр Блокнинг “Скифлар” ва “Булбул боғи” дostonларини ўзбекчалаштирди. Мен ҳам шу даврларда аслиятда бу шоирларни қизиқиб ўқиб юрардим, уларнинг образлари шу қадар рамзий гўзал эдики, наздимда уларни бошқа тилларга ўгириш ўша пайтларда имкондан ташқари бир иш бўлиб кўринарди. Лекин ичимиздан мана бир ёркин шоир етишиб чиқдики, бу ноёб асарларни худди ўзбек тилида ёзилгандек серёғду, сержаранг қилиб бошқа тилда қайта дунёга келтирди. Эркин Воҳидов илк таржималарини дўстларига ўқиб берар, бизга дунёга янги бир таржимон даҳо қадам ранжида қилгандек туюларди. Улар Ойбек, Чўлпон, Усмон Носир юксак иқтидорли таржималарига нисбатан олганда ҳам, маърифати ва саводхонлиги билан ажралиб турарди, ўзбек ўқувчиси буларни ўз заминида туғилган жонбахш сеҳрсоз шеърлардек ёд ўқирди. Эркин Воҳидов таржима учун асар танлашга алоҳида масъулият ва эътибор билан қарарди. У ўзига севимли бўлган, ўзининг руҳий-маънавий интилишлари, адабий фаросатига яқин жондош ва дилдош асарларнигина ўзбекчалаштирарди. Унинг ўз ғоявий-бадиий, услубий қарашлари, мезонлари бор эди. Таржимага шундай бадиий-эстетик мезонлар ва талаблар билан ёндашарди. Бунда унинг жуда ривожланган бадиий нафосат фаросати сира адашмасди. У олтмишинчи йиллар охирларида машҳур авар шоири Расул Ҳамзатовнинг “Доғистоним” деб аталган, ўша пайтларда жуда кенг шов-шувларга сабаб бўлган лиро-эпик, бадиий эссе йўналишидаги ёркин асарини таржима қилишга ўтирди ва унинг биринчи қисмини “Тулистон” журналида эълон қилди. Бу асар ўша пайтда диққинафас советлар маконларида худди баҳор насимлари эсгандек барчани илҳомлантирган, миллий ватанпарварлик туйғуларини тарбиялашга бекиёс хисса қўшганди. Ўзбекча таржимадан мусаффо тоғ жилғаларининг садолари, залворли Кавказ тоғ чўкқиларидан тушиб келаётган сарин оҳангдорлик эшитилар, Эркин Воҳидов ниҳоятда жозибадор бир услуб яратганди. Бу таржималарни ўқиб китобхон шоирни алқади, ўзини янги бир дунё кашф қилгандай сезди. Қандай гўзал ритмлар, мусиқалар оҳанраболари янграрди бу таржималар бадиий услубларида. Ўзбек ўқувчиларининг хаёл ва идрок оламларини кенгайтириш учун Эркин Воҳидов яна Александр Твардовский, Муҳаммад Иқбол, Ҳофиз, Бедил, Светлов, Шиллер ва бир қанча талантли афғон шоирларининг асарларини ўзбекчалаштирди.

У очигини айтганда, таржима қилмади, шеър яратди. Уларнинг ҳаммаси қуйма оҳанглари, тўлиқ мазмундорлиги билан ўзбек шеър дун-

ёсида қайта туғилганди. Бу таржималарда Ватан, Инсон, Она тили, Эрк, Озодлик жуда юксак ноталарда, пардаларда тараннум этиларди.

Етмишинчи йилларнинг ўрталарида Эркин Воҳидов дунё адабиёти-нинг шоҳ асарларидан бири, жаҳон адабиётларининг мундарижасига жуда баракали таъсир кўрсатган немис улуғ адиби Гётенинг оламшумул “Фауст” трагедияси таржимаси устида йиллаб тер тўкди. Асарнинг дунёнинг бошқа тилларига таржималари билан қизиқди, кутубхоналарда ўтириб унинг рус тилига ўгирилган бир қанча (ўнлаб!) насрий ва шеърий таржималарини ўрганди. Гёте ҳақида кўли етадиган барча тадқиқот адабиётларини кўздан кечирди. Асарнинг ўзини бир неча мароталаб шоир кўзи билан ҳижжалаб мутолаа қилди. Катта миқёсда ижодий тайёргарлик олиб борди. У бизга “Фауст” дебocasини ва кейинроқ иш якунланаётганда асар хотимасидаги Фаустнинг сўнги монологини зўр бир ҳаяжон билан ўқиб берганди. Ўшанда биз ўзбек адабиёти осмонига бадииятнинг янги куёши кўтарилганлигини ҳис қилгандик. Шу қадар табиий ва куйма жаранглари бу бетимсол тафаккур силсилалари! Бу таржима Эркин Воҳидов ижодига жуда кучли таъсир кўрсатди. “Фауст”дан кейинги ижодининг мундарижаси, бой шеърий шакллар билан безанишида ва, айниқса, “Истанбул фожеаси”, “Рухлар исёни” шоҳ асарларининг яратилишида бу таъсирнинг қудратли нишонлари баралла кўзга ташланиб туради.

Эркин Воҳидовнинг оригинал ижодиёти билан бадиий таржималари бир-бирини ўзаро органик тарзда тўлдириб боради ва изчил фавкулудда давомийлик, чамбарчаслик ҳосил қилади. Унинг таржималарида аслият билан яқин, маърифатли ҳамкорликнинг буюк намуналарини кўрамиз. Фауст бир ўринда: “Тўхта, эй дақиқа, гўзалсан ғоят!” – деб нидо қилганди. Дунё пайдо бўлгандан буён қанча нидолар бўлган. Аммо Фаустнинг бу нидоси барча ўша нидоларнинг гултожидир. Бу лаҳзаларни ўз сатрларига муҳрлаб қолдира оладиган ягона рост шеъриятнинг нидоси! Зеро, шеъриятгина ҳеч қачон тўхтатиб бўлмайдиган лаҳзаларни тўхтатиб мангу лаҳзалар ярата олади!

Иброҳим ҒАҒУРОВ

Устоз Эркин Воҳидов таржималаридан

ҲОФИЗ ШЕРОЗИЙ

(1326–1389)

* * *

*Ёрим кўлига қадаҳки олгай,
Бозори санам касодга қолгай.*

*Ашк баҳри аро балиқ бўлибман,
Қармогини ёр чу сувга солгай.*

*Ҳар кимки, кўзини кўрса дейди: Зор ила аёғига йиқилдим,
“Бу маст, қани муҳтасиб, тутолгай”. Умид этамен, кўлимдан олгай.*

*Ҳофиз каби хуррам ул кишиким,
Жоми азалини нўш этолгай.*

* * *

*Кеча дoston бўлди ошиқ даврада гисуларинг,
То ярим тун баҳсга боис бўлди анбар мўларинг.*

*Кипригинг новакларидин қонга айланди кўнгил,
Ваҳ, яна қўмсар, ажабким, ул камон абруларинг.*

*Авфилллоҳким, сабо келтирмаса сендан хабар,
Ҳеч насиб бўлмасди кўрмак бизга кўча-кўларинг.*

*Бехабар эрди жаҳон аввалда ишиқ ошубидин,
Қолди гавгога у кўргач гамзай жодуларинг.*

*Мен ҳам авваллар эдим дарди жунундин бехабар,
Кўйди домин йўлларимга кокили ҳиндуларинг.*

*Тугмаларни ечгили дил мушкулин айла кушод,
Ким, ечилмогимга боис дилкушо кулгуларинг.*

*Кел вафо айлаб, қадам кўй Ҳофизингнинг хокига,
Ким бу оламдан олиб кетмиши мени орзуларинг.*

МИРЗО АБДУЛҚОДИР БЕДИЛ

(1642–1720)

* * *

*Заҳм ўлди яна, чашими пуроб ўлди бизим дил,
Жом ичра тўла қонли шароб ўлди бизим дил.*

*Гулбоғу чаман фаслида тош ўлса у кўнгил,
Дашт узра губор ўлса-да, об ўлди бизим дил.*

*Васл анжумани ичра ҳаё жом бўлибдир,
Об ўлса агар бодаи ноб ўлди бизим дил.*

*Не ҳосил, аё нола, бул оташ нафасингдан,
Қон бўл, сени деб бўйла кабоб ўлди бизим дил.*

*Бир чашма-ку тўфони хаёл ичра бу олам,
Бедил, на илож, эмди сароб ўлди бизим дил.*

* * *

*Паришон хотирим деб гам яралмиш,
Яна чашмим туфайли нам яралмиш.*

*Қилур мавж гавҳару оина жавҳар,
Ажаб, беорзу дил кам яралмиш.*

*Атарлар гунча поймолини гул деб,
Не ҳол, шодлик аро мотам яралмиш.*

*Сабо тўзгитгудек бир кафт тупроқ
Қўшилгач қон ила, одам яралмиш.*

*Қошимга келса гар фармони таслим,
Эгилгум, қошим асли хам яралмиш.*

*Агар хешилик учун пайдо бу олам,
Менинг кўнглимга кўнглим ҳам яралмиш.*

*Дилинг дардига йўқдир чора, Бедил,
Бўлиб соҳибмуҳр Ҳотам яралмиш.*

АЛЕКСАНДР ПУШКИН

(1799–1837)

СЕН ВА СИЗ

*Ҳавойи “Сиз” ўрнига янглиш
Қиз ногаҳон “Сен” дея айтди.
Шу дилбар сўз кўнглимда ёниш,
Ўйларимда орзу уйғотди.
Термуламан сўз дерга ожиз,
Сеҳри тамом ром этган мени.
Сиртда дейман: “Қандай яхшисиз!”
Қалбда эса: “Севаман Сени...”*

ЭПИГРАММА

*Иллатлари ҳаддан зиёда,
Нопок яшаб келди бу одам.
Гуноҳларин ёйса дунёда
Жой қолмагай қўймоққа қадам.
Инсоф кирди унга ниҳоят,
Аста-секин йўл топди тўғри.
Мана энди дуруст, хайрият,
Номи бўлди қартабоз ўғри.*

ЛЕСЯ УКРАИНКА

(1871–1913)

УМИД

*Бахтим қаро экан, толеим нигун,
Ёлғиз умид билан яшайман бугун:
Умидим – бир кўрсам Украинани,
Диёрим – мунисим, жоним онамни.
Зангор Днепрга бир боқар бўлсам,
Армоним йўқ эди сўнг майли, ўлсам.
Қиру адирларда юрсайдим яна,
Тошқин ўйларимни сурсайдим яна...
Бахтим қаро экан, толеим нигун,
Фақат умид билан яшайман бугун.*

МАРВАРИД ГУЛ

Ўсди танҳо марварид гул,
Юксак эман қошида –
Асраб уни бўронлардан
Посбон бўлди бошида.
Лекин узоқ яшолмади
Марварид гул бечора,
Танноз бир қиз узиб олди,
Раҳм этмади – не чора?
Узиб олди, парво қилмай,
Давом этди йўлида.
Барно кирди гавжум балга
Гулни тутиб қўлида.
Ҳар томонда шодлик, ўйин,
Ҳар томонда шўх қўлгу.
Марварид гул сўлиб борар,
Бошин аста эгар у.
Қиз чарх уриб рақс тушиди,
О, нақадар шод кўнгил.
Дона-дона япроқларин
Кўз ёшидек тўкди гул.

Йиглаб шўрлик виро айтди:
“Хайр, ўрмон – эй она!
Алвидо, эй юксак эман,
Дўстим эдинг ягона!”
Шундай дея жим бўлди гул,
Букди ниҳол қаддини.
Кўзларини юмди, э воҳ,
Улоқтирди қиз уни.
Эй нозанин, бир кун сендан
Юз ўғирар саодат.
Улоқтирган шу гулингни
Хотиригда тут албат.
Ўйин, қўлгу, шод кунларинг
Тез ўтгуси – билиб қўй.
Эрта сени мафтунларинг
Унутгуси, билиб қўй.
Сен қалбингни бағишлаган,
Жондан севган бир одам –
Хазон бўлган шу гул каби
Ташлаб кетар сени ҳам.

МУҲАММАД ИҚБОЛ

(1877–1938)

ИШҚ ВА ЎЛИМ

Гўзал эди олам яралган чоғи,
Гўзал эди чиндан борлиқ қучоғи.
Қуёшининг бошида олтин тоғ эди,
Ой кумуш шуъладан боривож эди.
Тун эғнида эди тим қора мато,
Шамдек нур сочарди Миррих ва Зухро.
Дарахтлар чулганиб зумрад япроққа,
Кўклам нафасини уриб тупроққа,
Фаришталар берди шабнамга кўз ёш,
Гуллар чехрасида кулки бўлди фош.
Ҳурларнинг сочидек тим қора булут
Кўк сайрига чиқди – йўли беҳудуд.
Гунча хомуш, булбул сернаво бўлди,
Шоир юрагига дард ато бўлди.
Шунда замин деди – мен ўзим осмон,
Макон нидо қилди – менман ломакон.
Хуллас, ҳоким эди ерда ободлик,
Ҳаёт ҳам мужассам қўлгу ва шодлик.
Мангулик шуъласи ёритиб юзин,

Малаклар парвозда синарди ўзин.
 Ииқ деб аталарди уларнинг бири,
 Доимо эзгулик эди тадбири.
 Изтироб ва нурнинг тимсоли эди,
 Бадбинлик, макрдан у холи эди.
 Бир кун у гулшанда учарди якка,
 Учраб қолди ўлим отли малакка.
 Сўради: “Сен кимсан, недир касб-коринг,
 Бунчалар даҳшатли турқу атворинг?”
 Ўлим жавоб берди: “Номим ажалдир,
 Мени ато қилган тақдир азалдир.
 Тириклик либосин пора қилурман,
 Борлиқ рўзгорини қора қилурман.
 Менинг кўзларимда адам жодуси,
 Йўқликдан хабардир унинг ёгдуси.
 Ва лекин оламда бордир шундай куч,
 Унинг оти ишқдур – келолмайман дуч.
 Даҳшат солур менга ўша куч фақат,
 Унинг кўзларида нури ҳидоят.
 У гоҳи кўзлардан ёш бўлиб оқур,
 Аммо тирикликка бу кўзёш зарур”.
 Ииқ тинглаб бу сўзни кулди. Бу кулгу
 Лаҳзалик чақмоқдек таратди ёгду.
 Ўлимнинг юзига тушиди-ю бу нур
 Уни пора қилди. Барҳаёт, магрур
 Ииқ олдида ўлим тору мор бўлди,
 Ўлим ўлди, севги барқарор бўлди.

АЛЕКСАНДР БЛОК

(1880–1921)

СКИФЛАР

*Панмўғулизм! Гарчи ўзи даҳшатдир,
 Аммо кулогимга бу сўз лаззатдир.
 Владимир СОЛОВЬЁВ*

Сизлар миллионларсиз. Биз – олам жаҳон,
 Беллашинг, сизда гар бўлса иқтидор.
 Ҳа, биз скифлармиз. Осиёий қон,
 Қийиқ кўзларимиз қаттол ва хунхор.
 Сизга замон – замон. Бизга-чи, бир он.
 Бизлар итоаткор қулбачча гўё –
 Мўғуллар бир ёну Оврупо бир ён,
 Биз қалқон ушладик икки ирқ аро.
 Асрлар, асрлар ўтхонасида
 Сурон карнайлари қуюлди сизга,

Лиссабон, Мессина бўлганда пайҳон¹,
 Бу машғум эртақдек туюлди сизга.
 Асрлар Шарқ томон кўзни тикдингиз,
 Бизнинг инжулардан тўлдириб ҳамён.
 Асрлар беписанд фурсат кутдингиз
 Оч тўнларга бизни этмоққа нишон.
 Мана, фурсат етди. Бошимиз узра
 Қанот қоқди кулфат, ҳар кун бир алам.
 Аммо вақт келарки, қолмагай сира
 Сизнинг Пестумлардан² ному нишон ҳам.
 Қўхна дунё! Тирик экансан ҳали,
 Ҳали ширин азоб бераркан ҳаёт,
 Қадимги донишманд Эдип шоҳ янглиг
 Сфинкс³ қошида бир лаҳза жим қот!
 Россия – Сфинкс. Хушнуд ва нолон
 Қоп-қора қонига беланган вужуд.
 Тиқилар, тиқилар, тиқилар сен томон,
 Нафрати беҳудуд, меҳри беҳудуд.
 Ҳа, бизнинг қонимиз севгандай севиши
 Сизга насиб эмас ва бўлмас асло.
 Сизга аллақачон бегонадир шиқ,
 Ўртаб ёндиргувчи, қилгувчи адо.
 Севамиз илоҳий ҳислар дунёсин,
 Совуқ рақамларнинг ҳароратин ҳам.
 Англаймиз туманли немис даҳосин,
 Галл⁴ сўзин маънию камолотин ҳам.
 Эслаймиз, Парижнинг дўзах кўчалари,
 Венеция салқин саболарини.
 Лимонзор боғларнинг хуш бўйларини
 Кёльннинг туманли биноларини.
 Биз танни севамиз, севамиз дард-ла,
 Унинг рангу таъмин ва ҳидин тенгсиз.
 Бизлар гуноҳқорми, сўнгақларингиз
 Синса бизнинг оғир, қаттол қўлларда?!
 Юганидан ушлаб асов бияларнинг,
 Белин синдирмоқни қилганмиз одат.
 Бош эмаган қайсар жорияларни
 Қўлга қўндирмоқни қилганмиз одат.
 Қани, келинг бизга! Нечун оташлар!
 Оташдай бизнинг тинч оғушга келинг.
 Вақт борида қинга жо бўлсин ханжар,
 Бизга оға бўлинг, бизга дўст бўлинг!
 Йўқ эса – барибир яна биз учун,
 Аҳдни бузмоқ келар бизнинг ҳам қўлдан.

¹ Португалиянинг Лиссабон (1755) ва Италиянинг Мессина (1908) шаҳарларида юз берган кучли zilзилалар назарда тутилмоқда.

² Пестум – Италиянинг жануби-ғарбидаги тарихий шаҳар, IX асрда вайрон бўлган.

³ Сфинкс – қадимги юнон мифологиясида қанотли, ярим аёл, ярим урғочи шер қиёфасидаги афсонавий мавжудот.

⁴ Галл – милoddан аввалги VI аср бошларида Франциянинг ғарбий ва жануби-ғарбий вилоятларида яшаган, ўзига хос юксак маданиятга эга бўлган қадимий халқ.

Сиз тавқи лаънатга қолурсиз бутун
 Тарихдан, келажак мажруҳ наслдан.
 Биз-чи, юз бурамиз гўзал Овруподан,
 Бағрига олади ўрмонлар бизни.
 Сизга ўгирамиз сўнг томоша учун
 Қора Осиёий башарамизни.
 Қани, келинг, келинг барча Уралга,
 Сизга жанглар учун очамиз майдон.
 Оқил, кўкси тўла интегралга,
 Темир машиналар бошласин қирон.
 Аммо биз сизларга бўлмаймиз қалқон,
 Ўтга кирмагаймиз энди ўзимиз.
 Бораркан қиёмат жанги беомон,
 Четдан боқар сизга қийиқ кўзимиз.
 Сира қўзгалмаймиз, қаттол ёвуз хун
 Шаҳарлар кулини совурганда ҳам,
 Ҳатто ўликларни талаганда ул,
 Оқ танлар гўштини қовурганда ҳам.
 Сўнгги бор кўзни оч, эй кўҳна очун!
 Тинч меҳнат базмига хушнуд, сарафроз –
 Оғалик базмига сўнгги бор бу кун
 Чорлаётир сени ваҳший соз!

СЕРГЕЙ ЕСЕНИН

(1895–1925)

* * *

Энди қайтмам уйимга
 Мен элкезар девона.
 Кўз тикибдир йўлимга
 Кўм-кўк ўтлоқ ягона.

Унда мени соғинган
 Фақатгина қичитқон,
 Боши қуйи солинган
 Чучмўмаи нафармон.

Ой тепамада юксакдир,
 Шапка отсам етмайди.
 Қўшиқ асли юракдир,
 Туғилади – йитмайди.

Уйга умр сўнггида
 Биз қайтамыз турфаҳол,
 Вужуд титроқ қўйнида,
 Ярим мурда, ярим шол.

Сенинг учун, эй одам,
 Қўҳна мақол айтади:
 “Ўлар чоги итлар ҳам
 Ўз уйига қайтади”.

* * *

Синглим ШУРАга

Бу дунёда мен бир йўловчи,
 Шодон менга қўл силки, эркам.
 Худди шундай тинч, эркаловчи
 Зиё тўкар куз фасли ой ҳам.

Исинарман ойнинг тафтига,
 Илк бор ундан ором олар жон.
 Аллақачон сўнган севгига
 Умид боғлаб яшайман ҳамон.

*Бунга боис – шу маконимиз,
Шу ер – оппоқ, шўр манглай турбат,
Қайлардадир топталган номус,
Кимлардадир қадрдон зурбат.*

*Яширмайман, ҳар ким ҳам билар:
Бошқа-бошқа эмас, жон сингил,
Иккимиз ҳам бир севги билан
Шу ватанга қўйганмиз кўнгил.*

* * *

*Далалар оқ кийган, оқарган ой ҳам,
Қафанга ўралиб ётибди ўлкам.
Ўрмонларда йиғлар оқ қайинлар жим,
Бу ерда ким ўлган? Балки мен ўзим?.*

* * *

*Шоир, тун қўйнидан нима изладинг,
Чиқдингми ойга шеър битмоқ ўйида!
Кўндан хира тортмиши менинг кўзларим
Муҳаббат, қартаю шароб кўйида.*

*Кўк узра сузади сокин оймома,
Шунчалар ойдинки, тинади нигоҳ.
Мен топпон хотинга тиккандим, аммо
Шўримга туз қарга чиқибди, э воҳ!*

* * *

*Хайр энди, хайр, дўстгинам,
Бағримдасан, кўнгил малҳами.
Муқаррар бу айрилиқнинг ҳам
Висоли бор олдинда ҳали.*

*Хайр, дўстим, сўзга очма лаб,
Қўй, мен учун ўртама бағир,
Бу ҳаётда ўлмоқ-ку бор гап,
Яшамоқ ҳам янгимас, ахир!*

МИХАИЛ СВЕТЛОВ

(1903–1960)

ТИРИК ҚАҲРАМОНЛАР

*Шафқатни билмаган
Кокилдор Тарас,
Эшитилар менга
Кечалар, ҳайҳот! –
Эшик орқасидан
Даҳшат тўла сас:
“Андрий! Сенга мен бергандим ҳаёт!..”
Гўзал панна турар,
Юзида йўқ қон.*

Шамолда ўйнайди ўрим сочлари.
Ўқ тешган Андрий
Қулар ногаҳон
Бўронда йиқилган қайин сингари.
Полтава устида
Сузар ярим тун,
Мана у, боғ ичра кезар рўдапо.
Бу кеч
Россияга қарши яширин
Юриш ўйламоқда сотқин Мазепо.
Кочубей тутқунда,
Қоронгу зиндон.
Қочишни ўтказар маҳбус кўнгилдан.
Тонг билан Кочубей
Қатл этилган он
Евгений Онегин турди ўридан.
“Печорин! О, даҳшат!
Атроф зим-зиё.
Шубҳа ўртамоқда, дўстим, дилни кўп”.
Қимор ўйнар экан Достоевский,
Кампирларни бўғар
Шум Раскольников.
Жимгина пирпираб
Сўнар юлдузлар,
Тонг отиб келмоқда қуюқ тумандан.
Паровоз кўзгалди,
Титради излар,
Анна Каренина айрилди жондан.
Ўртоқ классиклар!
Энди шуми иш!
Бари қаҳрамонлар йитиб кетмоқда!
Наҳот, ниятингиз
Фақат ўлдириш –
Дуэль,
Поезд йўли
Ва ё сиртмоқда!
Роман ёзмоқчиман ўзим,
Каттакон!
Китобнинг биринчи бетидан бошлаб
Хунар ўрганади
Ҳар бир қаҳрамон,
Мен ҳам ўрганаман гафлатни ташлаб.
Руҳий азобларга бўлсаю таслим,
Қаҳрамон зерикиб қолса бирор кеч,
Паровоз остига
Ташлайман ўзим,
Аммо қаҳрамоним ташламайман ҳеч.
Бу ёруғ дунёдан
Кўз юмсам агар,

Тобутум ортидан
 Изтироб-ла жим –
 Мени сўнги йўлга кузатиб борар
 Мен қутқариб қолган қаҳрамонларим.
 Қабрим тепасида
 Тўхтаган йўлчи
 Сўрайди:
 – Ўлган ким? Сўйла, биродар!
 Қаҳрамонлар айтар:
 – Светлов ўлди!
 Ҳақиқий ёзувчи эди у одам!

АЛЕКСАНДР ТВАРДОВСКИЙ

(1910–1971)

СЎЗ ҲАҚИДА СЎЗ

Ёнса қалбда зўр бир эҳтирос,
 Тугён қилса шодлик ё алам,
 Таажжубким, туйғуларга мос –
 Сўз тополмай қолади одам.
 Сўз кўп – инсон кураш, меҳнатин
 Баёнига етар ифода.
 Сўз йўқотгай аммо қимматин
 Такрор бўлса ҳаддан зиёда.
 Сўзлар борким, йўлларда чароқ,
 Шулар билан ёруғ ҳаётинг.
 Билки, улар қадрин туширмоқ
 Жиноятга, хиёнатга тенг.
 Шу боис ҳам, эй она диёр,
 Ўтинаман, маъзур тут мени,
 Гарчи дилда сўзларим бисёр,
 Мақтамадим бари-ла сени.
 Сен сўз эмас, меҳнат билан шан, –
 Шу сабабдан мен ҳам доимо
 Баландпарвоз сўздан қўрқаман,
 Нопокликдан қўрққандай гўё.
 Қуруқ манман эмас, ҳарқалай,
 Бир шоирман ўзимдан огоҳ.

Мадҳинг бўлса ҳар қанча қилай,
 Лекин фақат бўлмайин маддоҳ.
 Сенга боқар меҳр ила башар,
 Шуҳратингдан ҳайратда олам.
 Ялтироқ сўз уятга қўяр
 Тириклару ўликларни ҳам.
 Улар кўз-кўз қилиб зоҳирин,
 Муздек бориб тегар юракка.
 Эртасан янглиг ҳаёт тасвирин
 Айлантирар ёлгон чўпчакка.
 Сўз – бу менинг оши ҳалолим,
 Сўз мен учун нондай муқаддас.
 Шунинг учун бас, дейман доим,
 Қутлуг сўзни исроф қилмоқ бас.
 Сўз-ку, ахир ақлларга тож,
 Юракларга оташ – сўз, ахир.
 Олам аро бўлмасин торож
 Жавоҳирлар ичра жавоҳир.
 Сочманг ерга нуқрани қумдек,
 Совурманглар уни ҳавода.
 Сўз ҳам худди ҳақиқий сўмдек
 Юрсин фақат олтин баҳода.

ШЕЪРИМ

Барча орзу муяссар бўлиб,
 Етсам дейман бир ниятга ҳам.
 Мен шеъримни уй-жойлик қилиб,
 Рўйхатлардан ўтказиб қўйсам.

Қидирганинг бўлса кўнгли тўқ,
 Демасалар – чиқиб дафъатан:
 – Танимаймиз, бунақа зот йўқ,
 Сўраб кўринг бошқа кўчадан.

Бўлса дейман у барчага ёр,
 Барча жавоб берса баробар:
 – Бўлмасам-чи, таниймиз, у бор,
 Ҳа, шу ерлик, бизга биродар.
 Чоллар деса, – кўндан билганмиз,
 Яқин дўстмиз, кўҳна қадрдон,
 Биз у билан жангда бўлганмиз,
 Берлингача бордик ёнма-ён.
 Болалар ҳам уни эшитиб
 Югуришиб келсалар эди.
 – Ҳа, таниймиз, ҳатто ёд этиб
 Айтишамиз, – десалар эди.
 Эъзоз билан демасман, бироқ
 Меҳр билан очсалар бағир:
 – Ҳа, шу ерда. Бўлганда қандоқ,
 Усиз яшаб бўлурми, ахир!
 Шунда қолмас эди армоним,
 Тўқ бўларди кўнглим, албатта.
 Ишонч билан шунда ўзим ҳам
 Борман дердим элда рўйхатда.

ГЕВОРГ ЭМИН

(1918–1998)

КЕЛАЖАККА

Менга сендан ўрганмоқ керак,
 Яшамоқни ўргат, келажак.
 Бергин менга тинчимас юрак,
 Мушкул чоғда қилгин мард эркак,
 Курашларда – уйғоқ ва сергак,
 Бу дунёда этма хотиржам.

Манманликка бўлмайин ҳамдам,
 Изламайин шон-шуҳратни ҳам.
 Севдим! – демай – севмай чинакам,
 Баҳор! – демай – келмасдан кўклам,
 Етдим! – демай – қўймасдан қадам.
 Бахтиёрман! – деб қилмай садо.

Оқни оқ дей, қарони қаро,
 Тан берайин қилганда хато,
 Тузатганда кутмай тасанно,
 Тасаннодан касб этмай ҳаво,
 Ҳеч ерда ҳеч кермайин кўкрак,
 Шуни менга ўргат, келажак!

1. ФАРЁД

*Рақибларим – ул ёвуз, қаро
Қушларда айб йўқдир мутлақо.
Тангрим, қўшиқ бериб тилимга,
Нега қўйдинг қузғунлар аро?*

*Сен-ку мени яратдинг оққуш.
Зоглар ичра ташладинг бундоқ.
Бегона ранг уларга нохуш,
Бамисоли бегона байроқ.*

*Тангрим, мени талатдинг ёмон.
Ҳолсиз қолдим, борлиқ таним хун.
Не қасдинг бор – йиқилганим он
Илонзорга ташладинг нечун?*

*Сенга аён ахир, парранда
Ҳашоратдан бўлгандир бунёд.
Шу боисдан зоти дарранда
Қанотликка кушанда, жаллод.*

*Улар асли тубандан тубан,
Ожиздан ҳам ожиздир, бироқ –
Ўша ожиз тубанлик билан
У манфурлар мендан қучлироқ.*

*Уларда бор қасоскор ҳасад,
Наво қилмас ва парвоз қилмас.
Қуйламаган, учмаган жасад
Ҳайиқмайди, чунки йиқилмас.*

*Рақибларим – ул ёвуз, қаро
Қушларда айб йўқдир мутлақо.
Тангрим, қўшиқ бериб тилимга
Нега қўйдинг қузғунлар аро?*

*Адо қилгач қузғунлар мени,
Илонзорга ташладинг нечун?*

2. ТУШ

*Даҳшатли туш кўрдим,
Бошимда йўқ ҳуши.
Душман ҳам кўрмасин
Бундоқ ёмон туш.*

*Бир огир жундор кўл
Бўғзимдан тутди.
Бошқа бир шундоқ кўл
Оғзим беркитди.*

*Ҳирқираб дод дедим,
У ёвуз одам
Томошабинларга
Деди хотиржам:*

*“Қани бу овозда
Нафосат, жаранг?
Яна шоир эмиш
Бу одам, қаранг!”*

3. СЎНГГИ СЎЗ

*Юрт, сен ёлғиз тупроқ, макон эмассан,
Ё миллий тарона, тугро ё байроқ.
Испания, сени она демасман,
Сен жаллод қўлида бўлсанг ўйинчоқ.*

*Йўқ, рози эмасман, мен учун Қайсар
Қайсардур, ҳеч қачон демасман олло.
Қолмасин мендан бир ном-нишон, асар,
Бўлганимдан кўра кўғирчоқ даҳо.*

*Йўқ, рози эмасман, сиз билан ҳеч вақт
Баҳс қилиб масала талашмайман ҳам.
Сизнинг қуролингиз газаб ва ҳасад,
Сиз – бўри зотидан, мен эсам одам.*

*Сўз айтмоққа сизга эмасман рози,
Чунки сўзингизда йўқдир ҳақиқат.
Сизнинг гапингизни эшитмоқ ўзи
Сиз билан баробар қилмоқ жиноят.*

*Бу заҳар ҳаводан олмасман нафас,
Йўқ, рози эмасман заққум фалакдан.
Замон галвирида адолат бўлмас,
У фарқ қилабилмас донни кепакдан.*

*Золимлар, сиз учун нақадар лаззат
Шу лаҳза! Жисмимни тарк этар жоним.
Ҳаётимга нуқта қўйдим энди, бас,
Бозорга солмасин ҳеч кимса шоним.*

АЛЕКСАНДР ВЕСЕЛОВСКИЙ

(1838–1906)

ТАРИХИЙ ПОЭТИКА

Рус тилидан
Нўъмон РАҲИМЖОНОВ
таржимаси

“Тарихий поэтиканинг вазифаси ижод жараёнида нақл-ривоятнинг ўрни ва чегарасини белгилашдан иборат”, деб ёзади XIX аср рус адабиётшунослик илмининг ёрқин сиймоларидан Александр Николаевич Веселовский. У ҳарбий-педагог генерал оиласида дунёга келди. 1959 йили Москва университетини тамомлаган А.Веселовский Испания, Германия, Чехия, Италия сингари давлатларда бўлиб, илмий тадқиқотлар олиб борди (1859–69). 1872 йилдан Петербург университетининг профессори сифатида фаолият юритди.

Генерал Николай Веселовскийнинг икки ўғли ва невараси филология илмининг атоқли намояндаларидан бўлиб етишди. Александрнинг укаси Алексей Николаевич (1843–1918) адабиёт тарихининг етук билимдони эди. У Германия, Австрия, Венгрияда адабиёт, театр, мусиқа тарихи бўйича илмий изланишлар олиб борди. “Славянларда мусиқа” тадқиқоти унга катта шуҳрат келтирган бўлса, “Мольер ҳақида этюдлар. Тартюф” монографияси учун фан доктори илмий унвонини олди. Алексей Николаевич билимдон тадқиқотчи бўлиш билан бирга жўшқин педагог ҳам эди. Москва университети ва Лазаревск шарқ тиллари институтининг профессори лавозимида умумадабиёт¹ тарихидан маърузалар ўқиди. У адабиёт илми, тарихи олдидаги хизматлари учун 1906 йили нафис сўз санъати соҳаси бўйича Фанлар академиясининг фахрий академиклигига сайланди. Адабиётшуносликдаги қиёсий-тарихий метод ҳамда маданий-тарихий мактабнинг бу атоқли вакили қаламига мансуб “Янги рус адабиётига Ғарбона таъсир тамойиллари”, “Европада энг кўҳна театр”, “Герцен – ёзувчи”, “Байрон”, “Лавҳалар ва тавсифлар” каби монографик тадқиқотлар ҳамон ўз қийматини йўқотмаган. Ўғли Юрий Алексеевич Веселовский (1872–1919) ҳам ота изидан борди – у адабиётшунос, таржимон, ёзувчи эди. Унинг А.Шенье, Ф.Шиллер, Ж.Байрон,

* Фундаментал тадқиқотдан айрим боблар. Манба: Веселовский А.Н. Историческая поэтика. –М: Высшая школа, 1989.

¹ XIX аср филология илмида кенг тармоқ соҳаларини қамраб олувчи тушунча сифатида “Умум-адабиёт” қўлланилган. XX асрдан эътиборан унинг ўрнига “Жаҳон адабиёти” ифодаси қўлланила бошланди.

Г.Гейне, Ж.Роденбах ижоди ўрганилган XVIII–XIX асрлар Фарбий Европа адабиётига доир тадқиқотлари филология илми тарихида эътиборлидир. “Арман шоири Сибат Шоҳ-Азиз”, “Я.Б.Княжнин. Ҳаёти ва ижоди”, “Новиков. Ҳаёти ва фаолияти”, “Бола қалбининг фожиаси” сингари асарлари эса Юрий Веселовский номини филология илми тарихига муҳрлаб қўйди.

Укаси ва жиянидан фарқ қилароқ, Александр Николаевич Веселовскийнинг илмий дунёқараши бағоят кенг ва серқирра эди. Унинг филология ва турдош соҳалар бўйича қизиқмаган ва теран эгалламаган тармоқлари кам, дейиш мумкин. Хусусан, ўрта асрлар рус-славян, Византия ва Фарбий Европа адабиёти, славян фин-угор халқлари қадимги ва янги фольклори, Уйғониш даври янги рус ва Фарбий Европа адабий маданияти ҳамда этнография фанларининг билимдони эди. Александр Веселовскийнинг санъат тарихи, адабиёт назариясига оид қимматли тадқиқотларининг биринчиси “Вилла Альберти. XIV–XV асрлар Италия ҳаётидаги адабий ва ижтимоий бурилиш босқичини таснифловчи янги материаллар” номли магистрлик диссертациясидир. Олим ўз изланишларини давом эттириб, “Шарқ ва Фарбнинг адабий алоқалари тарихидан. Соломон ва Китоврас ҳақидаги славян ривоятлари ҳамда Морольф ва Мерлин тўғрисидаги Фарб афсоналари” мавзусида докторлик диссертациясини ҳимоя қилди.

А.Н.Веселовский илм остонасига қадам қўйган илк кезлари рус академик адабиётшунослиги янги тадқиқотчилик йўлини танлаб, А.Пипин, Т.Бенфей сингари адабиётшунослар билан биргаликда Ф.Буслаев етакчилигидаги мифологик мактабнинг камчиликларини кўрсатганди. Сўнг адабиёт ва фольклор обидаларини қиёсий-тарихий тадқиқ этиш, тарихий-адабий жараённинг умумий кечиш қонуниятларини белгилаш сари юз буриб, қиёсий-тарихий методнинг йирик намояндасига айланди. Афсона ва ривоятлар юзага келишига доир мифологик мактаб изланишларидан кескин фарқ қилувчи назарияни ўртага ташлади (“Ўрта асрлар эпосини қиёсий ўрганишдаги қайдлар ва гумонлар”, “Қиёсий мифология ва унинг методи”, “Христиан афсоналарининг тарихий тараққиётига оид тажрибалар” ва ҳ.к.).

Оғзаки ижод намуналарида тарихий воқеликнинг акс эттирилиши масаласига алоҳида эътибор қаратган (“Иван Грозний ҳақида эртаклар”, “Жанубий рус билиналари”¹) А.Н.Веселовский динга – черков ақидаларига қарши демократик ҳаракат ҳамда апокрифларнинг² ўрта асрлар халқ шеърлятидаги роли масаласини тадқиқ этиб, мавжуд бирёқлама назарияларни рад этди (“Халқ оғзаки ижоди бўйича янги китоблар”). У фольклорнинг оғзаки маданият ҳисобидаги ривожланишига қарши чиқиб, “маиший ва психологик” асосларни ёритувчи синтетик назарияни³ яратди (“Сюжетлар поэтикаси”, “Тарихий поэтиканинг уч боби” ва ҳ.к.).

А.Н.Веселовскийнинг илм-фан равнақидаги хизматлари беқиёс. Улардан бири – санъатнинг келиб чиқиши ва ривожланиши назарий асосини ишлаб чиққанидир. Бу назарияга кўра илк ибтидоий давр санъатининг мазмун-мундарижаси воқеликка тақлиддан иборат, жамоа-уруғчилик муносабатларининг ривож ибтидоий санъат такомиллини тайин этган, санъат тараққиёти ижтимоий ҳаёт билан уйғунликда кечади. Санъат илдизлари “уруғчилик жамоаси муносабатлари”, яъни ўша давр одамларининг турмуш тарзи ва мафқурасидаги ўзига хос хусусиятларга бориб тақалади. Олим бу қарашни – “тарихий илдизлар ибтидоси” назариясини “Француз эпоси бўйича янги тадқиқотлар”, “Эпос тарихи” номли туркум маърузалар, “Билиналарга тегишли қисқа қайдлар” каби тадқиқотлари орқали далиллади. Адаби-

¹ Билина – паҳлавонлар ҳақидаги қадимги рус халқ эпик асари.

² Апокриф – христиан ва яҳудий динларида – расмий диний доиралар тарафидан рад этилган қадимги диний китоблар ва афсоналар.

³ Илмий текширишнинг синтетик усули.

ёт ва эътиқод орасидаги узвий боғлиқликка (“Рус диний-руҳоний шеърятини соҳасидаги изланишлар”), шу билан бирга халқ дунёқараши диндан алоҳида тараққий этаверишига (“Славян халқлари тасаввурида қисмат масаласи”) жиддий эътибор қаратди.

А.Веселовский даҳоси инглиз антропологи Э.Тайлор ва унинг ҳаммаслак шогирди Э.Ланг илмга олиб кирганлиги даъво қилинадиган “антропология” назариясини Э.Тайлорнинг “Ибтидоий маданият” (1971) китоби босилиб чиқишидан уч йил олдин англаб етган ва тадқиқотларида батафсил тўхталган эди. Ўзга маданиятлардан ўрганиш, ўзлаштириш билан баробар сюжет ва мотивларнинг қайта пайдо бўлиш ҳодисаси олимни қизиқтирган, бу ҳодисанинг назарий асослари ишлаб чиқишга уринганди.

Адабиёт назариясига оид тадқиқотларида (“Роман тарихи ёки назарияси”, “Тарихий поэтикага кириш хусусида”, “Эпитет тарихидан”, “Эпик қайтариқлар хронологик ҳолат сифатида”, “Психологик параллелизм ва унинг поэтик услубни акс эттириш шакллари”, “Тарихий поэтиканинг уч боби”, “Сюжетлар поэтикаси” ва ҳ.к.) эстетиканинг кўплаб масалаларига тўхталган А.Н.Веселовскийнинг эстетик қарашларига XIX асрдаги Л.Фейербах, А.Н.Герцен, Н.Г.Чернышевский каби шахсларнинг таъсири кучли бўлди.

Кўринадики, А.Н.Веселовскийнинг адабий-илмий мероси кўламдорлиги, бадиий ижод табиатини ўзига хос тарзда таҳлилга тортгани, турли даврлар, халқлар, маданиятлараро алоқаларнинг қиёсий-тарихий талқини билан рус ва жаҳон адабиётшунослигида бетақрор ҳодисадир.

Таржимондан

“АДАБИЁТ ТАРИХИ”НИНГ ФАН СИФАТИДАГИ МЕТОД ВА ВАЗИФАЛАРИ ҲАҚИДА

(“Умумадабиёт тарихи” курси бўйича 1870 йил 5 октябрда Санкт-Петербург университетида ўқилган маъруза)

Ушбу минбар – кафедрада биринчи марта сўзлайдиган ҳар бир маърузачидан ўз дастури баёнини кутиш ва талаб қилишга ҳақлисиз. Агар ўқиладиган фан янги, рус университетлари дарс жадвалида ҳали учрамаган бўлса, демак, талабингиз янада асосли. Мен ҳар икки ҳолатга бирдай тегишли бўлганим ҳолда сизга дастур ўрнига ваъдага ўхшаш нарса, илмий асосланган бир қанча тезис ҳамда илмий қиймат касб этиши учун вақт керак бўладиган шахсий мулоҳазаларимни тақдим этмоқчиман. Бундан ортиғига ваъда бера олмайман, зотан, сўз амалдан кўпайиб кетмаслиги лозим. Умуман олганда, тақдим этаётганим, яқиндагина маҳсус йўналиш предмети мақомига эга бўлган фан хусусиятлари ҳамда рус университетларида ноаниқлигича қолаётган мавқеи мени эҳтиёткор бўлишга ундайди. Рус университетларида умумий адабиёт кафедрасига қандай эҳтиёж бор? Бошқа кафедралар орасида у қандай ўрин тутади? Умумтаълим соҳаси аталмиш ҳодисага хизмат қиладими ёки маҳсус илмий мақсадларни бажаришга йўналтириладими? Ушбу саволларга эришилган амалий натижалар аниқлик киритади ҳамда мазкур таълимнинг тўлиқ дастури фақат яқунда, орттирилган тажриба натижасидагина пайдо бўлади.

Маълумки, Германияда умумий адабиёт кафедраси роман ва герман филологияси кафедраси сифатида фаолият юритади. Кафедранинг тавсифномасини “филология” номининг ўзи англатиб турибди. Профессор қадим француз, қадим олмон ёки провансалча бирон-бир кўхна матнними ўқимоқчи (сезган бўлсангиз, гап, асосан, кўхна матнлар хусусида); дастлаб қисқа грамматик қонунлар, сўзларнинг тусланиши ва турланишига доир батафсил маълумотлар, матн шеърини бўлса, вазн ва ўлчов хусусиятлари айтилади; шундан сўнггина филологик ва адабий шарҳлар хамроҳлигида матнни ўқиш бошланади. Шу тарзда “Эдда”, “Беовульф”, “Нибелунглар” ва “Роланд ҳақида кўшиқ” асарлари ўқилади. Бундай ёндашув бизга тушунарсиз (ҳеч бўлмаганда бошланишида); ҳарҳолда унга амал қилувчилар кўп бўлмайди, аммо қадим рус тарихини ўрганаётган тадқиқотчи учун инглиз-саксон¹ ва Скандинавия адабий ёдгорликлари билан яқиндан танишиш келтирадиган фойда унинг самарадорлиги ёки амалий аҳамияти ҳақидаги гумонлардан осонгина халос этади.

Баъзан олмон ўқув дастурларининг асосий қисми адабий шарҳлардан иборат бўлади: масалан, “Нибелунглар” ҳақида гап кетганда бирор-та профессор бу олмон шеърининг кўхна ёдгорлиги сақланган қўлёзмалар борасида олимларни иккилантирган масалага² тўхталмайди. Аммо мавзуни чуқурлаштиришда давом этаверади: ўша саганинг³ илгариги оғзаки ва адабий талқинлари; эпоснинг сўнгги кўшиқдаги ва жой номларидаги тажассуми, унинг олмон қаҳрамонларига бағишланган эртаклар орасида тутган ўрни ва ҳоказо ҳақида гапирди. Дастлаб фақат филологияга тегишли бўлган вазифа шу тарзда умуман олмон халқ эпосларини қамрайдиган даражада кенгайтириш мумкин. Худди шундай – французларнинг “chansons de geste”си⁴ Гастон Парис қаламига мансуб “Буюк Карлнинг поэтик тарихи” ҳамда Жонкблотнинг⁵ “Гильом Оранжский” асарлари каби тадқиқотларга мавзу бўлиши мумкин; ёки қадим юқори олмон тилидаги⁶ қўлёзмаларни ўқиш баъзи хулосаларга олиб келиши ва яқинда Шерер⁷ ўртага ташлаган олмон адабиётининг узоқ ёки яқин тарихга эгалиги ҳақидаги масалани кун тартибига олиб чиқиши мумкин.

Шундай қилиб, қадимий матнни англаш ва талқин қилиш билан чекланадиган тор мутахассислик доирасидан чиқиб, самаралироқ таҳлилга ўтамыз. Лекин шу ўринда яна бир бор бундай курснинг амалий аҳамияти

¹ Инглиз-саксон халқлари – инглиз тилида сўзловчи халқлар.

² Мазкур олмон эпосининг матни учта турли нашриётга тегишли ўттиз икки манбада келтирилгани олимлар баҳс-мунозараларига сабаб бўлган.

³ Saga – Скандинавия ва Ирландияда қадимги халқ дostonлари, афсоналари.

⁴ XI–XIII асрларга оид французларнинг қаҳрамонлик эпик поэмалари; тарихий ёхуд афсонивий шахсларнинг жасоратлари, кечмишлари ҳақида ҳикоя қилади; аксарияти туркумларга бирлашган. Тақдим этиш шакли оғзаки декламация (бадий асарларни чиройли ва таъсирли қилиб ўқиб бериш) ёхуд мусиқали асбоб жўрлигида ёзма матн жонглёр (ўрта асрларда Францияда, Испанияда – қизиқ ўйинлар кўрсатувчи сайёр музикачи, ашулачи ва латифагўй қизиқчи) кўшиқчи томонидан куйланган. Муаллифлик адабий фаолияти асосида ушбу жанрнинг ёзма обидалари яратилган; XII асрнинг охири – XIII аср бошларига мансуб туркумлик даврига тегишли.

⁵ Голланд олими Вилем-Жозеф-Андриан Йонкблут (1817–1885). Веселовский унинг номини ўзгача имлода келтиради; Граф Гильом Оранжскийнинг жасоратларига оид афсонани биринчи бўлиб 1854 йилда нашр эттирган; XII–XIII асрларга мансуб “Гильом мардликлари” номли машҳур эпик туркумининг уч қаҳрамонлик поэмаси айниқса машҳур.

⁶ Қадим юқори олмон тили – олмон тилининг ёзувда мавжуд энг қадимги шакли. Тахминан 750–1050 йилларда истеъмолда бўлган. Қадим юқори олмон тили шарқий олмон шевалари гуруҳини билдириб, унда Бенратдан жануброқда яшайдиганлар сўзлашган.

⁷ Шерер – Шерер Вильгельм (1841–1886) – олмон филологи, адабиётшуносликдаги маданий-тарихий мактаб вакили; А.Н.Веселовский ҳам ушбу мактабга яқин эди.

масаласи юзага чиқаётир. Бу тахлит изланишларнинг умуммаърифий қийматини эслатмаса ҳам бўлади; лекин уларнинг илмга – мен айнан рус илм-фанини назарда тутмоқдан – фойдаси тегишига ишонқира олмаяпман. Қадим юқори олмон тилидаги қўлёмаларнинг қоронғи тақдирлари бизда қизиқиш уйғота олмайди; ушбу йўналишга дахлдор тадқиқот натижаларини бажонидил қабул қилганимиз ҳолда уларни ўзимиз амалга оширишни сира ҳам истамаймиз. Бошқа томондан, шубҳа йўқки, олмон сагалари ва французларнинг “chansons de geste”ларига оид изланишлар рус қўшиқчилик ижодига хос кўплаб хусусиятларга ойдинлик киритади; XVIII аср рус адабиётини Англия ва Франциядаги замонавий тафаккури билан яхши танишмасдан туриб англаш қийин; лекин булар – рус адабиётининг қадим манбалари олдида қўйилган ёки қўйилиши кутилаётган вазифалардир; умумидабиёт тарихчиси эса материал тайёрлаб бериши мумкин, холос; ёритишга келганда текшириш куролидан текшириладиган объект салмоқлироқ, деган қўрқув қўлини боғлайди.

Франция ва сўнгги пайтларда Италиядаги кафедраларда умумидабиёт тарихи мутлақо ўзгача тус олди. Мени уни, агар бу номнинг ўзи изох талаб этмаганида, умумтаълимий атаган бўлардим¹. Одатда, тадқиқот учун мавзу сифатида маданий қийматга эга давр олинади, масалан, XVI аср Италия уйғониши, инглиз драмаси ва ҳ.к.; лекин қарашларни бирлаштириш, хулосаларни яхлитлаш Петрарка, Сервантес, Данте, Шекспир каби бирор буюк шахс ва у яшаган давр, замондошлари зиммасига юкланиши шарт. Вақт ва замондошларга ҳаммиша ҳам тўлдирувчи чизги, буюклар ҳайкали турадиган супага ғишт бўлишдай аянчли вазифа берилавермайди, аксинча, кейинги йилларда улар сезиларли даражада олға силжиб, нафақат буюк шахсни бироз четга сурди, балки уни тўлароқ тушуниш имконини ҳам яратди (шу жараёнда ўзининг ҳам қиёфаси очилади). Буюк шахс кўзга ярқ этиб ташланадиган боғловчилик вазифаси билан марказда қолаверади, марказга эса уни замонаси тараққиёти зиёсини ўзида жамлаган фаолияти мазмуни эмас, асосан, тадқиқотчининг бирлаштириш, бизга машҳур исм ёки ҳодисанинг кўрсатадиган таъсири ҳақидаги ҳисоб-китоби қўяди (тадқиқотчи учун зоҳирий бирлаштириш вазифасида келган номни биз ички birlik сифатида қабул қилишга мойилмиз).

Буюк шахсдан иқтибос келтириш, тараққиётнинг барча йўлларини унда кўриш, унинг таъсири остида бўлиш каби усулчалар эса мазкур сунъий таассуротни кучайтиришга хизмат қилади (барча йўлаклари елпиғич шаклида ёки радиус бўйлаб саройга ёхуд барибир кўзга ташланмай қолган гўёки мумтоз ёдгорликка олиб борадиган XVIII аср услубидаги боғнинг худди ўзи). Нега бу доҳий ва башарият яратувчиларига Карлейл ва Эмерсон тақаган қахрамонлик назарияси фақат дахлсиз ҳолдагина гўзал ва шоирона туюлиши сабаби энди тушунарли бўлди. Шу нуқтаи назардан улар чиндан ҳам ерга баъзида ташриф буюриб турувчи: қўл етмас баландликдаги, на одамларга, на истикболга муҳтож бўлган ёлғиз арбоблар – Худо суйган бандалардир. Аммо замонавий илм улар ортига – овозсиз оммага назар ташлашни лозим топди; у ердаги ҳаётни,

¹ Бу ерда француз файласуфи ва эстети, маданий-тарихий мактаб асосчиси Ипполит Тэннинг “Инглиз адабиёти тарихи” (1863) асари назарда тутилмоқда. И.Тэн адабиётнинг ривожланиш таъминлари ва шартлиликни “ирқ”, “муҳит” ҳамда “лаҳза” деб атаган.

хаддан ташқари катта ўлчамдаги замон ва маконда юз бераётгани учун кўз дарҳол илғамайдиган ҳаракатни пайқади; тарихий жараёнларнинг яширин дастакларини шу ердан излаш кераклигини тушунди; тарихий тадқиқотларнинг моддий даражаси тушиб кетганлиги боис оғирлик маркази халқ ҳаётига олиб ўтилганига амин бўлди. Энди буюк сиймолар халқ орасида туғилган у ёки бу ҳаракатнинг шуълалари (ҳаракат мақсадларини қанчалар англагани, унинг ифодаланишига қай даражада хисса қўшганига кўра ёрқин-хира) сифатида ўртага чиқмоқда. Уларни бутун замон тимсоли атаб туриб халқ ҳаракатини билдирувчи маданий маёқ сифатида тақдим этиш ўзаро номутаносиб бўлган эски қурилма билан янгисини қориштириш демакдир. Ёки буюклар ўз ортларидан вақтни эргаштирадилар – бу ҳолда уларнинг яшаш тарзи ва муҳитига доир эссенавислар хуш кўрадиган тафсилотлар аҳамиятсиз ёпқич ва-зифасини бажаради; ёки буларнинг барчаси маънига эга – бу ҳолда тарих қуйида содир бўлади, буюклар тарихий ҳодисани йўрғақда қабул қилиб олиб, онгли равишда ҳаракат қилади; аммо энди буюк шахсни замон тимсоли аташ, тарихий ғоялар турфалигини бир киши ифодалаш мутлақо имконсиз эканини унутиб, унга Гаргантюанинг ғайритабиий маҳобатини тиқиштириш билан тенг бўлади. Нима бўлганда ҳам, эски нуқтаи назарни янгиси билан қориштиришми ёки шунчаки ўтмишга қайтиш – қахрамон сиймосининг хомаки нухасига халқона ва маиший бўёқларда тортилган чизиқларнинг тобора ёрқинлашиб боришида ёлғоннинг хиссаси борлигини дабдаба билан тушунтириб бермоқчиман.

Француз мактабини тавсифловчи адабиёт тарихининг бу хил баёни қанчалик кусурли бўлмасин, улкан имтиёзга ҳам эга.

Айнан мана шу ифода тарзи кенг тарихий нигоҳ, маданий тавсифнома, тарихий тараққиётнинг фалсафий умумлашмалари каби биз умумий таълим атайдиган материалларни тақдим этади. Фақат бу умумлашмаларнинг илмий қиймати бироз шубҳа уйғотади.

Биз, одатда, “умумлашма” деганда ҳар хил, бир-биридан йирик бўлган ҳодисаларни тушунамиз. Амалиётда бу гуноҳ эмас, аммо илмий жараёнда анъанани имкониятдан фарқлай олиш шарт. Масалан, бирор давр тадқиқида мустақил ёндашувингизни ишлаб чиқмоқчи бўлсангиз, нафақат йирик ҳодисалар, балки уларни юзага келтирган маиший икир-чикирларга қадар танишиб чиқишингиз, улар орасидаги сабаб ва оқибат алоқасини топа олишингиз керак; қулай бўлсин учун предметни бўлақларга бўлиб ўрганасиз, ҳар сафар янги томондан ёндашиб, битта тугал ёки бир нечта қисман хулосага келасиз.

Бу усулни турфа факт-маълумотлар гуруҳини ўрганиш жараёнида бир неча бор такрорлайсиз; шу тариқа сизда қатор хулосалар тизими ва уларни таққослаб текшириш, маълумотлардаги умумийлик, бир манбага тегишлилик асосида тамойилларни топиш, бошқача айтганда, мантиқ заминига таянган ҳолда фактларни муттасил текшириш баробарида умумлашмаларнинг янгиланган иккинчи тизимига эга бўласиз.

Шу тариқа тобора тепага кўтарила бориш асносида моҳиятан тадқиқ этаётганингиз соҳа бўйича якуний нуқтаи назарингизни ифодаловчи сўнги, энг тамкин умумлашмага етиб келасиз. Агар умумлашмани гавдалантирмоқчи бўлсангиз, нуқтаи назарингиз унинг табиий ранги ва

яхлитлигидан дарак беради. Мазкур умумлашмани илмий¹ аташ мумкин, албатта, иш тадрижийлиги, фактларнинг мунтазам текширилиши ҳамда умумлашмада бирон қиёс четда қолмаслиги қай даражада эканидан келиб чиққан ҳолда. Иш, предмет кўламига кўра, қисқа ёхуд узок муддатли бўлади. Гиббон² китобига йигирма йиллик меҳнатини сарфлаган бўлса, Бокль³ бутун умрини бағишлашга тўғри келди.

Бу вазифани енгиллатиш мумкин. Масалан, эътиборингизни XVI аср француз тафаккур тарихи ўзига тортди. Атоқли намояндалари – Рабле, Монтен, Ронсар, Маролар фаолиятини ўрганиб чиқасиз. Сўнг куйидагича мушоҳада юритасиз: ҳамонки ушбу сиймолар улуғланаётган, уларнинг асарлари бошқаларникидан кўра кўпроқ эътибор тортаётган экан, демак, улар чиндан ҳам иқтидорли ва ҳақиқий истеъдод эгалари каби ўз замонининг тарихий фикрларини теран илғаб, акс эттиришга муваффақ бўлишган. Шундай қилиб, Рабле ва Маро эски Франция – ўша Франция I ва Маргарита Навварский саройи қошида яна бир бор гуллаб-яшнаш насиб қилган “*esprit gaulois*”⁴ вакиллари дир. Ронсар бирмунча кейин: кечки адабий монархизмга ўтиш босқичида майдонга келди. Монтень – атрофда бўрон кўпиб ётган бир паллада шинамгина оролга жойлашиб олган боқий скептиклар тимсоли. Истасангиз, бу уч ғоя заминида Франция Ренессансини тиклаш мумкин, шунда барча оралик ҳодисалар ўз хоссаларидан келиб чиққан ҳолда Уйғониш давридан жой олар, номуносиблари эса ўткинчилигича қолиб кетаверар, манзара тўлиқ гавдаланарди.

Инглиз адабиёти тарихи ва ҳаётини ҳам худди шундай инглиз-саксон ва норман унсурлари, уларнинг низо ва сулҳлари ўрнини алмаштириб тушунтиришга уннаб кўришди; ҳатто далиллар мазкур умумлашмага⁵ мос тушгандай ҳам туюлди. Аммо юқорида қайд этилган тадрижийлик талабларига риоя қилинмай чиқарилгани учун мазкур умумлашмалар мукамал эмас. Улар мутлақо тасодифан илмий шартларга тўғри келиб қолишлари ҳам мумкин. “Фалон-писмадон даври” тарзидаги сарлавҳали китобларнинг аксарияти бундай умумлашмалар сирасига киради. Француз адабиёти бу жиҳатдан жуда бой.

Юқоридаги каби бирёклама, чала тадқиқот асосидаги умумлашмадан ҳам ёмонроғи ишончсиз манбага таянилган умумлашмадир, уни қандай аташ мумкин: кўр-кўрона фикрми ёки публицист қаноати? Масалан, мен қадим рус дунёқарашига сенсуал-реалистик назар ташлаш хос деб ўйлайман. Бу фикримни тасдиқлайдиган далилларни излай бошлайман: уларнинг баъзилари тўла қувватласа, бошқаларининг қулоғидан тортқилашимга тўғри келади. Далиллар йиғилиб, яхлитлаштирилгач, китоб чоп этилади. Асар яхши, фикрлар маълум даражада тўғри: аммо исботини топмагани учун илмий эмас. Асосий масала исботланмаган, ҳатто уни исботлашнинг мутлақо имкони ҳам йўқдир.

Русларга хос дея таърифланган дунёқарашнинг Россияга мутлақо тўғри келмаслигини сезиш мумкин; бу дунёқараш ғарбда ҳукм сурган

¹ Маркевич Г. Адабиёт илмининг асосий муаммолари. 286–341-бетлар.

² Гиббон Эдуард (1737–1794) – инглиз тарихчиси, “Рим империясининг таназули” асари муаллифи.

³ Бокль Генри Томас (1821–1862) – инглиз тарихчиси ва социолог, социологиянинг географик мактаби вакили, “Англия тараққиёти тарихи” асари муаллифи.

⁴ *Esprit gaulois* – французларнинг ўзига хос миллийлигини ифодаловчи Галлар руҳи.

⁵ Ипполит Тэннинг юқорида келтирилган асарида ифодаланган назариясига ишора қилинмоқда.

вақтлар ҳам бўлди; агар мазкур қараш ирқ, халқ, муайян цивилизацияни эмас, балки бир хил вазият юз берганда турли халқларда намоён бўладиган маданий даврга тегишли бўлса-чи?! Демак, ё умумлашма тўлиқ эмас, яъни тўғри келмайдиган материал билан таққосланган ёки фактларга таянган ҳолда эмас, балки фактларни ўзига мослаштирган ҳолда чиқарилган; бундай ҳолда хулоса илмий ҳисобланмайди.

Табиийки, мен илмий исботланмаган ва тугалланмаган умумлашмалардан имкон қадар қочишга уринаман. Методологик курс бошланишида мен эътиборингизга ҳавола этадиганим бир неча назарий ҳақиқатлар эса бу гапимга зиддай, далиллар билан етарлича даражада асосланмагандай туюлиши мумкин. Аммо улар фан ва шеърият илдиизига шахсий қараш мақомидагина таклиф этилмоқда ва кейин далиллар ёрдамида текширилиши лозим; менга бу шахсий нигоҳ натижадан сабабга қараб тескари тартибда қайтиб боришда туртки вазифасини ўташ учун ниҳоятда зарур кўринди. Бизни кейинги курсларда банд қиладиган далиллар баёнига келсак, дастур “тарих фанининг тимсоли” аташга тайёр бўлганимиз умумлашмалар билан тор мутахассислик тадқиқотлари (унинг намуналарини олмон кафедраларида кўрганмиз) орасида тузилиши лозим бўлади. Аммо сизлар хуш кўрадиган йирик адабий даврларга илова қилинган илмий умумлашмалар фақат узоқ йиллик илмий фаолият охирида, қатор хусусий далиллар таҳлилидан келиб чиққан хусусий умумлашмаларнинг натижасидагина ҳосил қилинади. Бундай машаққатли меҳнат билан шуғулланишни жиддий ваъда бера олмаслигимни тушунасизлар. Бошқа жиҳатдан қараганда, тор, фактлар камрови билан чекланган умумлашма – мен рус кафедрасигагина хос бўлган эҳтиёжлар туфайли қабул қила олмайдиган – мутахассисликка ўтиб кетиши мумкин. Бу борада олтин ўрталикни танлашни ҳолат-вазиятнинг ўзи тақозо этапти.

Буни яхши деб тақдим этаётганим йўқ, шунчаки, дастуримнинг салбий жиҳатларини айтиб ўтдим. Мени кўпроқ қизиқтирган ижобий жиҳати эса сизларга ўргатмоқчи ва шу аснода ўзим ҳам пухта ўрганмоқчи бўлганим усул таркибидадир. Мен таққослаш усулини назарда тутмоқдаман. Ва алал-оқибат таққослашнинг эстетик, фалсафий ва ҳатто, тарихий усуллар ўрнида тарихий-адабий тадқиқотларга кириб келганлигини сизларга айтмоқчиман. Бу ерда мазкур усулнинг янги эмаслиги, текширишнинг махсус принципини таклиф этмаётганини таъкидлашни истардим: у фақат тарихий усулнинг ривожланган, суръати тезлашган, тўлақонли умумлашмалар кўринишида параллел сафларда такрорланган шаклидир. Ҳозир таққослашнинг тарихий ва ижтимоий ҳаётга доир далиллардаги иштироки ҳақида сўз юритяпман. Далилларни текшириш давомида биз уларнинг изчиллиги, ўзидан олдинги ва кейинги далиллар билан боғлиқлигини илғаймиз; бу боғлиқлик такрорланса, бу ходисада маълум ва муайян қонуният бор деб ўйлаймиз; агар у тез-тез такрорланса, олдинги ва кейинги далиллар ўрнига сабаб ва оқибатлар ифодасини қўллай бошлаймиз. Биз ҳатто ўрганишда давом этамиз ва бу сабабият тушунчасини қоришиқ фактларнинг энг яқинига кўчирамиз: бундай фактлар ё сабабни келтириб чиқарган бўлади ёки оқибатнинг акс садоси саналади. Текшириш учун ўхшаш далилларнинг параллел сафини оламиз: бу ерда олдинги ва кейинги далиллар муно-

сабати такрорланмаслиги мумкин, агар такрорланса, уларга қоришган далиллар бир-биридан фарқ қилади ва ўхшашлик ҳам сафнинг янада олис босқичлариаро бўлади. Сабабият ҳақидаги тасаввурларимиз ҳам шунга мувофиқ ё тораяди, ё кенгаяди; ҳар бир янги параллел саф мазкур тушунчага янги ўзгариш киритади; бундай синов-такрор қанчалик кўп бўлса, ҳосил бўлган умумлашма аниқ қонуниятга шунчалик тўғри келади.

Маълумки, қиёсий усул тилшунослик соҳасидаги тадқиқотларда ва қўлга киритиладиган натижалар қийматида катта бурилиш ясади¹. Охириги пайтларда бу усул бир томондан, мифология, сайёр ривоятлар халқ ижоди намуналарига, иккинчи томондан эса, жўғрофий ва ҳукукий русумларни ўрганишга татбиқ этила бошлади. Ҳар қандай янги тизимга мойиллик бизни усулнинг чиндан ҳам фойдали эканидан чалғитмаслиги лозим: тилшуносликдаги муваффақиятлар тарихий ва адабий соҳада ҳам, худди шундай бўлмаса-да, шунга яқин ютукка эришишимизга умид уйғотади. Бу натижалар қисман олиб бўлинган ёки яқин кунларда қўлга киритилади. Масалан, адабиёт соҳасида қиёсий-тарихий усул поэзия ҳақидаги амалдаги тасаввурни ўзгартирди, олмон эстетикасини жиддий силкилади. Олмон эстетикаси мумтоз намуналар билан озиқланган, Ҳомер² шахсига ишонган ва ҳозир ҳам қисман ишонилда давом этмоқда. Унинг учун Ҳомер эпоси эпопеянинг идеал намунаси; шахсий ижод назарияси шундан келиб чиққан.

Винкельман³ билан биргаликда у юнон нафосати ва қадимги шеърининг нафислигига сажда қиларди; санъат таркиби учун ғоят зарур ҳисобланган фаразлар айнан шу жойда кўз очди. Лирика ва драманинг эпос изчиллигида акс этган юнон адабиёти ривожланишининг софлиги табиий қонун сифатида қабул қилинди ва фалсафий жиҳатдан ёритиб берилдики, унга кўра, масалан, драма халқ ҳаётидан олинган ҳулоса эмас, балки эпоснинг объективлигию шеърининг субъективлигининг ўзаро бир-бирига сингиб кетиши ҳодисаси сифатида баҳоланади.

Вольф Ҳомернинг шахсияти хусусида шубҳа-гумонга борганда Ҳомер асарларининг матнини танқид қилиш орқали фикр билдирганди; бошқача айтганда, муқояса учун маҳсус юнон материални сақлаб қолган ҳолда бирламчи факт-маълумотларга суянганди. Бироқ Гердер ўзининг “Халқчил кўшиқлари” билан кириб келди; инглизлар, сўнг олмонлар Ҳиндистонни шу тариқа кашф қилдилар; бу романтика мактабининг иштиёқи бутун Шарққа ёйилди; шунингдек, Ғарб тубига, Кальдеронга ва Ўрта асрлардаги қадимий олмон шеъринингига ҳам таъсир этди. Шундай қилиб, бир қанча ўхшаш далилларни ўрганиш имконияти юзага келди; шу билан баробар, аввалги умумлашмаларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш ҳам мумкин бўлди; бу эса нафақат уларни тўлдириш, балки тубдан ўзгартиришни талаб қиларди; Ҳомернинг шахсий эпопеяси ёнида бир неча эгаси номаълум эпопеялар пайдо бўлди; ижоднинг шахсга дахлдорлиги назариясига путур етказилди;

¹ Фанда тарихий тамойили тарқалгани муносабати билан XVIII–XIX аср хориз тилшунослигида тилларни тарихий фонда – уларнинг келиб чиқиши ва ривожланишини ўрганувчи таҳлилнинг қиёсий усули шакллана бошлаган.

² XVII асрдан буён “Ҳомер чиндан мавжуд шахси ёки бир гуруҳ муаллифларнинг асарлари унга нисбат берилмоқдами?” тарзидаги масала ечимини топмай келаётир.

³ Винкельман Иоганн Иоахим (1717–1768) – антик давр адабиёти билан шуғулланган олмон тарихчиси.

олмон эстетикаси, масалан, “Калевала”ни, французларнинг “chansons de geste”си (XI – XIII асрларга мансуб эпик қахрамонлик поэмалари) ни нима қилишни хануз билмайди. Сунъий лирика ёнида санъат назарияси чиқишолмайдиган халқ кўшиқчилиги ўзининг бойлигию тароватини намоён қилди. Ниҳоят, маълум бўлдики, драма эпос яратилмасдан анча олдин, устига-устак, мукаммал эпик мазмуни билан пайдо бўлган экан; ўрта асрларда ҳар йили ўтказиладиган драматик хусусиятга эга байрамларнинг ўзига хос беазаги бўлган мистерия (ўрта асрда Ғарбий Европада диний мавзуларда ёзилган драма)лар, халқ ўйинлари бунга мисолдир. Лирика ҳақида ҳам худди шу мазмунда фикр билдириш мумкин; Веда мадҳиялари¹ ва лирик қурилиши билан ажралиб турадиган буюк халқона эпопеяларнинг вужудга келишига асос бўлган мўъжаз кўшиқлар, кантиленалар² бунга ёрқин далил. Олмон эстетикаси мистерияларни четлаб ўтади, халқ кўшиқларига эса лирика бўлимининг бир чеккасидан мўъжазгина жой ажратган. Лекин бу хил эътибордан четда қолдириш ҳеч қандай бир натижага олиб келмайди; эстетиканинг қайта қурилишига, шунингдек, шакл-шамойилига оид саволларни дунёқарашдан кескин ажратишга тўғри келади; Дунёни идрок этишдаги эпик, лирик, драматик қарашлар машҳур изчиллиги билан кўзга ташланиши керак эди, бироқ мазкур тадрижийлик олмон эстетикаси томонидан мутлақо пайқалмаган, назаримда. Эпос, лирика ва драманинг шаклларига тўхталадиган бўлсак, шеъриятнинг тараккиёт даврлари ва маълум шеърий турлари номланиши шулардан келиб чиққан; кўхна тарихда мазкур хусусиятлар ўзлигини намоён этгунга қадар ушбу номларга эгалик қиларди; кейинроқ уларга эпик, лирик дея таърифлар берганмиз. Ушбу шакллар – фикрнинг табиий ифодаси; ўзлигини намоён этиши учун тарих кутиб ўтиришига ҳожат йўқ. Драманинг шакллари “Веда”ларда ҳамда “Катта Эдда”даги³ маъбудлар суҳбатида учрайди. Мавжуд шакллар ва дунёқарашдаги мазмун ўзгаришлари ўртасидаги муносабат табиий танлов асосида кечди; тарих тасодифлари ва маиший ҳаёт шарт-шароитлари бу борада муҳим омил бўлиб хизмат қилди. Хусусан, патриархал – зодагонларнинг зиёфат-базмлар ҳамда Алкиноянинг ҳашаматли саройида кечган ўтиришлар⁴ ёки ўрта асрлар рицарлари қасридаги аздолар⁵ ва труверлар⁶ ҳикояси жангу жадаллар, жасоратлар, қахрамонликларга оид хотираларни жонлантириб юборарди. Веда гимнлари ва дельфа⁷ (жой номи) худолар шаънига айтилган санолар, қурбонлик маросимларига оид мадҳиялар билан боғлиқ равишда, қоҳинлар табақаси таъсирида равақ топди; юнон драмаси Афинанинг кўча ҳаётига таяниши натижасидир; халқ йиғинларининг ижтимоий фаолияти ҳамда Дионисий байрам тантаналарининг улуғвор нишон-

¹ Веда – қадимги санскритда билиш, хабар қилиш, мужда маъноларини англатади; ғоят қадимий ҳинд адабиётининг ёдгорлиги, эрамиздан олдинги II минг йиллик охири – I минг йилликлар биринчи ярмига мансуб; 1028 мадҳияни ўз ичига олган “Ригведа” мажмуаси айниқса машҳур.

² Кантилена – француз халқидаги машҳур қадимий лирик-эпик кўшиқ.

³ “Катта Эдда” – IX–XII асрларга мансуб қадимги скандинавия адабиётининг илк асарлари мажмуаси. Поэтик “Эдда” деб аталган асарнинг насрий намунасидан фарқлаш учун айтилган.

⁴ Бу ўринда Ҳомернинг “Одессия”сида тасвирланган фиакийлар шоҳи Алкиноя қасридаги катта зиёфат назарда тутилаётир. Бўрон Одессияни Схирея оролига итқитиб ташлагандан кейин шоҳ Алкиноя уни қабул қилганди.

⁵ Аэдо (юнонча “кўшиқчи”) – қадимги Юнонистонда лира ва кифара сингари торли мусиқа асбоблари жўрлигида ижро этилган эпик кўшиқлар ижрочиси. Ҳомернинг ўзи аэдо бўлган.

⁶ Труверлар – XII–XIII асрларда француз сайёр шоирлари; эпик ва драматик асарларни, кўшиқларни яратувчи ҳамда ижрочилар.

⁷ Ғалаба қозонилган жойда зафар тантаналари шарафига тўқилган, эпиники деб номланган шеърий асарлар.

ланиши – узоқ замонлардан бери сақланиб келаётган халқчил одатлар таъсирини пайқаш қийин эмас. Шубҳасиз, сараланганларнинг бу тарзда зоҳир бўлмаслиги, мавжуд дунёқараш ҳозирги ҳолатдагидек мураккаб кўринишда амал топмаслиги ҳам мумкин эди. Арасту Ҳомерни юнон фожианавислари отаси, деб билгани сингари биз ҳам хануз романдаги муайян ҳолат драматизми хусусида гапиришдан толиқмаймиз, ана шу драмада эпик ифоданинг чўзилиб кетганлигини эътибордан соқит қиламиз.

Буларнинг ҳаммаси эскирган нуқтаи назарнинг бузилиши эмас, балки истеъдод қурилиши ҳам бўй чўзади. Агар янглишмасам, шеъриятнинг қиёсий ўрганилиши ижоднинг сеҳр-жодуси ҳақидаги узунқулоқ гапларга кўп жиҳатдан барҳам беради. Бу нарсага ўзингиз шохид бўласиз. Айтайлик, ўрта асрлар романтикасининг шукуҳи-жозибаси хусусида, юмалоқ столнинг сир-асрори, Мерлиннинг найранглари-ю Авлиё Грааллнинг изланишлари тўғрисида ҳеч қанақа тасаввурга эга эмасмиз. Теннисоннинг “Қироллик идиллиялари”¹ – табиат кучоғида ўтадиган роҳатли турмушни тасвирловчи шеърий асари билан танишгач, юқорида таъкидланган бу олам жилваларини биринчи марта кўриб, танишиб турибсиз. У ўз шеъриятининг фантастик-хаёлий руҳи билан фикри-зикрингизни михлаб олади; қаҳрамонларини севиб қоласиз; уларнинг умидлари-ю азоб-укубатига, муҳаббату нафратига шерик бўласиз; буларнинг ҳаммасини шоир зақосидан, деб биласиз; балки ер юзида мавжуд кечмаган воқеликни кўз ўнгингизда жонлантиришни шоир салоҳиятидан, дея англайсиз. У ёки бу романни ўқиб, яқиндагина бошланган китобхонлик тажрибасига таянган ҳолда муаллифнинг ўз ғоялари асосида янги асар яратдим, деб бонг урганида ишониб эрта хукм чиқариб қўйишингиз мумкин.

Сал кейинрок, Гартман фон дер Ауэ, Готфрид Страсбургсий ва Вольфрам фон Эшенбахларнинг эски поэмалари билан қутилмаганда танишишга муваффақ бўлдингиз-у, Эрек ва бахтиқаро Энита, ўзига ром қиладиган Мерлин, Ланцелот ва Жиневранинг муҳаббати каби чехра, таниш изтироб ва қадрдон кечинмаларга дуч келдингиз. Бу ўринда янги муаллиф эски асарнинг кўп жиҳатларини ўзлаштириб олибди, деган хулосага ҳам бериласиз ва шеъриятнинг тараққиётини кўрасиз: масалан, аввалги образлар инсонпарварлик ғоялари билан ғоят тўйинтирилган; руҳияти ҳам бизга анча яқин, фикр юритиши эскирмаган, бугунги замонга мос келади, деган тўхтамга келасиз. Шубҳасиз, баъзан тамоман кизиқарсиз майда-чуйдаларга ҳам аҳамият қаратилган XIX асрдаги ҳаётга фламандча (фламандлар, асосан Бельгиянинг шимолида яшайдиган, тили герман тиллари оиласига мансуб халқ) муҳаббат ва XVIII асрдаги каби ҳар қандай ҳаракатларини пейзаж доирасида ва ўша услубдаги қора ёки ўйноқи тарзда одам қўли билан яратилган ишларга афсус билан муносабат билдирадиган табиатга сунъий қарашлар ҳисобидан сиз ҳам шундай қарайсиз. Ўрта асрлар шоири Эреكنинг жасоратлари ҳақида ҳикоя қилиши мумкин; лекин у отини ўйнатиб Инбол қасри ҳовлисига кириб боргани, от туёқлари тош ёриқлари орасидан жавдираб бодраб чиқиб турган чақиртиканак юлдузчаларини эзгилаб топтаганлиги, атроф-теварагига назар ташлаб кўрган ёлғиз харобазор

¹ Альфред Теннисон (1809–1892) – инглиз шоири. “Қироллик идиллияси” поэмалар туркуми кирол Артур ва Юмалоқ стол рицарлари ҳақида ҳикоя қилувчи ўрта аср афсоналарига асосланган.

тасвирлар ҳақида ҳикоя қилишни хаёлига ҳам келтирмайди.

Мазкур реал тафсилотлар янги замонани фош этади; булар – кўҳна ривоятларнинг сарғайган мажмуаларини чирмаб қоплаган ям-яшил чирмовикдир; лекин афсонанинг ўзини эътироф этган ҳолда ўзлаштириш хусусида сўзлашда давом этасиз. Шундай қилиб, сиз масаланинг бир жиҳатини тўғри ҳал қилдингиз, фақат уни умумлаштириш қолди, холос.

Лекин сиз муқоясанинг ушбу босқичида тўхтаб қололмайсиз; ўрта асрлар олмон романтикасидан юқорироқда кельтларнинг халқона ривоятларию французларнинг юмалоқ стол романлари сал олдинроқда хиндлар қиссалари ва мўғул саргузашт адабиёти ва Шарку Ғарб эрта-кларидан ҳам шундай мазмундаги ҳикояларни топасиз. Сиз ижод шартлари ва ҳадлари ҳақидаги саволни ўз олдингизга қўндаланг қўясиз.

Олмон файласуфи, руҳшуноси, табиатшунос ва шоир Рудольф Лотце бир марта поэтик ишлов берилган сюжетларга янги бадиий ғоялари билан қайта жон бағишловчи буюк шоирларни ғаройиб поэтик ҳиссий идрокка мойил деб баҳолайди. Маълумки, Шекспирнинг усуллари шу тахлитдир; унинг кўплаб драмалари италянларнинг новеллалари асосига қурилган; тарихий пьесалари эса инглиз солномачиси Холиншед¹ хроникалари заминида юзага келган. Лотце бу борада Гётени ҳам Шекспир қаторига қўшади. Бунга қўшимча равишда яна кўплаб мисоллар келтириш мумкин; фақат улар ўша махсус, атай танлаб олинган ва исботланмагандай таассурот қолдириши мумкин. Кундалик тажрибаларнинг ўзи ёрқин тасдиқларни юзага чиқараётир, биронта қисса ёки роман йўқки, тасвири бизга таниш воқеаларни ёдимизга солмаса, шунчаки вазиятлар хийла ўзгартирилган, номлари ҳам бошқача. Романнывисларнинг умумий образларига осонгина яқинлаштирувчи мураккаб сюжет чизиқли асарлари кўп эмас; муҳаббат ва нафрат саҳналари, таъқиб ва жанглар ҳар хилдай кўринади, тўғрироғи, бизни новелла, афсона, эрта-клар ва бугунги замонавий романлардаги ўхшашлик ҳайратга солади.

Фауст ҳақидаги афсона турли хил номлар билан кўҳна ва янги Европани кезиб чиқди; Эсхилнинг Прометейини Шпильгагеннинг Леосида², хиндларнинг “Pramatbas” (“Проматха”)³ эпосида осмон оловининг ерга олиб тушилишига оид асотирда пайқаш мумкин. Қўндаланг қўйилган саволга яна тахминий савол шаклида жавоб берилади; дастлабки кўринишларини қадимий эпик асарларда учратганимизни бир авлод олдингисидан мерос қилиб олган поэтик ижод аниқ белгиланган формула, турғун мотивлар билан чеклаб қўйилмаяптими? Ҳар бир янги поэтик давр қадим-қадимдан васият тариқасида мерос қолдирилган образлар билан озиқланмайдими? Мағзи-мағзига етиб бормаса-да, унинг ҳадлари, атроф-теварагида айланади; эскини қайтадан янгилайди; фақат ҳаётнинг янги тушунчалари билан унинг мундарижасини бойитади; айнан шу жойда унинг ўтмиш олдидаги тараққиётини белгиламайдими? Зеро, тил тарихи шу тахлит ҳодисаларни кўплаб тақдим қилади. Биз тилни янгидан яратмаймиз; уни онадан туғилгандек гўзал, мукаммал

¹ Рафаэл Холиншед (тахм. 1580 йили вафот этган) – “Англия, Шотландия ва Ирландия хроникаси” номли асар муаллифи; воқеаларни хронологик тартибда ёзиб борган, хроникалар тузувчи.

² Олмон адиби Фридрих Шпильгагеннинг “Бир сафда” романи қаҳрамони Лео фаолиятида Прометей монанд ҳаракатлар кузатилади.

³ Хриштараштининг ўғли, эпик қаҳрамон, Шива теваарагидаги интилишлари Прометейга нисбат берилаётир.

ҳолатда қабул қилиб оламиз; тарих томонидан киритилажак фактик ўзгаришлар сўзнинг илк ибтидоий шакллари яшира олмайди ёки сезилмаган ҳолда аста-секинлик билан ўзгартиради; ушбу жараёни кетма-кет келгуси икки авлод пайқамай ҳам қолади. Тил табиатида кечгувчи янги комбинация-уйғунлашган бирикувлар ботиний ҳадлари ичида содир бўлади; роман тиллари феълнинг юзага келиши билан боғлиқ мисол келтирмоқчиман. Лекин ҳар бир маданий давр сўзнинг ички мундарижасини илм-фаннинг янги зафарлари, инсонийликнинг янги тушунчалари билан бойитиб боради; бу нарсага ишонч ҳосил қилиш учун исталган бир умумий (мавҳум) сўз тарихини кузатсангиз кифоя; руҳ сўзининг конкрет луғавий маъноси билан ҳозирги истеъмолдаги истифодаси ўртасидаги фарқли жиҳатлар ҳиндларнинг Приматхаси билан Эсхилнинг Прометейи қадавр бағоят катта ва узок.

Сўзнинг ҳадлари ёхуд қатъий поэтик формулалар ичида кечгувчи мазмун-мундарижанинг бу тахлит ботиний бойиб бориши, ижтимоий фикрнинг мазкур тараққиёти ҳодисаси психолог, файласуф, эстетик олимлар эътиборини жалб қилиши шубҳасиз; зеро, у фикр тарихига дахлдор. Лекин қиёсий текшириш ушбу факт билан бир қаторда бошқа янаям муҳим, эътиборли далил-маълумотларни кашф этди; бу бир қатор ўзгармас формулаларки, кўҳна мозий сарҳадларида, хусусан, ҳозирги шеъринг маданиятдан қадимги шеърятгача, эпос ва мифларгача бўлган олис пучмоқларда сидрилиб кетади. Ушбу материал сўз ашёси сингари турғун, барқарор; уларнинг таҳлили янаям пухта, ишончли натижаларни олиб келади. Уларнинг аксариятига ҳозирги илм-фан томонидан ишлов берилмоқда; айримлари, гарчанд гипотетик-фаразли шаклда эса-да, аввалроқ ўзлигини намоён этганди. “Халқ шеърятининг юзага келиши ва юқори, ўхшаш ривоятларнинг асрлардан-асрларга, бир мамлакатдан иккинчисига ўтиши тўғрисида бағоят қизиқарли тадқиқот яратиш мумкин”, – деганди Вольтер Скотт “Lady of the lake” (“Икки кўл”) асарига битган қайдларидан бирида; “Ўшанда, тарихий даврларнинг бирида миф бўлган нарса кейинги юз йилликларда романга кўчиб ўтганлигини, орадан кўп асрлар кечиби, болалар эртақларига сингишиб кетганлигини аниқлаш имконияти туғиларди. Бундай тадқиқот инсон шахсининг кашшофлиги – буюк кашфиятчилигига оид бой тасаввурларимизга раҳна солган, чўғини сусайтирган, тафтини пасайтирган бўлурди”.

Адабиёт тарихи тушунчасини таърифловчи-таснифловчи бир неча оғиз сўз билан кузатишларимни яқунламоқчиман. Кенг ифода маъносига кўра оладиган бўлсак, адабиёт тарихи бу – ижтимоий фикр тарихидир; фалсафий, диний, поэтик фикр тадрижида зоҳир бўлиб, сўз билан муҳрланди, мустаҳкамланди. Агар, назаримда, адабиёт тарихида шеърятга алоҳида диққат-эътибор қаратиладиган бўлса, қиёсий метод мутлақо янги вазифаларни унинг олдида кўндаланг кўяди; чунончи, ҳаётнинг янги мазмуни, эркинликнинг ушбу унсури янги-янги авлодларнинг оқиб келиши билан биргаликда кўҳна образлар замирига сингиб боради; ушбу зарурий эҳтиёж шаклларида аввалги ҳар қандай тараққиёт шуълалари муқаррар товланади. Лекин бу унинг идеал вазифасидир; фақат илм-фанни пухта эгаллаган шароитдагина бу йўлда нималар қилиниши мумкинлигини айтишга журъат сезаман, жазм қиламан.

БАНГЛАДЕШНИНГ ОЛТИ(Н) ФАСЛИ

Бангладеш – Жанубий Осиёдаги ривожланаётган мамлакатлардан бири. Гарчи ҳудуди унчалик йирик бўлмаса-да, (144 минг квадрат километр), катта нуфусга эга (164,5 миллион киши) ушбу давлат тўқимачилик (айниқса, жут ва ип газлама), озиқ-овқат (шоли, чой, балиқ, ёғ) маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича илғор саналади. Хусусан, жутдан маҳсулот тайёрлаш бўйича дунёда Ҳиндистондан кейинги ўринда туради.

Меҳнаткаш ва омилкор бангладешликларнинг нафақат иқтисодий-ижтимоий ҳаётида, айни чоғда маънавий-маърифий оламида ҳам эътиборга аризулик воқеа-ҳодисалар бисёр. Хусусан, бенгал ижодкорларининг жаҳон адабиёти тараққиётида муносиб ҳиссаси бор. Оламшумул адиб, Нобель мукофоти лауреати Рабиндранат Тагор номининг ўзиёқ ушбу адабиётнинг бўй-бастини кўрсатишга етарлидир. Ўзбек китобхонларига исёнкор бенгал шоири Назрул Ислом сиймоси ҳам яхши таниш. Ардоқли адибимиз Эркин Воҳидовнинг “Руҳлар исёни” достонида эркак ташна, хурриятга интилувчан, жасур ва донишманд Назрул Ислом қиёфаси ғоят таъсирчан сатрларда гавдалантирилган.

Дарвоқе, ҳурлик ва озодликка интилиш туйғуси бобида ўзбек ва бенгал халқлари ўхшашдир. Биз юртимизнинг тараққиётини ҳақли равишда давлатимизнинг мустақилликка эришуви билан боғлаганимиздек, Бангладеш ҳам мустамлакачилик сиёсатидан қутулишни ўзининг янги тарихи бошланиши сифатида эътироф этади.

Жорий йилнинг 16 декабрида Бангладеш халқи Ғалаба кунининг 45 йиллигини катта тантана билан нишонлади. Шу муносабат билан Бангладеш Республикасининг Ўзбекистондаги Фавқулодда ва Мухтор элчиси жаноб Мосуд Маннан мухбиримизга замонавий бенгал адабиёти, шунингдек, ўзининг юртимиздаги фаолияти ҳақида ҳам сўзлаб берди.

Албатта, Бангладеш адабиёти ҳақида батафсил маълумот бериш мунаққидларимизга тан, бу борада мен ҳаваскорман, лекин ўша халқ вакили, қолаверса, элчиси сифатида билганларимни ўзбек ўқувчилари билан ўртоқлашмоқчиман.

Бангладешнинг замонавий адабиёти ҳақида гап кетганда, Бангладеш Ҳиндистон билан битта мамлакат бўлган даврни инобатга олиш керак. Шу маънода замонавий бенгал адабиёти шакллана бошлаганига бир асрдан ошди. Адабиётимизнинг ушбу босқичида Рабиндранат Тагор, Қози Назрул Ислом, Суканта Батгачаря, Жибанананда Дас, Мир Мушарраф Ҳусайн, Абдул Фазл, Бегим Сафия Камол каби забардаст ижодкорлар намоён бўлади. Уларнинг ижодида умуминсоний туйғулар баланд пардаларда куйлангани, тенглик, тинчлик, адолат тараннум этилгани эътиборга молик.

Айни вақтда мен адабиётимизнинг том маънодаги янгиланишини мамлакатимизнинг истиклолга эришуви билан чамбарчас боғлиқ деб ҳисоблайман. Чунки бундан роппа-роса қирқ беш йил олдин – 1971 йили Бангладеш Халқ Республикасининг ташкил топиши барча соҳаларда

бўлгани каби, шоир ва ёзувчилар учун ҳам эркин ижод қилиш имконини яратди. Мустамлакачилик йилларидаги қийинчиликлар, хусусан, бенгал халқига нисбатан қўлланган репрессия ижодкорларимизнинг озодликка бўлган интилишини кучайтириб юборган эди. Шу боис ҳам мустақилликкача бўлган даврда яратилган асарларда миллат қайғуси, тил софлигини сақлаш муаммоси турли ракурсларда куйланади, халқни бирликка, ҳамжиҳатликка ундаш биринчи ўринга қўйилади.

Боя айтганимдек, истиқлол Бангладеш тарихидаги мутлақо янги саҳифаларни очди. Мустақиллик йилларини адабиётимизнинг олтин фаслига қиёслаш мумкин. Қолаверса, илм-фан, таълим ва соғлиқни сақлаш, фармацевтика, қишлоқ хўжалиги, ишлаб чиқариш ва саноат – қайси соҳани олманг, юртимиз тараққий этмоқда. Масалан, 1972 йилда Бангладешда 6 та университет фаолият кўрсатган бўлса, бугун уларнинг сони 125 дан зиёд. Бу ҳам мамлакатимизда илм олишга бўлган талабнинг юқорилигидан, тараққиётдан нишонадир.

Энди бевосита адабиёт мавзусига келадиган бўлсак, Шамсур Раҳмон, Саййид Шамсул Ҳақ, Ал-Маҳмуд каби йирик адибларимиз замонавий бенгал адабиётининг пойдеворини қўйди, дейиш мумкин. Уларнинг асарларида мустақилликни қўлга киритиш машаққатлари, тинимсиз кечган кураш, қийналган халқнинг дард-аламлари, миллий тил учун кураш каби масалалар бадий акс эттирилган. Бенгал тилининг давлат тили сифатида эътироф этилишида ҳам ана шу ижодкорларнинг хизмати катта. Энг муҳими, улар доимо халқ билан бирга эди, ютуғидан қувонса, қусуридан озор чекарди. Масалан, Шамсур Раҳмон ҳам шоир, ҳам журналист сифатида қизғин фаолият олиб борди. Айниқса, унинг диний ақидапарастлик, миллий маҳдудлик каби иллатлар аёвсиз фош қилинган публицистик чиқишлари мамлакатимизда бу муаммолар долзарблашган 1990 йилларда баҳсу мунозараларга сабаб бўлиб, кўпчиликнинг эътиборига тушди.

Таниқли шоир Ал-Маҳмуд жанобларининг ҳам халқимиз олдида хизмати улкан. Ҳозирги кунда муборак 80 ёшга кирган шоиримиз ҳамон ижод билан банд.

Саййид Шамсул Ҳақни эса энг таниқли носирлардан бири сифатида таъкидлаш мумкин. Яқиндагина, 27 сентябрда 81 ёшида оламдан ўтган ушбу ёзувчимиздан ўнлаб новеллалар, шеърӣ тўпламлар, пьесалардан иборат бой адабий мерос қолди. У Шекспир, Ибсен каби жаҳон адабиёти намояндалари асарларини бенгал тилига таржима қилган эди.

Адиб Ахтаруззамон Илёс новеллалари ҳам замонавий бенгал адабиётининг гўзал намунаси саналади. (Айтганча, “Жаҳон адабиёти” журналининг Бангладешга бағишланган сонидан унинг ҳам ҳикояси эълон қилинган).

Бангладешда асарлари энг кўп нашр этилувчи ёзувчилардан бири Ҳумоюн Аҳмаддир. Ўнлаб роман ёзган ушбу ёзувчининг 200 дан зиёд бадий ва публицистик китоби чоп этилган.

Бундан ташқари, нафақат шеърлари, балки адабий-танқидий тадқиқотлари билан танилган олимлар Муҳаммад Монируззамон, Абу Ҳена Мустафо Камол, Абдул Маннан Саййид ҳам замонавий бенгал адабиёти тараққиётида муҳим роль ўйнайди. Узоқ йиллар Дакка университетида фаолият кўрсатган Муҳаммад Монируззамон кўплаб ёш

ижодкорларга устозлик қилди. Унинг “Замонавий бенгал адабиётида ҳинд ва мусулмонлар муносабати” мавзусидаги докторлик диссертацияси ҳам ранг-баранг адабиётимиз тадқиқи бағишланган. Шу ўринда таъкидлаш керакки, Бангладеш – кўп миллатли мамлакат. Юртимизда турли дин вакиллари ҳамжиҳатликда яшайди, диний бағрикенгликка катта эътибор қаратилган. Адабиётимизда ҳам бунинг ифодасини кўриш мумкин. Масалан, ислом динига эътиқод қилувчи шоирлардан Рафиқ Озод, Шоҳид Қадри, Фозил

Шаҳобиддин, Ҳасан Ҳафизул Раҳмон, Асад Чоудрийларни тилга олиш мумкин. Нирмаленди Гун, Моҳадев Шаҳа каби адибларимиз эса ҳинду динига эътиқод қилади. Энг муҳими, турли динга мансуб бу ижодкорлар бенгал адабиёти ривожига биргаликда ҳисса қўшишган.

Бангладеш адабиётида аёл ижодкорларнинг ҳам алоҳида ўрни бор. Мен бу ўринда Бегим Сафия Камол, Насрин Жаҳон, Шамим Озод (Лондонда яшайди), Шамс Рошид, Розия Раҳмон, Робия Хотун, Серина Ҳусайн, Назмун Наса (Германияда истиқомат қилади) каби адибаларнинг фаолиятини алоҳида таъкидлашни жоиз деб биламан. Чунки уларнинг баъзилари шеърятда, баъзилари эса насрда ўзларининг моҳир эканини исботлаб улгурган. Масалан, шоира Бегим Сафия Камол ижодига ўз вақтида Рабиндранат Тагор ва Қози Назрул Исломдек мутафаккирлар ҳам юқори баҳо берган эди. Бугунги кунда Насрин Жаҳон фаол ижод қилаётган адибаларимиздан саналади. Унинг қисқа ҳикоялари, ўнлаб романлари таъсирчан ифодаси, равон тили билан ўқувчилар эътирофини қозонган.

Аксарият ижодкорларимиз серкирра фаолият юритган. Масалан, Қози Назрул Ислом ёзган тўрт мингга яқин мусиқа “Назрул кўшиқлари” номи билан ханузгача машҳур. Шоирлар Аҳсан Ҳабиб хонанда, Абу Ҳена Мустафо Камол хонанда ва композитор сифатида ижод қилган. Бундан ташқари, ижодкорларимизнинг кўпчилиги давлат ва жамоат ишларида ҳам фаоллик кўрсатгани ибратлидир. Мисол учун, Алоуддин Ал-Озод, Абу Зафар Убайдуллоҳ Бангладешнинг хорижий давлатлардаги элчиси сифатида самарали ишлаган.

Бангладеш адабиётининг ўзига хос жиҳатларидан яна бири юртимиз табиати билан боғлиқ. Гап шундаки, бизда олтита фасл, яъни мавсум бор: баҳор, ёз, куз ва қишдан ташқари – ёмғир ва хазонрезги мавсуми. Кўпчилик шоирлар назмида бу ўзига хослик акс этади. Кимгадир ёмғир мавсуми илҳом бағишласа, бошқа биров хазонрезгидан таъсирланади.

Бангладеш Академиясининг “Утхуратика” (“Мерос”) журнали сизнинг “Жаҳон адабиёти” нгизга ўхшайди. Адабий, ижтимоий-сиёсий ва маданий-маърифий соҳаларни қамраб олган, таржима асарлар ҳам эълон қилинадиган ушбу нашр ҳар ойда бир марта чиқади.

Таниқли таржимонлардан Қобил Чоудҳарининг номини тилга олиш жоиз. Фидойи бу инсон жаҳон адабиётининг кўплаб сара намуналарини она тилимизга ўгирган. Бангладешнинг Ўзбекистондаги элчихонаси қошида очилган кутубхонага у кишининг номи берилиши ҳам мухтарам олимимизга элимизнинг ҳурмати ифодасидир.

Албатта, Бангладеш адабиёти ҳақида бир-икки суҳбатда тўлақонли тасаввур бериш мушкул. Мен ҳам юқорида бой адабиётимизнинг айрим намояндалари ҳақида тўхталдим, холос. Ўйлайманки, Бангладеш ва Ўзбекистон муносабатлари янада мустаҳкамланиб, адабий алоқалар йўлга қўйилса, ўзбек китобхонлари миллий адабиётимиз билан янада яқиндан танишади.

Кези келганда Ўзбекистондаги фаолиятим ҳақида ҳам қисқача тўхталиб ўтсам. Мамлакатларимиз ўртасида пахта экспорти, тўқимачилик, денгиз маҳсулотлари, дори-дармонларни етказиб бериш ва бошқа соҳаларда йўлга қўйилган алоқалар тобора мустаҳкамланиб борапти. Шу билан бирга маданий алоқалар ҳам юқори даражага чиқаётгани ҳам қувонарлидир. Элчихонамиз турли вилоятларда кўплаб маданий-маърифий тадбирлар ташкил этишда ташаббус кўрсатаётганининг боиси ҳам шунда.

Ўзбекистон саёҳат учун ҳам ажойиб юрт. Мамлакатингизнинг деярли ҳамма вилоятида бўлдим. Марғилон, Хива, Нукус каби шаҳарлар, Жиззах тоғлари, Ҳайдарқўл менда катта таассурот қолдирди.

Юртингиздаги фаолиятим давомида ўзбек адабиёти билан баҳолиқудрат танишишга ҳаракат қиляпман. Алишер Навоийнинг “Хамса”, Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” асарлари билан яқиндан танишдим. Мени яна Зулфияхоним ва Ҳамид Олимжон шеърлари ҳам қизиқтириб қолди. Шу қизиқиш ортидан Зулфияхонимнинг бир қатор шеърларини инглиз тили ёрдамида она тилимга ўгирдим. Бу таржималар Бангладешда чоп қилинди. Ўзбекистон Республикаси Давлат мадҳияси муаллифи, донишманд шоир Абдулла Орипов ижоди ҳам эътиборга молик. Афсуски, икки ой муқаддам халқингиз ушбу улкан ижодкоридан ажралди. Мен у киши билан бир неча марта суҳбатлашиб, тенгсиз инсон, бетакрор шоирлигига амин бўлганман.

Ўзим драматургияни яхши кўрганим боис Миллий театр, Муқимий ва “Илҳом” театрлари томошаларига бориб тураман.

Сўзим сўнгиде мени Ўзбекистонда ҳайратга солган уч бойлик ҳақида алоҳида таъкидлашни истардим. Биринчиси – миллий матоларингиз; адрас, атлас, сўзаналар ўзига хос санъат, халқнинг бой тасаввуридан далолат беради. Ўзбек рангтасвир санъати ҳам мени лол қолдиради. Ўтган асрда чизилган суратлар, замонавий ўзбек рассомлари ижоди билан танишганимда ўзгача таассурот оламан. Шунингдек, марҳум президент Ислом Абдуғаниевич Каримовнинг ҳаёт йўли, халқига бўлган чуқур севгиси, давлатингизнинг бой тарихий меросини асраш йўлидаги саъй-ҳаракатлари, мамлакатни ривожлантириш йўлида амалга оширган кўплаб хайрли ишлари қалбимда чексиз ҳурмат-эҳтиром туйғусини уйғотади. У киши ажойиб лидер эди. Унинг вафоти муносабати билан ўзбек халқига яна бир қарра ҳамдардлик билдираман.

*Отабек САҒАРОВ,
Нозим АШУРАЛИЕВ суҳбатлашди.*

Обид ШОФИЕВ

БУҚАЛАМУННИНГ БАҲОНАЛАРИ

Кейинги йилларда адабиётшунослигимизда ўзбек ва жаҳон адабиёти қиёсий ўрганишга доир янги тадқиқотлар яратилмоқда. Хусусан, С.Мели¹, Ф.Жўраева², А.Қосимов³, М.Шарафутдинова⁴, Ш.Тўйчиева⁵, М.Қўчқорова⁶ ва бошқаларнинг илмий изланишлари фикримизга далил бўла олади. Тўғри, бу борада шўро даврида ҳам тадқиқотлар олиб борилган. Лекин уларнинг аксариятида рус адабиётининг ўзбек адабиётига таъсири масалалари етакчи бўлгани сир эмас. Адабий таъсир ходисасининг дунё адабиётида учрашини инкор этмаган ҳолда, қиёсий адабиётшуносликнинг генеология ва типология кўринишлари ҳам борлигини айтиб ўтмоқ лозим.

Маълумки, қиёсий адабиётшуносликнинг назарий асослари XIX–XX асрларда А.Н.Веселовский, В.М.Жирмунский, Н.Конрад, И.Неупокоева, А.Дима, Д.Дюришин каби олимлар тадқиқотларида ўз аксини топган. Уларнинг қиёсий адабиётшуносликка оид назарий тадқиқотлари бу соҳанинг методологияси учун асос вазифасини бажарган. Жумладан, адабиётшунос Диониз Дюришин ўзининг “Теория сравнительного изучения литературы” (“Бадий адабиётни қиёсий ўрганиш назарияси”) китобида адабиётни қиёсий ўрганишнинг икки асосий методини кўрсатиб, бирини генетик адабий алоқалар, иккинчисини типологик ўхшашлик деб ажратган⁷.

Адабиётшунос Бахтиёр Назаров “Адабий таъсир ва типологик яқинликни ўрганишнинг айрим методологик масалаларига доир” номли мақоласида ўзбек адабиётшунослигида қиёсий адабиётшунослик-

* Обид Шофиев – Термиз давлат университети катта илмий ходим-изланувчиси.

¹ Мели С. Юсак фазоларда учрашув ёхуд зукко мезбон // М.Қўшонов., С.Мели. Абдулла Орипов. –Т.: Маънавият, 2000. 89–106-бет.

² Жўраева Ф. Типологик образларнинг қиёсий таҳлили (Л.Н.Толстойнинг “Ҳожимурод” ва Х.Тўхтабоевнинг “Қасоскорнинг олтин боши” романлари мисолида). НДА. – Т., 2000.

³ Қосимов А. Типологик ўхшашликлар ва ўзаро таъсирнинг назарий муаммолари (А.де Сент-Экзюпери ва А.Камю ижоди мисолида). ДДА –Т., 2007.

⁴ Шарафутдинова М. Особенности повествовательной структуры узбекского романа XX века в контексте мировой литературы. АДД. –Т., 2010.

⁵ Тўйчиева Ш. Чўлпон ва Камю // “Жаҳон адабиёти”, 2001. № 6.

⁶ Қўчқорова М. “Озодлик” ва “Фиеста” асарларида пейзаж рамзи / Бадий сўз ва руҳият манзаралари. –Т.: Мухаррир, 2013. – Б. 150–156; Шу муаллиф. “Ўзбекбобо” ва “Ҳорғинлик”да бадий шартлилик воситалари. / Бадий сўз ва руҳият манзаралари. –Т.: Мухаррир, 2013. – Б. 139–149; Шу муаллиф. Ҳозирги ўзбек насрида ассоциатив тафаккур усули // “Ўзбек тили ва адабиёти”. 2015. № 4. – Б. 65–69.

⁷ Қаранг: Хаджаева Ф.М. Биографик роман жанри хусусиятлари. (Ирвинг Стоун ва ўзбек ёзувчилари асарлари мисолида). Филология фанлари номзоди ... дисс. –Т., 2012.

нинг методологияси, унинг ўзбек адабиётшунослигидаги кўринишлари хақида тўхталиб ўтади¹.

Адабий таъсир, генеалогик ва типологик ўхшашликлар вазифасига кўра бир-биридан фарқланади. Б. Назаров бу ҳақда “типология – вақт ва манзил, давр ва замондан қатъи назар, турлича яқин ва узокликдаги турли адиблар ижоди ва миллий адабиётлараро: дунёқараш, ирк, дин тараққиётга боғланмаган равишда, таъсир роль ўйнамаган ҳолда бадиий тафаккур хосликларида зоҳир топувчи ижодий метод, йўналиш, оқим, ижод типи ва услубдан тортиб, ҳар бир алоҳида санъаткор ижодида дунё ва инсонни кўриш ҳамда уларни бадиий акс эттириш масалаларида намоён бўлувчи яқинлик, ўхшашлик, муқобиллик, ҳаммонандлик, айниятдошлиқдир”², деб ёзади. Диониз Дюришин эса “Асарларнинг бадиий-типологик ўхшашлиги ва фарқи нафақат адабий оқим ва жанрлар нуқтаи назаридан, балки уларнинг ғоявий-психологик йўналтирилишида, персонажлар характеристикаси, композиция ва сюжет қурилишида, мотив ва образлар тизими, бадиий усуллар ва воситалар каби таркибий қисмларининг қиёсида ҳам кўрилиши керак”, деган фикрни илгари суради³.

Шу жиҳатдан, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Эркин Аъзамнинг “Аралашқўрғон” ва рус ёзувчиси Антон Чеховнинг “Хамелеон” ҳикояларини қиёсий-типологик аспектда ўрганиш мақсадга мувофиқ.

Антон Павлович Чехов рус адабиётининг улкан намояндаларидан бири. Унинг ҳикоялари дунё ҳикоянавислигида алоҳида ўрин тутади. Чеховнинг бадиий маҳорати дунё адабиётшунослигида кенг ўрганилади. Албатта, ўзбек адабиётида, ҳикоянавислигида ҳам Чеховнинг таъсири катта. Жумладан, А.Қаҳҳор бир қатор ҳикояларининг юзага келишида Чеховнинг “муборак кўзойнаги” ёрдам берганлигини эътироф этган. Албатта, бу масалалар ўзбек адабиётшунослигида кенг ўрганилган бўлиб, унга яна қайта тўхталмоқчи эмасмиз. Зотан, Чехов асарларининг ўзбек адабиётига таъсири масалалари етарлича ўрганилган. Лекин уни ўзбек адабиёти билан қиёсий-типологик жиҳатдан ўрганиш адабиётшунослигимиздаги бу борадаги тадқиқотларни янада бойитади, деб ўйлаймиз.

Эркин Аъзам ўз ижодини ҳикоячиликдан бошлаган бўлиб, бугунга қадар унинг қирқдан зиёд ҳикояси эълон қилинди. Жумладан, “Анойининг жайдари олмаси”, “Пиёда”, “Совук”, “Ёзувчи”, “Аралашқўрғон”, “Ступка” каби ҳикоялар ўзбек ҳикоянавислигининг алоҳида саҳифасини ташкил этади.

“Аралашқўрғон” ва “Хамелеон” ҳикоялари ёзилиш услуби, вақт ва макон, композицияси жиҳатидан бир-биридан фарқ қилади. Лекин улар ўртасида баъзи муштараклик, ўхшаш жиҳатлар кўзга ташланади. “Хамелеон”да ҳам, “Аралашқўрғон”да ҳам кучук асосий деталь сифатида олинган. “Хамелеонда” заргар Хрюгиннинг кўлини кучук тишлайди. У бу ҳодиса хақида полиция назоратчиси Очумеловга шикоят қилади. “Аралашқўрғон”да эса Каттаконнинг кучуги Мусофирнинг

¹ Назаров Б. Адабий таъсир ва типологик яқинлиқни ўрганишнинг айрим методологик масалаларига доир // Ўзбек адабиёти: таъсир ва типология (Республика илмий-назарий конференцияси материаллари). –Т.: Muharrir, 2013.

² Ўша манба. 6-бет.

³ Қаранг: Хаджаева Ф.М. Биографик роман жанри хусусиятлари. (Ирвинг Стоун ва ўзбек ёзувчилари асарлари мисолида). Филология фанлари номзоди ... дисс. –Т., 2012.

ўртанча қизини қошиб олади. Бу ҳодиса Аралашқўрғон “аҳли”нинг но-розилигини кўзгайди. Шу сабаб, қолаверса, кучукнинг акиллашидан безор бўлган аралашқўрғонликлар Каттаконга шикоят мазмунида арз-нома ёзишга аҳд қилишади.

“Хамелеон” ва “Аралашқўрғон”да инсон феъл-атворидаги иллат – иккизиламачилик (хамелеонлик) кучук деталлари ёрдамида ифодаланади. Аслида, хамелеон – калтакесакнинг бир тури. У терисининг рангини тез ўзгартиради ва шу билан яшаб турган жойига мослашиб олади. Кўпинча вазиятга қараб ёки бирон манфаат сабаб ўз ҳолати, атворини тез ўзгартирадиган инсонларга ҳам мазкур сифат берилади.

“Хамелеон” ҳикояси Абдулла Қодирий ва Абдулла Қаҳҳор томонидан ўзбек тилига таржима қилинган. Абдулла Қодирий таржимада “Хамелеон”ни “Буқаламун” тарзида берса, А.Қаҳҳор эса ҳикоя номини аслича қолдиради. Биз таҳлилда Абдулла Қаҳҳор таржимасидаги матнни асос қилиб олдик, шунинг учун ҳикояни ҳам асл номи билан аташни маъқул кўрдик.

Абдулла Қодирий ўзининг “Ўқиш, ўрганиш” номли мақоласида айнан ушбу ҳикояга алоҳида тўхталиб ўтар экан, ёзувчининг сўз қўллашдаги маҳоратини қайд этади: “Ҳикояни “серсув” (кўп сувли) қиладиган нарсалардан бири кўрсатиб ўрнига сўзлаб беришдир. Агар Очумеловнинг Хамелеон эканини унинг сўзлари орқали кўрсатилмаса, автор томонидан таърифланса, дунё-дунё сўз кетар эди. Чехов буни ўзи айтиб бермасдан, Очумеловнинг ўз сўзи билан кўрсатади”¹.

“Хамелеон” диалог асосига қурилган. Қўлида мусодара қилинган меваларни кўтариб келаётган городской (миршаб) Елдирий билан бозор майдонида кетаётган полиция назоратчиси Очумелов тартибсизликнинг, яъни қўли қонга беланган, қандайдир кучукни қувлаб келаётган заргар Хрюкинга дуч келади. Хрюкин кучук қўлини тишлаб олганлиги ҳақида шикоят қилади. Ҳикоянинг қолган қисми тўлалигича диалогдан таркиб топган бўлиб, воқелик, ҳикоя қаҳрамонининг характери шу диалогларда намоён бўлади.

Дастлаб бу “тартибсизлик”дан ғазабланган Очумелов, бу кучукнинг эгасини топиб жазоламоқчи бўлиб, унинг эгасини сўрайди:

“ – ...*Сен (Елдирий – О.Ш.) бу кучукнинг эгасини топиб, протокол ёз! Кучукни йўқотиши керак. Тездан! Қутурган кучук бўлса, эҳтимол... Бу кимнинг кучуги ўзи?*”²

Кимдир бу кучук генерал Жигаловники дейилгандан сўнг Хрюкинга мурожаат қилади:

“ – *Қандай қилиб бармогингга бўйи етди? У кичкина, сен бўлсанг кап-катта одамсан! Сен балки бармогингни миҳ билан тешгандирсан. Ундан кейин кучукни баҳона қилиб товон олиш фикри бошингга келгандир*”. (39).

Городовой бу генералнинг кучуги эмас, дегандан сўнг шундай дейди:

“ – *Ўзим ҳам биламан, генералнинг итлари қимматбаҳо зотли итлар, шу ҳам итми? Бунинг афтини қара...*” (39).

¹ Абдулла Қодирий. Ижод машаққати. –Т.: Ўқитувчи, 1995. 7-бет.

² Чехов А.П. Хамелеон. Танланган асарлар. Уч томлик. Биринчи том. Повесть ва ҳикоялар. –Т.: Ўзбекистон ССР Давлат бадий нашриёти, 1967. – Б. 38. (Кейинги кўчирмалар ҳам шу нашрдан олиниб, саҳифаси қавс ичида кўрсатилади – О.Ш.).

Яна генералнинг ити бўлса керак дейилганда:

“– Кучук деган нарса нозик махлуқ бўлади. Аҳмоқлик қилиб, бармогингни кўрсатиб туришга ҳеч қандай ҳожат йўқ! Айб ўзингда!..” (39-40).

Бу баҳсга генералнинг ошпази якун ясаб, бу ит генералнинг укасиники эканини айтганда Очумелов Хрюкинга қараб шундай дейди:

“– Ол, мана бунинг бармогини тишла, ха-ха-ха... Нега титрайсан? Ол, киш-киш! Кўрдингми... жаҳли чиқади-я...” (40).

Кўриниб турибдики, ёзувчи бу ерда аралашмаган, ҳеч қандай изох бермаган. Диалогларнинг ўзида ҳам воқелик очилган, ҳам Очумеловнинг қиёфаси намоён бўлган. Адиб полиция назоратчиси Очумелов қиёфасида ҳар нарсада манфаатни кўзлайдиган, вазиятга қараб иш тутадиган, ўз мақсади учун амалдорлар олдида турли қиёфага кирадиган образни гавдалантиради.

Аслида букаламуннусха одамлар ҳар бир даврда, ҳар бир жамиятда учрайди. Бундай одамлар, худди хамелеон шароитга қараб тусини ўзгартирганидек, ўз ҳолати, характерини тез ўзгартиради. Бирон амалдор олдида мақсади боис ҳар тусга киради.

“Аралашқўрғон”да Каттаконнинг кучуги Мусофирнинг кизини тишлаб олади. Худди “Хамелеон”да бўлганидек, асосий воқелик шу ҳодиса атрофида кечади. “Аралашқўрғон”да итнинг эгаси маълум. Ҳикояда бир образни алоҳида ажратиш қийин. Воқелик бир неча образлар воситасида акс эттирилади. “Аралашқўрғон” қахрамонлари турли тоифа, касб кишилари: газетанинг жамоатчи муҳбири Э.Сафар (хат-хабарларига шундай имзо чекади), икки нафар фан номзоди (бири доцент), “уч-тўрт чурвақасига ризқ кидириб” юрт кезадиган “дайди” шопир, янги замондан руҳланиб, кўзи тушган жойда дўкон очишни мақсад қилган дўкондор, собиқ касаба уюшмаси арбоби – оқсоқол. “Аралашқўрғон” аҳли Каттаконнинг кучугини қандай йўқотиш ҳақида баҳс олиб бориб, бу муаммони ечган киши оқсоқол бўлиш шартини қўяди. Ҳар ким таклифини айтар экан, уни амалга оширишга келганда ўзини четга олади.

Каттаконнинг итини йўқотиш устида бош қотирган, бунинг чорасини излашга тушиб кетган “маҳалла” аҳлининг кейинги муҳокамаларида букаламунлик, яъни ўзгарувчанликни кўрамыз.

“Аралашқўрғон” аҳли орасида биргина одам – Каттакон олдида “тили қисик” бўлмаган муҳбир Э.Сафар кучукни йўқотиш тўғрисида мурожаатнома ёзади.

Жамоатчи муҳбир мурожаатномого имзо чектириш мақсадида “Қўрғон” аҳлини излаганда уларнинг асл қиёфаси аёнлашади: “Дайди шопир ҳам қаёққадир изгиб кетибди. Боя чойхонада мардона шарт қўйган одам – фан номзоди хатга имзо чекишдан номардларча бош тортди. Каттакон унга телефон ўрнатишда ёрдам қилган экан – уздириб ташлаши мумкин!.. Доцент гапни қисқа қилди: “Келинг, муҳбир, шу ишга аралаштирманг мени! Имзобозликка ҳушим йўқроқ. Бачканалик-ку бу!” Оқсоқоликка даъвогар Оқсоқолнинг ҳам шу мазмунда бўлади: “Бетамизлик бўлмасмикан, муҳбир укам?”¹

¹ Эркин Аъзам. Аралашқўрғон / Жаннат ўзи қайдадир: ҳикоялар, киноқиссалар, драматик асар ва публицистик миниатюралар. –Т.: Шарқ, 2007. Б. 48–49-бет.

Ҳар иккала ҳикояда ҳам жамиятдаги буқаламуннусха одамлар образи гавдалантирар экан, бундай иллатлар тил, дин, ирқ танламаслигига яна бир бор амин бўласиз. Ёзувчилар бундай образлар қиёфасини турли ракурсларда акс эттиради.

Ҳар иккала ҳикоядаги ўхшашликларни таҳлил қилар эканмиз, бир ҳақиқатни англаб етамиз. Инсонлар турли қитъаларда, маконларда, шароитларда яшаса-да; ранги, дини, тили турли-турли бўлса-да, хулқ-атвори, характери, ўйлари, дардлари, орзу-армонлари ўхшаш. Инсонга хос фазилату иллатлар ҳам бир хил. Шундай экан, бадиий асарлардаги бундай ўхшашлик ва муштаракликка асло кўчирмачилик, плагиатлик деб қарамаслик керак. Асарларни бундай муқоясада ўрганиш ижодкорнинг бадиий маҳоратини баҳолашдаги муҳим мезонлардан бири эканлигини унутмаслик лозим. Зеро, машҳур рус танқидчиси В.Г.Белинский таъкидлаганидек, “нарсаларнинг қадри бир-бирига қиёс қилинганда яхши билинади. Агар икки ёзувчи бир турда ижод қилиб, бир-бирига қандайдир ўхшашлиги бор экан, бинобарин, уларни параллел жойларга қўйиб, бир-бирини қиёсан баҳолашдан бошқа илож йўқ; энг одил тарози шу”¹.

А.Чеховнинг “Хамелеон” ҳикояси бир асрдан мўлроқ вақтдан буён китобхонларни ҳайратга солиб келаётган бўлса, Э.Аъзамнинг “Аралашқўрғон” ҳикояси ҳам ана шундай вақт синовларидан ўта оладиган асар эканлигига шубҳа йўқ.

ТАҲРИРИЯТДАН: Ўзбекистон халқ ёзувчиси Эркин Аъзам ижодига тааллуқли ушбу мақола нашрга тайёрланаётган паллада яна бир хушхабар эшитдик: адибнинг “Буюк осий Шайх Санъон ворислари” китоби Буюк Британияда инглиз тилида нашр этилибди, Евроосиё ижодий гильдияси муассислигидаги V халқаро адабиёт фестивали доирасида тақдимоти ўтказилибди. Бундан бир ярим йилча аввал ёзувчининг асарлари инглиз ва француз тилларига таржима қилингани, Ўзбекистон Республикасининг ЮНЕСКОдаги доимий ваколатхонаси кўмаги билан Парижда китоблар тақдимоти ўтказилгани ҳақида ёзган эдик. Бизни қувонтиргани – ардоқли адибимиз ҳаёти ва ижодига дахлдор янгиликлар кўпаймоқда. Қуйида “Жаҳон” ахборот агентлигининг Лондондаги тадбирга бағишланган хабари эътиборингизга ҳавола этилмоқда.

ЁЗУВЧИ ЭРКИН АЪЗАМНИНГ “БУЮК ОСИЙ ШАЙХ САНЪОН ВОРИСЛАРИ” ТЎПЛАМИ ЛОНДОНДА ЧОП ЭТИЛДИ

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Эркин Аъзамнинг “Буюк осий Шайх Санъон ворислари” (Heirs to the Great Sinner Sheikh San'on) китоби Буюк Британияда инглиз тилида нашр этилди ва Евроосиё ижодий гильдияси муассислигидаги Open Eurasian Literature Festival & Book Forum – V Халқаро адабиёт фестивали доирасида тақдимоти ўтказилди. Таъкид-

¹ Белинский В. Адабий орзулар: адабий-танқидий мақолалар. –Т., Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977. 68-бет.

лаш жоизки, бу замонавий ўзбек ёзувчилари китобининг Лондонда илк бор чоп этилишидир.

Илгари хабар берганимиздек, 2014 йили Эркин Аъзам қаламига мансуб “Эртақ билан хайрлашув” тўплами Ўзбекистоннинг ЮНЕСКОдаги доимий ваколатхонаси шафёлигида инглиз ва француз тилларида чоп этилиб, Вашингтон ҳамда Парижда қўш тақдимот бўлиб ўтган эди. “Hertfordshire Press” нашриёт уйи ана шу тўпламни янги таржималар билан бойитиб, “Буюк осий Шайх Санъон ворислари” номи билан чоп этди.

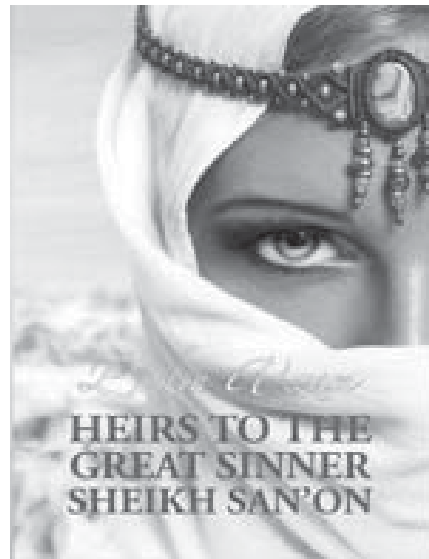
– Адабий фаолиятим мобайнида постсовет мамлакатлари адабиётига мансуб кўплаб китобларга муҳаррирлик қилганман. Шу ҳисобда Эркин Аъзамнинг китоби эллигинчи ишим, – дейди тўпламга сўзбоши ёзган Кэрол Ермакова. – Гарчи китобда шу номдаги асар бўлмаса-да, унинг бутун мундарижаси ўша машҳур Шайх Санъоннинг эътиқодий фалсафасига уйғунлигини илгаш мумкин. Адиб асарларини мутолаа қилиб, бугунги Марказий Осиёнинг юрак уришини эшитгандек бўламан.

Тўпламга адибнинг беш асари – “Шовқин” романи, “Тули-гули”, “Пакананинг ошиқ кўнгли” қиссалари, “Ёзувчининг боғи” ҳамда “Мусофирнинг қизини ит қопди” ҳикоялари киритилган. Ўзбек насрининг сара намуналари саналган мазкур асарларда тарихнинг бурилиш даврида яшаган инсонлар қисмати, замондошлар руҳиятида кечаётган ўзгаришлар жамики зиддиятлари, мусбату манфий жиҳатлари билан қаламга олинган. Миллий романчиликда жиддий воқеа ўларок баҳоланган “Шовқин” романи ўтган асрнинг 90-йилларида кечган қалтис воқеаликлар ҳақида. Таъкидлаш жоизки, бу – ўзбек адабиётида ўша давр ижтимоий-сиёсий эврилишлари йирик планда тадқиқ этилган илк асардир. Романда ўзбек зиёлиларининг ўша мураккаб даврдаги кечмиши ёрқин тасвирланган.

Тўпламга киритилган бошқа асарлар ҳам рамз, истиора ва тағмаъноларга бойлиги билан китобхонга унча-мунча романга татигулик таассурот беради.

Эркин Аъзам – инсонпарварлик ва хурлик ғоялари тараннум этилган асарлари билан ўзбек адабиётини янги поғонага кўтариб, китобхонлар муҳаббатини қозонган адиб. Унинг ижоди Фарб ўқувчиларига ҳам манзур бўлса ажаб эмас.

“Жаҳон” АА

Маъмур УМАРОВ

МОЛЬЕР АСАРЛАРИ ЎЗБЕК САҲНАСИДА

Мольер тахаллуси билан жаҳонга машҳур буюк француз комедия-нависи Жан-Батист Поклен 1622 йил Париж шаҳрида, қирол саройида деворга гулқоғоз ёпиштирувчи уста оиласида туғилган. Мольер 1635–1639 йиллари Париждаги Клермон коллежида ўқийди, ҳуқуқшунос дипломини олиб, 1640–1641 йиллари судда адвокат сифатида фаолият кўрсатади.

Отасининг касбидан ҳам, адвокатликдан ҳам актёрликни устун кўйган Жан-Батист Поклен 1644 йилнинг 28 июлидан бошлаб Мольер тахаллуси билан саҳнага чиқа бошлайди. Бу даврда актёрлик эътиборли касб ҳисобланмагани учун ижодкорлар томошада тахаллус билан катнашишлари лозим эди. Мольер ёшлик йиллари тақдирнинг турфа зарбаларига дучор бўлади, ўн ёшида туғишган онаси, тўрт йилдан сўнг эса ўғай волидаси ҳам вафот этади, боз устига адвокатлик, актёрлик, театр қарзлари учун ҳибсга олиниб, кўплаб қийноқларни бошдан кечиради. Озодликка чиққач, турли театр труппалари билан дунё бўйлаб гастроль сафарларига отланади, бу ходисалар Мольерни ҳаёт қоидалари, одамлар характери ва театр қонуниятларини чуқур ўрганишига кўмак беради.

Мольер 1658 йил труппаси билан Парижга қайтиб, қирол театрида томошалар кўрсатади. 1660 йил “Сганарелла ёхуд сохта ... эр” номи илк комедияси намоёиш этилади. 1662 йили 40 ёшли Мольер оила куради. 1663 йилдан бошлаб қирол унга минг ливр миқдорида нафақа тайинлайди. 1664 йили “Элид маликаси” комедияси қиролликдаги ортиқча дабдабалар, тантаналар калака қилингани учун эътибор қозонади. 1665 йили “Дон Жуан” комедияси саҳналаштирилиб, шовшувли тарзда 15 марта ўйналгач, ҳукумат босими билан тўхтатиб қўйилади.

Дон Жуан ҳақида кўплаб хикоя, ривоят, афсонаю латифалар машҳур бўлган бир пайтда, мазкур кўхна ва оммабоп сюжетнинг комедияга айланиб, саҳнага қўйилиши Мольернинг шухратини ошириб юборди. Чунки Дон Жуан қиёфасидаги мунофиқлик, фирибгарлик, айёрлик каби иллатлар айнан комедия руҳиятига мос тушар эди.

* Маъмур Умаров – фалсафа фанлари номзоди.

1666 йил “Мизантроп” ва “Зўраки табиб” асарлари сахна юзини кўради. 1667 йил муаллифга оламшумул муваффақият келтирган “Тартюф” асари сахналаштирилиб, гулдурос қарсақлар ила кутиб олинади, бироқ асарда кўтарилган кескин ижтимоий-сиёсий воқелик – сохта диндорлар ниқобининг фош этилиши томошанинг тўхтатилишига сабаб бўлади. Қирол танқид остига олинган Мольер театрини сақлаб қолиш мақсадида труппага “Қирол актёрлари” даражасини бериб, ғазнадан мояна ажратади.

1668 йил Мольер сермахсул ижод қилиб, “Жорж Донден ёки аҳмоқ қилинган эр”, “Мажбурий тўй” ҳамда “Хасис” комедияларини ёзади ва ўзи сахналаштиради. Драматургияда тобора муваффақиятга эриша бошлаган Мольер 1669 йили “Жаноби де Пурсоняк”, 1670 йили “Ажойиб ошиқлар” ва “Дворянликдаги мешчан”, 1671 йили “Психея” ва “Скапеннинг найрангла-ри”, 1672 йили “Олима аёллар” ва “Никоҳ мадҳи”, 1673 йили “Сохта бемор” каби асарларни яратади ва сахнага кўяди. Айниқса, улар орасида катта доврўқ қозонган “Сохта бемор” комедиясида бош қаҳрамон Оргон

ролини Мольернинг ўзи ижро этади. Спектакль тўртинчи бор намоёиш қилинаётганида, Мольернинг томоғидан қон оқа бошлайди, томошабинлар эса бу ҳолатни Оргоннинг жон аччиғидаги талвасаси деб қабул қилишади. Машхур актёр, драматург ва театр арбоби Мольер сахнадан уйига олиб борилгунича, ҳаёт билан видолашган эди. Афсуски, ижодкорнинг жасади бир муддат хору зор бўлади, руҳонийлар уни диндорларни масҳара қилгани учун дафн этишни тақикқлайди. Буюк драматургнинг турмуш ўртоғи Арманда Бежар қиролдан ёрдам сўрайди ҳамда Париж архиепископининг руҳсатидан сўнг уни кўмишга, тобутини авлиё Иосиф қабристонига олиб боришга эришади, театр труппасига эса ўзи раҳбарлик қила бошлайди. 1680 йили Мольер труппаси “Бургенд меҳмонхонаси” труппаси билан бирлашиши натижасида машхур “Комеди франсез” театри вужудга келади.

Мольернинг 29 та комедияси, 17 жилдли асарлар тўплами жамланган бўлиб, бу асарларда инсон қадр-қиммати, никоҳ ва оилани муқаддас деб билиш, эрнинг оиладаги мақомини улуғлаш, муҳаббатни ардоқлаш, зўраки никоҳни қоралаш, меросхўрларга ўз ҳуқуқини эслатиш каби ижтимоий масалалар ёритилган. Шунингдек, миждов расмиятчилар, саводсиз мансабдорлар, хасис бойлар, ахлоқсиз ва шаллақи безорилар, анқов табиблар, тамагир ҳуқуқшунослар, бешафқат оталар, танги хонимлар, иккиюзламачи ва сохта диндорлар қаттиқ кулги остига олинади. Унинг комедияларини ўқиб ёки томоша қилиб, кулгининг “тахир маза”сини туйиш мумкин. “Ҳар сафар Мольер комедиялари билан учрашгач, обдон куласан, шундан сўнггина фикратингда йиғлаш эҳтиёжи пайдо бўлади”, деб ёзган эди тадқиқотчилардан бири.

Мольер комедияларининг ижобий қаҳрамонлари – содда ва

меҳнаткаш халқ, зеҳни ўткир, кескин вазиятларда тўғри хулоса чиқарувчи шахслар, ўз хўжаси ва оиласи шаънини ҳар нарсадан устун қўювчи хизматкорлар. Улар ноҳақликни кечирмайди, ҳақиқатдан юз ўгирмайди, адолат қарор топиши учун астойдил курашади. Бундай фазилат соҳиблари Мольер фалсафасининг асоси, эстетик идеали эди. Хизматкорлар хоҳ аёл, хоҳ эркак бўлсин – фикри тиниқ, сўзлари ҳаётий, суҳбати самимий, ҳазил-мутойибага бой, ҳаракатлари мақсадли. Шу боис драматург асарлари ҳар қандай томошабин нигоҳини зумда сеҳрлаб олади ва воқеаларни диққат билан кузатишга чорлайди.

Мольердан 127 йил кейин дунёга келган буюк немис шоири ва маърифатпарвари Иоганн Вольфганг Гёте умри давомида француз адибининг ижодий меросини ўрганганини шундай изоҳлайди: “Мен Мольерни яхши кўраман ва навқирон давримдан бошлаб бутун онгли ҳаётим давомида ундан таҳсил олганман. Ушбу ажойиб ижодкор билан ғойибона бўлса-да, суҳбат қилиш илинжида ҳар йили унинг асарларини такрор ва такрор ўқийман. Мен Мольерни фақатгина бадиий услуби учунгина эмас, балки табиий ва жозибали сўзлари учун қадрлайман”.

Маълумки, кулги ҳаётни кам-кўсти, инсонни бори фазилату камчилиги билан англашга кўмак беради. Комедия эса ҳозирча сезилмаётган, бироқ келажакда ижтимоий хавф туғдириши мумкин бўлган масалаларга диққатимизни қаратади.

Мольер комедияларидаги бош мавзу – чин севгига қурилган оила ва уни асраш бўлиб, бу ғоя оддий халқ вакили бўлган персонажлар тилидан қуйидагича изоҳланади:

- ким севса, қоядек қаттиқ бўлиши керак;
 - муҳаббат – буюк мураббий;
 - рашкчининг муҳаббати кўпроқ нафратга ўхшайди;
 - севган инсоннинг иродасига бўйсунуш – муҳаббатнинг энг олий исботидир;
 - одамлар муҳаббатдан масрурланиб, ҳар сафар ақлини йўқотишади;
 - ҳар бир одам севадиган инсони томонидан осонликча алданиши мумкин;
 - севгида чидаб бўлмайдиган нарса бу – жимжитликдир;
 - гўзал аёлнинг барча гуноҳларини кечириш мумкин;
 - ким севгини билмабди, демак, у дунёга келмабди;
 - севги барча мангу нарсалар орасида энг қисқа давом этадиган ходисадир;
 - аёллар ўзларига кўпроқ сарф-харажат қилганларни ёқтиради;
 - ақл муҳаббатни бошқармайди;
 - инсон фақат ҳаракатига эмас, балки ҳаракатсизлигига ҳам жавоб беради;
 - тақдирлашнинг энг яхши услуби – қўлингизга ниманидир кистиришлари;
 - тана қартайганда, ахлоқ мустаҳкамланади;
 - ҳасадгўйлар ўлади, аммо, ҳасад – ҳеч қачон;
 - грамматика ҳатто шоҳларга ҳам амр беради.
- Юқоридаги ҳикматлар никоҳ ва оилани муқаддас деб билувчи миллатимиз учун ҳам аҳамиятга эга десак, хато бўлмайди.

Энди буюк драматург асарларининг юртимиз театрларидаги сахна талкинлари хақида сўз юритсак. Мольер комедиялари ўзбек томошабинларига 1925 йилдан бери таниш. 1924–1927 йилларда Москвадаги Ўзбек маориф уйи қошидаги театр-студияда тахсил олган актёрлар Мольернинг “Хасис” комедиясини сахналаштиради. Асарни атоқли режиссёр Маннон Уйғур она тилимизга таржима қилади ва студия педагоги В.Канцель томонидан сахнага қўйилади. Маннон Уйғур ўз хотираларида спектакль устидаги ижодий жараён бир йил давом этгани ва бу изланишлар индивидуал характер ва серкира образлар яратиш йўлида мустаҳкам замин ҳозирлаганини таъкидлайди. Студиячилар “Хасис” спектаклини 1925–1926 йиллардаги таътил вақтлари ўзбек сахнасида намойиш этгани тарихдан маълум. 1927 йил Озарбайжоннинг Боку театр техникумида тахсил олган бир гуруҳ ўзбек актёрлари Мольернинг “Жорж Донден ёки аҳмоқ қилинган эр” комедиясини сахнага қўйишади. Буюк ўзбек маърифатпарвари Абдулхамид Чўлпон спектаклнинг бадий савияси, ютуқ-камчиликларини таҳлил қилиб, матбуотда “Жўрж Дандин” сарлавҳали мақоласи эълон қилади. “Бу сафар қўйилгон асарни янглиш танлангон дея олмаймиз. Муни танлаш билан боқули талабаларимиз яхши иш қилгонлар. Асар, энг ялғари, битта-яримта актёрни ўсдиришга, тарбия қилишга ярайди”, – деб ёзди адиб (мақола “Зарафшон” газетасининг 1927 йил 16 июнь сонида босилган).

2015 йили Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти “Жаҳон адабиёти дурдоналари” номли тўпламнинг 1-жилдини чоп этди. Бу қимматли китоб Мольер ҳақидаги изоҳлар ва унинг “Тартюф” асари билан бошланиши ҳам бежиз эмас.

Профессор Акмал Саидов ва Лукмонжон Исоқовлар тўпламга мумтоз комедиянинг 1941 йил атоқли адибимиз Ойбек маҳорат билан ўгирган таржимасини киритган. Изоҳлардан бирида “Буюк Шекспирнинг “Отелло”сидан сўнг Ҳамза (ҳозирги Ўзбек Миллий академик драма театри – М.У.) театри репертуари классик драматурглардан бири – Мольернинг “Тартюф”и билан янада бойиди (асар режиссёр Николай Ладигин томонидан сахналаштирилган эди). Бу, ҳеч шубҳасиз, театр ижодий жамоаси жаҳон маданий меросини забт этиш сари дадил қадам ташлаётганидан далолат беради”, – деб таъкидланган. Шунингдек, Мольер асарларидан “Зўраки табиб” 1949 йил, “Скапеннинг найранглари” 1950 йили ўзбек тилига таржима қилиниб, сахналаштирилгани ҳақида ҳам маълумот берилган.

Мамлакатимиз театрларининг Мольер комедияларини сахналаштириш жараёнида орттирган тажрибалари сахна санъати билан боғлиқ ўқув тизимига ҳам татбиқ қилинади. Маннон Уйғур ва В.Канцеллар актёрларни тарбиялаш ҳамда маҳоратини оширишда Мольер яратган характерлар дастуриламал бўлишини англаб етишган эди. 1965 йилдан бошлаб Тошкент театр ва рассомлик санъати (ҳозирги Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти – М.У.) институтида жаҳон мумтоз драматургияси, хусусан, Мольер комедияларини диплом спектакли сифатида сахналаштиришга алоҳида аҳамият қаратилади. “Зўраки табиб” (режиссёр Раҳим Сайфудинов), “Жаноби де Пурсоняк” (режиссёр Нина Тимофеева), “Мизантроп” (режис-

сёр Арсен Исмоилов), “Скапеннинг найранглари” (режиссёр Жаббор Жўрақулов), “Сохта бемор” (режиссёр Лола Хўжаева), “Дворянликдаги мешчан” (режиссёр Сергей Каприелов) каби диплом спектакларида истеъдодини кўрсатиб, характер яратган актёрлар кейинчалик ўзбек театрининг таниқли намояндаларига айланишди. Ўша йиллари институтда бўлажак актёрларни ўқитишда унга диплом спектакли тайёрлаш: учинчи курснинг биринчи ярмида ёшлар муаммоси билан боғлиқ; иккинчи ярмида комедия, тўртинчи курснинг биринчи ярмида эса драма ёки трагедия саҳналаштириш олий таълим талабига айланган эди. Бу жараёнда Мольер қаҳрамонлари талаба-актёрлар учун комедияда характер яратиш мактаби бўлиб хизмат қилган. Олийгоҳни тамомлаб, юртимиз театрларида фаолият бошлаган ёш актёрлар ўз маҳоратларини тоблаш учун Мольернинг “Зўраки табиб” ва “Скапеннинг найранглари” комедияларига қайта-қайта мурожат қилиб турганлар.

Мустақиллик йиллари Ўзбекистон Ёшлар театри репертуаридан Мольернинг “Зўраки табиб” ва “Тартюф” комедиялари (режиссёр Наби Абдурахмонов) мустаҳкам ўрин эгаллади. Яқинда Ўзбек Миллий академик драма театрида ёш режиссёр Асқар Холмўминов “Тартюф” комедиясини “Фирибгар Тартюф” номи билан саҳнага олиб чиқди. Таъкидлаш лозимки, етмиш беш йиллик танаффусдан сўнг классик асарнинг яна академик театр саҳнасига қайтиши маданий ҳаётимизда ўзига хос воқеа бўлди.

Маълумки, Мольер ижодининг чўққиси бўлмиш “Тартюф” – шеърый услубда ёзилган комедия. Назмий асарлар эса актёр учун туйғулари ва ҳиссиётини тўла намоён этишга бирмунча ноқулайлик туғдиради, шу боисми аксарият саҳна ижодкорлари шеърый асарлардан хавфсиз равида.

Икки оғиз спектаклдаги актёрлик ижролари хусусида. Фирибгар Тартюф ролини гавдалантирган таниқли актёр Тоҳир Саидов, Дорина характерини яратган актриса Муяссар Бердиқулова ва Дамис роли ижрочиси Фаррух Зиёев ўз қаҳрамонларининг хатти-ҳаракати, феъл-атворини маҳорат билан кўрсатиб беришди. Ижрочиларнинг нутқлари равон, мақсадлари аниқ ва ҳаракатлари табиий.

Саҳналаштирувчи расом Миржалол Холиқов томонидан ишланган саҳна декорациялари асар ғоясини очишга хизмат қилади, либослар (расом Севара Зуннунова) ва саҳна безаклари ҳам француз маданиятига хос. Режиссурага келсак, мизансаҳналар қурилган, характерлар аниқланган, темпо-ритмда ҳам муайян тадриж бор. Театр жамоаси ўз имкониятларидан келиб чиқиб, саҳна санъатининг бош мезони – бадий-эстетик дидни намоён қилишга эришган деб, дадил айтса бўлади.

“Фирибгар Тартюф” спектаклининг янги талқини юқорида эсланган эътирофларимизни яна бир бор қувватлашга имкон беради. Албатта, спектаклнинг талайгина фазилату ютуқларини таъкидлаган ҳолда, айрим тақлиф-истаклар айтмоққа ҳам эҳтиёж сезилади.

Маълумки, ҳар бир саҳна асарининг авж нуқтаси – “кескин бурилиш” (перипетия) ҳисобланади. “Тартюф”да шу ходиса Эльмира эри Оргонга риёкор Тартюфнинг бузуқ қиёфасини кўрсатиш учун пинҳона учрашув ташкил этган саҳнада содир бўлади. Эсимда, анча йиллар мукаддам Москва бадий академик театрида машхур режиссёр Анато-

лий Эфрос сахналаштирган “Тартюф”да бу сахнага ниҳоятда эҳтиёткорона ёндашилган, но- зик эҳтирослар, ноз- карашмалар, илмоқли репликалар томошабинлар- нинг тўхтовсиз олқишига сазовор бўлган эди. На- здимизда, режиссёр шу сахнага янада аниқлик кир- ритиб, тўпориликдан холи,

миллий менталитетимизга мос топилмалар билан бойитса, бу воқелик завқли томошага айланарди.

Шунингдек, Мольер комедиясига кўра Тартюфнинг фирибини хиз- маткор Дорина биринчилардан бўлиб пайқайди, уни фош қилишга бел боғлайди. Энага сифатида тарбиялагани беғубор қиз Мариана- нинг соф муҳаббати учун астойдил курашади ва яқунда оила шаънини сақлаб қолади. Агар режиссёр бу масалага ҳам чуқурроқ назар таш- лаб, режиссёрлик урғусини Доринанинг фаол ҳаракатларига қаратса, ўз-ўзидан томоша ечимида аниқлик пайдо бўларди. Яна бир истак шуки, фикримизча, спектаклда Ойбек домла амалга оширган таржи- мадан фойдаланишга эҳтиёж бордек.

Дарвоқе, Мольернинг “Тартюф” комедияси яқинда олий таълим муассасалари ўртасида ўтказилган “Талабалар театр студиялари фести- вали”да Ўзбекистон Миллий университетининг “Ҳумо” жамоа- си томонидан ҳам намойиш этилди. Ёш режиссёр Валишер Юнусов сахналаштирган спектакль ажойиб декорациялари, ранг-баранг ли- бослари ва ёрқин мусиқий композицияси билан кўпчиликнинг ёдида қолди.

Машҳур шекспиршунослардан бири “Ҳамлетни ўйнаган актёр про- фессионал ёки ҳаваскор бўлишидан қатъий назар доимо улуғланган”, – деб ёзган эди. Шу фикрни ҳеч иккиланмай, Мольернинг “Тартюф” комедиясига нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Чунки ушбу образни ярат- ган актёр катта маҳорат чўкқиларини забт этади.

Шу маънода Мольер асарларининг ўзбек театрлари сахнасида қўйилиши билан боғлиқ мавзу ўз тадқиқотчиларини кутаётган дол- зарб илмий масаладир. Бугун жамиятимизнинг барча соҳалари қатори янги босқичга кўтарилаётган Ўзбекистон театрлари миллий ва жаҳон драматургиясининг мумтоз намуналарини қайта сахналаштираётганда. Шубҳасиз, мумтоз асарлар томошабин маънавий дунёсини бойитиш билан бирга, сахна ижодкорлари учун баланд минбар, юксак фикрлар манбаи бўлиб хизмат қилажак.

Ровияжон АБДУЛЛАЕВА

ОЛИСДАГИ ЯҚИНИМИЗ

Асрлар давомида Ғарб Шарққа интиқ бўлиб яшаганини тарихдан яхши биламиз. Буни яқин ўтмиш Ҳерманн Вамбери, Алфред Куреллалар ҳаёти ва ижодий фаолияти мисолида ҳам кўриш мумкин. Буюк Ҳердер ва Гёте-лар ҳам катта муҳаббат билан Шарқ поэзиясига мурожаат қилган эдилар. Бунинг самараси ўлароқ Гёте ижодида “Ғарбу Шарқ девони” пайдо бўлган. Ғарбнинг бугун ҳам Шарқ томон шитоб билан интилаётгани ҳақиқат. Бу ҳақда фактлар бисёр. Бир пайтлари Гёте: “Шарқлашмоғимиз керак”, деган бўлса, бир аср ўтиб Алфред Курелла: “Шарқни шиддат билан ўрганмоқ даркор”, деган эди. Бугун ушбу сафда кўп ва кўп меҳнат қилаётган Хумболдт университетининг профессори Ингеборг Балдауф таваллудининг олтмиш санасини нишонлаётган паллада олима ҳақда фикр юритиш, ижодий-илмий фаолиятига қисқача назар ташлашни жоиз деб билдик.

Ингеборг Балдауф 1956 йилда Австриянинг Лиленфелд қишлоғида таваллуд топган. У болалигидан саёҳатларни хуш кўрарди. Фусункор Шарққа шайдолик ва уни ўрганишга бўлган иштиёқ Ингеборни шарқшунослик соҳасига етаклади. Вена университетига ўқишга қабул қилинган, араб ва турк тиллари, ислом дини тарихини ўрганди. 1977–1978 йиллари Афғонистонга сафарга чиқиб, “Афғонистон ўзбеклари халқ кўшиқлари” мавзусида материал тўплади. Шу билан бир қаторда ўзбек тилини ҳам мустақил ўрганди. 1980 йилда диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилади. Кейинчалик, 1989 йилда Германиянинг “Verlag Andreas Gehling” нашриётида чоп этилган китоби ҳам шундай аталади. Икки жилдди, умумий ҳажми минг саҳифадан зиёд бу китоб ёш олиманинг ўзбек халқ оғзаки ижоди намуналари, терма, лапар ва кўшиқларини катта машаққат билан тўплаганидан далолат беради. Олима бу ерда фақат афғонистонлик ўзбекларнинг халқ кўшиқларини йиғибгина қолмаган, балки уларни немис тилига таржима ҳам қилган. Шу йўсинда, халқ оғзаки ижоди билан шуғулланаётган немис туркологлари ишини бир қадар енгиллаштирган ҳам.

Олима 1981–1982 йилларда “Туркий халқлар топишмоқлари” мавзусида изланишлар олиб боради. 1982–1984 йиллар Фрайбург университетида туркий халқлар адабиёти, тарихи ва фольклори мавзуларида маъруза ўқиди, 1984–1991 йилларда эса Бамберг университетининг турк тили маданияти ва тарихи кафедрасида илмий ходим бўлиб ишлади.

Олима 1991–1992 йиллар АҚШнинг Индиана университети стипендиясига лойиқ топилади. У ерда И.Балдауф амалга оширган асосий ишлардан бири Маҳмудхўжа Бехбудий асос солган “Оина” журнали материалларининг инглиз тилига ўгирилиб чиқарилиши бўлган эди.

¹ Ровияжон Абдуллаева – филология фанлари номзоди, доцент.

1991–1993 йиллар олима ҳаётида маҳсулдор йиллар бўлди. У профессор К. Х. Менгес раҳбарлигида “Совет турклари ва мусулмон Русиясида ёзувнинг ўзгариши ва ёзув ислоҳоти (1850–1937), сиёсий-маданий, тарихий-ғоявий тараққиётнинг симптоми” деб номланган йирик тадқиқотини тугатди. 1995 йил И.Балдауф малакали мутахассис сифатида Фрайбургдан Берлин Хумболдт университетининг Осиё ва Африка фанлари институтига таклиф қилинади. Аввалига Марказий Осиё маданияти ва тиллари кафедраси мудираси, сўнгра институт раҳбари лавозимларида ишлайди. Туркологик аспектда глобал муаммоларни ёритишда халқаро доирадаги грантларга бош бўлади.

Шу ўринда қизиқ бир воқеага эътиборингизни қаратсак. Адабиётда бирор бир асар ёки образнинг яратилишига кимлардир сабабчи бўлиб қолиши, ижодкор фаолиятига муайян маънода таъсир кўрсатиши мумкин. Бунга адабиёт тарихидан етарлича мисоллар топса бўлади. Олима буюк мутасаввиф Юсуф Ҳамадоний қабрини зиёрат қилаётганда, унга рассом Шухрат Бобожон ва шоир Баҳром Рўзимухаммад ҳамроҳлик қилади. Зиёрат чоғида Ингеборг шоирга: *“Тунлари қабристонда Давсаман деган махлуқ юрар экан, унинг қиёфаси қандай?”* дея савол беради. Шунда Баҳром Рўзимухаммад: *“Эни икки метр, баландлиги жуда баланд, ўн метрлар чамаси”*, дея жавоб қайтаради. Бундан ажабланган Ингеборг: *“Йўғ-э, жуда ваҳима қилманг, бунақа улкан махлуқ ҳатто Шухратнинг полотносига ҳам сизмайди”*, дейди кулиб. Кўп ўтмай Баҳром Рўзимухаммаднинг Ингеборг Балдауфга бағишланган “Давсаман” шеъри ёзилади. Жумладан, унда:

*Жунлари ҳурпайган ва йилтироқ
кўзлари қип-қизил
тумшуги узун
нафис ҳаракатлар ила
мозордан мозорга сакраб юради, –*

сатрлари ҳам бор эди.

Олима мазкур шеърни немис тилига ўгириб, 1995 йил Берлинда ўтказилган расмлар кўргазмасида уни немис ва ўзбек тилларида ўқийди.

Атокли адабиётшунос олим Озод Шарафиддинов Ингеборг Балдауф фаолиятига тўхталиб, “У Мунавварқори тўғрисида гапирадими, Авлонийдан баҳс юритадими, Бехбудийни тилга оладими, уларнинг шахсиятига, қолдирган асарларига, миллат манфаатлари йўлида кўрсатган жасоратлари ва фидокорликларига нисбатан теран бир ҳурмат билан гапирди. Бу ҳурмат замирида шу буюк сиймоларни берган халққа, унинг маданиятига, иқтидорига муҳаббат жўш ураётганини сезмаслик мумкин эмас эди”¹, дея юксак баҳо беради.

Олиманинг туркий халқлар оғзаки ижоди, Ўрта Осиёда жадидчилик ҳаракати, Марказий Осиёни маданий советлаштириш, ўзбек тили тараққиётида татарчанинг роли, маърифатпарварлик даври ўзбек адабиёти, қадимшунослик, мусулмонлар дунёсидаги ислоҳотчилик ва модернизм мавзуларида олиб борган тадқиқотлари Европа шарқшунослигида алоҳида босқични ташкил этади.

И.Балдауф Фитратнинг “Шайтоннинг тангрига исёни”, У.Назаровнинг “Чаён йили”, Шукруллонинг “Кафансиз кўмилганлар” асарлари ва Эркин

¹ Балдауф И. XX аср ўзбек адабиётига чизгилар. –Т.: Маънавият, 2001. 3–4-бет.

Воҳидов, Абдулла Орипов, Баҳром Рўзимуҳаммаднинг кўплаб шеърларини немис тилига ўгирган, бу асарлар Германиянинг марказий нашриётларида чоп этилган. Балдауф ўзигача бўлган атоқли шарқшунос ва туркшунослар – Й.Бенцинг, Аннемария фон Габайн, Аннемария фон Шиммел, Д.Шулц ва бошқаларнинг тадқиқот усулларидан фарқли томони шундаки, у адабиёт ёхуд тилнинг маълум бир даври ёки муайян бир қисмини ўрганиш билан чегараланиб қолмай, мавзуга кенгрок, батафсилроқ ёндашади, ўзи ўрганаётган соҳанинг тарихи, тараққиёт тамойиллари ва бугунги кундаги ҳолатини қиёслашга интилади. Бу эса унинг кенг тафаккур ва теран билимли тадқиқотчи эканлигидан далолат беради.

Олиманинг ўзбек маърифатпарварлари ва жаҳид адабиёти намояндалари ижоди чуқур таҳлил қилинган “Ҳақиқат излаб...”, “Маҳмудхўжа Бехбудий Фаластинда” сингари йирик тадқиқотлари, адабий таъсир ва типология масалалари кўтарилган “Тавфиқ Фикрат ва Чўлпон” номли маърузаси ва шундай характердаги қатор илмий-назарий мақолалари борки, улар ҳақида ҳам илиқ фикрлар айтиш мумкин. Дарвоқе, “Тавфиқ Фикрат ва Чўлпон” тадқиқоти таржима қилиниб, ўзбек вақтли матбуотида ҳам чоп этилган.

И.Балдауф ўз фаолияти давомида Алишер Навоий, Чўлпон каби буюк сўз санъаткорлари ижодини Ғарбда кенг тарғиб қилиб келади, улар ижодига бағишланган қатор илмий-амалий конференциялар ташкил қилишда бош-қош бўлади. У Наим Каримов, Бегали Қосимов, Шухрат Ризаев, Баҳодир Каримов каби таниқли ўзбек адабиётшунослари билан мунтазам илмий-ижодий алоқалар ўрнатган. Чўлпон таваллудининг 100 йиллиги муносабати билан Германияда ташкил қилинган шундай конференцияларнинг бирида Наим Каримов, Хуршид Дўстмуҳаммад, Шухрат Ризаевлар ҳам иштирок этишган. Ўтган йили Алишер Навоий таваллудининг 575 йиллиги муносабати билан Берлинда ўтказилган тантаналарда эса профессор Шухрат Сироҷиддинов, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Али, навоийшунос Афтондил Эркинов қатнашди.

Мен Ингеборг Балдауфни шарқшунослик соҳасининг атоқли вакили Аннемария фон Габайнга қиёслагим келади. Габайн жуда сермахсул олима бўлганлиги сабабли, вафотидан сўнг ўнга яқин шогирди йиллар давомида унинг биобиблиографияси тузиш билан банд бўлишган экан. Ингеборг Балдауф ҳам шарқ мамлакатлари тили, адабиёти ва маданиятининг турли жабҳалари қамраб олинган салмоқдор ва кенг миқёсли тадқиқотлари билан Габайннинг изидан бормоқда.

Йирик шарқшунос олимлар Аннемария фон Габайн, Вилле Банг Кауп, Йоханнес Бенцинг, Аннемария фон Шиммел, Карл Ҳайнрих Менгес каби заҳматкаш олимларнинг эзгу анъанасини давом эттираётган олиманинг айтишча, унинг бисотида ҳали чоп этилмаган кўпгина тадқиқотлари бор бўлиб, уларни тез орада ғарб илм оммаси, шу жумладан, бизга ҳам тақдим этиш тараддудида экан.

Сўзимиз сўнгида айна ижодий қувватга тўлган, халқаро адабий-маданий алоқалар ривожини йўлида тинимсиз меҳнат қилаётган бу фидойи олимага ташаккур билдирган ҳолда, унинг келажакдаги ишларида муваффақият тилаймиз.

Улуғбек ДОЛИМОВ

МИЛЛАТ МУАЛЛИМИ

Атоқли педагог Саидрасул Саидазизов
таваллудига 150 йил тўлди

Саидрасул Саидазизов – ислохотчи педагог, “усули савтияи тадрижия” – товуш методида тузилган биринчи баркарор “Устоиди аввал” (“Биринчи муаллим”) алифбо дарслигининг муаллифи сифатида Ватанимиз тарихидан ўзига хос саҳифа эгаллашга ҳақлидир. Бундай алифбо дарслиги усмонли туркларда анча илгари – 1868 йилдаёқ “Хожаи аввал” (“Биринчи муаллим”) номи билан Аҳмад Мидхат томонидан яратилди. Шунинг учун ҳам турклар уни “Биринчи муаллим” деб улуғлайдилар. Гапнинг сирасини айтганда, бундай улуғ номга Саидрасул домла ҳам сазовор – у халқимизнинг янги даврдаги биринчи муаллимидир. Академик В.В.Бартольд Саидрасул Саидазизовни “Ўлкада ўқув-тарбия ишларига катта ислох кирита олган” педагог сифатида таърифлайди. У ўзбек, форс, араб тилларида “Азийий” тахаллусида ижод қилди, илм-маърифатга даъват этувчи мақолалар, шеърлар билан вақтли матбуот саҳифаларида тез-тез чиқиб турди. Аммо унинг ҳаёти ва ижоди, айниқса, педагог сифатидаги фаолияти педагог мутахассислар томонидан махсус ўрганилган эмас. Тўғри, у ҳақда педагог олим Йўлдош Абдуллаевнинг “Эски мактабда хат-савод ўргатиш”, профессор Шариф Юсуповнинг “Фурқат йўлларида” ҳамда Бегали Қосимов ва Улуғбек Долимовларнинг “Маърифат дарғалари” рисолаларида қимматли маълумотлар берилган.

Саидрасул Саидазизов 1866 йили Тошкентнинг Шайхованд Тахур даҳаси, Баланд масжид маҳалла (Навоий кўчаси, 15-берк кўча, 16-уй – ҳозирда унинг ўрнида катта маъмурий бинолар қад кўтарган – У.Д.) сида таваллуд топган. Унинг отаси Саидазизхўжа ўз даврининг илм-маърифатли кишиларидан бўлиб, ўғлининг илм олишига барча шароитни яратиб берди. Саидрасул дастлаб маҳалла ибтидоий мактабида ўқиди. 1880 йилдан бошлаб, Тошкентдаги Маҳмуд дастурхончи мадрасасида таҳсилни давом эттирди. У талабалик йилларида она тили билан баробар форс ва араб тилларини анча мукаммал ўрганди, маърифат-парварлик руҳида шеърлар битди ва ўша даврнинг ягона вақтли нашри “Туркистон вилоятининг газети”да эълон қилди. Дастлаб мустақил равишда рус тилини ўргана бошлади. Бу ҳақда кейинчалик бир мақоласида

¹ Улуғбек Долимов – педагогика фанлари доктори.

куйдагиларни ёзган эди: “Таҳсил қилгон замонимда иттифоқо менинг кўлимга русия алифбоси тушмак ила гоҳо овқат маҳалида анга назар солиб, бир муаллим ҳузурда касб қилмасам ҳам русия хатини ўқумок ва чиройли бўлмаса ҳам ёзмокқа қодир бўлган эдим”¹.

Саидрасул Саидазизов талабалик даврида “Туркестанские ведомости”, “Туркистон вилоятининг газети” ҳамда Боғчасаройда чиқадиған “Таржимон” газеталарини мунтазам кузатиб борди, таълим-тарбия, ўқиш-ўқитиш соҳасидаги янгиликлар таъсирида бўлди. Мадрасада ўқиб юрган кезларида 1-рус-тузем мактабига ўқишга киради ва 1896 йили мадраса билан бир вақтда бу мактабни ҳам муваффақиятли тугатади. Шундан сўнг Саидрасул домла ўзи ўқиган мадрасада мударрислик қила бошлайди.

1898 йилда бутун Туркистон ўлкаси халқларини истиклол сари уйғотган Шайх Муҳаммадали Эшон бошчилигидаги Андижон кўзғолони мустамлакачи маъмурларни рус-тузем мактаблари тизимини ҳам бирмунча ислоҳ қилишга, мусулмон синфларини ҳам билимли, малакали педагоглар билан таъминлашга мажбур қилди. Шу муносабат билан ўзбек, араб, форс тиллари билан бир қаторда рус тилини ҳам мукамал эгаллаган С.Саидазизовни 1-рус-тузем мактаби директори С.Сичёв ўқитувчиликка таклиф қилади. Шундай қилиб, Саидрасул домла ўзи ўқиган рус-тузем мактабида Туркистон ўлкасида биринчи мусулмон ўқитувчиси сифатида фаолиятини давом эттиради. Бу ҳақда у куйидагиларни ёзади: “1900 йилда Тошкент шаҳрида руски-туземной мактабда аҳли миллат сабилариға улуми исломия таълими учун муаллимлик мансабиға мансуб бўлгон эдим. Анда бир неча йил хидмат қилиб, мақбули ал-хидмат бўлгоним сабабли илмия нозирлари (тараккий қилдуриб) Тошканд шаҳридағи учителски семинарияға Туркистон дорилмуаллимин мадрасасида алсинаи шарқия муаллимликға чақуруб интиқол (кўчириш) қилдурдилар, алҳол ҳам хидмат қилмокда бўлиб, бул миёнада Русия доруссалтанасини сайр қилмок хаёлға тушса ҳам зиндагонидан мархус бўлолмай, бу хаёл маҳфуз бўлмокда эди”².

У рус педагоглари таъсирида ўқитишдаги аналитик-синтетик товуш методини чуқур ўрганди, ўз педагогик фаолиятига татбиқ этди. Саидрасул Саидазизов педагогика соҳасида туғма қобилиятга эга эди. Унинг уйида ўзбек, рус, татар, озарбайжон, турк, араб, форс тилларида кўлөзма ва нашр этилган ўнлаб алифболар, дарсликлар ва педагогик асарлар мавжуд эди. Рус-тузем мактаблари очилганига 15 – 20 йил бўлганига қарамай, таълим-тарбия ишларида, ўқув дастурларида бирор ижобий ўзгариш амалга оширилмаган, маҳаллий синфлар ўқувчилари учун ўзбек тилида ҳатто алифбо дарслиги ҳам йўқ эди. Ўқитувчилик касбини яхши биладиған муаллимлар кўпроқ татарча ва озарбайжонча (турк тилидаги дарсликлардан фойдаланиш мустамлакачилар маъмурияти томонидан ман этилган эди – У.Д.) алифболардан фойдаланар эдилар. Ўқув жараёнини назорат қилишни кучайтириш мақсадида генерал-губернатор С.Духовскийнинг кўрсатмасига мувофиқ Сирдарё области халқ мактаблари директори С.М.Граменицкий дастлаб Тошкент шаҳридаги 4-рус-тузем мактаби ўзбек синфи ўқитувчиси Каримқори Кўчакбоевга товуш методи асосида алифбо дарслиги тузишни топширади, аммо унинг дарслиги товуш методи талабларига тўла жавоб

¹ “Туркистон вилоятининг газети”, 1910 й., 72-сон.

² Ўша манба.

бермайди. С.Граменицкий бу вазифани 1-рус-тузем мактаби муаллими Саидрасул Саидазизовга топширади. Унинг шу муносабат билан яратилган “Устои аввал” деб номланувчи алифбо дарслиги Туркистон ўлкасига энди кириб келаётган “усули савтия”га – товуш методи талабларига тўла мувофиқ келар, муаллифнинг бу ўқитиш методини анча чуқур ўрганганлиги кўзга яққол ташланиб турар эди. С.Саидазизов бу алифбо дарслигини яратгунга қадар усули савтия методида яратилган Аҳмад Мидхатнинг “Хўжаи аввал”, Исмоилбек Гаспринскийнинг “Хўжаи сибён” (“Болалар муаллими”) алифбо-дарсликларидан тўла хабардор, уларни ўрганиб чиққан бўлиб, бу ҳол Саидрасул домла алифбосининг номланишида ҳам кўзга ташланади. Дарслик қўлёзмаси билан танишиб чиққан Духовскийга, биринчи навбатда, ундаги рус адабиётидан қилинган таржималар маъқул бўлди.

Дарслик Тошкентда фаолият кўрсатаётган рус-тузем мактаблари мудирилари, етакчи педагоглари муҳокамасидан анча муваффақият билан ўтди. Бу ҳақда С.Граменицкий 1902 йил 4 июнда Туркистон ўлкаси Бош инспектори Керенскийга маълум қилади: “Тошкент рус-тузем мактаблари мудирилари ва маҳаллий ўқитувчилар баҳоларида С.Саидазизовнинг алифбо дарслиги мутлақо товуш методи асосида яхши тузилганлиги таъкидланади. Дарсликда болалар тушуниб ўқишлари учун матнлар ҳам берилган”¹, – деб ёзади ва асарни нашрдан чиқаришга рухсат сўрайди. Ушбу “Устои аввал” алифбо дарслиги 1902 йил сентябр арафасида 3000 нусхада босиб чиқарилди ва рус-тузем мактабларига тарқатилди.

Ҳожи Муин Шукруллаев “Ўзбек алифболари тарихи” мақоласида таъкидлаганидек: “Туркистонда бошлаб чиққан ўзбекча алифбо тошкантлик Саидрасулхўжанинг 1900 йилда ёзилиб босдирган “Устои аввал” исмли рисоласидур. Бу алифбо руски-туземни мактаблар учун тузилган бўлса ҳам баъзи муаллимлар китоб йўқлиғидан шуни вақтинча ўз мактабларига киритдилар”².

Усули савтия методида ўзбек тилида биринчи марта яратилиб, нашр этилган асар Саидрасул Саидазизовнинг “Устои аввал” алифбо дарслиги бўлди. Муаллиф ўз алифбосида ушбу методнинг асосий хусусиятлари ҳақида қимматли маълумотлар беради. Масалан, “Сабоқ бошлатмоқ тариқаси” бобида ўқувчи қандай ўтиришидан, “фулод қалам”ни қандай ушлашигача мулоҳаза юритилади: “Ҳурматли нозир ва муаллимларга возеҳ ўлсунки, осори жадид китоб ва алифбонинг ибтидо ва таълимида бир неча кайфият бордур. Масалан, бир бола мактабга янги келган вақтида осори жадидамиз ила ибтидо шундай ўлурки, боланинг қўлини фулод қалам ва дафтар беруб, қалам ушламоқ ва хат битмоқ тариқасини кўрсатилур. Чунончи, фулод қаламнинг думи ушлагувчининг қулоғига тўғри турса, қоғазни тешмасдан хат тузук битилур ва ҳам битгувчининг тирсаги дафтар қўйилган тахтани(нг) устида турмоғи лозимдур. Андин сўнг ҳуруф ҳижодин бир нечасини машқ беруб, хат битмоқ йўлини тобгандан сўнг ушбу китобни бошлатуб, ҳар куни бир сабоқ берилур”³.

“Устои аввал” алифбосининг “Сабоқ бермоқ тариқаси” қисмида муаллиф савтия усулининг ўзига хос фазилатлари, савод ўргатишда унинг “усули ҳижо”дан афзалликлари ҳақида тўхталади: “Ҳурматли муаллим-

¹ Ўзбекистон Давлат Марказий тарих архиви. 47-фонд, 561-дело, 28-бет.

² “Маориф ва ўқутувчи” журнали, 1926 йил, 2-сон.

³ Саидазизов С. Устои аввал. 9-нашр. –Т., 1910. 7-бет.

лар сабоқ бермакни ибтидо қилмоқ бўлганларида, масалан, ҳар жамоа шогирдларни батартиб ўтқазиб, қалам, сиёҳ ва дафтарларни болаларнинг олдиға тайёр қилиб, бошлаб кўрсатадургон ҳарфни катта қора тахтаға бўр билан битиб кўрсатиб, қандоқ битилур, қандоқ бошланур ва қандоқ қалам тортилуруни яхши таҳқиқ ила фаҳмллатиб, болаларни ҳам дафтарлариға битмакға буюргайлар ва ҳам ул вақтда ҳурматлу муаллимлар жаноблари болаларнинг олдиға бориб, хат битмоқлариға таҳқиқи назар ила қараб, баъзи ночорлариға ёрдам ва ионат қилиб турмоқлари жуда муфид ва зарурдур. Мазкур тарика бошлаганларидан сўнг ҳар кунда бир сабоқ беруб, ўкутуб ва ҳам ул сабоқни ёздирилур ва лекин ушбу китобни ўқитмоқни ва ёзмоқни тамом қилмасдан илгари бошқа сабоқ кўшмагайлар”¹.

Алифбо муаллифи араб ёзувининг анча мураккаблигини, унда ҳарфларнинг сўз бошида, сўз ўртасида ва охирида турли шаклларга эга бўлишини кўзда тутган ҳолда ўқитишни сўзнинг ҳамма ўринларида бир хилда ёзиладиган, ўзидан кейинги ҳарфларга кўшилмай ёзиладиган **мунфасил** ҳарфлардан бошлайди. Ундан кейин ёзувдаги шакллари бир-бирига яқин бўлган, фақат нукталарининг сони ҳамда ўрнига кўра фарқ қиладиган ва ўзидан олдинги ҳамда кейинги ҳарфларга кўшиб ёзиладиган **мутгасил** ҳарфларни тартиб билан ўргатишга ўтилади. Бу усуллар ёш болаларда ўкув ва ёзув кўникмаларини ҳосил қилишда муҳим аҳамиятга эга бўлган. Ҳатто ҳозирда ҳам араб графикасини ўрганишда ушбу усулни кўллаш мақсадга мувофиқдир. Ҳарфлар тўлиқ ўтиб бўлинганидан кейин ҳаракатлар, уларнинг шакллари, вазифалари, кўлланиш ўринлари ўргатилади ва ҳамма ўкувчилар осон тушунадиган тарзда ифодаланади. Масалан, Саидрасул домла “ташдид” аломатини шундай изоҳлайди: “Ташдид амали ҳар қайси ҳарфнинг устида келса, ул ҳарфни икки марта айтиб ўқилур”².

Алифбо-дарсликдаги ифодали ўқиш учун тавсия этилган матнларнинг катта қисмини муаллифнинг ўзи яратган ҳикоялар ва халқ оғзаки ҳамда ўзбек мумтоз адабиётидан олинган ахлоқий-таълимий матнлар ташкил этган. Муаллиф ҳикояларидаги болаларбоп жиҳат шундаки, уларда икки хил феъл-атвор: эзгулик ва қабоҳат, яхшилик ва ёмонлик бир-бирига қарама-қарши кўйилади; яхшилик ва эзгулик улуғланади, ёмонлик ва қабоҳат қораланади. Шу жиҳатдан, “Зулук бирла Илон” масали эътиборга лойиқ. Бир куни Илон Зулукка дўстлик изҳор этиб, дил зорини баён қилади:

*Манга таажжуб кўринур икки ши,
Кўрса мани халқ қочар ҳар қаён.
Санга ажаб раҳму мурувват қилиб,
Бергайлар алар ўз танидан тоза қон.*

Зулук инсонларни дарддан фориг қилиш учун ҳатто ўз жонини ҳам фидо қилиши, Илон инсонларга захрини сочиб, уларга азоб-уқубат беришини бадий шаклларда ифодалайди ва масал охирида ўкувчиларни эзгуликка чақирувчи қиссадан ҳисса билан якунлайди:

¹ Саидазизов С. Устои аввал. 9-нашр. –Т., 1910. 20-бет.

² Ўша манба, кўрсатилган бет.

*Халқ сўзидур мани дору демак,
То шу мулойимсан ва захринг ниҳон.
Анда Илон шарм қилиб феълидин,
Музтариб ўлди, билинг, аҳли жаҳон.
Билса бўлур бул сўзи маъносидин,
Ҳар кима хуш феъл керак ҳар қачон¹.*

Алифбо-дарслик билан чуқур танишиш шуни кўрсатадики, муаллиф дарсликни яратиш жараёнида педагогика ва унинг ажралмас қисми – ўқитиш методикаси талабларига изчил амал қилган: мавзулар ва ҳикояларда қўлланган ахлоқий муносабатлар, ҳатто гаплар соддадан мураккабга ривожланиб боради. Дарсликнинг алифбо қисмида кўпроқ содда йиғиқ гаплар ифода усулини ташкил этса, кейинги ифодали ўқиш қисмида содда ёйиқ, баъзан қўшма гаплар ҳам қўлланади. Бу услуб ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ривожлантиришда катта аҳамиятга эга. С.Саидазизов ўқувчилар оғзаки нутқини ўстиришда суҳбат методига, шу билан бирга, нутқни чиройли, таъсирчан қилувчи халқ ҳикматлари, мақол ва иборалар қўллаш масаласига катта эътибор қаратади: алифбода эллиқдан ортиқ халқ мақоллари, иборалари дарслик қатларига сингдириб юборилган.

Алифбо-дарсликнинг яна бир ўзига хос фазилати шундаки, унда кичик ҳажмдаги ҳикояларда ўзбек ва форс ахлоқий-таълимий, дидактик адабиётнинг гўзал намуналари: Шайх Муслиҳиддин Саъдийнинг “Гулистон” ва “Бўстон”, Алишер Навоийнинг “Маҳбуб ул-қулуб” (“Кўнгилларнинг севгани”), Хожанинг “Гулзор”, “Мифтоҳ ул-адл” (“Адолат калити”) каби асарларининг таъсирини сезиш мумкин.

Дарслик 1917 йил октябрь ўзгаришигача 17 марта қайта-қайта нашр этилган бўлиб, кейинги нашрлари давомида алифбо қисми деярли ўзгартирилмаган бўлса-да, алифбодан кейинги ифодали ўқиш учун тавсия этилган матнлар янгиланиб борилган. Айниқса, рус адабиётидан қилинган “Бўри билан Лайлак”, “Тулки бирла Эчки”, “Тулки бирла Хўроз”, “Пашша билла Ари”, “Айиқ бирла Қишлоки”, “Бўри бирла Эчки”, “Қурбақа бирла Хўкиз” каби таржималар олиб ташланиб, мустақил, оригинал асарлар билан тўлдирилган. Сўнгги нашрларгача рус адабиётидан қилинган таржималардан фақат кичик ҳажмдаги беш асар: “Қишлоки бирла боласи”, “Ёлғончи чўпон”, “Ватани рус”, “Бола ва отаси”, “Тулки бирла узум” давом этган. Бундай ўзгартиришларга жузъий масала сифатида қарамаслик керак, бу миллий дарслик яратишдаги дастлабки қадам эди. Эътибор беринг: шўролар даврида ўзбек мактаблари учун тузилган “Ўқиш китоби”, “Ватан адабиёти” дарсликларининг 50–60 фоизигача рус адабиётидан таржималар билан тўлдирилган эди. Натижада, дарсликларнинг миллий хусусияти буткул йўққа чиқарилган эди.

Дарҳақиқат, академик Иброҳим Мўминовнинг “XX аср бошларида “Устои аввал” китобининг нашр этилиши Ўзбекистон маданияти тарихида янги бир воқеа бўлди ва ўша даврда Ўрта Осиё халқлари маънавий ҳаётини ривожлантиришда прогрессив қадам бўлди”², деган сўзлари заминида катта ҳақиқат ётар эди.

¹ Саидазизов С. Устои аввал. 9-нашр. –Т., 1910. 44-бет.

² Мўминов И. Из истории развития общественно-философской мысли в Узбекистане. –Т., 1957. С. 72.

“Устои аввал” алифбосининг дастлабки нашрлариёқ ўлка бўйлаб кенг тарқалди: янги очилаётган “усули жадид”, ҳатто “усули қадим” мактабларига ҳам кириб борди, жуда кам нусхада чоп этилгани учун уни тўлалигича кўчириб олувчилар ҳам кўпайди. Бир сўз билан айтганда, “Устои аввал” педагогикамиз тарихида буюк ўзгариш ясади. Дарслик нашр этилган йиллар “Туркистон вилоятининг газети” саҳифаларини варақлар экансиз, ушбу асарга муносабат билдирувчи тақризлар, туркум мақолаларга кўзингиз тушади. Чимкентлик мактабдор Умаржон Абдуғаффор ўғли сўзларига эътибор беринг: “Ушбу “Устои аввал”ни ўқигон ёш шогирдлар эски тартиб бирлан ўқишни(нг) азоб ва машаққатларидан қутулиб, тез фурсатда муддаолариға ва мақсадлариға, яъни қора хатни ўқумок ва ёзмок давлатиға осонлиқ бирлан етиб, оз вақтда бул Туркистон музофотида турғувчи фуқароларни(нг) аксарлари ёздурғон ва қора хатни ўқийдурғон бўлиб қолсалар ажаб эмас, деб умид қиламиз”¹.

Саидрасул Саидазизовнинг бундай маорифпарварлик фаолияти силлик кечган эмас. Унинг рус мактабларида, Тошкент ўқитувчилар семинари-ясида дарс бериши, таълим-тарбия соҳасидаги янгиликларни маҳаллий мактабларга татбиқ қилиши мутаассиблар, “усули қадим” тарафдорлари қаршилигига учради, уни “насора махзум” (кофир махзум) деб жар солдилар. Бундай дашном ва таъқиблар фақат Саидрасул домлагагина қаратилган эмас эди. Аммо мутафаккир ўзи танлаган йўлдан асло чекинмади, аксинча, собитқадамлик билан фаолиятини давом эттирди.

С.Саидазизовнинг “Туркистон вилоятининг газети” (1910 йил 72, 78, 79, 83, 86 ҳамда 1911 йил 5, 10-сонлар) саҳифаларида “Образовательная поездка учёного туземца в Москву и Петербург в 1910 г.” (“Маҳаллий олимнинг 1910 йилда Москва ҳамда Петербургга қилган маърифий сафари”) сарлавҳали туркум мақолалари эълон қилинган. Мақолада ёзишича, С.Саидазизов билан яқин ҳамкорликда бўлган ҳарбий хизматчи ва шарқшунос Блюмер (исми кўрсатилмаган – У.Д.) уни Москва ва Петербургга таклиф қилади ва у 1910 йил 5 июлда сафарга чиқади. Блюмер унга сафар давомида ҳамма шароитни яратиб берган, дастлаб 3 кун Рязань шаҳрида, 12 кун Москвада ва бир ой давомида пойтахт Петербургда бўлади. У пойтахтнинг эътиборга лойиқ масканларида: музейларида, истироҳат боғларида бўлади, ҳатто фон Кауфман 1868 йилда Самарқанддан олиб, Русия подшоҳига тақдим қилган муқаддас “Мусҳафи Усманий”ни ўқиш, кўзига суртиш шарафига муяссар бўлади, уни музейда қай даражади эҳтиёткорлик билан сақлаётганликларини кўриб, хайратга тушади. Аммо сафар таътил вақтига тўғри келгани учун Москва ва Петербург ўқув муассасаларининг фаолияти билан яқиндан таниша олмаганлигидан афсусланади: “Баъзи бир ошнолар Масков шаҳрида катта мадрасаларни кўргайсиз ва ондаги тартиб ва таомилларни билгайсизким, сиз учун аларни билмок фойдали ва манфатлик бўлса керак, деганлариға қараб, баъзи катта мадрасаларни кўрмок учун бордим. Таътил сабабли аларда ҳеч ким бўлмай, ҳаммаси берк эканларини, ҳеч ким бўлмағон вақтда кўрмок ўзимға маъқул бўлмағони учун кўб майл қилмай, андак афсус қилғон эдимки, андагиларни(нг) таҳсилин кўрмадим ва анда таҳсил қиладурғонлар қаю илмларни қаю даражада бўлиши маълум ўлмади деб”².

¹ “Туркистон вилоятининг газети”, 1903 й., 48-сон.

² “Туркистон вилоятининг газети”, 1910 й., 86-сон.

Шундай бўлса-да, у Москва, Петербург олий ўқув юртларини тамомлаган кишилар билан суҳбатлашди, улар орқали Русия олий ўқув юртлари фаолияти билан танишишга ҳаракат қилди: “Аммо оташ ароба билан сафар қилган вақтимда йўлда бир вагонда бир одам бирла рафиқ бўлиб танишдим. Кўрдимки, ул одам Москвадаги Лазаревский институти (Лазарев номидаги Шарқ жонли тиллар институти – У.Д.)да хатм қилгон ва ул мадрасанинг яхши хатм қилгонлариға бериладургон нишонин таққан зоҳиро бир ориёнталист, яъни алсинаи шарқия олимларидан экан”¹.

Саидрасул Саидазизов 1910 йилдан эътиборан Тошкент ўқитувчилар семинариясига шарқ тиллари ўқитувчиси этиб тайинланади. Унинг семинариядаги фаолияти узоқ давом этди. Бу ҳақда марҳум профессор Шариф Юсупов мутафаккирнинг 1907 йилда туғилган қизи, машҳур тиббиёт олими профессор Турсунхўжа Нажмиддинов рафиқаси Ойпошша аянинг эътиборли сўзларини келтиради: “Отам барваста гавдали, пахтадек оппок, озода одам эдилар. Собир Абдулланинг “Мавлоно Муқимий” китобида тасвирланган хужрамизда кечалари то хўроз қичқиргунча мутолаа қилар эдилар. Инқилобдан аввал ўнинчи йилларда кунора от миниб, янги шаҳарга чиқар ва Туркистон ўқитувчилар семинариясида дарс бериб қайтар эдилар. Фурқат ва Муқимий меҳмон бўлган ташқари ховлимиздаги меҳмонхона-хужрамизга Петербург ва Москвадан таниқли рус олимлари кўп марта келишган. Совет даврида ҳам отам илм-маърифат йўлида хизмат қилдилар, йигирманчи йиллар ўрталаригача мактабларда дарс бердилар, ҳаётларининг охириги йилларида Республика давлат архивида хизмат қилдилар”².

Саидрасул Саидазизов шўролар даврида ҳам ўқитувчилик фаолиятини тарк этмади, узоқ вақт Туркистон Шарқшунослик институтида араб ва форс тилларидан дарс берди. XX аср бошларида ҳамда шўролар даврида яратилган “Алифбо” дарсликларида бевосита “Устоди аввал”нинг кучли таъсирини кузатиш мумкин. Унинг “Устоди аввал” алифбо дарслиги XX аср тонгида миллат учун ислохот рамзи бўлиб қолди. Ўтган асрнинг биринчи чорагида ўзбек педагоглари томонидан Саидрасул Саидазизовнинг мазкур алифбо дарслиги таъсирида йигирмадан ортик алифбо дарсликлари яратилди. Бу улуг педагогнинг халқимиз олдидаги буюк хизматидир.

Саидрасул домла 1933 йил 3 февралда вафот этди.

¹ “Туркистон вилоятининг газети”, 1910 й., 86-сон.

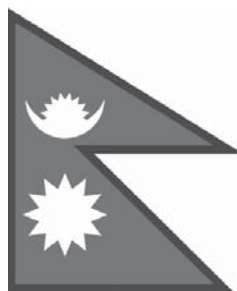
² Юсупов Ш. Фурқат йўлларида. –Т., 1984. 38-бет.

НЕПАЛ ҚИРОЛЛИГИ

Жанубий Осиё мамлакатларидан бири Непал тарихи милоднинг дастлабки асрларида Непал водийсида пайдо бўлган Невар давлатига бориб тақалади. Ҳинд маданияти таъсирида ривожланган ушбу мамлакат, шунингдек, Тибет ва Хитой билан ҳам яқин алоқа ўрнатган. XII асрда Ҳиндистондан Непалга кўплаб ҳинд-орий аҳолиси кўчиб келди ва маҳаллий магар, гурунг каби қабилалар билан аралашиб, кҳас-кура (ҳозирги непал) тилида сўзлашувчи кҳас халқи юзага келади. XV–XVI асрларда ушбу кҳас халқи Непал ҳудудидаги энг йирик этник гуруҳга айланади. Кҳас-магарлар етакчиси Рам Шох (1605–32 йиллар ҳукмронлик қилган), шунингдек, Нараян Притҳви (1742–69 йиллар ҳукмронлик қилган) даврида уларнинг давлатига ҳудудлар ҳам қўшиб олиниб, марказлашган Непал давлати пайдо бўлади.

XVIII аср охирига келиб, Непал ҳудуди ғарбда Кашмир, шарқда Секимгача кенгайди. Бироқ шу даврда анча фаоллашган Англия мустамлакачилари Непал ҳудудини ўзларининг ҳукми остига олишга урина бошлади. 1814 йили инглиз чегара постларига ҳужум қилинганлиги баҳонасида Непалга қарши уруш эълон қилинади. Непал кўшинлари инглизларнинг ҳарбий кучларига қарши тура олмайди. 1816 йил Непал Англия билан оғир шартлар асосидаги шартно-

Мустақиллик санаси –

1923 йил 1 январь

Қиролнинг таваллуд кун

миллий байрами – 28 декабрь

Пойтахти – Катманду

Майдони – 140 800 км²

Аҳолиси – 27 800 000 киши

Давлат тили – непал тили

мага имзо чекади. Орадан бир асрдан кўпроқ вақт давомида, гарчи маҳаллий Рана уруғи вакили қирол ҳисобланса-да, мамлакат ташқи давлатлардан ажратиб қўйилди, бойликлари чет элга олиб кетилди.

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Непал халқининг озодликка бўлган интилиши кучайиб, Ҳиндистондаги непаллик сиёсий мухожирлар фаоллашди. Жумладан, Калькуттада Непал миллий конгресси партиясига асос солинди (1947). Рана ҳукмронлигига қарши бирлашган фронт тузилди ва унинг ҳаракати натижасида 1951 йили Рана ҳукмронлиги тугатилди. Қирол Махендра Бир Бикрам Шох Дев ҳокимиятни қўлига олгач, турли ислохотлар ўтказди, жумладан, балоғатга етмаганларни никоҳдан ўтказиш, мажбурий меҳнат шакллари тақиқланди, каста (табақа) тизими бекор қилинди.

Непал халқи 28 декабрда миллий байрами – қирол туғилган кунни нишонлайди. Шу муносабат билан журналимизнинг декабрь сонида Непал адабиёти ва санъати билан ўқувчиларимизни яқиндан таништиришга ҳаракат қилдик.

Адабиёт

Непал адабиёти узок асрлардан буён барҳаёт яшаб келаётган афсонаю мифлар асносида шаклланган бўлиб, халқ орзу-истаклари, тилак-мақсадларини ифода этувчи

кўҳна қадрият сифатида қимматлидир.

Непал адабиёти тарихи қадимги ва замонавий тилда яратилган асарларни қамраб олган бўлиб, дастлабки намуналари милоннинг биринчи минг йиллигига тегишли санскрит тошбитиклари ҳисобланади.

XVII асрдан эътиборан миллий адабиёт қиёфаси, жанр тузилиши, мазмун-мундарижасини ўзгартириб, мавжуд қолиплардан қутула бошлади. Малла сулоласи саройида натака жанри (ҳинд миллатига мансуб Майтҳили беклигидан ўзлаштирилган драма) гуллаб-яшнаганини кўриш мумкин. Аммо унинг сюжети, сахна персонажлари асосан ҳинд эпоси, поэма ва пурана (санскритча “қадимги”)ларидан ўзлаштирилар эди. Масалан, рожа Трейлокия Малла ўзининг Кришнага бағишланган драмасида ғоят машҳур қахрамон – маъбуднинг ишқий саргузаштларини баён қилади. Житамитра қаламига мансуб “Мадаласанинг ўғирланиши”да эса “Бҳагавата-пурана” ва “Маркандейя-пурана”ларда ҳикоя қилинган самовий девлардан бири тасвирланади.

Непал драмаси тараққиётига кўп сонли рисоаларда ёзиб қолдирилган анъанавий ҳинд мусиқа ва театр назарияси сезиларли таъсир кўрсатди. Ўша даврда бундай қарашларнинг непалликларга маълум бўлгани ҳақида XVII аср бошларида рожа Жагжиёти Малланинг майтҳиллик пандит (сўзма-сўз таржимаси “олим”; браҳманларнинг илмий даражаси) Ваншамани билан ҳаммуаллифликда ёзган “Мусиқа қуёши” асари гувоҳлик беради. Бундан ташқари, Жагжиёти Малланинг мусиқа

ва драма ҳақидаги эстетик қарашлари баён этилган “Муסיкий санъат жавҳари” номли рисоласи ҳам бор.

XVII асрга келиб жуғрофий жиҳатдан жойлар тасвири ўзгарди, пейзажнинг шартлилиги самовий хусусиятини ташлаб (ҳинд мумтоз драматургиясида пейзаж афсонавий қаҳрамоннинг кайфияти, ҳолатини акс эттиришга маҳкум эди), “заминлашди”, яъни аниқ сюжетга қурилди. Шеърят ва драматургиянинг мавзу доираси, қамрови кенгайди, масалан, “Малайя тоғидан етган хуш бўй” натакаси (ҳинд мумтоз драматургиясига мансуб жанрда битилган асар)да бош актёр – сутрадҳар рожага бағишланган анъанавий сўзбошисида унинг шарафига мақтовлар ёғдиранган, ўз князлигининг ҳарбий қудрати мустаҳкамланаётганидан мамнунлигини ҳам ифода этади. Нафақат сутрадҳар, балки нати – актриса сўзбошиси ва асосий матн давомида ҳам ўша пайтларда рожа Малла ҳокимиятида яшаган шахсларнинг исмлари тилга олинган. Бироқ анъанавий классик сюжетлардан иборат қатъий шакллар Непал драма ва театрининг маълум маънода эркинлашувига тўсқинлик қила олмади.

Мумтоз драмада энг аҳамиятли ҳодиса – кўшиқлар, шунингдек, ариялар матни, кейинчалик драмаларнинг ҳам жонли ҳинд тили – майтҳилида олиб борилиши бўлди. Олий табақали қаҳрамонлари фақат санскрит, қолганлари жонли ҳинд лаҳжасида сўзловчи мумтоз драмалардан фарқли ўларок, XVII аср Непал натакаларида барча иштирокчилар битта сўзлашув тили (бу ўша пайтдаги адабий диалектлар – майтҳили, эски ҳиндийча, бенгалча бўлиши мумкин)дан фойдалана бошлади. Гарчи невари давлат тили бўлса-да, поэтик меъёрлари ишлаб чиқилмаган эди, шу боис бу тил асосан драма матнининг шарҳлари, ремаркаларида қўлланилди.

XVII асрда натака – драма жанри биров ўзгаришларга учраган бўлса, насрий асарлар – ваншавали (сулолалар йилномаси), маҳатмя (Непалдаги барча эътиқод вакилларининг муқаддас зиёратгоҳлари тавсифи) кабилар соф ваъзхонлик, дидактик адабиётга айлана борди. Кўплаб тил ва эътиқодлар ватани бўлмиш Непал халқининг диний бағрикенглиги биргина асарда турли дунёқарашлар орқали акс эттирилади. Буни маҳатмя жанридаги “Непали-маҳатмя”, “Багмати-маҳатмя” (Багмати – непалликлар муқаддас деб билувчи дарё) сингари китобларда буддавийлик, шиваизм, вишнуизм сингари дин вакилларининг осон муросага келиши мисолида кўриш мумкин.

Малла сулоласи даврида шеърятнинг студи (тангрилар ва шоҳ оиласи шарафига бағишланган мадҳиялар), диний-ишқий лирика сингари жанрлари ва йўналишлари сақланиб қолди. Катманду рожаси Пратап Малла диний-ишқий шеърятнинг ёрқин намояндасига айланди. Унинг замондоши Бҳадгаон рожаси Жагатпракаш Малланинг “Нилуфарлар дастаси” (“Падма-самучая”) китобига киритилган шеърлари ўз даврида жуда машҳур бўлган. Шунингдек, сарой анъанавий поэзиясидан ташқари вишнуизм дини таъсирида шаклланган халқ шеърляти ҳам тарқала бошлади.

XVII аср охирларига келиб, марказий Непалдаги (Катан, Бҳадгаон, Катманду рожаликлари) Малла сулоласининг уч асрлик “олтин давр” деб аталувчи ҳукмронлиги аста-секин барҳам топади. Кҳас-кура кабиласидан чиққан Гўркҳа бошқаруви даврида непал тили кенгрок ис-

теъмолга киради. Шеърятда стути жанридаги мадҳиялар, диний матнлар, Гўркха шоҳининг (Притхви Нараян Шох, 1770 йил) хотиралари ва бошқалар яратилади.

Кейинчалик Непал шеърятига бҳакти (сўзма-сўз таржимаси “садоқат”, “худого муҳаббат” маъноларини англатади. Унинг тарафдорлари яккахудоликни тарғиб этиб, кастачилик, бутга сиғинишга қарши чиққанлар) диний оқими билан боғлиқ шимолий ҳинд адабиёти таъсир кўрсатади. Мамлакатда бҳакти оқимининг асосчиларидан бири, бенгал шоири Чойтоннонинг ғоялари кенг тарқалади, бу жихат, айниқса, XVIII аср адабиётида яққол кўзга ташланади.

XIX асрда непал тилининг расмий мақоми юксалиши натижасида бу тилда ҳам адабиёт намуналари яратилади. Аммо Рана сулоласи хукмронлигининг юз йили давомида мамлакатнинг ташқи дунёдан узилиб қолиши непал адабиёти ривожига салбий таъсир кўрсатган эди. Шундан сўнг бутун Шарқ мамлакатларида бўлганидек, Непалда ҳам маърифатчилик ҳаракатлари бошланади. “The Gorkha putra” (Непалдаги биринчи газета, 1901 йилдан чиқа бошлаган) рўзномаси, бир қанча маърифий китоблар нашр этилади. Непал адабиётининг янги босқичга кўтарилиши ҳинд мумтоз эпоси – “Рамайна”нинг Бҳанубҳакта Ачари (1812–1868) ва Сиддхидаса Маҳажу (1867–1929) томонидан непал тилига таржима қилиниши билан боғлиқ.

XIX асрнинг 20-йилларидан бошлаб непал адабиётида янги давр бошланди. Атоқли непал адиблари Балкришна (1903–1981) ва Пускар Шамшер (1901–1961) санскритча ҳамда инглизча услубга асосланган пьесалар, шеърлар яратишади. 30-йилларда ташкил этилган “Шоирлар мактаби” вакиллари – Васанта Шарма, Вудяранья Кешарти, Индира каби ижодкорлар “Рамайна” ва “Бҳагавата-пурана” дostonларидан илҳомланиб, қатор асарлар ёзишади.

Ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги ўзгаришлар адабиётда ҳам ўз аксини топди. Хусусан, Кедарман Вятхитанинг “Бўрон” шеърида мажозий тасвирлар кўп бўлиб, у мамлакатда кечаётган инқилобни кутлайди. Лекхнатх Паудиял “Қафасдаги тўтикуш” шеърида маҳбусларнинг тутқунлиги, эрдан маҳрумлигини жонли, бадий воситалар орқали кўрсатиб беради. XX асрнинг етук шоирларидан яна бири Лакшмипрасад Девкота (1908–1960) бўлиб, унинг “Биз непалликлар” шеърида мамлакат халқининг бунёдкорлик хусусияти мадҳ этилади.

XX аср непал адабиётининг тараққиётига 1934 йилдан чиқа бошлаган “Шарада” (удга ўхшаш непалча мусиқий чолғу) номли адабий-бадий журнал сезиларли таъсир кўрсатди. Матбуот саҳифаларида непал шоирларининг турли йўналиш ва услубдаги шеърлари тез-тез эълон қилинди. Кўпчилик таниқли шоирлар “Кавиа пратишхан” (“Шеърят тўгараги” ва унинг матбуот нашри “Индрени” (“Камалак”) атрофида бирлашдилар. Бу давр шеърятда гул, булбул, муҳаббат мотивлари кучли жаранглайди (Бҳимдаршан Рок, “Икки шеър”, Шанкар Гаргей, “Нега безаклар тақиб олдим”, Кедарман Вятхита, “Нигоҳ”). Мадҳава Прасад Гҳимере “Водород бомбаси” шеърида Япониядаги Хиросима фожиаларини тасвирлар экан, ҳалокат сабабчиларини нафрат билан муҳокама қилади.

Непал халқ оғзаки адабиёти буддавийлик, ҳиндуийлик дини мифологиясига асослангани боис жуда бой ва ранг-барангдир. Айниқса,

мамлакатда эртақлар кенг тарқалган ва катта-ю кичик томонидан севиб ўқилади. Непал эртақларида ақлий теранлик, ҳозиржавоблик хусусиятлари кўзга ташланади (“Ким аҳмоқроқ?” эртагидаги зукко, топқир, исталган қийинчиликни енга олувчи Латобунг образи).

Непалда кенг тарқалган тиллардан бири – невари (пахари ҳам дейилади, тибет-непал гуруҳига мансуб) бўлиб, Катманду аҳолисининг ярмидан кўпроғи шу тилда мулоқот қилади. Бу тил 1769 йилгача сарой тили ҳисобланган. Гўркхалар сулоласидан Притхви Нараян Шоҳ тахтга чиқиб (1742), 1768 йилда пойтахтни Катмандуга кўчиргач, непали (кҳас-кура ва бошқа номлари бор; хинд-непал гуруҳига мансуб) давлат тили мақомини олди. Невари тили эса XX асрнинг 40-йилларидан бошлаб яна жонлана бошлади ва бу тилда ҳам адабий асарлар яратилди (Ситтадҳар Ҳирдай (1906–1979). Кейинги асрларда девонагари (хинд ёзувларидан бири) алифбосидаги непали кўлёмалари кўпроқ яратилган бўлса-да, айрим невари кўлёмалари тибет ёзувларига дахлдор эди. Замонавий матбуотда (Непалда 400 дан ортиқ газета-журнал чоп этилади) ҳар иккала тил истифода этилади.

Замонавий Непал адабиёти асосан инглиз тилида қалам тебратаётган адибу шоирлар ижоди билан ривожланиб бормоқда. Хусусан, Саарада Шарма, Буддҳи Сагар, Суман Покхрел, Раж Кумар Банма, Виваш Басти, Пратек Дҳакал, Падам Гаутам, Судип Пакхрин, Рамеш Паудел, Ҳом Парбаг, Урмила Чаудхари, Лал Гопал Субеди номларини алоҳида келтириш мумкин. Мамлакат адабий ҳаётида инглиз тилининг кенг истеъмолда бўлиши непаллик адибларнинг асарлари халқаро миқёсда ҳам оммалашувиға замин ҳозирламоқда.

Непал мамлакати тўғрисида буюк бобокалонимиз Абу Райҳон Беруний (973–1050) “Ҳиндистон” асарида кўплаб қизиқарли маълумотларни ёзиб қолдирган. Ўтган асрнинг 50-йилларидан бошлаб ўзбек китобхонлари ҳам непал адабиёти билан яқиндан таниша бошлади. (1958 йили Тошкентда непаллик шоирлар ижодидан намуналар чоп этилди).

*Филология фанлари номзоди
Гулишан РАҲИМ тайёрлади.*

Тасвирий санъат

Непал тасвирий санъатида тибет, хинд, мўғул, хитой каби қўшни халқларнинг маданий анъаналари таъсири сезилади. Непалда дин ва санъат тушунчалари шу қадар чуқур жипслашиб кетганки, уларни бир-биридан айро тасаввур қилиш мушкул. Непалликлар ҳаётга пужа (санскритча “сиғиниш”, “илтижо”), яъни ибодат ва диний маросимлар нуктаи назаридан қарашган ва ҳар бир воқеликни илоҳиёт билан узвийликда тавсифлашган. Шу маънода санъатнинг пайдо бўлиши ҳам

бевосита диний қарашларга асосланган бўлиб, Катманду водийсида олиб борилган тадқиқотлар натижасида ҳиндуийлик ва буддавийлик анъаналарини мужассам этувчи ёғочга ўйиб ишланган амалий санъат, меъморчилик, ҳайкалтарошлик ва тасвирий санъат намуналари топилган. Илоҳий воқеа-ходисаларни тасвирловчи услуб “невари” деб номланиб, узоқ асрлардан буён яшаб келаётир. Непалда маросим тасвирий санъати, хусусан, Тибет “тҳангка” (Тибет ҳудудига хос диний мазмунга эга тасвирий санъат жанри)ларидан келиб чиққан “паубҳа” услуби ҳам муҳим ўрин тутди. Мураккаб гулдор нақшлар, сержило ранглар контрасти мазкур услубнинг характерли жиҳати бўлиб, аҳоли маданий ҳаётининг ажралмас қисми саналади. Паубҳа расмлари асосан пахта толасидан тайёрланган оқ матоларга чизилган бўлиб, ушбу йўналишда Катманду водийсида яшовчи невари халқ рассомлари самарали ижод қилишган. Мусаввирлар махсус рангли тошлар ва индиго мойидан олинувчи бўёқлар, кумуш ва олтин кукунларидан фойдаланишган, кўк, яшил, тилла рангли бўёқлар эса деталлар тасвири учун ишлатилган. Паубҳаларнинг бош қаҳрамонлари бу – ҳиндуийлик ва буддавийлик динларининг илоҳий маъбудлари бўлиб, суратларда уларнинг тана шакли, юз ифодаси ва қўл ҳаракати қатъий тартибда ишланган. Яна шундай паубҳалар ҳам борки, уларда сарой, ибодатхона қуриш жараёнлари, меҳнат машаққатлари тасвирланади.

Непалнинг шарқий қисмларида “митҳил” деб номланувчи ўзига хос тасвирий санъат услуби мавжуд бўлиб, манбаларда ёзилишича, у Қадимги Митҳила давлатида ҳукмронлик қилган афсонавий подшо Жананака ҳукмронлиги даврида шаклланган. Бу аёлларнинг анъанавий безак санъати бўлиб, қўл хунари сифатида авлоддан-авлодга ўтиб келмоқда.

Митҳил услубининг маркази – Жанакпур шаҳрига қарашли Кува қишлоғи ва унга яқин ҳудудлар саналади. Бу туркум асарларга абстракт нақшлар хос бўлиб, безаклар оқ ва ёнғоқ рангида ишланган.

Непал тасвирий санъати ўзига хос тарих ва йўналишга эга бўлсада, мўйқалам соҳибларининг шажаралари ва узоқ йиллик анъаналари сақланиб қолмади. Аммо Непал замонавий ранг-тасвирининг турли жанрларида таниқли рассомлар ижод қилаётган бўлиб, улар яратаётган асарлар ранг-баранг услуби билан ажралиб туради. Қуйида шундай рассомлар ҳақида маълумот берамиз.

Саурганга Дардшанҳари (1980 йилда туғилган) визуал ва ўймакор тасвирлар рассоми бўлиб, Катмандудаги Трибхуван университетида фаолият кўрсатади. “Бинду” номли рассомлар ташкилотининг асосчиси. У Непал ва Ҳиндистонда шахсий кўргазмаларини ўтказиш билан бирга Бангладеш, Жанубий Корея, Шри-Ланка каби мамлакат рассомларининг ижодий анжуманларида ҳам иштирок этган. Бугунги кунда рассом маданий анъаналар, ҳиндуийлик дини ва тасвирий санъат ўртасидаги алоқалар мавзусида изланиш олиб бормоқда.

Курчи Дасгупта (1974 йил туғилган) визуал тасвирий санъат билан бир қаторда матбуотда замонавий рассомлик масалаларига бағишланган мақолалари билан қатнашиб туради. Унинг асарлари Буюк Британия, Ҳиндистон, Қатар каби давлатларнинг кўргазма залларидан ҳам ўрин олган.

Рагини Упадхяй Грела (1961 йил туғилган) замонавий Непал ранг-тасвир санъатининг таниқли намояндаларидан бири бўлиб, олтмишдан

ортик маҳаллий ва хориж мамлакатларида шахсий кўргазмалари ташкил этилган. У кўхна ривоят ва афсоналарга таяниб, ижтимоий-сатирик мавзуда асарлар яратади. Рассом асарлари Буюк Британия ва Япониядаги музейларда ҳамда Непал ташқи ишлар вазирлигида сақланмоқда.

Битҳата КС (1978 йилда тугилган) непаллик ёш, истеъдодли рассом, 2005 йилдан буён замонавий сахна сценографияси йўналишида ижод қилади. Она юртидан ташқари Бангладеш, Италия, Жанубий Корея, АҚШ каби мамлакатларда кўргазмалари ташкил этилган, Жанубий Кореяда ўтказилган “Шарк рассомлари” фестивали совриндори бўлган.

Шилаша Ражбхандари (1988 йилда тугилган) Катмандудаги Трибхуван университетида фаолият юритади. У Непал, Бангладеш ва Ҳиндистон миқёсида ўтказилган Осие тасвирий санъат биеннале-сида иштирок этган. 2011 йил Миллий санъат академияси танловида ҳайкалтарошлик иши билан қатнашиб, биринчи ўринга сазовор бўлган. Ражбхандари ўз ижодида анъанавий-диний мавзу ва санъатнинг “тезкор модернизация” билан тўқнашувини акс эттиради.

Ашмила Ранжит (1966 йилда тугилган) 1992 йил Катмандудаги Трибхуван университети, 1999 йил Австралиянинг Тасмания университети, 2006 йил Колумбия университетига қарашли Нью-Йорк олий санъат мактабини тамомлаган. Икки бор истеъдодли рассомлар учун таъсис этилган стипендия совриндорига айланган. Ранжит халқаро миқёсда тан олинган Непалдаги энг машхур аёл рассом ҳисобланади. У ҳамisha анъанавий қолиплардан чекиниб, тасвирий санъатни шакл ва мазмун жиҳатидан янгилашга, жамиятнинг санъатга доир қарашларини ўзгартиришга интилади. Ашмила Ранжит ўз асарлари билан Австралия, Хитой, Япония, Мексика, Қатар, АҚШ ва Европанинг кўплаб мамлакатларида ўтказилган кўргазмаларда иштирок этган.

Сима Шарма Шоҳ (1966 йилда тугилган) Катмандудаги Трибхуван университети “Марказий тасвирий санъат бўлими” бошлиғи, фалсафа фанлари доктори. Шарма Шоҳ дунё миқёсида ўтказилган етмишдан ортиқ жамоавий ва шахсий кўргазма қатнашчиси бўлиб, асарларида тинчлик-тотувлик, илоҳиётни англаш, ҳиндуийлик ва буддавийлик афсоналарига асосланган қарашлар ўз аксини топган.

Сушма Шака (1975 йилда тугилган). Шакаянинг 2007 йилда китобларга ишланган иллюстрациялари, видео чизмалари кенг тарқалди. 2013 йил рассом Непалдаги Нафис санъат ва ёғоч ўймакорлиги академиясида ташкил этилган “Миллий тасвирий санъат” кўргазмасида ғолиб деб топилди. Ҳозирда мусаввир инсоният ва ҳайвонот олами ўртасидаги аёвсиз кураш ҳамда бугунги кун экотизимини ўрганишга бағишланган сураглар яратмоқда.

Эрина Тамракар (1970 йилда тугилган) ҳам кўплаб рассомлар каби Катмандудаги Трибхуван университетида таълим олган. Унинг асарлари бир қатор халқаро кўргазмаларда намоиш этилган ҳамда хусусий ва давлат коллекцияларида сақланади. Тамракар асарлари аёллар ва жамият ўртасидаги ўзаро муносабатга бағишланган бўлиб, турфа ранглар орқали бу икки оламнинг сирли жабҳалари очиб берилади.

Шашикала Тивари (1950 йилда тугилган), санъатшунослар ва мухлислар таъбири билан айтганда, Непалдаги “замонавий санъатнинг онаси”дир. Айнан Тивари аёл рассомлар учун намуна ҳисобланиб, кўплаб мўйқалам соҳибалари унинг ижодига таклид қилишади. 1973 йил Ҳиндистондаги Барода университетини тамомлаган рассом Не-

пал модернистик санъатининг асосчисига айланади. Тивари асарлари ёрқин ранглар уйғунлиги, ҳиссий жўшқинлик, аёлларнинг бетакроп гўзаллигини тасвирлаши билан америкалик машхур мусаввира Жоржия О’Кифф (1887–1986) ижодини ёдга солади. Тивари суратлари Япониядаги “Asia Fukuoka” музейи, Катмандудаги Нараян Хити қироллик саройи ва Непал рус маданият марказида сақланмоқда.

*Сарвиноз САКСОНОВА
тайёрлади.*

Меъморчилик

Непал меъморчилигида пагода, ступа ва шикхара номли учта асосий йўналиш устуворлик қилади.

Пагода услубидаги бинолар машхур Миср эҳромларини ёдга солади; бу турдаги ибодатхоналар уч қаватли бўлиб, ҳар бир қаватга тор ёғоч зиналар орқали кўтарилиш мумкин. Ташқаридан қараганда, қаватларнинг нишаби юқорига бўй чўзган сари кичрайиб боради. Бу шакл бамисоли устмас-уст кийдирилган шляпани эслатади. Нишабларнинг томини муайян кетма-кетликдаги ёғоч устунлар галереяси ушлаб туради. Қурилишнинг асосий хомашёси ҳам ёғоч бўлиб, бино ички ва ташқи тарафдан ўйма нақшлар билан безатилади. Пагода типидagi ибодатхонанинг охириги қавати шпиль (найзасимон) шаклидаги том билан якунланади, у оддий гипс билан суваб қўйилиши ёки олтин суви қопланиши мумкин. Роҳибларнинг тасаввурига кўра, шпиль гўё ибодатхонани самовий кучлар билан боғлаб тураркан.

Пагодаларнинг ички қисмини табиий ёруғлик ва ҳарорат билан таъминлаш мақсадида ҳар тарафдан дераза ва туйнуклар ўрнатилади. Булар ҳам ёғочдан ясалиб, икки тавақали очиб-ёпилувчи панжарали ромлар билан мустаҳкамланади. Панжараларнинг нақшлари ибодатхонанинг қолган безакларига мос қилиб танланади, боиси бинонинг барча қисми бир-бирига сингиб, умумий композицияни ҳосил қилиши керак.

Таъкидлаш лозимки, пагода услуби ўрта асрларга хос бўлиб, дастлаб Хитой меъморчилигида учрайди. Фақат ўша даврда мазкур услубдан хитойлик императорларнинг турли жангларда қозонган ғалабаларини мадҳ этиш ва тарих саҳифаларига муҳрлаш учун фойдаланилган. Непалда эса бу услубда асосан ибодатхоналар барпо қилинган.

Пагода услубининг ноёб намуналари сифатида Катманду шаҳридаги Кастамандап ибодатхонаси, қирол Притхви Нараян Шох фармони асосида бунёд этилган Басантруп саройи, Пашупати, Талежи ва Чангу Нараян ибодатхоналарини келтириш мумкин.

Ступа – буддавийлик динига тааллуқли ярим ёйсимон шаклга эга меъморий услуб. Дастлаб диндорлар орасида Будда дини асосчиси –

Сидхарта Гаутаманинг муқаддас ашёлари сақланадиган жой сифатида кадрланган. Непалнинг энг машхур ступалари – Катманду шаҳрига туташ ҳудудлардаги Сваямбхунатх ва Боднатх ёдгорликлари ҳисобланади.

Ступалар бир неча қисмдан иборат: пастки қисми ярим ёйсимон бўлиб, устига “хармика” деб аталувчи квадрат шаклдаги асос ўрнатилади. Диндорлар эътиқодига кўра, бу тўртбурчак шаклда дунёнинг тўрт тарафи намоён бўлади. Воқеликка илоҳий тус бериш учун Будданинг қош-кўзлари узок масофадан ҳам кўриниб турадиган даражада йирик қилиб тасвирланади, гўё Будда туну кун заминдаги барча воқеа-ҳодисалардан хабардор экани рамзий йўсинда ифодаланади. Бундан ташқари, диндорлар ступа тимсолида Будданинг ҳар бир ҳолатини руҳан илоҳиёт билан боғлиқликда талқин қиладилар, шунга мос равишда меъморий композиция ҳам ранг-баранглик касб этади. Масалан, Будданинг чордана қуриб ўтириши – ступанинг тўртбурчак асосида, танаси – ёйсимон шаклида, қулоқлари – бинонинг энг баланд нуқтасига қўйилган шпилда ифодаланади. Будданинг бу каби ҳолатдаги тасвирлари буддавийлик динида кенг тарқалган андоза ҳисобланади.

Шикхара услуби. “Шикхара” атамаси қадимги санскрит тилидан олинган бўлиб, “тоғ чўққиси” деган маънони англатади. Бу услуб кўпроқ ҳинд диний меъморчилигига дахлдор бўлса-да, унинг муайян унсурлари Непал архитектурасида ҳам учрайди. Шикхара услубидаги бинолар баланд пирамида кўринишидаги миноралардан иборат бўлиб, юзаси беш ёки тўққиз сатҳни ташкил этади. Патандаги Кришна ибодатхонаси ушбу услубда барпо қилинган ноёб ёдгорлик саналади.

XIII–XVIII асрларда Непалда рожа Малла асос солган сулола хукмронлик қилади, айнан шу даврда меъморчилик ва тасвирий санъат юксак даражада тараққий этади, шаҳарсозлик анъаналари ривожланади. Шаҳар марказида барпо қилинган князь саройи бу даврнинг эътиборли обидаларидан бўлиб, сарой атрофида ибодатхона ва бошқа маъмурий бинолар қад ростлайди. Аҳоли тураржойлари эса аввалги даврларда бўлганидек, марказий ҳудудларга туташ тарзда барпо қилинади.

Таъкидлаш лозимки, Непал меъморчилигининг кўҳна намуналари мамлакат пойтахти Катманду шаҳрида сақланиб қолган. Шаҳарнинг қадимий қисми – Дурбар майдони ибодатхона ва саройлардан таркиб топган бўлиб, шу манзилда непалликларнинг диний ва маданий ҳаёти яққол акс этади. Аҳамиятлиси, Непал қиролига (тахтга ўтираётган пайтда) тож кийдириш маросими ҳам шу ҳудудда ўтказилади. Майдонда Шива, Парвати ибодатхоналари, “Хануман Дҳок” номли сарой ва ибодатхоналар мажмуаси (XV–XVIII асрлар), қирол Хануманнинг ҳайкаллари (1672 йил), ёғочдан ишланган Катх Мандир пагодаси (иккинчи номи – Кастамандап; XII аср, 1596 йилдаги ёнғиндан сўнг қайта қурилган), Калмочан ибодатхонаси (1852–73 йиллар, иккинчи номи – Сатъя Нараян) каби тахминан 50 дан ортик меъморий обида мавжуд.

Непалнинг диний меъморчилиги ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, ҳар бир композиция оддий шакл саналмай, эътиқод, ибодат билан боғлиқ рамзий моҳиятни ҳам ифодалайди. Диний масканларга сиртдан қаралса, кўкка бўй чўзган сари торайиб борувчи, кетма-кет бўртиб чиққан нишаблар кўриниб туради. Буддавийлик таълимотига

кўра, ибодатхона диндорлар учун худонинг танаси ва ердаги уйи, шу боис меъморлар бинога бадиий зеб беришда ўта эҳтиёткор бўлишади. Бино ичкарасидаги муқаддас қисмдан бошқа жойларда деярли безак учрамайди. Ибодатхона ташқарисида кетма-кетлик асосида қурилган ҳовлилар жойлашган бўлиб, улар ҳам диний маросимлар ўтказишга мўлжалланган.

Шаҳардаги энг кўҳна обидалардан бири – Кастамандап пагодасидир. Афсонага кўра, XII асрга тааллуқли ушбу пагода ёғочдан қурилган бўлиб, нафақат Непал, балки дунёдаги энг қадимий ва ноёб меъморий обидалар сирасига киради. Уч нишабли мазкур пагода дастлаб ҳинд-тибет тижорат йўлида қатновчи савдогарлар, муқаддас зиёратларни амага оширувчи диндорлар ва сайёҳлар учун қарвонсарой вазифасини бажарган. Боиси Ҳиндистон ва Тибет йўналишида қатновчи қарвонлар доводдаги қорлар эриб, қиш чилласи тугагунча, Катманду водийсида қолишган. Кейинчалик, Шоҳ сулоласи ҳокимият тепасига келгач (1379 йил), Кастамандап ибодатхонага айлантирилади ва сулоланинг химоячи-ҳомийси – авлиё Горакхнатку шарафига бағишланади, ибодатхона марказига унинг ҳайкали ўрнатилади. Айрим непаллик тарихчиларнинг фикрича, ибодатхонанинг Кастамандап (“Катх Мандир” – “ёғочдан қурилган уй”) деб номланиши “Катманду” атамасининг пайдо бўлишига туртки бўлган экан.

Непали ибодатхоналарига кираверишда шер ва арслон бошли, баҳайбат қанотли махлуқларнинг металл ёки тошдан ишланган ҳайкаллари кўзга ташланади. Эшик ва деразаларнинг тепасида “тимпан” номли ёғоч безак мавжуд бўлиб, унга буддавийлик динида ардоқланган авлиёлар образи ва бошқа тимсоллар ўйиб туширилган.

Катмандудаги эски қирол саройи мажмуаси шаҳарнинг қадимий маркази – Дурбар майдонида қад ростлаган бўлиб, милодий V–VIII асрларда ҳукмронлик қилган Личхавлар сулоласи даврида бунёд этилган. Лекин мажмуа атрофида қурилган айрим иншоотлар XVII асрга оид. Қирол саройининг ўзи ҳам турли йилларда қайта-қайта таъмирлангани туфайли қиёфаси, меъморий фасади ўзгариб борган. Фақат мажмуанинг Сундари Чоук ва Мохан Чоук номли шимол тарафга ёндош қисмлари дастлабки кўринишини сақлаб қолган.

Саройга кириш тошдан ясалган икки шернинг ҳайкали билан рамзий маънода “қўриқланади”. Улардан бири маъбуд Шива, иккинчиси унинг рафиқаси – Парвати. Дарвозаларнинг тепасида ёрқин рангларга бўялган тоқчалар мавжуд бўлиб, марказда Кришна маъбуди тасвирланган; у “Вишварупе” номли замин учун хос қиёфада намоён бўлади. Гап шундаки, буддавийлик динига хос тасвирий санъатда Кришнанинг ер ва самодаги илоҳий воқеаларга дахлдор турли образлари (иконалари) бор. Унинг чап тарафида найда мусиқа чалаётган чўпон, ўнг тарафида эса қирол Пратап Малла рафиқаси билан тасвирланади.

Кўриниб турибдики, дастлаб Ҳиндистонда шаклланган Будда меъморчилиги Хитой орқали Непалга кириб борган ва маҳаллий халқнинг азалий қурилиш анъаналари билан уйғунлашиб кетган.

*Санъатшунослик фанлари номзоди
Равшан ФАТҲУЛЛАЕВ тайёрлади.*

Муסיқа

Непалда элликдан ортиқ этник гурух истикомат қилгани боис муסיқа санъати ҳам хилма-хил услуб ва йўналишларга эга. Айниқса, поп, рок, неп-хоп (хип-хоп), халқона, мумтоз ва ратна каби муסיқа йўналишлар кенг тарқалган. Баъзи муסיқий жанрлар камров доирасининг торлиги сабаб санокли репертуарларда сақланиб қолган.

Непал муסיқаси ривожига муайян маънода театр ва рақс санъати ҳам таъсир кўрсатган. Қадимдан театрларда ҳинд маъбудлари ва афсонавий қахрамонлар, никоҳ, ҳосил байрамларига бағишланган томошалар, рақс дастурлари намойиш этилган бўлиб, бундай кечаларни муסיқий оҳангларсиз тасаввур қилиб бўлмасди.

XV–XVIII асрларда мамлакатдаги ички сиёсий вазият муסיқанинг имкониятларини чеклаб қўйди, яъни ушбу санъат асосан хаваскорлик ижодига айланиб қолди. Фақатгина 1973 йилга келиб, Непалда илк профессионал муסיқа жамоаси ташкил этилади. Мазкур жамоа театр билан ҳамкорликда фаолият кўрсатган ва махсус рақс дастасига ҳам эга бўлган.

Мамлакатда муסיқа юксак тараққий этган ҳудуд – пойтахт Катманду саналади. Ҳар йили шаҳар турфа муסיқий фестиваллар, кўнгилочар байрамларга мезбонлик қилади, шунингдек, муסיқа таълимига алоҳида эътибор қаратилган бўлиб, Катманду Қироллик академияси ҳузурида муסיқа, халқ рақс ва ашула бўлимлари фаолият кўрсатади. Бугун Непал аҳолисининг эътиборини кўпроқ поп ва рок муסיқалари жалб этмоқда.

Қуйида Непалда кенг оммалашган айрим муסיқий жанр ва йўналишлар ҳақида маълумот берамиз.

Доҳори муסיқаси. Бу муסיқа тури халқ кўшиқлари маҳсули бўлиб, мазмун ва шакл жиҳатидан ўзбек фольклоридаги айтишувни ёдга солади. Бунда майдоннинг икки томонида йигит-қизлар қарама-қарши жойлашиб, муסיқий, шеърий баҳсга киришади. Мунозара давомида иштирокчилардан тезкорлик ва кучли хотира талаб этилади, жавоб беришдан тўхтаган жамоа мағлуб бўлади. Халқона топқирлик ва зукколик эвазига Доҳори айтишувлари бир ҳафтагача чўзилган ҳолатлар ҳам бўлган.

Аадҳуник муסיқа. Ушбу жанр энг янги ва замонавий кўшиқларни камраб олади. Аадҳуник туркумидаги оҳанглар майин ва ёқимли характерга эга бўлиб, маҳаллий халқ томонидан севиб тингланади. Непал хонандаси Гопал Нараян мазкур йўналишга мансуб асарларни маромига етказиб куйлагани боис “замонавий кўшиқлар кироли” сифатида шухрат қозонган. Хонанданинг мухлислари нафақат Непал, балки Ҳиндистонда ҳам кўпчиликни ташкил этади. Шунингдек, замонавий кўшиқчиликда Прамод Кхарел ижролари муваффақиятга эришиб келмоқда.

Мумтоз муסיқа. Непал мумтоз муסיқасининг келиб чиқиши Қирол Мана Дева (мил.авв. 567–510) замонида бориб тақалади. Мумтоз муסיқа тарихий жараёнлар таъсирида Кират, Личчави, Малла, шунингдек, Рана даврларида шаклланди.

Бугун Непалда “Сурсудха”, “Сукарма”, “Трикаал”, “Сампада”, “Кутумба” каби мумтоз услубда куйловчи мусиқа гуруҳлари ижод қилмоқда. Бундан ташқари, мамлакатда Каланидҳи ва Нараян мусиқа академиялари, “Киратесвор”, “Нахчивон Сангит Саровар”, “Яламая”, “Рам Солид” ва “Атул Мемориал Гурукул” (энг биринчи ташкил этилган) каби мумтоз мусиқа ташкилотлари мавжуд бўлиб, Непал мусиқаси анъаналарини сақлаб қолишга астойдил ҳаракат қилмоқда.

Гурунг мусиқаси. Гурунг мусиқаси асосан ёшлар томонидан ижро этилади. Мусиқанинг мазкур тури юз йиллардан бери мавжуд бўлиб, ушбу туркумга кирувчи “Тҳанту” ва “Чудка” мусиқий рақслари ханузгача сақланиб қолган ва мамлакатнинг турли ҳудудларида оммалашган. Иштирокчилар кўшиқ ва рақсларни якка ёки жамоавий тарзда ижро этишлари мумкин. Шунингдек, гурунг мусиқасидан дафн маросимларида ҳам фойдаланилади. Непалда энг яхши гурунг хонандаси сифатида Жёти Гурунг тан олинган бўлиб, унинг кўшиқлари нафақат мамлакат, балки халқаро миқёсда ҳам ўзига хос мавқега эга.

Таманг Село мусиқаси. Бундан анча йиллар муқаддам инглизлар Ҳиндистонда барабанли мусиқа жамоалари тузишни режалаштирган эди. Кейинчалик ғарб ва ҳинд мусиқа асбоблари уйғунлигида Таманг Село мусиқаси пайдо бўлган. Синдху Малла, Ражу Лама, Авинаш Гҳисинг, Рож Моктан, Бижай Лама каби санъаткорлар ушбу йўналишда баракали ижод қилиб, кўплаб кўшиқлар яратган.

Майтҳили мусиқаси. “Майтҳили” атамаси Митҳила штати номидан олинган бўлиб, мусиқанинг энг қадимий турларидан бири ҳисобланади. Мазкур мусиқани Жанакпур ва Катманду подшоҳлари алоҳида қадрлаган. Майтҳилида кўпроқ мумтоз чолғу асбобларидан фойдаланилади, ҳозирда эса замонавий чолғуларни ижро жараёнига киритиш бўйича изланишлар олиб борилмоқда. Мусиқанинг ушбу йўналишини ривожлантиришда хиндистонлик Маха Қавм Видхяпати Тҳакур, Непалдан Удит Нараян Жа, Рама Мандал ва бошқа санъаткорларнинг хизматлари бекиёс.

Невари мусиқаси. “Нева” ёки “Невари” номи билан аталувчи бу мусиқа Неварс томонидан Непалда яратилган. Невари мусиқаси ўзида миллий анъаналарни мужассам этган бўлиб, одатда, чанг ва дамли чолғу асбобларида ижро этилади.

Шерна мусиқаси – буддавийлик динига асосланган, Тибет маданиятини акс эттирувчи диний мусиқа.

Непалда ҳар йили мусиқа ижодкорларини қўллаб-қувватлаш, янги истеъдодларни юзага чиқариш ва муносиб рағбатлантириш мақсадида кўплаб фестиваллар, ижодий лойиҳалар ташкил этилмоқда. Хусусан, 1996 йилдан буён ўтказиб келинаётган “Hits FM Music Awards” мусиқий маросимида ғолиблар етита номинация бўйича аниқланади. Яна бир йирик мусиқий фестивал “Atul Memorial Awards” деб номланиб, йилдан-йилга мақоми, маданий ҳаётда тутган ўрни мустаҳкамланиб бормоқда. Дастлаб 2003 йил Непал маэстриси Атул Гаутам хотирасига мусиқа бирлашмаси ташкил этилади. Кейинчалик бу ташкилот Атул Жаянти ташаббуси билан Непалдаги истеъдодли мусиқа ижодкорларини тақдирлаб келмоқда.

Сирожиддин РУСТАМОВ
тайёрлади.

Рақс

Кўп элатли Непалда ҳар бир этник гуруҳнинг ўзига хос рақслари мавжуд бўлиб, ижро жараёни, либосу безаклари билан бир-биридан фарқланади. Халқ рақслари диний, никоҳ, ҳосилни йиғиб олиш маросимлари ва бошқа тадбирларда ижро этилади.

Непалда халқ рақслари билан бирга мумтоз рақслар ҳам яшаб келмоқда. Классик рақслар ҳиндуийлик ва буддавийлик динида кенг тарқалган мифологик ривоятлар, муайян илоҳ ёки худолар номи билан боғлиқ. Бундай рақслар ижрочиси махсус либос, зеб-зийнат кийиб ўйинга тушади ва маъбудлар шаънига ҳурмат-эҳтиромини изхор этади. “Кумари”, “Астаматрика”, “Бажраёгани” “Ча-ча”, “Бхайрабкали”, “Маҳакали”, “Лакхе”, “Манджушри”, “Панча Будда” (“Беш Будда”) каби рақсларни мисол келтириш мумкин. “Кумари” рақси Непал шоҳлигида ижро этилган қадимий рақслардан бўлиб, ҳаёт маъбудаси – Кумарига бағишланган. Важраяна маросимларида намойиш этилувчи “Ча-ча” рақси кўшиқ ва томошаларнинг асоси ҳисобланиб, ибодат вақти дуо-истаклар ижобатини сўраб, илтижо қилиш маъносини англатади.

Шунингдек, Непалда маҳаллий рақс турлари ҳам бор. “Бҳоджпури”, “Чутка”, “Чябрунг” “Чату”, “Чанди”, “Дҳимал”, “Деидатан”, “Ҳоли”, “Жҳонгад” каби рақслар тўй-маросимларда ижро этилади.

“Бҳоджпури” Непалнинг узоқ шарқий вилоятида жойлашган Бҳоджпуре туманига хос. Бу рақсда шимолий ҳинд маданиятига ўхшаш жиҳатлар кўл ҳаракатлари, юз ифодалари, либослар ва бошқа воситаларда кўзга ташланади.

“Жҳяуре” ҳам машҳур халқ рақсларидан биридир. Мазкур рақс Непалнинг адирли вилоятларида гуруҳ-гуруҳ бўлиб, ўйин-кулги тарзида ижро этилади, унда кўшиқ ва рақснинг уйғунлиги кузатилади. Қолаверса, “Жҳяуре”ни шоли экиш мавсумида ижро этилади. Бу рақс тури, айниқса, ёшлар орасида машҳур бўлиб, севги ҳикояси сифатида ҳам намойиш этилади.

“Ҳоли” рақси эса ҳинд диёрларида кенг нишонланувчи шу номдаги байрам билан боғлиқ бўлиб, Непалнинг Тҳару, Майтҳили ва Бҳоджпури каби худудларида оммалашган. Ҳар йили февраль-март ойларида ўтказилувчи мазкур шодиёнада ҳамма кўшиқ куйлаб, бир-бирининг устига рангли сув сепиб, рақсга тушади. Ранглар ва турли бўёқлар бамисоли жўшқин ҳаёт нафаси, яшаш, янгиланиш иштиёқини ҳис қилиш имконини беради. Шундай қилиб, Непал рақслари миллий қадриятлар ва анъаналарни акс эттирибгина қолмай, ҳаётий мазмун ва фалсафага йўғрилгани билан ҳам алоҳида қиммат касб этади.

*Мансурбек РЎЗИЕВ
тайёрлади.*

Театр

Непалда қадимдан театрларда халқ ўйинлари – нритя (нач)лар намойиш этилган, шунингдек, майтхил, бжопур, таманг, тхару, нева, непал сингари қабила ва уруғларнинг махсус томошалари мавжуд эди. Аммо замонавий театр XX аср бошларига келиб шаклланди. Непалликлар “Маҳакали”, “Харисиддха”, “Пачали”, “Канкешвари”, “Гҳантешвари” каби халқ томошаларини мароқ билан кузатишган ва катта майдонлар, одамлар гавжум жойларда тез-тез намойиш этишган. Мазкур томошалар давомийлиги 3 соатдан иборат бўлиб, воқеалар мобайнида актёрлар турфа иборалар айтишган ва унинг моҳиятини ўйинлар орқали кўрсатиб беришган.

XX асрнинг 40-йилларига келиб, драматургияда бир пардали пьесалар ёзишга эътибор кучайди. Гарчи драматургия мунтазам ривожланишда бўлса-да, доимий драматик театрлар фаолият кўрсатмаган. Непалда мавжуд ҳаваскорлик труппалари асосан афсонавий-мифологик, романтик, диний, маиший мавзудаги томошаларни кўрсатар эди.

1973 йил охирида ҳаваскорлик театрларидан бири мажозий гитинатя жанрига мансуб асарни саҳналаштиради. Спектаклда маъбудлар ва афсонавий қаҳрамонлардан ташқари илк бор замонавий инсонлар образи ҳам иштирок этади. 70-йилларда ушбу жамоа профессионал труппага айлантирилгач, саҳналаштирилаётган томошаларда рамзийлик, новаторлик хусусиятлари кўрина бошлади.

70-йилларнинг ўрталарига келиб, Непал радиоси қошида замонавий спектакллар қўйишга ихтисослашган ярим ҳаваскор театр жамоаси фаолият бошлайди. Бу ҳаракат тезда самара беради. Мамлакатда 1973 йилдаёқ профессионал мусиқа, халқ рақс ва ашула гуруҳлари мавжуд эди. Труппалар фаолияти бевосита мусиқа ва рақс билан боғлиқ бўлгани боис янги томошаларни саҳналаштиришда композиторларнинг ўрни бекиёс бўлди. Профессional композиторларнинг театрга жалб этилиши натижасида саҳна санъати халқ орасида катта шухрат қозонди, Шива Шанкар, Ната Кажа сингари санъаткорлар номи тилга тушди.

Қадимда Непал театрларининг саҳнаси катта майдонни эгаллаган бўлиб, саҳна кўприксимон қилиб қурилган ва бутун кенглиги бўйлаб ғишт плиталар ётқизилган. Илк даврларда саҳна безаги, декорация ва парда каби ашёлар бўлмаган, томошабинлар очиқ осмон ҳамда табиий декорацион муҳитда спектаклларни томоша қилишган. Томоша муҳитини очиб берувчи саҳна безаклари бўлмагани боис йиғилганлар воқеани шартли қабул қилишган, айтайлик, хатти-ҳаракат дарё бўйида содир бўлса, саҳнада мато орқали дарё эффекти кўрсатилган, хона деворлари эса шох-шаббаларни ифодалаган. Ушбу театр саҳнасида

“Маҳобҳорат” ва “Рамаяна” эпослари асосида сахналаштирилган спектакллар намойиш этилган.

Непал театрларида кенг тарқалган анъанавий томошалар орасида “Деви нритя” алоҳида ажралиб туради. Томошанинг бош мақсади – меҳр-муҳаббат, Ватанга садоқат, эзгулик ва гўзаллик туйғуларини тараннум этишдир. Мураккаб рақс элементларидан ташкил топган “Деви нритя” Катманду водийсида жуда машхур бўлиб, ижрочидан катта маҳорат ва тажрибани талаб қилади. Шу боис “Деви нритя”да катнашувчи актёрларга жиддий шартлар қўйилади, айниқса, рақс ижроси учун фақат профессионал раққослар саралаб олинади. Баъзан томоша афсоналарга асосланса, баъзида маиший комик, сатирик сюжетлардан ташкил топади.

Қайд этиш лозимки, Непал театрлари репертуарида Непал мумтоз драматургияси етакчилик қилади. Хусусан, XVII аср бошларида буюк давлат арбоби ва атоқли олим Жагатпракаш Малла ўзининг муаллифлик либреттолари асосида бир қатор опера спектаклларини сахналаштиради. Ушбу сахна асарлари орасида “Харагаури виваха” томошабинлар эътиборига тушди ва тез орада шухрат қозонди. Шунингдек, Жагаджотир Малла қаламига мансуб “Самгита бхаскара” асари Непал театри ҳақида маълумот берувчи қимматли манба ҳисобланади.

*Оминагул АЗИЗОВА
тайёрлади.*

Кино

Непал киностудияларида суратга олинган биринчи бадиий фильм – “Она” деб номланиб, илк бор 1964 йилнинг 7 октябрида катта экранда намойиш қилинган. Картинами мамлакат ҳукумати томонидан ажратилган махсус маблағ эвазига режиссёр Хира Сингх Қхатри суратга олган ҳамда бош қаҳрамонларни истеъдодли актёрлар Шива Шанкар ва Бхуван Чанд ижро этишган.

1966 йил режиссёр Б.С.Тхапа томонидан яратилган “Мейтигхар” фильми эса хусусий киностудияларнинг дастлабки ижодий маҳсули ҳисобланади. Фильмда Малу Синху, Чидамбара Прасада Лохани, Сунил Датт, Ражендра Нат каби Болливуднинг таниқли актёрлари суратга тушган. 1971 йил Непал ҳукумати “Royal Nepal film Corporation” кинокомпаниясини ташкил этгач, кино санъати тараққиёти учун мустаҳкам замин яратилади. “Манн Ко Бандх” фильми компаниянинг биринчи киномаҳсулоти бўлиб, 1973 йил Катманду шаҳрида тақдими бўлиб ўтади. Шундан сўнг Непал киносида ижод қилаётган режиссёрлар жаҳон кинематографиясида кечаётган жараёнларни чуқур ўрганиб, миллий фильмларга татбиқ этишга ҳаракат қилади. “Манн Ко Бандх” фильмидан кейин 1978 йил “Кумари” номли биринчи рангли фильм, 1980 йил “Синдур” картинаси, “Живан Рекха” сериали суратга олина-

ди ва ушбу изланишлар Непал киноиндустриясининг тараққиёт пиллапояларини белгилаб беради.

Кинорежиссёр Пратапа Субба томонидан 1978 йил тасвирга олинган “Парал Ку Аагу” фильми томошабинлар эътирофига сазовор бўлди. Фильм сценарийси машҳур непаллик ёзувчи Гуру Прасада Майнали новелласи асосида ёзилган бўлиб, сюжетининг халқчиллиги, миллий кўшиқлардан кенг фойдаланилгани боис мумтоз фильмлар қаторидан ўрин олди.

2000 йил Непал ҳукумати ташаббуси билан миллий кинематография ривожига ва тараққиётига хизмат қилувчи Кенгаш ташкил этилади. Мазкур ташкилот фаолияти давомида давлат органлари ҳамда киноижодкорлар ўртасида ўзаро ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиб, омма, ҳукумат ва кинематография яқдиллигига эришишни асосий мезон деб билади.

Бугун Непалда Ражеш Ҳамал, Никхил Упрети, Сунил Тхапа, Шри Кришна Шрестха, Маниша Коирала, Саугат Малла каби таниқли кино юлдузлари, режиссёр ва актёрлар ижод қилмоқда. Уларнинг аксарияти нафақат Непал, балки Болливуд фильмларида ҳам асосий қаҳрамонларни ўйнаб, шуҳрат қозонаётгани мамлакат кинематографиясининг ижодий уфқлари кенгайиб бораётганидан далолатдир.

Замонавий Непал киносининг ёрқин юлдузларидан бири актриса Маниша Коирала 1970 йил пойтахт Катманду шаҳрида, таниқли сиёсатчи оиласида дунёга келган. Манишанинг кинодаги дебюти 1989 йил суратга олинган “Биз яна учрашамиз” фильми бўлди. Бир йилдан сўнг Болливуд киноижодкорлари томонидан яратилган “Сотувчи” фильмидаги ижроси актрисани кенг жамоатчиликка танитди. Шунингдек, Маниша Коирала ҳинд кинематографиясига мансуб “Турли тақдирлар” (1994), “Муסיқа олами” (1996), “Муҳаббат афсонаси” (2000) фильмлари ва режиссёр Санджай Лила Бхансалининг “Бомбей” (1995), “Аланга – гувоҳ” (1996), “Синоат” (1997), “Бир кўришда муҳаббат” (1998) картиналарида образлар яратди.

*Санъатишунослик фанлари номзоди
Феруза ФАЙЗИЕВА
тайёрлади.*

НЕПАЛ ШЕЪРИЯТИДАН

ЛЕКХНАТХ ПАУДЪЯЛАЙ

(1884–1968)

Рус тилидан
Сафар ОЛЛОЁР
таржимаси

Таниқли непал шоири. “Сати ва кали”, “Қафасдаги тўтиқуш”, “Ёш зоҳид”, “Фасллар ҳақида ўйлар”, “Доно ва қизиқчи суҳбати” каби достонлари ва тўртликлари билан машҳур. Шоир Непал шеъриятига янги шакллар, янги ўлчамларни олиб кирди. Шоир санскрит тилини болалиқдан ўрганди, ўша давр Непалдаги ягона санскрит мактабида таҳсил олди. У мактаб давридаёқ шеърлар ёза бошлади, доврўғи бутун мамлакатга ёйилди. Қатор дарсликлар, достонлар, афоризмлар унинг қаламига мансуб.

ҲАҚҚОНИЙ ҲИКМАТЛАР

1

Ганг суви бошидан лойқа. Марваридлар денгизда қора.
Зим-зиё самода яшин ярқирар. Ой шуъласи садпора.
Офтоб – ярқироқ гардиш ва тоғларимда оппоқ қор.
Оламда ҳамма нарса ғамгин ва оғир, то кўнгил бемор.

2

Оддий эплаш мумкин шиддатли фил ва уммон китини,
Машинани қамчи ила тўхтатиш, бир тунда уй бунёдини,
Дарёларни чаппа оқизиш, тоғларни елка билан суриш,
Магар астойдил қалб ила интилсанг – бу бошпана қуриш.

3

Учрашсанг қай бир тўра ё тожир билан
Турасан қўл қовуштириб эзгин – гўё бу чиндан.
Ночору йўқсилга хос, айнан тут шу йўлни,
Шунда улар теран англар ҳар дам ўнг-сўлни.

*Сайёҳ зиёратчига меҳмонхона соз, кўрфаз кўрки бу,
Ажойиб обинон, газанда ўт шўрваси жуда тотли-ку.
Бўйра янчилгандан кўра юшоқ ва ҳаёт лахтакдан энгил,
Магар очкўз зулук эмас сендаги кўнгил.*

ТАНБАЛГА ТИЛАК

1

*Кўзлар сўрар: қувонтирсин жаннат раққосалари ишваси!
Қулоқлар ўтинчи: шод қилсин худонинг мукаррам саси!
Бурун хоҳлар: мудом хушибўй ҳид анқисин теварак аро!
Тери истар: момик мисол узаниб ҳузур қилса то!*

2

*Тилнинг илтимоси: энг лаззатли мевалардан тотсам!
Юрак дер: менга бахт бер шунча – денгиздаги сувдай жам!
Кўнгил кўнар: майли, нажот ила йоғлар банд бўлсин,
Лекин нима қилай? Мен ялқов. Ором истар вужуд бетин.*

ҲАЁТДАГИ БАЁТЛАР

*Ожиз илдизларга илашиб, эмар, бир текис интилар,
Дарахтни шохлар ила ёпар, тусу шаклин ўзгартар.
Юзлаб шохчаларни ўраб бақувват сумбатга,
Ўйноқлаб, ярқирар, мовий лианага тирмашар қайта.*

ҚАФАСДАГИ ЧУҒУРЧИҚ

*Вужуд – суяклар қафаси, ундаги чуғурчиқ – “мен” мендаги.
У ҳазин чийиллашни истар, қай дам озик келмас эртанги.
Ҳатто дунё ичимлигин ичиб кўп синаб кўрсин,
Ҳайҳот, асло қондиролмас эди мечкай чанқоғин.*

КИМ?

*Тери, суяклар, мускуллар, қон дарахт нўстлогига хос,
Ботинидаги ундан юпқа қатлам эса ниқоб тарҳига мос.
Чуқур кетсанг, кўнгил зириллар барг куртагидек...
Ким, ким айтар бу нўстлоқ ичи бўши қоп каби турар тек?*

СУПУРГИ

*У ҳовлига ва уйга керак, ҳатто гадой хотинга, ажаб,
Супурги эзгулик келтирар бизга уй-жойни тозалаб.
Бироқ қизиқ: тозалик ила кўзларни хушнуд этар,
Гоҳ сергак супурги олмосни ахлатга олиб кетар.*

БХАВАНИ БХИКЧУ

(1914–1982)

Непал адиби. “Таширф” романи, “Гункесари” ҳикоялар тўплами ва кўплаб шеърлар муаллифи.

УШБУ КУН

*Субҳидам.
Деразани очаман. Ҳамма нарса туман ичида,
У тутун каби буркирарди Катмандуга
Элтадиган йўлнинг устида.
Илло, иссиқ эмас ҳали,
Уйга етиш мавриди.
Айниган таом таъми
Ва деҳқоннинг тер ҳиди,
Ҳар жойда туман – бўзарган, хатарли, сернам.
Ундан бўғимлар қақшар бетиним
Ва башара ифодалари ҳамиша бир кам,
Сустлик дунёси, бўшлик дунёси...
Ботинда, асрий наъра каби, эшитилар овоз:
“Тездемикан бизнинг орзулар рўёби?
Ер бўларми жаннат боғларидай соз?”
Мана илк нур ярақлади фалакдан.
Бари – кулба ю уй ва саройлар –
Сифатига қараб нурга тўйинган:
Чириган, муносиб.
Каттакон, улугвор чиндан...
Равшан порлар нурлар – бахт, эзгулик, ободлик тимсоли.
Уларни тонглар барча биноларга ташлар,
Кулбаю уй ва саройлар узра сарсари...
Туманни ёриб етганча мажоли
Деразага кўнар тонг ёғдулари,
Ишқилиб,
Уларнинг ортида мавжуд – “ушбу кун”.
Ўлмасак кўрармиз,
Дунё узра ёйилиб,
Ким учун келган у,
Ким учун?*

МАДХАВПРАСАД ГХИМИРЕ

(1919 йилда туғилган)

Непалнинг бу нуруний шоири ҳозир 97 ёшда. “Ражешвари” ва “Осий она” дostonлари унга катта шуҳрат келтирган.

ҚАДРДОН ТОҒЛАР

*Мен шундай севаманки ватаним тоғларини,
Унинг мовий кўллари кўзгу эрур фалакка,
Ундаги водийлару гўзалликнинг барини...
Севдим, самоси эса ложувард юсаклик, ҳа!*

*Қадрдон тоғлар... Бунда жуда ҳам сероб гуллар,
Қумрилар даврасида муҳаббат гурунглари,
Ньяули¹ дегани-ку унутма деб зорланар...
Юлдузлар милтиллаши... – завқимга ошно бари!*

*Дўстларим ой нурида бахт ҳақида куйлашар...
Қадрдон Ҳимолайим! Сен абадий хилқатсан.
Қалбим қайга йўл олса, ихтиёрингда яшар –
Қамолим ва соғинчим ватанга муҳаббатдан.*

*Қорли тоғ тизмалари... ортида мамлакатим...
Гар қуёш юракда йўқ – тим қоронги теваарак.
Мен кўряпман – ана у ҳаворанг чўққи қадим
Ва ёнида булутлар латиф дўстдай жонсарак.*

*Шундай яқинки улар, мана, жингалак сочи,
Тегинмоқчи бўлсанг гар – тепага чўз қўлингни.
Унда – менинг ватаним... мудом ҳижрондан чўчиб,
Муҳаббатда кўрдим мен саодатманд йўлимни.*

*... Чўққи пинжига кирди кўкнинг оппоқ булути,
Худди юрак қаърига ёруғ қайғу киргандай!
Менинг кўз ёшларимда қалқиди севги ўти,
Қамалак жилосидан кенгликлар кенгайгандай.*

ШАҲИД ҚАҲРАМОНГА

*Биз қўлда шамчироқ, қалбда қайғу билан турибмиз,
Биз сени эслаймиз, баҳодир. Шахтингга офарин жоиз!*

*Қаттиқ курашларда иссиқ қон оқди дарё сингари, ёху,
Сен қуладинг, аммо ёдингни она халқим унутмас мангу.*

¹ Ньяули – маҳаллий қуш.

*Биз шионамиз – галаба барҳақ, озодликни сақлаймиз,
Биз сени эслаймиз, баҳодир. Шахтингга офарин жоиз!*

*Биз овлоқда зорланардик, мотамсаро кайфиятда,
Эплардик қисмат ҳаддин чидаб, ўтиниб азиятга.*

*Сен эса аёвсиз жангга кирдинг асрий дардга чўкмай тиз,
Биз сени эслаймиз, баҳодир. Шахтингга офарин жоиз!*

*Сен тоғда отрядни жангга чорлабсан, биз эшитмадик,
Кўчамиздан ўтибсан, бизни уйимизга тиққанди ҳадик.*

*Сен жонингни биз учун бердинг, барҳам топар манфур уруш,
Ҳозир бизга қандай оғир – юракларда ҳасрат билан туриши!*

*Ватан маҳзун инграганда сен уйда жим ўтиролмадинг,
Оғалар қандай ҳалок бўлишига асло чидай олмадинг.*

*Сен тушундинг – янги ҳаёт қуриши бўлмас зинҳор қурбонсиз,
Биз сени эслаймиз, баҳодир. Шахтингга офарин жоиз!*

*Байроқларда шиор ёнар: “Халқ –ўзини ўзи қўллайди!”
Уйларда шамчироқлар шаҳид қаҳрамон руҳига гуриллайди.*

*Сенинг курашингдан руҳландик, душманни мағлуб этамиз!
Биз сени эслаймиз, баҳодир. Шахтингга офарин жоиз!*

*Миннатдор авлодлардан пойингда гулчамбарлар.
Афсонавий қаҳрамонлар ёнида сен ёшсан бир қадар.*

*Улар сенинг йўлингдан борар, ибрат бўлиб қолдирдинг чўнг из...
Тинч ухла, бизнинг шаҳид қаҳрамон! Шахтингга офарин жоиз!*

БХУПИ ШЕРЧАН

(1936 йилда туғилган)

*Бхупи Шерчан, непал шоири. “Янги халқ қўшиқлари”, “Шалола”, “Айланма
стулдаги сўқир” тўпламларининг муаллифи.*

МЕНИНГ КЎЧАМ

*Бу энг танг, тор кўча – менинг кўчамдир.
Бу ерда нималар учрамас, ахир!
Дўстларим, ҳамма нарса бунда жам!
Адоқсиз оғриқлар солар ларзага,*

*Эзар адоқсиз ғам,
Адоқсиз очлик.
Биргина шодлик йўқ – умри мукаррам,
Солиқлар эса бор ҳамма нарсага!*

*Бу энг танг тор кўча – менинг кўчамдир.
Бу ерда нималар учрамас, ахир!
Дўстларим, ҳамма нарса бунда жам!
Бизлар, Яратганнинг яратиқлари,
Ўзимиз қўллаган худочалар ҳам,
Бу тор кўчаларни кезар сарсари,
Ҳайҳот, тарқоқликка берамиз барҳам.
Қийин авом тугул худоларга ҳам.
Кечаси бургалар қонимиз ичар.
Нарх-наво чақади кундузи бесар.
Худочаларнинг ҳам беадад дарди –
Кам ҳурмат қилишар бунда уларни.
Худочалар авом аҳлидан хафа,
Авом – худочалар жаҳлидан хафа.
Таҳ-батаҳ жой танлаб ўз еримиздан
Интиқом оламиз бир-биримиздан.*

*Бу энг танг, тор кўча – менинг кўчамдир.
Бу ерда нималар учрамас, ахир!
Дўстларим, ҳамма нарса бунда жам.*

БАЛКРИШНА САМА

(1903–1980)

*Рус тилидан
Равшан ИСОҚОВ
таржимаси*

167

Непал шоири. Ҳукмрон Рана қабиласига мансуб оилалардан бирида та-валлуд топган. Кейинчалик қабиласининг демократияга қарши сиёсатига ўзининг кескин норозилигини изҳор қилиб, ўзига “Сама” (Ҳаммага баравар) тахаллусини танлайди. Унинг инглиз тилини чуқур билиши Ғарб маданияти ва фалсафаси билан яқиндан танишишга ёрдам бериб, бу борадаги тажрибаларини ўз ижодида қўллашида жуда қўл келди. “Совуқ ўчоқ”, “Одамларни севаман”, “Майли, бўла қолсин”, “Ишонч”, “Келажак” каби поэмалари, “Мукунд ва Индира”, “Прахлад”, “Муҳаббатга бахшидалик” ва бошқа драмалари билан танилган.

Б.Сама 1933 йилдан Непал таржима жамиятини бошқарган. 1957 йилдан Непал академияси аъзоси, 1968–1971 йилларда унинг вице-президенти.

ОЛҚИШЛАЙМАН

Олқишлайман ҳалол меҳнатни,
 Ғайрат қилиб, жўшиб ҳар жойда,
 Одамларга келтирсам фойда,
 Олқишлайман шундай меҳнатни!

Олқишлайман жангу жадални,
 Агар жангда сермаб қўлимни,
 Енгсам разолат ҳамда зулмни,
 Олқишлайман жангу жадални!

Олқишлайман дарду аламни,
 Агарда бу оғриқли армон,
 Эл дардига бўлса гар дармон,
 Олқишлайман шундай аламни!

Олқишлайман жўмард ўлимни,
 Агар ёвга жасоратимиз,
 Исботласа матонатимиз,
 Олқишлайман жўмард ўлимни!

Олқишлайман чин дилдан сизни,
 Агарда дўст жангда гоят мард,
 Ҳамиша сиз бўлсангиз ҳамдари,
 Олқишлайман астойдил сизни!

ШОИР БИЛАН МУСАВВИР

Орзуларим баён айламоқ учун,
 Энг сара сўзларни танламай нечун.
 Орзулар акси бор расмларимда,
 Пайқайсиз, шубҳасиз, боқиб бир зумда.
 Куй ва қўшигиндан юрагим жўшиб,
 Мен шеърлар битаман меҳримни қўшиб.
 Мўйқалам тутаман ишлаб расмингни,
 Мангу муҳрласам табассумингни.
 Гар сени шеърларим этса маҳлиё,
 Шоирман, шубҳасиз, булбулигўё.
 Агар сен чорласанг, дил фароғатим,
 Жўшар рассомликда бор маҳоратим.
 Агарда бўлмасам сўз афсунгари,
 Нетиб ром этарман сени, эй пари.
 Нигоҳинг олдида ожиздир қалам,
 Қўлларим тутмаса энди мўйқалам.
 Наинки тасвирлар нақш айлагайман,
 Тасвирларга ҳаёт бахш айлагайман.
 Шоирман мардона қиламан нидо,
 Ҳаёт учун садқа, бу жоним фидо.
 Рассомлик, шеърият мудом ёнма-ён,
 Туғишганлар янглиз пайваста шоён.
 Азал бизга яқин, ҳамнафас ҳилол,
 Нуридан баҳраманд башар бемалол.

ҲАЁТ ҲАҚИҚАТИ

*Кеча бола бўлган – энди ўспирин,
Ёш бугун қариди – тақдири азал.
Қариялар кетди қувлаб бир-бирин,
Чақалоқлар келар дунёга гўзал.*

*Янги нарса энди чиқит жўртага,
Ҳаёт қонуни шу – қатъий, бешафқат.
“Бугун” айланади бирдан “эртага”,
Ортадагилар ўтар олдинга албат.*

*Нимжонгина ниҳол ўрлайди кўкка,
Тик қоматлар камон янглиг эгилар.
Гўзаллик алмашар танҳомас якка,
Чиройга бурканар ўксик кўнгиллар.*

*Кунлар ортидан кун, асрлар ўтар,
Бир нафас уларни жамлаши мумкин.
Шундай оний лаҳза инсонга етар,
Асрларга татир арзирли ҳар кун.*

*Турмуш жумбогини англади ким?
Айланаверади азал чархи дун.
Муъжиза-ку, ахир, тан оламан жим,
Табиатдан, рости, оқила, дуркун.*

*Заррача ўзгариши яшнар гуркираб,
Шундай бўлган, шундай бўлар эртага.
Шуни ҳам билмаслик тентаклик, ё Раб,
Ўзга бино қўйиши, кибр ўртада.*

*Биламан деб айтмоқ, кўрлик аслида,
Имконсиз юмушга чиранмоқ азоб.
Чин бўлмас нотўғри – ёлгон наслида,
Ҳақиқатдан йироқ ёлгончи каззоб.*

*Олдинга боқ ўтли табассум билан,
Нима бўлган бўлса, иқбол мушарраф.
Яйраб яша соғинч дардида қалбан,
Бил: ҳаёт қувончи – бахт топмоқ шараф.*

*Изла омадингни, муҳаббатингни,
Қайғули дамларинг қувончга дўнсин.
Кўмсасин, соғинсин ким суҳбатингни,
Қалбда ўт-олов бор... юрагинг ёнсин.*

*Одамларга ином этасан сўзсиз
Ютуқларинг қилиб ошкор тантана.
Вафотингдан кейин кетмасдан изсиз,
Барҳаёт яшайсан ўн йиллаб яна.*

ЛАКШМИ ПРАСАД ДЕВКОТА

(1909–1959)

Рус тилидан
Ойгул СҮҮНДИҚОВА
таржимаси

Непал шоири, драматург, адиб. У Непалнинг Меха Киви (“Энг улуғ шоир”) унвонига сазовор бўлган. Шоир илк таълимни Катмонддаги Олий Дурбар мактабида олди, санскрит имлоси ва инглиз тилини ўзлаштирди. Сўнгги санъат коллежида бакалавр даражасини қўлга киритиб, Патна университетини тугаллади. Орадан ўн йил ўтиб, адвокатлик касбини эгаллади. 1930 йилда отаси, онаси ва икки ойлик боласининг фожиали ўлими тўғрисида кучли руҳий зўриқишларни бошидан кечириб, узоқ йиллар шифохонада даволанади.

БИЗ – НЕПАЛЛИКЛАР

Непалликлар!
Биз баҳор тонгининг фарзандларимиз,
Уйғонган Осий болалари,
Ҳимолай ўғлонлари.
Бунда қуёш чорлар,
Тугилар тонглар.

Қад ростладик қадим
Гулгун ўлкада,
Будда тупроғи – ёш.
Аранико¹ сувратлари сўзлайди биздан
Сахий, беқийёсдир ҳосил тўхфаси.

Аждодлар орзуси – ёруғлик сари,
Йигирманчи аср непалликлари.
Нафратимиз кучли зулмга,
Қадрлидир инсонлар эрки.

Дунё қўшиқларида
Ҳозирча сокин
Таралади бизнинг овозлар...
Аждодларимиз
Барча амаллар
Ҳимолай гуллари бўйида.
Шараф бўлсин осмон,
Тоғларимизга,
Кенгликларимиз
Ёввойидир, ибтидойидир.

¹Аранико – қадимги Непалнинг машҳур мусаввири.

² Шива – индуизмдаги уч худодан бирининг номи.

*Биз – дунё даракчилари,
Чорлагаймиз –
Муҳаббат
Табиатга меҳр,
Халқлар, мамлакатлар –
Барига – тинчлик.*

*Жилгаларда
Ҳинд тунроғига
Ҳаёт оқар
Ҳимолайнинг қорли қўксидан
Биз – шарқликмиз,
Қуёшга яқин,
Қуёш йўлга чиқар шу ердан.
Шу улкан сайёра – бизнинг уйимиз,
Яшагаймиз бағрида абад.
Барча каби,
Халқлар сингари.
Кимнинг кўнгли очиқ –
Оғамиз, дўстдир,
Кириб келсин очиқ юз билан!*

БАҲОР

*Арилар гув-гуви
Қуш сайрар тонготар
Камалак шуъласи
Тог этаги лиқ-лиқ қуёнлар...
Келди,
Келди мафтункор фасл!
Юрак
Тўхтаб қолган каби
Ҳайратдан
Олисларда
Ибтидоий гира-ширалик,
Қачонлардир худди шундай
Қувонч чақнаган:
Илк бор ерни ёритган
Нурлар,
Дарёларда оққан
Бинафша тўлқин.
Ҳимолайнинг
Қоронги тепаликлари
Ёришиб кетган
Чўққилардан энган шуъладан.
Бу тонг кўз очиб
Дунёга қаради меҳрибон Шива².
Қара,*

Куёш саф-саф чўққилар аро!
 Осилиб,
 Ярқирар
 Улкан қора кўланка узра.
 Илк бора учрашдик
 Урваши¹ билан,
 Викрам² қотиб қолди
 Ҳайратдан.
 Барча донолару
 Парвоналарни
 Бир жойга йиғиб,
 Биринчи парвозга йўл олди озод –
 Кўз ўнгида ястанди олам.
 Бу очун-эзгуликлар макони,
 Фаровон абадият.
 Гувлайди каптар
 Мадҳ этар
 Борлиқ севинчин

Яшил новдалар соясида.
 Кўнгишларда
 Мангу
 Муқаддас
 Ишқ жавоҳири,
 Барча кириб борар
 Оқ дарвозага.
 Фусункор фаслда гуллайди кўклам,
 Орзу юксалади,
 Қудратлидир илҳом қаноти,
 Куртаклар, куртаклар...
 Муздай шаффоф ҳаво
 Атиргушларда...
 Юракни тарк этмас умид
 Чек-чегара билмас
 Гўё гулзорлар.
 Атиргуш бўйидай
 Таралади бахт.

СИДДИХИЧАРОН ШРЕШТХ

(1912–1992)

Непал шоири, таниқли адабиётшунос. Инқилобий руҳдаги шеърлари учун 1940 йилда 18 йил озодликдан маҳрум этилади. “Урваши” достони, “Менинг аксим” китобининг муаллифи.

ОЙДИН ШАРШАРА

Бир лаҳза ҳам тинмайди –
 Жарангдор ва навқирон.
 Кўнгул туби тубсиздир –
 Куйла, куйла беармон!

Тинглар уни водийлар,
 Форлар тинглар, гулшанлар.
 Ҳадсиз, узундан-узун
 Ёруғ гулзор, чаманлар.

Барглар тоза ва хушбўй,
 Ой ва юлдузлар ёрқин.
 Учқунларда акс этар
 Сенингдек тиниқ, жўшқин,
 Шудрингларда товланар...

О, шаршара, шундай бой,
 Танги бўлмоқ, қандай соз!
 Кучиб бўлмас кенгликлар
 Тухфа этар хуш овоз.

Гул, ором ўлкасида
 Қайғудасан, не армон?
 Излайсан олислардан
 Бўронними қадрдон...

Чирмовиқлар оралаб,
 Ойдин, сирли ўйингни –
 Югурасан, топдингми
 Уммонлардан ўйингни...

¹ Урваши – афсонавий пари.

² Викрам (Викрамадия) – Ҳиндистон тарихида машҳур шоҳлардан бири.

БОЛАЛИКНИНГ КЎЗ ЁШЛАРИ

Урмила Чаудхарининг “Чўри” роман-эссесини ўқиб, рости, ғалати аҳволга тушдим. Одам Ато замонидан буён давом этиб келаётган ва кўз ўнгимизда юз бераётган адоват, шу адоватдан туғилган ёмонликлар, шумлик, жаҳолат уммонларга сиғмас даражада чек-чегарасиз эканлигини билса-да, башарият хунрезликлардан нега тийилмаяпти дея ўйга толдим.

Минг йиллардан буён аҳвол шу. Даққионусдан мерос бу иллатлар инсон онгига зулукдек ёпишиб олганми? Бу дарддан халос бўлиш мумкин эмасми? Бу каби ғамгин асарлар сўнгсиз азоблар гирдобиди тўлғонаётган жабрдийдалар кўнглига заррача таскин берармикан? Урмила Чаудхарининг роман-эссеси В.Гюгонинг “Хўрланганлар” роман-эпопеяси, А.Чеховнинг “Уйқу устаги” ҳикояси, буюк мусаввир Серовнинг “Тройка” полотносига уйғун ҳолда ёзилганлиги билан диққатимни тортди. Уларда маъсум ва маъсума болалик кўз ёш тўкади.

Роман-эсседа Непалдаги жаҳолатнинг қурбони бўлган хотин-қизлар қисмати тасвирланади. Бу юртда асрлар оша, қулдорлик замонидан мерос бўлиб келаётган манфур одатларнинг халқ қонига нақадар сингиб кетгани, ерлик аҳоли бундан халос бўлиш учун заррача қайғурмаслиги, ота-оналар бу одатга ўз бурчидек қараши ва уни онгли равишда амалга ошириши, гарчи бу ҳаддан ортиқ йўқчилик билан боғлиқ бўлса-да, ич-ичингизда норозилик уйғотади. Шу нуқтадан асар фақат адабий маҳсулот эмас, дунёга қаратилган бонг эканлигини тушуниб қоласиз: XXI асрда ҳам болалар қул сифатида сотилса, ёш қизлар чўрига айлантирилса?..

Асар тили ниҳоятда содда бўлиб, ҳаққонийлиги, муаммоларни холис баён этиши билан китобхон эътиборини тартади. Ўз ота-онаси, ака-укалари томонидан арзимаган пул эвазига сотиб юборилган қизлар тақдирига бефарқ қаролмайсиз. Асарга сўзбоши сифатида эълон қилинган, БМТ йўлланмаси билан 1998 йили Непалга юборилган журналист Зента Бергер хотираларида шундай умидбахш тилаклар бор: “Мен ушбу китобни кўпроқ қиз-жувонлар ўқиб чиқишини истардим. Фақатгина ўз тақдирлари ҳақида ўйлаб кўришлари ёки шундай оғир ҳаёт кечираётган камалариларга ачинишлари учунгина эмас, балки қай йўл билан бўлмасин, уларга ўз хайрихоҳликлигини намойиш қилишлари учун”.

Зента Бергер Непалнинг мискинлар яшайдиган вилоятларида ҳали-ҳануз мавжуд бўлган қиз савдоси ўша оилаларнинг иқтисодий муаммоларини барибир ҳал қилиб беролмаслигини куюнчаклик билан ҳикоя қилади. Унинг назарида, бу иллатлардан халос бўлишга халал бераётган энг катта фожиа – бидъат ва жаҳолатдир. Бу ғайриинсоний одат уларга шу қадар ўрнашганки, бунга тхарулар қўллайдиган “Қиз ўстириш – бировнинг полизини суғоришдек гап” мақолидан ҳам билиш мумкин.

Лекин олти ёшида камалари сифатида сотилиб, ўн бир йил оғир қисматга бардош берган Урмила Чаудхарининг келажакда камаларилар¹ ҳуқуқини ҳимоя қилиш учун адвокат бўлишни орзу қилиши ўқувчига олам-жаҳон умид бағишлайди. Унинг ҳаёт йўли барча хўрланган қизларнинг умид ва ишонч билан яшаётган тимсолига айланади.

Таржимон

¹ Камалари – Непалда чўри қиз-жувонга берилган ном.

УРМИЛА ЧАУДХАРИ

(1989 йилда туғилган)

ЧЎРИ

Роман-эссе

*Рус тилидан
Олим ОТАХОН
таржимаси*

Урмила Чаудхари – Непал адибаси. Непалнинг Манпур вилоятида ёлланиб ишловчи деҳқонлар оиласида туғилган. Олти ёшида чўри сифатида сотилган ва умрининг ўн бир йили оғир, азобли меҳнат билан ўтган. Чўриликдан халос бўлгач, ўзи орзу қилган мактаб таълимини ўтаган. Чўриликка сотилувчи ёш қизлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида адвокат бўлиб фаолият юритади, бу масалага сиёсатчилар эътиборини қаратиш учун китоблар ёзади.

Магхи

Магхи байрами кунлари Непалнинг серҳосил Раптизон водийсида совуқ ниҳоятда забтига олди. Қорамтир шолизор тепасини оппоқ туман қоплади. Ҳаводаги аччиқ рутубатдан кўзларим ачишиб, ёш томчилари ёноқларим узра оқиб тушади. Рўмолимга янаям ўралиб олганимга қарамай, совуқдан дир-дир титрайман.

Бошларида каттакон бўғча тутганча, шол рўмолларига ўраниб олган қиз-жувонлар, пода-пода буйволлар, велосипед минган эркаклар, сигир-бузоқлар, қўй-қўзилар, эчкилар, тор эгри-бугри йўлда дамбадам тўхтаб қолаётган бир жуфт мотоциклнинг шакл-шамойили аранг кўринади. Сув насосларининг ғирчиллагани, тунука идишларнинг тарақа-туруқи итларнинг ҳуришига қўшилиб, қуюқ туман пардаси ичра элас-элас эшитилади. Худди товушлар ҳам забтига олган совуқ захридан жарангини йўқотгандек.

Кун ёришган маҳал, Сарда опам билан Манпурдаги ота-онамизни кўриб келгани йўлга чиқдик. Негаки бугун Магхи айёми. Мен бу кунни бир ҳафтадан бери орзиқиб кутардим. Магхи тхару халқининг энг севимли байрами, бизнинг янги йилимиз. Бу кун одамлар гуноҳларидан фориг бўлиш учун ғусл қилгани дарёга борадилар.

Оиламизнинг барча аъзолари: боболарим, бувиларим, ота-онам, ака-укаларим, опа-сингилларим, амма-холалару амакиларим – ҳамма-хаммалари йиғилишади. Катталар кичикларни дуо қилишади, ёшлар эса ўз навбатида кексаларни янги йил билан муборакбод этади. Ҳамма ракс тушган, ўйин-кулги, қўшиқлар янграган, кўчаларда томошалар. Аёллар урф-одатимизга кўра тхаруларнинг гулдор ва ранг-баранг миллий либосларини кийишади, залворли кумуш зеб-зийнатларини

* Журнал варианты. Манба: http://royallib.com/author/chaudhari_urmila.html

такиб олишади. Гуручдан тайёрланган мусалласнинг кети узилмайди, одамлар уйма-уй юриб, қўни-қўшнилар, таниш-билишларини зиёрат қилишади.

Мен ҳаммасидан ҳам туғилиб ўсган уйимизни кўраётганимга қувонардим. Бир неча ойлардан буён опаларимдан бириникида яшар эдим. Ота-онам камайя – камбағал дехқон бўлишгани учун рўзғор тебратишга қийналишар, баъзи кунлар уйда бир бурда нонга зор бўлиб ўтирган пайтларимиз ҳам бўларди. Отам билан онам заминдорнинг даласида ишлашар, шоли, картошка, рапс¹ экилган пайкалларнинг бари ана ўша заминдорга қарашли эди. Бўш қолишди, дегунча унинг уйидаги юмушлардан ортишмасди. Баъзида онам уйга гуруч олиб келар ва биз, болаларнинг оғзига тутарди, бу ҳам ойда, йилда рўй берар, бошқа пайтлар тишимизнинг кирини сўриб ўтирардик. Ана шундай кунларда очин-тўқин ухлаб қолардик.

Шу сабабли онам мени эри ва тўрт боласи билан бошқа қишлоқда яшаётган катта опамникига юборган эди. Бу қишлоқ бизникидан тахминан бир соатлик йўл нарида эди. Поччам ишлаб озми-кўпми пул топар, топганлари болаларига қўшиб мени ҳам боқишга етарди. Эвазига мен ҳам қўл қовуштириб ўтирмай, бор-йўғи олти яшар бўлсам-да, жиянларимга қарар, уларни ўйнатгани кўча-кўйга олиб чиқар, овқатлантирар, кийим-кечагини ювар, яна уй тозалаш ва пишир-қуйдир ишларида опамга ёрдамлашар эдим. Опамникида гуруч етарли бўлар, қорним тўқ юрсам-да, барибир уйга қайтиб кетгим келар, онамни, қишлоғимиз Манпурни жуда-жуда соғинардим.

Ниҳоят, узокдан лойсувоқ қулбамиз кўринди. Бирталай бошқа уйларнинг деворлари ортига яшириниб олгандек, бир чеккасигина кўзга ташланаётган уйимиз гир айлана учи ўткир тарашланган ходалар билан ўралган бўлиб, похол ёпилган томида қовоқ поялари чирмашиб ўсиб ётарди. Кўча эшик тепасида каттакон қовоқ осилиб турар, олд томонидаги дорга кийим-кечак ёйиб қўйилганди.

Ҳавода ачқимтил тутун ҳиди билан девор-дармиён қўшнимизнинг молхонасидан келаётган гўнг ҳиди кезарди.

Эшикдан кирар-қирмас ҳовлида юрган онамга кўзим тушди-ю кўзларимга тирқираб ёш келди. У хаёлчан бўлиб, чўлтоқ супурги билан ҳовли супурарди.

Югуриб унинг қошига бордим. “Дай, дай, дай”, – дедим энтикиб. (Тхарулар тилида бу “она” деган маънони билдиради).

Мен унинг қаршисида таққа тўхтаб, секингина кўз ёшларимни артиб олдим-да, бошимни қуйи солдим, онам кафтини бошимга қўйиб мени дуо қилди. Биз ота-оналаримиз ҳамда ёши улуғ кишилар билан шу тахлит саломлашамиз. Онамни кўриб бошим кўкка етган бўлса ҳам, ўзимни унинг кучоғига отиб, бағрига сингиб, қайноқ юзларидан ўпиб-ўпиб олишга ботинолмас эдим. Тхаруларда яқин кишиси билан кучоқлашиб, ўпишиб дийдорлашиш расм эмасди. Онам Мағхи байрами муносабати билан тхару оналарига хос равишда кийиниб олганди: эғнида қизил ҳошияли чоксиз, ранг-баранг гулли кенг юбкаси, кўк, сарик, қизил мунчоқлар қадалган енги калта, кенг-мўлгина яшил-

¹ Рапс – карамга ўхшаш ўсимлик тури.

кизғиш кофтаси ҳамда бошидаги миллий расм-русум бўйича тақилган кумуш безаклари шу дақиқаларда кўзимга оловдек кўринарди.

Тхару қабиласи

Тхару элати, асосан, Непалнинг жанубий-ғарб қисмидан оқиб ўтувчи Ганга дарёси ҳавзасида яшайди. Биз ўз тилимиз, миллий байрамларимиз, ўз худоларимиз ва ибодатхоналаримизга эга халқмиз, эл-юрт орасида ҳамманинг фамилияси битта – Чаудхари. Менинг фамилиям ҳам шунақа.

Ота-онам ҳали ёшлигида бу ерларда безгак касали авжига минган эмиш. Ёлғиз битта элат – тхарулар асрлар давомида бу дардга даво топиб, унумдор заминни ташлаб кетмай, шу ерда муқим яшаб қолган эди. Ўшандан бери тхарулар Данг ҳамда Тераининг тўртта вилоятида истиқомат қилишади. Улар авлоддан-авлодга шу тупрокда тер тўкиб, шу ерларда ҳаёт барпо қилиб келишмоқда. Қадим-қадимда бутазор ва чангалзор бўлган бу заминда ҳозир гуруч ва турли-туман сабзаот экинлар етиштирилади.

Эллигинчи йилларда ҳукумат кўрсатмасига биноан гектар-гектар ўрмон кесилгандан кейин халқ ичида безгак касалига дучор бўлиш камайди ва тоғдан кўчиб тушган кўчманчилар еримизга даъво қила бошлашди. Ана ўшанда тхару халқининг кўпчилиги, шу жумладан, менинг бува-бувим ҳам, ота-онам ҳам камайяга – қаролга айланди-қолди. Кўчманчилар тхару аҳолисини ўз еридан сиқиб чиқарди ва шу тарика ёлланма дехқон сифатида уларнинг меҳнатидан фойдалана бошлашди. Кўпгина одамларнинг ерини тўғридан-тўғри тортиб олишди. Ҳатто аксар ҳолларда қурол ўқталиб ёки товламачилик қилиб: “Қизингни менга бермасанг, сенга ер бермайман”, дея зўравонликка ўтишарди ер эгалари. Шу тарика кўпгина оилалар қизларини чўриликка беришдан ўзга чора тополмадилар ва натижада камаларилар сони қисқа давр ичида кўпайиб кетди.

2000 йили Непалда крепостнойлик ҳукуқини расман бекор қилиш тўғрисида қонун чиққанига қарамай, бундай аянчли ҳол ҳалигача сақланиб қолган. Жуда кўп дехқонларнинг ҳозир ҳам бир парча ери йўқ. Камайянинг ўрнига адҳиялар – заминдорлар учун ишлаб берадиган, меҳнатлари эвазига ҳосилнинг ярмини оладиган дехқонлар пайдо бўлди.

Қишлоқ одамлари хануз ўта самимий ва содда-тўпориликлари билан ажралиб турадилар. Бу меҳнаткашлар ҳаёти, асосан, учта нарса – сув, чангалзор, заминга чамбарчас боғлиқ, мана шу омиллар асрлардан бери тхарулар ишончи, орзу-умидларини шакллантирган, иродасини тоблаган. Кейин улар учун оила – муқаддас. Оилада неки бўлса, тенг тақсимланади. Бунинг ўзига яраша афзалликлари ҳам, камчиликлари ҳам бор. Табиийки, бунда ҳар битта одам меҳр-муҳаббат ва эътиборга сазовор бўлади, чунки тхарулар ҳамиша бирга яшайдилар, юзага келган муаммоларни баҳамжиҳат ҳал қиладилар. Лекин иккинчи тарафдан олганда, улардан биронтаси ҳар қанча ташаббускор, ғайратли

ва меҳнаткаш бўлмасин, алоҳида муваффақиятга эришолмайди, нега деганда, катта хонадон, нечта оила яшамайди, дейсиз. Улар бир-бирларининг нима билан шуғулланаётгани, қанча пул топганидан бо-хабар бўлиб туради, бунақа шароитда беҳабар қолиши мумкин эмас, битта-яримтаси нимаики қўлга киритса, ҳамманинг ўртасида баробар бўлинади. Дейлик, кимдир-бирови битта товук сўйса, уни ўн олти-ўн етти, баъзан эса йигирма бўлакка, катта хонадонларда ҳатто қирқтагача бўлишади. Ана энди тасаввур қилинг, битта одамга қанчадан тегишини!

Тераида хануз қадимий одатлар, хусусан, эркак мавқеи юксак, деган ақида бўйича яшаши, бу таълимотни инкор этиш ёки танқид қилиш у ёқда турсин, бу хусусда ўйлаб кўриш ҳам ҳеч кимнинг ҳаёлига келмайди; бир сўз билан айтганда, халқ анча-мунча қоқоқ, бидъат кучли. Бу эса Непалдаги бошқа касталарнинг бизни ялқовликда, гўлликда айб-лашларига сабаб бўлади, бироқ бу адолатсизликдан бошқа нарса эмас.

Афсуски, бу айбноманинг бир жиҳати рости, айтайлик, Данг аҳолисининг ярмидан кўпроғи, айниқса, аёллар на ўқиш, на ёзишни билади. Оилада ҳар учта боланинг биттаси мактабга бормади.

Соддалиги ва ҳалоллиги, шунингдек, саводсизлиги туфайли тхаруларни осонгина қўлга олиш мумкин. Заминдорлар кўлида ўйинчок бўлишгани, 1996–2006 йиллардаги фуқаролар урушида маочилар¹ кўлида зулм ва адолатсизлик қурбонига айланишгани бежиз эмас. Шу сабабли Непалда доимий равишда зулм, бошбошдоқлик ва адолатсизлик ҳукм сурган. Ўша кезлари минглаб одамларнинг ёстиғи қуриган, улар ўғирлаб кетилган ёки ғанимлар тарафидан ўз қардошларига қарши кураш олиб боришга мажбур бўлган. Қишлоқлардан аҳоли кўчиб кетган, қиз-жувонлар чўрига айланган, уларни мажбурлаб ишлатишган. Хотинлар ва болалар, айниқса, балоғатга етмаган қизлар ҳаёт неъматларидан, ҳурмат-иззатдан бегона яшаганлар.

Яхши нарх

Шу орада туман ҳам тарқаб кетди. Қуёш жамолини кўрсатди, унинг ҳароратли нурлари замин узра ёйилди. Унинг қудрати билан далалар жонланди: кулбалар аро кўриниб турган рапис экинзорлари олтин рангга кирди. Бошларига катта-катта бўғчаларни қўйиб чангалзордан қайтиб келаётган аёлларнинг қизил, тўқ сариқ, нафармон ҳамда пушти шуъла касб этиб ярқираган сарилари кўзларни камаштиради. Улар уйда боқилаётган жониворларга ўт юлиб келишарди. Бу манзара мен учун бир умрга бебаҳо ва қадрли хотира бўлиб қолган.

Мен кулбамиз олдидаги майдончада болалар билан ўйнардим. Икки ҳафта бурун менинг олти ёшга кирганимни нишонлагандик. Бироқ кўринишим тўрт яшар қизалоққа ўхшарди: калта лозим ҳамда эски харир кўйлақда янаям нозик кўринадим, шекилли.

Шу пайт уйимиз томон келаётган уч нафар кишига кўзим тушди. Умрим бино бўлиб бунақа кийинган одамларни кўрмагандим. Улар қора кўзойнақ тақиб олишган, эгниларида костюм, биттаси ҳатто

¹ Маочилар – Фуқаролар урушида қирол ҳокимиятига қарши курашган сиёсий-ҳарбий кучлар.

бўйинбоғда эди. Уларнинг костюмлари шундай матодан тикилган эдики, азбаройи куёш нурида ялт-юлт қиларди. Мен куёшдан ҳимояланиш учун тақишган кўзойнақларида ўз аксимни кўрдим: жуссаси кичкина, ориқкина, юзи жиддий қизча қўлларини қовуштириб турарди.

Ўша кишилар онамга мени кўрсатиб, қизингиз бўладими, деб сўрашди. Онам боши билан тасдиқлаган эди, ёнимга келишди.

– Намасте, бахини (салом, қизча). Мактабда ўқийсанми? – деб сўради уларнинг каттаси. Мен уларнинг башанг кийимларидан кўз узолмасдим.

– Ҳа, ўқийман, – ёлғон гапирдим мен, чунки нега бундай савол берганини озми-кўпми билар эдим. Магхи – фақатгина байрам эмас, балки анъана бўйича камаларилар сотиладиган кун ҳам эди. Бувим, онам, холаларим, опаларим – ҳаммалари қизлигида камалари бўлишган. Ҳар йили минглаб ёш-ёш қизчаларини чўри сифатида бегона хонадон соҳибларига, заминдорлар ёки меҳмонхона эгаларига сотишади. Урф-одатимиз шунини тақозо этарди.

Опам Сарда шаҳардаги меҳмонхонада ишлаш нақадар қийин эканлиги ҳақида айтиб берганди.

– Мен ярим кечагача таом пиширар, супуриб-сидирар ҳамда идиш-товоқ ювардим. Ошхонада тунардим, мижоз тақсимчаларида қолган-қутган овқатларни беришарди, озгина айб қилиб қўйсам, роса савалашарди, – деб ҳикоя қилганди у.

Агар ўқимайман, десам, мени ҳам шундай қисмат кутиши мумкинлигини билганим учун ёлғон гапирдим.

– Холангга нима қилди? Бетоб, шекилли? – деб сўради ўша киши.

Бисрами келинойим катта акам Амарнинг рафикаси эди, унинг бир неча ҳафтадан бери қорни оғрир, кўнгли айниб, нукул қайт қиларди. У кўзлари юмук ҳолда кулбамиз олдидаги бордонда ётганди.

– Сен биз билан кетсанг, акангнинг келинойинг учун дори-дармон олишига имкони бўларди, – тушунтирди ўзича ўша киши.

Ҳаммалари – акам, онам ва шу бегона кишилар мени нима деб жавоб қиларкин, дея кутиб туришарди. Мен эса бошимни қуйи солиб, оёғимдаги сандалдан кўз узмасдим. Шиппагим рапс мевасининг қаттиқ пўстлоғидан тўқилган эди. У оёғимдан тушиб қолмаслиги учун чилвир билан гир айлантириб боғлаб қўйилганди. Нигоҳим сирғалиб анови кишининг йилтиллаган чарм туфлисига ўтди. “Бунақа пойабзални кийиш қийин бўлса керак, ҳаммаёғи ёпиқ бўлса”, – дея хаёл қилдим.

– Дурустроқ пойабзалим ҳам йўқ, – дедим мен, – бугун Магхи байрами бўлса, байрамда ҳам шунақа юрадим одам.

Шунда улардан ёшроғи чўнтагидан бир даста пул олди-да, менга эллик рупий узатди. Резина шиппак учун бу кўплик қиларди – ўша кезлар резина шиппак кўпи билан ўттиз беш рупий турарди. Мен бош чайқаб:

– Йўқ, олмайман, менга пул керак эмас, – дедим.

Бегона кишилар мени ўзларига оғдириб олмоқчи бўлаётганларини жуда яхши тушуниб турардим.

– Акамнинг ўзлари олиб бермоқчилар, – дедим пулни олмаслик учун баҳона қилиб.

У ўйлаб ўтирмай пулни Амарга берди. Акам уни дарров киссасига солмай, кафтида бироз ўйнаб турди-да, кўнглидагини шартта айтиб қўя қолди:

– Жаноб, агар менга тўрт минг рупий берсангиз, у сиз билан кетади.

У шундай деди-ю, лекин кутганимдек менга қараб қўймади. Юрагимни ваҳима босди. Икки ой муқаддам дадам дардга чалинганда, шифокорга ҳамда дори-дармон учун тўлашга тўрт минг рупий қарз олганидан хабарим бор эди. Ўшандан бери қарз берган заминдор деярли ҳар куни келиб, пулини талаб қиларди. Кўпинча у дўк уриб: “Пулимни бермасанг, еримдан қорангни ўчирасан”, дерди.

Амар менга юзланиб, индаллосини айтди:

– Шу тўрт минг рупийни заминдорга берамиз. Бунинг учун озгина ишлашингга тўғри келади, ана ўшанда Катмандудаги мактабга ҳам борасан.

Мен ёрдам кутгандек онамга термилдим, лекин у раўйимни қайтарди:

– Мен буни ҳал қилолмайман, аканг қандай қарорга келса, шуни қилишга мажбурсан.

Мен эсимни таниганимдан буён сувдан қўрқардим. Бир замонлар ёмғир мавсуми пайтида кўз ўнгимда бир одамни дарё оқизи кетганиди. Ўша қарол чангалзордан шох-шабба орқалаб келарди. У сирғаниб кетиб, дарёга қулаб тушган, шиддатли оқим гирдобга тортиб кетганиди. У бир неча дақиқа дарахт илдизига осилиб турган. Охири ҳолдан тойиб, лойқа сув қаърида кўздан ғойиб бўлган. Чангалзордан орқалаб келадиган шох-шаббаси ҳам оқиб кетганиди. Кейинчалик эшитдикки, унинг мурдасини беш километр наридан топишибди.

Ана ўша кундан эътиборан, сув тўпиғимдан юқорироқ кўтарилса, ваҳимага тушадиган бўлиб қолганман.

– Унда дарёдан ўтишимга тўғри келади-ю, – деб қўрқувдан рангим ўчиб Амарга қарадим. – Ҳеч қаёққа бормайман! – дедим йиғлагудек бўлиб.

Шунда онам ёнимни олиб:

– Синглинг тўғри айтаяпти, Амар, ўзинг яхши биласан, у сувдан жуда қўрқади, уни қийнаб гуноҳга ботма, – деди.

Амарнинг аччиғи чиқди:

– Сиз доим унинг ёнини оласиз, жуда эркалатиб юборгансиз, бунақада у ҳеч қачон ишлашга бормайди. Уйда ҳеч нарса қилмай ўтираверса! Бўлмаса, ана, ўзингиз ҳал қилинг, кўраман, ким сизга ёрдам бераркин?! Бундан буён мендан ёрдам ҳам кутманг, пул ҳам сўраманг, рўзғор, қарз-курзларимизнинг ҳаммаси сизнинг зиммангизда бўлақолсин.

Менга эса бундай деди:

– Урмила, улар билан боришга рози бўлсанг, ҳаммамизга ёрдаминг тегарди. Уйда сендан бошқа ҳамма тер тўкиб меҳнат қилади, сен ҳам ўз хиссангни қўшсанг, ёмон бўлмасди.

Анави кишилар кетишгач, Амар ҳам ғойиб бўлди. Бир соатдан сўнг, бежиримгина резинка шиппак кўтариб келди.

Шиппаклар яп-янги эди, у оёқларимга қолипдек тушди. Улардан ғаройиб резина хиди анқир, пошнаси шунақаям юмшоқ эдики, уни

кийган одам худди қаттиқ ерда эмас, қўй терисидан тикилган пўстин узра юриб кетаётгандек бўларди. Жилла курса, менга шундай туюлди. Мен қувонганимдан ич-этимга сиғмасдим. Мана шу янги шип-пакда кечгача сакраб-сакраб ўйнадим ва қишлоқдагиларнинг деярли ҳаммасига кўрсатиб чиқдим. Фақат овқатланаётган пайтимдагина уни ечиб қўйдим.

Бугун байрам бўлгани учун ширин жўхори пиширишди, бу менинг энг яхши кўрган таомим эди. Аксига олиб, иштахам йўқ. Кўп хаяжонланганимдан бўлса керак. Ўша куни ухлашга ётганимда анча кеч бўлиб қолганди. Мен, одатда, кулбамизда устидан похол тўшалган бўйрада, онам билан опаларим ўртасида ётардим. Бошқалар байрамда рақс тушиб роса чарчашгани, кўп овқат ейишгани ва гуручдан тайёрланган мусалласнинг таъсирида дарров ухлаб қолишди. Уларнинг бир текис нафас олиши, ёнгинамиздаги пичанхонадан эчкиларнинг шитир-шитир қилиши ва отамнинг қаттиқ хуррак отишига кулоқ тутиб узок ётдим. Тепамда иккита каламуш тўсинлар устида бир-бирини қувиб ўйнаётгандек югуришарди.

Шу кеча алламаҳалгача кўзимга уйқу келмади. Хаёлимда борайми-бормайми, деган битта фикр чарх урар, тинчлик бермасди. Катмандуда ёт-бегона одамлар орасида қандоқ яшайман? Онам, акам, дадам, Бисрами, менга меҳрибон касалманд келинойим кўз олдимдан сира нари кетмасди, кўнглим бузилиб, кўзларимга ёш келарди...

Манпур

1996 йилги Магхи байрамига қадар менинг ялангоёқ болалигим эчки-улоқлар, ўрдақлар, товуклар, сигир-бузоқлар, бизларникидаги ёки опаларим уйидаги кучуклар орасида ўтганди. Мен Деукхури (Данг) водийсидаги Манпур қишлоғида, непал тақвимида биноан, 2046 йилнинг 8 августида туғилганман. Бу сана бутун дунёда қабул қилинган тақвимга кўра, 1989 йил 23 ноябрга тўғри келади. Менинг уч нафар акам, иккита опам ҳамда битта-ю битта укам бор: катта опаларим Сарда билан Витхила, акаларим Амар, Говинд ҳамда Хари, укам Гуру. Отам Фул Пат Чаудхари, онам эса Тхал Ши Деве Чаудхари – камайя бўлиб, улар, боя айтиб ўтганимдек, заминдор тасарруфидаги экинзорда, шунингдек, унинг ҳовлисида ишлашарди.

Камайяларнинг барча болалари сингари мен ҳам уй-рўзғорга қарашишга мажбур эдим, отам молларни ўтлатгани чангалзорга ҳайдаб борганида унга ҳамроҳ бўлар, заминдорнинг ҳовли-жойини йиғиштираётганда онамга қарашар, уйда эса жиянларимга қараб турар, ҳовлимизни супураб, гуруч элар, сув ташир, картошка қовлашга чиқар, ўтин териб келар эдим.

Бўш қолдим дегунча кўни-қўшнилари билан болалари билан қувлашмачоқ ўйнаб, “чи-чи попа” – чизиб қўйган доирамизга кириб қолган “бегоналар”ни резина ёки намат копток билан кўзлаш ўйинидан ортмасдим. Ҳаммасидан ҳам арқон ўйнашни яхши кўрардим, чунки бу ўйинда менга етадигани йўқ. Гоҳида укам Гуру билан кечки мактабга

боришга рухсат беришарди. Шунинг эвазига непал алифбоси билан насини ўрганиб олгандим. Ҳақиқий мактабга бир марта ҳам бормаганман. Шу боис тхару болаларига бошқа болалар каби мактабга қатнаб ўқишларига умуман рухсат берилмаса керак, деб ўйлардим, чинданам, улар мактаб биносига фақат кечқурун киришлари мумкин бўларди.

Менинг акаларим, опаларим, ота-онам – биронтаси мактабда ўқимаган. Чунки ота-онам бағоят қашшоқ эди. Зарурдан-зарур нарсаларни сотиб олишга ҳам пулимиз етмай қолган вақтлар кўп бўларди. Биз чолдеворда ўн битта одам истикомат қилардик: ота-онам, акаларим, келинойилар, уларнинг болалари ва мен. Шунинг учун онам мени опам Сарданикига иложи борича тез-тез юбориб турарди. Иккала опам барвақт турмушга чиқишган бўлиб, ҳозир эрлариникида яшашарди.

Манпур Непалнинг жанубида, Ҳиндистон билан чегарадош ҳосилдор Тераи пасттекислигида жойлашган. Ҳимолай тоғининг қорли чўққилари у ерлардан анча олисда. Ёмғир мавсуми дарё ўзанидан тошиб, қирғоққа яқин экинзор ва кулбаларни вайрон қилиб кетарди. Дарёнинг нариги соҳилидан зич ям-яшил чангалзор бошланар, унинг ортида бўй чўзган тепаликлар эса Ҳиндистонга қарашли худудлар эди. Болалик чоғларимда камдан-кам ҳолларда биронта “Жип” йўлдан адашиб, Манпурга келиб қолмаса, бу томонларда машинанинг уруғи кўринмасди, мопедларни-ку гапирмаса ҳам бўлади. Қишлоқда биттагина ғиштин иморат бўлиб, қолган уйларнинг ҳаммаси бизникига ўхшаш лойдан кўтарилган эди. Манпурдаги ҳаёт ҳалигача йил фасллари ва йиғим-терим даври билангина ўлчанади. Июньнинг охирларидан то сентябргача бизда баргха – ёмғир мавсуми ҳисобланади, бу ёмғир мавсумидан олдинги ойлар ўта иссиқ ва курук келади. Ана шу даврда мамлакат осмони узра кучли шамоллар эсади ва далалар, буталар, дов-дарахтлар ҳамда йўлларни қалин бўлиб, қипқизил қум қоплайди. У нинанинг учидек тешиқ-туйнуклардан ҳам ўтиб, қулоқ, бурун ва оғизларга киради. Ҳамма ерни эгаллайди. Чидаб бўлмайдиган жазирама иссиқдан қочган одамлар, уй ҳайвонлари ўзларини соя-салқинга уради, тушлиқ пайтида дам олади, чунки бу вақтда водийнинг ҳавоси тандирдек қизиқ, қайноқ ҳаво димоғларни олов ҳовури билан тўлдиради.

Ёмғир мавсуми бошлаганда дарёлар қирғоқларидан тошар, йўллар бошдан-оёқ лой-балчиққа айланарди. Деярли ҳар йили юз берадиган бу сув тошқини ва кўчкидан одамлар азият чекарди. Сув дамбаларни бузиб, кулбаларни оқизиб кетар, ҳосилни ҳам яксон қилар эди. Ҳар ким иложини топиб, ўзини сақлаб қолишга ҳаракат қиларди. Биров кулбасининг похол томини плёнка билан ўраб, устидан оғир тошлар бостириб қўяр, баъзилар далада ишлагани кетса ёки бирон ерга борадиган бўлса, полиэтилен ё жутдан (Ҳиндистон канопи) тикилган қоплар билан ёпиб кетишарди.

Эсимда, мурғаккина болалигимда, кулбамизда илма-тешиқ соябон остида ухлар эдим, шифтдан чакка ўтиб, соябонсиз ётишнинг иложи бўлмасди-да. Ойим, опаларим хонанинг ҳар ер-ҳар ерига тунука тоғора, сопол товоқлар териб қўйишиб, ёмғир сувини тўплашар эди.

Ана шу идишларга бир маромда жарангдор ёки жарангсиз урилаётган томчилар ухлаб ётган болаларни аллаларди.

Ёмғир мавсумида ҳаво рутубатли бўлар, ҳаммаёкни зах босиб кетарди. Одам салга терлаб пишарди. Бу ҳам майли, ёмғирли кунлар билан бирга, кўпинча, юкумли касалликлар пайдо бўларди, масалан, аксар ҳолларда, ичбуруғ ёки менингит тарқаларди. Куни кеча газетада ҳар йили Тераида тўрт мингга яқин бола ҳаётдан кўз юмишини ўқиб қолдим. У пайтда эса қишлоғимизда эмизикли болалар ҳам нобуд бўлаётганини фақат эшитардим, холос. Онам ўша болаларнинг рухи шод бўлсин, деб ҳар биттасига уйимизда шам ёкиб қўярдилар. Бир-икки йил аввал ҳукумат уюштирган эмлаш кампаниясидан кейин қурбонлар сони сезиларли даражада камайди.

Муссонлар даври далада иш қайнайди. Ҳамма ерда япроклардан ясалган кунгираддор шляпа кийиб олган қаролларни кўриш мумкин. Улар ҳўкизлар ва эшаклар қўшилган омовларда ерга ишлов беришади. Аёллар уларга ёрдамлашади: машаққатли меҳнат тоши остида эзилиб ўсган аёллар балчиқда тиззалаб олиб, энгашиганча, гоҳида букчайиб кўчат экишади.

Орадан икки ҳафталаб ўтгач, экилган кўчатлар гуркираб, ям-яшил гиламдек бутун водийни қоплайди. Мен шу даврни яхши кўрардим. Шолини йилнинг еттинчи ойдан то ноябрнинг биринчи ярмигача йиғиштириб олишарди. Ҳали гуруч далада терилмаган кунлар дҳан деб аталади. Гуруч қирқиш жуда оғир иш, уни асосан аёллар бажаради. Кейин эса шолини бандлари билан узиб олиб, қуритгани улкан ғарам қилиб уйишади. Қуригач, ҳўкизлар ёки сигирларни ерга қоқилган ёғоч козиқ атрофида айлантириб, янчиб олишади, гоҳида аёллар бу ишни қўлда бажарадилар. Улар уйиб қўйилган гуруч похолини махсус калтак билан роса “пўстагини қоқишади”.

Сўнгра дон пўстлоқдан ажратиб олинади. Тозаланган гуручни бизда гамал дейишади. Непалда гуручнинг турли навлари етиштирилади. Гуручни оқлашга, асосан, қизлар жалб қилинади. Мен ҳам донни пўстидан ажратиш учун уни соатлаб улкан бўзда элаб ўтирардим.

Биргина тушлик тайёрлаб, қорнимизни тўйдириш учун қанча гуруч керак! Онам бунча гуручни қаёқдан ҳам олсин?! Шундай пайтда гуруч ўрнига бошқа масалликлар – жўхори уни, ҳар хил ёрмалар ёки биз ўрмондан териб келадиган турли илдизмевалар ишлатиларди. Февраль ойида рапс етилади, бизда ундан ёғ олишади. Тхарулар ёғсиз овқат ейишмайди, таом тотли ва латиф бўлиши учун албатта ёғда қовуриш керак. Қиш бўйи рапс экилган экинзорлар кулбалар оралаб чиройли сарик тусда жилваланади.

Кейин буғдой, жўхори, ширин картошка, нўхат ва бошқа дуккаклилар пишади. Бу эса далаларда йил бўйи одамларга иш топилади, деган гап.

Январь билан февралда кунлар қаттиқ совийди. Бу Мағхи байрами пайтида содир бўлади. Баъзан ёмғир ёғади, замҳарир оқшомги совуқдан кейин ёққан ёмғир безор қилиб юборади. Шунда кулбаларнинг деразаларига қоп-қанор ва ҳатто латта-путталар парда сингари

осиб қўйилади. Ўшанда хона ўртасида гулхан ёқиб, то совуқнинг кучи қирқилгунга қадар ташқарига чиқмасдик. Уйларимизга иситгичлар ўрнатилмаган, иссиқ сув ҳам бўлмасди. Ҳатто қаҳратон қишда ҳам сув тортувчи насослар олдида ёки дарёда ювинардик. Одамларнинг оёғида ҳатто тузукроқ пойабзали ҳам бўлмасди. Лекин бундай шароитга тез ўрганиб кетаркан, киши.

Гарчи қўлимиз қисқа, шарт-шароитимиз оғир кечган бўлса-да, мен Манпурда ўтган болалигимни сира-сира эсдан чиқармайман. Болалиги меникидан кўра бахтлироқ ўтган бола дунёда топилмаса керак, деб ўйлаб қоламан. Лекин, афсуски, ана шу болалигим жуда эрта, ўша Мағхи байрами куни тугаган эди.

Хайрлашув

Эртасига эрталаб мен гулхан ёнида исиниб ўтирганимда, кечаги одамлар яна келишди. Туман ҳар қанча қалин эканига қарамай, уларни узоқдан, муюлишдан тўғри бизникига бурилишганидаёқ танидим, чамаси, улар қишлоғимизда тунаб қолганга ўхшарди. Бу сафар улар на мен билан, на онам билан пачакилашиб ўтирмай, тўғри акамнинг олди-га боришди. Ҳозир тўрт минг рупий берамиз, кейинчалик яна икки ёки уч минг тўлаймиз, дейишди.

Ёши улуғроғи Амарнинг кўзини ўйнатиб бир даста пул чиқарди.

Акам бошини ердан кўтармай пулни олди-да, секин, лекин қатъий оҳангда шивирлади:

– Яхши. У сизлар билан кетади.

Буни эшитиб уйдан қочиб чиқдим-да, қўшнимизнинг оғилхонасига, қўй-қўзилар ва саранжом қилиб тахланган ўтинлар ортига яшириниб олдим.

Акам мени қидиришга тушди. Қўшни аёл қаердалигимни гуллаб кўйди:

– Урмилани қидираётган бўлсанг, у бизнинг оғилхонада.

– Урмила! – деб бақирди акам.

Ортиқ яшириниб ўтиришдан фойда йўқлигини тушундим ва чор-ночор, бошимни қуйи солганча шалвираб чиқиб келдим.

– Агар мени, оиламизни ҳурмат қилсанг, ҳозир улар билан кетасан. Шунда биз қарзимизни бериб, дори-дармон ҳам олишимиз мумкин бўлади. Биз учун йўқ дема, борақол. Шундай қилсанг, ҳаммамизнинг ҳаётимизни сақлаб қолган бўласан.

Кетишдан бошқа иложим қолмаганди, бу оғир қисматни тушунардим. Оиламиз учун шундай қилишга мажбур эдим. Мен янги шиппагимга, сўнгра оймга мунғайиб қарадим-да, кетишга мажбур эканимни ҳис қилдим.

Анови кишилар яна қора кўзойнақларини тақиб мотоциклга ўтиришди-да, жўнаб кетишди. Ортларидан кўтарилган қуюқ чанг уларга эргашди.

Тушдан кейин акам буюмларимни йиғиштиришни буюрди. Онам пиқ-пиқ йиғлашга тушди. Мен ёзги, гулдор қўйлагимни, зангори курт-

камни, лозим билан киядиган узун туникамни рўмолга ўраб, бўғча қилиб тугдим. Эгнимда кундалик кийиб юрган кўйлагим. Бошқа ҳеч нарсам ҳам йўқ эди.

Онам, унга қўшилиб Бисрами ҳам йиғларди. Мен чидаб туролмай уввос солиб юбордим.

Амар қўлимдан тортиб ўзи билан кўчага олиб чиқди. Сўнг мени кадрдон одамлар, уйимиз ва тупроқ кўчалардан айириб, туз-насибамни узиб, узоқларга олиб кетди.

Қуёш бота бошлади. Рапс экинзорлари тарафдан чигирткаларнинг доимгидек чириллагани эшитиларди. Кулбалар, дала-тош ва дов-дарахтлар ҳар доим қандоқ бўлса шундайлигича кўринишда эди. Итлар ҳуради, сигирлар кавш қайтаради, тўртта чўчка боласи йўлда ағанаб ётади... Бироқ мен учун энди – 1996 йил январнинг мана шу машъум кунидан эътиборан ҳеч нарса аввалгидек қолмайди.

Сувдан қўрқаман

Йўлда кетаяпмиз-ку, кўз ёшларимни тўхтатолмасдим. Шўртанг том-чилар ёноғимдан лабларимга, ундан иягимдан ўтиб, томоғимга сизиб тушарди. Бурним битиб қолганидан базўр нафас олардим. Ҳар қанча ўпкам тўлиб, бўғриқмай, ҳеч ким кўнглим учун бир оғиз ширин сўз айтиб далда бермас, ҳолимни сўрай демасди. Унча олис бўлмаган Ло-махига довура икки соатча пиёда юришга тўғри келди. Чарчаганимдан тупроқ йўлда оёқларим чалишиб кетарди. Қадамим сал секинлашса, Амар акам тезроқ юришга мажбур қилар, судрагудек бўлиб қўлимдан тортар эди.

Қош қорайди. Бироқ мен қоронғиликдан қўрқмасдим. Фақат бир нарсани, олдинда Рапти дарёсидан кечиб ўтишни ўйласам, юрагим увишарди. Мен бир марта бўлсин, нариги соҳилда бўлмаганман.

Биз қишлоқдан чиқаётганда акам билан ёлғиз эмасдик, опам Сарда ҳам ёнимизда эди, у анча ергача кузатиб борди. Ундан ташқари, яна учта ҳамқишлоқ дугоналарим, уларнинг қариндошлари қишлоқнинг нариги бошига қадар биз билан келишди – ўша қизларни ҳам менга ўхшаб камалари қилиб сотишган эди.

То Сарда билан хайрлашадиган фурсат келгунча йўл-йўлакай чурқ этмай, бир оғиз сўз қотмай бордик. Мана, ниҳоят, у мени бағрига босди ва бошимни силади. У камдан-кам ҳолларда шундай қиларди.

– Ўзингни эҳтиёт қил, синглим!.. Менинг жажжи сингилчам, худо сенга ёр бўлсин.

Мени истиқболда нималар кутаётганини у биларди. Нимасини айта-сиз, у ҳам бир вақтлар бу кўргиликни бошидан кечирган. Камалари бўлиб йиллар давомида бировларнинг эшигида ишлаб юрганлари ҳозир эсига тушиб кетди, шекилли, кўзларига ёш қуйилди. Мен унга жон-жаҳдим билан ёпишиб олдим, бироқ Амар акам яна мени судраб кетди.

Опам келин бўлиб тушган қишлоқнинг ортидан дарё оқиб ўтади, менинг бундан хабарим бор. Сарда яшаётган қишлоқда кўпинча сув тошар эди.

Мана, хаш-паш дегунча Рапти дарёсининг бўйига етиб қолдик.

Дарё Данг ноҳиясини кесиб ўтади. У улкан илонга ўхшаб бир неча ирмоқчаларга бўлиниб текисликни ўз домига олади. Ёмғир мавсуми даврида дарё суви қирғоғидан тошади, ана ўшанда бир неча ҳафта давомида бу ердан ўтиб бўлмайди. Ҳозир худди ана шундай пайт эди.

Юрагим оркасига тортиб кетди. Дарёдан қандай ўтаман? Ўртоқларимга ўхшаб суза олмасам. Сувга тушсам, ғарқ бўлишим муқаррар. Бир пайтлар чўкиб кетган кишига ўхшаб. Ваҳоланки, у ёши катта одам эди, мен эса кичкина боламан. Тиззаларим қалтираб, оёқларим ўзимга бўйсунмай қолди, ана-мана йиқилиб тушадигандекман. Бироқ бошқа болалар кумлоқ сохилдан юриб, тўғри дарёга тушиб кетаверишди. Юрагимни ҳовучлаб мен ҳам уларга эргашдим. Сув муздек эди. Этим жунжикди.

– Йўк, тушмайман, Амар, керакмас, кўрқаман!

Лекин у оху зоримга қулоқ солмади. Мен қўлимдаги бўғчани кўксимга босиб, оёқларимни баланд-баланд кўтариб, сувни шалоп-шалоп босган кўйи Амарнинг ортидан юра бошладим. Сув тиззага кўтарилгунча Амар қўлимдан силтаб-силтаб тортиб кетаверди. У ёғига мен қоққан қозикдек туравердим. Бир қадам силжишга юрагим бетламас, оёқларимда мадор қолмаганди. Кўрққанимдан ўлиб қолсам керак, деб ўйладим.

Амар аввалига ўдағайлаб, роса бақирди, пўписа қилди, охири жонига тегди, шекилли, мени даст кўтариб олди. Хайриятки, дарё бу ёғига унчалик чуқур эмас экан. Сув Амарнинг кўкрагигача чиқди, у ёғига кўтарилмади, лекин қақшатқич даражада совуқ эди. Аъзойи баданим музлаб қолаётганга ўхшарди. Акамни қучоқлаб олганча кўзларимни чирт юмиб, кўкрагимни тўлдириб ҳаво олдим-да, то қирғоққа етгунга қадар нафас чиқармадим. Ўша ерда Амар мени ерга туширди.

Ломахига етиб келганимизда бизнинг усти-бошимиз ҳали жикқа ҳўл эди, совуқ суяк-суягимдан ўтиб кетганди. Тишим такиллар, тилим айланмасди.

Ломахида қадамингизда киосклар, кийим-кечак, ялтироқ радиоприёмниклар, шиша идишларга солиб, устидан чиройли, гулдор қоғозларга ўралган обакидандонлар, мусиқа дисклари сотиладиган дўконлар. Ойнаванд жавонлардаги ялтироқ қутичаларда сочтўғнағичлар, зираклар ва нозик занжирлар, шунингдек, тунука банклар, тилларанг зарларга ўралган ширинликлар ва қизғиш рангли лимонадлар тиқилиб кетганди. Дўконларнинг шифтида гулчамбарга ўхшаб ип билан боғлаб чиқилган шампунлар осилиб тушган, турли рангдаги уч ғилдиракли пластмасса велосипедлар териб қўйилган эди. Оқ ҳамда қора крассовкалар билан жун шапкалар тоғдек уйилиб ётарди.

Буларни кўриб мен лол қолдим. Шу чоққача бунақасини кўрмаганимданми, оғзим очилиб, совуқ қотганим эсимдан ҳам чиқиб кетди. Йўлка четидаги тамаддихоналар атрофида одамлар уймаланишарди. Улар қовурилган кулча, гўшт ёки сабзавот солиб пиширилган сомса еб туришарди. Ҳаводан қизиган ўсимлик ёғи, пиёз ҳамда писта кўмир чўғининг ҳиди келарди.

Марказий майдонда одамлар шаҳарлараро автобусларни кутишарди. Орада ҳаммани хавотирга солиб тариллаганча мотоцикллар ўтиб қоларди. Сигнал чалиб автобуслар бекалга кириб келганда йўловчилар ёпирилишади. Бир хил автобусга чиқолмай қолганлар унинг томига чиқиб юкларини жойлашади. Мана шу оломон орасида, ота-оналари ёки қариндошлари билан шаҳарга келган мен тенги қизлар ва болалар ҳам бор эди. Баъзан бизнинг кўзларимиз тўқнашар ва ўша заҳоти бир-бирини кўрмагандек яна атрофга олазarak боқарди. Бу болаларнинг кўзларида худди менинг кўзларимдаги каби кўркув, ҳадик, умидсизлик зуҳр этарди.

“Эҳтимол, уларни ҳам камалари сифатида сотишгандир”, деб ўйладим.

Акам сабзавот растасидан иккита мандарин сотиб олиб, биттасини менга узатди – шунга чалғиб мен ўзимнинг ҳозирги ҳолатимни унутдим. Биз писта кўмир ланғиллаб ёнаётган мангал ёнида тўхтаб исиниб олдик. Мен мандаринни арчиб, ютоққанча ейишга тутиндим.

Ниҳоят, бизнинг автобусимиз келди. Биз тепароқдаги, шу вилоятнинг маркази бўлган Тхораки шаҳрига боришимиз лозим эди. Бахтимизга, охирги қаторда битта бўш ўриндик бор экан, уч кишилашиб бўлса ҳам ўшанга сиғишдик, бошқа иложи йўқ, автобус одам билан лиқ тўлиб бўлганди. Одамлар ҳатто автобуснинг тепасидаги юклар: бўғчалар, қоплар ва жомадонлар орасида ҳам ўтиришарди.

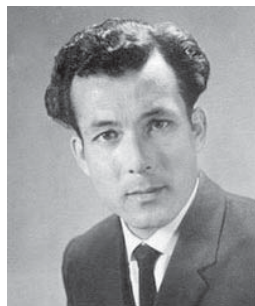
Автобус довондан ўтаётганда мазам қочди. Чунки илгари ҳеч қачон автобусда бунақа кўрқинчли тоғ йўлларида юрмаганман-да. Кўнглим айнаётганини сезган Амар қўлимга мандаринлардан бўшаган пакет тутқазди. Мен буни қаерга ташлаш кераклигини билмай то манзилга етгунча тиззамда олиб ўтирдим.

Лекин қайси манзилга етиб боргунча? Оғир қисмат – бахтсизлик, муҳтожлик, мазлумлик бекатигами? Менинг айбим нима эканки, худо шуни менга раво кўрди? Ё қиз бола шунга муносибми? Пешонасига шундай кечмиш ёзилган дугоналарим кўз олдимдан ўтар экан, беихтиёр ўғил болаларга ҳавасим келарди. Бунинг хомхаёл эканлигини билсамда, жилла қурса, улардек ўқиш ва яшаш истаги кўксимни ачиштирарди.

Қиз боланинг гуноҳи нима ўзи? Бунга ким жавоб беради?

Мана шу саволга жавоб топиш учун яшайман, деган орзулар ана ўша пайтдаёқ ич-ичимда нозик, мўрт ниҳол сингари илдиз ота бошлаганини ҳали билмасдим...

ШИВА ШАНКАР

Унинг ҳаёти худди кўшиқлари каби гоҳо ҳазин дард, гоҳида эса некбин хаёлларга туташ. Зоҳиран ҳамма қатори, рисоладагидек умр кечирган бўлса-да, асли бори вужуди, қувватини санъат аталмиш маъвога жоннисор этган, шунданми, хонишлари бутун ҳиндийзабон миллатлар руҳига кўчиб, мангу сас бергувчи бедор нолага айланган эди. У ҳар бир юракка аввало кўшиқ бўлиб кирди, авж пардаларда яшади ва қайтар чоғи ҳам миллионлаб муҳибларининг қалб торларини чертиб кетди...

Непаллик машҳур кўшиқчи, композитор, киноактёр Шива Шанкар Манандхар табиатан соҳир санъатнинг асири эди. Баъзи тоифага ўхшаб қисмат адаштиргани ёки аллақандай тасодиф сабаб ижод оламига келиб қолмаган, балки томирларида чинакам санъаткорнинг қони оқарди. У 1932 йил Непал пойтахти Катманду шаҳрида дунёга келди. Отаси Баҳодир Манандхар мусиқа ўқитувчиси бўлгани боис Шиванинг беғубор болалиги оҳанглар жозибасига маҳлиё бўлиб ўтди, кулоқлари остида жаранглаётган турфа созлар навоси мурғак

тасаввурини бойитиб, гўзаллик ва нафосат дунёсига ошно этди. Афсуски, отасининг эрта вафоти энди камолга етаётган Шива Шанкар руҳиятига кучли таъсир кўрсатади, бир вақтнинг ўзида ҳам отаси, ҳам мураббийини йўқотган болакай катта санъат остонасига мустақил қадам қўяди.

1951 йил Шанкар непаллик машҳур адиб Балакришнанинг таклифига биноан давлат радиосига ишга киради. Шу ерда унинг ҳақиқий ижоди бошланади, радиотўлқинлар узра янги истеъдод куйлаётган оташин хонишлар Непал хонадонларига саёҳат қиларкан, наволар сеҳридан мутаассир бўлиб, эшиттиришлар уйига сим қоқувчи шайдойи дилларнинг охири кўринмасди. Самимий қутловлар, изҳорлар, риторик саволлару таассуротлар, хуллас, сўз ила айтилувчи барча эътирофу олқишлар мужассам эди бу кўнғирокларда... Муттасил эсаётган шуҳрат эпкинлари ҳар қанча ёқимли бўлмасин, ёш Шанкар “юлдузлик дарди”га чалинмади, аксинча, мудом изланишда бўлиб, янги-янги лойиҳаю ташаббуслар ила ҳамкасбларини шоши-

риб қўярди. Кўп ўтмай у мусиқа санъатида ўзи каби навқирон истеъдодларни кашф этиш, ноёб ижроларни радио фондига ёзиб олиш бўйича қизгин фаолиятга киришди. Ҳаммаслақ дўсти Ната Кажа билан ҳамкорликда радиокўмита қошида замонавий мусиқа ва кўшиқлар студиясини ташкил қилади. XX асрнинг иккинчи ярмида Непалдан етишиб чиққан таниқли кўшиқчи ва бастакорларнинг аксарияти айнан шу масканда сабоқ олиб, профессионал ижодини бошлаган эди.

Радиодаги узоқ ва сермахсул фаолияти мобайнида Шива Шанкар Тара Деви, Мира Рана, Аруна Лама, Ганга Малла, Гопал Нораян, Маник Ратна, Руби Жоши, Удит Нараян каби непаллик таниқли кўшиқчиларнинг ижроларига куй басталайди. Шунингдек, атоқли шоирлар – Рам Ман Тришит, Киран Кхарел, Лахман Лоҳани, Ядаб Кхарел шеърятидан илҳомланиб, мусикий асарлар яратади. Мутахассислар фикрича, лириканинг мусиқа билан гўзал уйғунлашуви, сўз ва оҳанг, шоир ва бастакор руҳиятининг нозик муштараклигини айнан шу ижод намуналарида ҳис қилиш мумкин эди. Шу боис Шанкар каби йирик санъаткорларнинг маданий ҳаётда тутган ўрни юксак баҳоланиб, XX аср – Непал мусиқасининг “олтин асри” дея таърифланади.

Шива Шанкар абадиятга дахлдор куй-қўшиқлар яратибгина қолмай, Непал мусиқасини шакл ва мазмун жиҳатидан бойитиш, янги услубу йўналишлар, инновацион ҳодисаларни санъатга жорий этиш устида тинимсиз изланди. У оддий мусикий асбоблар ёрдамида ижро этилувчи халқ кўшиқларини замонавий чолғуларга кўчирди, оркестрнинг имкониятларини кен-

гайтирди. Шунингдек, Шанкар Непал поп кўшиқчилигининг асосчиларидан бири бўлиб, кўплаб тароналари, бугунги таъбир билан айтганда, “ҳит” даражасига етган. Унинг “Алвидо, келин”, “Налапани қалъасидаги жанг”, “Уч юлдуз”, “Кўргулик” каби кўшиқ ва мусикий альбомлари мухлислар орасида фавқуллодда машҳурликка эришади, боиси ҳар бир оҳангда недир оҳор, поэтик жозиба, лирик дард, санъаткор қалбининг турфаланглари мужассам эди. Шанкар ижролари ҳар қанча таъсирчан, пафосга бой бўлмасин, аввало тағмот таровати, ғоявий аҳамияти, чуқур гуманизмга йўғрилгани билан тингловчилар эътиборини жалб қилади. Масалан, “Налапани қалъасидаги жанг” мусиқали пьесасида 1814 йил инглизларга қарши муҳорабада жасорат кўрсатган непаллик аскар қисмати тасвирланади. Аскар урушда оғир яраланиб, душман лагерига келиб қолади ва яшаш илинжида ғанимларидан кўмак сўрайди. Инглизлар ҳам олийжаноблик кўрсатиб, рақиб жангчига ёрдам беради, соғайиб, оёққа туриши учун имкон яратади. Иттифоқо, аскарни ўз сафларига қўшмоқчи бўлишганда, ориятли йигит юртга садоқатини устун қўяди, инглизлардан миннатдор бўлса-да, барибир душман бағрида эканини, бинобарин, Ватан тафти, соғинчидек буюк ҳиссиёт йўқлигини тушунади...

Шива Шанкар серкирра ижодкор. У непал кинематографиясининг илк намояндаларидан бири бўлиб, 1964 йил мамлакатда яратилган биринчи бадиий фильм – “Она” (режиссёр Хира Сингх Кхатри)да актриса Бхуван Чанд билан бирга суратга тушган. Картина тасвирлари ҳозиргидек рангли ва шаффоф бўлмаса-да, гўзал ва умидбахш ғояни ифодалагани,

актёрларнинг самимий, бетакрор ижроси билан кинотасмаларга мангу муҳрланди. Фильмнинг қисқача мазмуни қуйидагича: Непалнинг чекка бир қишлоғида бева онаси билан ғарибгина ҳаёт кечираётган ёш ўспирин туриш-турмушини яхшилаш, ҳаста волидасининг соғайиши учун пул топиш мақсадида сафарга чиқади, турли синовларга дуч келади. Пул учун хориж армиясига ёлланиб, хизмат қилади, жанггоҳларда жон олиб, жон бериб курашади, шунча машаққатлардан сўнг ростмана камолга етиб, уйига қайтган йигит онаси вафот этганига гувоҳ бўлади. Шўрлик ўғил азобли ўй-хаёллар гирдобидида қолади; марҳум онасига кўнгилдагидек хизмат қилолмагани, сўнгги лаҳза ёнида бўлолмаганидан афсус чекиб, кўз ёш тўқади. Шунда қишлоқ аҳли йиғилиб, йигитга тасалли беради, “она юрт учун хизмат қилиш – онага хизмат қилиш билан баробар” эканини таъкидлаб, ўзини айбламасликка, ҳаётини қайтадан бошлашга чорлайди. Фильмда ана шу кўнгилчан йигитни қаҳрамонимиз Шива Шанкар гавдалантирган эди.

Ижодкор кейинчалик ҳам катта-кичик фильмларда намоён бўлиб, актёрлик маҳоратини то-

блаб борди, ўз профессионал касбидан келиб чиқиб, картиналарга мусиқа ёзди. Кино теграсидаги қизгин фаолият Шанкарнинг ижодий қирраларини кенгайтирди, қўшиқ ила уйғонган руҳи экрандаги турфа қиёфаларга кўчиб, санъат моҳияти, санъаткор дардини чуқурроқ ҳис қилиш имконини берди. Тасмаларда чарх уриш завқидек кўринса-да, у қуйлаш суруридан бир лаҳза узилмади, мусиқанинг сеҳрли дунёси уни оҳанрабодек мафтун қилаверди.

Шива Шанкар қўшиқларида муҳаббат, садоқат, ватанпарварлик мавзуси етакчилик қилади, шу туйғу-кечинмалар гоҳо ёниқ қалб, гоҳида маҳзин дард ила изҳор этилади. Санъаткор умри давомида 300 дан ортиқ қўшиқ қуйлади, 1200 дан зиёд қўшиқларга мусиқа басталади. Сермаҳсул ижоди, миллий маданиятни ривожлантиришга қўшган беқиёс ҳиссаси учун мамлакатнинг ўндан ортиқ нуфузли мукофотларига сазовор бўлди. Буюк санъаткор 2004 йил она шаҳри Катмандуда вафот этди.

Непалликлар Шива Шанкарни санъатнинг кўплаб йўналишларида йўл очиб берган ижодкор сифатида ҳурмат қилиб, барҳаёт сиймосини доимо ёдда тутишади.

Шохрух АБДУРАСУЛОВ

ДИЛ БАҲОДИР ЧИТРАКАР

Дил Баҳодир Читракар буюк рассомлардан бири сифатида Непал тасвирий санъатида юлдуздай порлаб турибди. Мусаввирлик – унинг қисмати десак адашмаймиз. Чунки читракарлар оиласи Катмандуда чуқур илдиз отган санъаткорлар сулоласи сифатида тилга олинади. Дил Баҳодирнинг отаси ва бобоси ҳам санъаткор сифатида танилган. Бўлажак рассом 1929 йил туғилган. Расм чизишни даставвал отаси Жагат Баҳодирдан, сўнг непаллик таниқли рассом, амакиси Теж Баҳодир Читракардан ўрганиб, рассомлик маҳоратини оширган.

Дил Баҳодир Читракарнинг етук рассом бўлиб шаклланиши кутилмаган воқеаларга бой бўлди. 1945 йилда мактабда расм ўқитувчиси бўлиб ишлади, сўнг газлама дизайнери, кейинроқ ҳукуматга қарашли қўлланмалар чоп этиш марказида иллюстратор бўлиб фаолият кўрсатди. Бу вақтларда Европа тасвирий санъати билан чуқурроқ танишиш имкониятига эга бўлди. Ғарб мусаввирларининг асарларини ўрганиб, ижодида янги мавзуларни кашф қилди. Читракар яратган асарларида европача юксак дид ва маҳорат билан миллий дунёқараш ва фалсафа ўзаро қоришиб, уйғунлашиб кетган эди. 1964 йил Катмандудаги “Мах Art Gallery” галереясида унинг биринчи кўргазмаси бўлиб ўтади. Шундан кейин ҳам рассом жамоавий кўргазмаларда фаол қатнашиб туради.

Дил Баҳодир Читракар ижоди давомида кўплаб ажойиб картиналар яратган. Унинг “Меҳрибон ака”, “Табассум”, “Авлиё”, “Меҳнаткаш”, “Чекаётган одам” суратлари қахрамонлари оддий непалликлар бўлиб, уларнинг турмуш-тарзи, кундалик ҳаёти турли лавҳаларда тасвирланган. Рассомнинг “Йўқолган мерос”, “Ганеш” каби асарларида мифологик образлар акс этган. Унинг манзара жанридаги суратларига “Мангал бозори”, “Ҳарисиддхи” картиналарини мисол қилса бўлади.

Журналимиз муқовасидаги сурат “Кумари” деб номланади. Мазкур картинада непалликлар динининг юраги тасвирланган десак муболаға бўлмайди. Чунки ушбу қиз непалликлар эътиқод қилувчи маъбуд тимсоли ҳисобланади. Кумарилар доим Непалнинг диний ва маданий ҳаётида муҳим ўрин тутган бўлиб, шакъя табақасидан танлаб олинган ва турли маросимлардан ўтиб, “Кумари гхар” саройига жойлаштирилган. Суратдаги қиз Непалда эзгулик, тинчлик, гўзаллик ва поклик рамзи сифатида қадрланади.

Дил Баҳодир Читракар 1961–1996 йиллар давомида Катманду шаҳрида кўплаб кўргазмаларда қатнашган. Ҳозирги кунда унинг асарлари хорижий мамлакатларда ҳам жуда машҳур. Мусаввир асарлари Катманду қирол саройи ва дунёдаги кўплаб коллекционерлар қўлида сақланади.

Дил Баҳодир Читракар ҳозир ҳам қизғин ижод билан банд ва Непал тасвирий санъати ривожига ўз ҳиссасини қўшиб келяпти.

Аброр УМАРОВ тайёрлади.

ТОРТИНЧОҚ АЁЛЛАР

Жаҳон ҳажв усталари ижодидан

*Рус тилидан
Ҳабиб СИДДИҚ
таржимаси*

Асли бировни кулдириш, хусусан, ўқувчи юзига табассум югуртиради-ган асар ёзиш ғоят мушкул иш, ўзга тилдаги ҳажвияларни оҳанги ва руҳини сақлаган ҳолда таржима қилиш эса янада оғирдир. Ҳажвчи ёзувчи, олим, публицист ва таржимон Ҳабиб Сиддиқ ана шундай мушкулотни бўйнига олиб, бақадри имкон бажариб келаётган адиблардан. Унинг “Кар қулоққа танбур”, “Ким ошди савдоси”, “Тўқайга ўт тушса”, “Бедаво дарднинг давоси”, “Инглизча туш”, “Чироғи ёниқ хонадон” каби китоблари, “Ҳаёт йўлга ўхшайди” публицистик мақолалар тўплами эълон қилинган. Ҳажвиялари рус, инглиз, қозоқ, қорақалпоқ тилларига ўгирилгани адибнинг истеъдод қирралари ўткирлигини тасдиқлайди.

Ҳабиб Сиддиқ таржимон сифатида С.Мрожекнинг “Қирол”, “Графча тамға” пьесаларини, А.Аверченко, Е.Шварц, Г.Кемоклидзе, Р.Бикчентоев, С.Кондратьев, С.Комацу, Э.Успенский, М.Жванецкий, Х.Пелитев, З.Рибак, А.Несин каби таниқли кулги усталарининг ҳажвияларини ўзбек тилига маромига етказиб ўгирган. Қуйида унинг янги таржималаридан айримлари эътиборингизга ҳавола этиляпти.

Исидор ГУРЕВИЧ

ТАШРИФ

Ҳажвия

У тақиллатмасдан пешайвон эшигини очди ва остонаданок менга кўлини чўзди:

- Петренко!
- Жуда хурсандман, – ёлғоним сезилиб қолмаслигига тиришиб базўр кулимсирадим.
- Қўряпман, ҳар нарса ёзаяпсиз.
- Ёзаяпман.
- Мен бўлса сизни кузаяпман!.. Ҳи-ҳи... аммо айғокчилардек эмас, шундай... сизнинг адабиётимиздаги муваффақиятларингизни.

Мен миннатдорчиликка ўхшаш бир нималарни минғирладим.

– Кечирасиз, мен сизнинг “Елимбалик” ҳикоянгни ўқигандим.

– Янглишяпсиз, бу Чеховнинг ҳикояси.

– Наҳотки? Айнан сизнинг услубингиз-ку!

Бу жўн мақтовга кулиб қўяқолдим.

– Худо ҳақки, хотинимга ҳам айтаман: Глашенькани, биласанми...

– Узр, – чақирилмаган меҳмоннинг гапини бўлдим, – сизга қандай фойдам тегиши мумкин?

– Худойим-эй... Сизнингми? Сизнинг ҳар бир сўзингизни мраммага олтин билан ёзиш керак... Агар мен вазир бўлганимда, мактабларда ҳикояларингизни “а”сидан “я”сигача ёддан ўқишга мажбур қилардим. Масалан, сизнинг “Диконька яқинидаги хуторда” асарингиз...

– У меники эмас, Гоголники.

Петренко сурбетларча кўзини қисди:

– Эҳ-хе, агар ўзингиз айтмаганингизда, ишонмасдим. Ўқиган одам, буни сиз ёзган деб ўйлайди. Аммо шу заҳоти сиз ёзганингизда яна ҳам ёрқинроқ чиқишини ҳис қилади.

– Сизга миннатдорчилик билдираман, – дея муштимни тугдим.

– Сизнинг ҳар сатрингизда истеъдод фавворадек отилиб турибди. Сиз яна мен ҳақимда ҳар хил хаёлларга бориб юрманг. Йўқ, мен юракдан, қалбимнинг туб-тубидан гапираяпман. Мен неча марта ўқийман, хотинимга айтмоқчи бўламан-у, айтолмайман, йиғи орқали кулги, кулги орқали кўз ёш айтишимга халақит беради. Бир гал “Глашенька” дедим... Бошқа гапиролмадим! Кенжа ўғлим Петров куни кеча уч ёшга тўлди, китобингизни кўлимга тутқазиб, “Ўқинг, داد-да...” деди. Қандай зехнли бола-я!

– Хўш! Кейин-чи?! – ўшқирдим.

Петренко энсасини қашиб сўради:

– Нега сизнинг очик хатларингиз, портретингиз сотувда йўқ?

– Негаки... Негаки бурнимда ҳуснбузарим бор, – асабийлашиб жавоб бердим, перони сиёҳдонга сабрсизлик билан урарканман.

Петренко ажабланиб деди:

– Худойим-эй, бу, ахир, арзимаган гап-ку! Тунда бурнингизга бортимолли вазелиндан суриб ётинг, эрталаб уйғонсангиз, олам гулистон.

– Миннатдорман.

Жимлик чўқди.

– Биласизми, – яна гапира бошлади Петренко, – мен ишонаманки, Толстой халақит бермаганда, “Уруш ва тинчлик”ни сиз ёзардингиз? Таажжубланяпсизми? Мутлақо беҳуда. Толстой ёзма са ҳам бўларди, сиз ундан яхшироқ ёзардингиз.

Бирдан фикрим тиниклашиб, унинг мақсадини англадим ва сўрадим:

– Қанча?

– Икки рубль, лекин, яхшиси, уч. Менга сизнинг ўртоғингиз, у ҳам ёзувчи, биласизми ҳар гал уч рубль беради. Ма, дейди, фақат жўна, менинг кайфиятимни бузма. Мана, шу, раҳмат. Мен сизни ҳафтада бир мартадан ортиқ безовта қилмайман. Майли, учрашув кунимизни сиз белгиланг. Келишилган омонатни оламан-у, гумдон бўламан. Кўплар мени ҳайдамоқни эплолмай фиғони чиқиб, оқибат чақа бериб қутулади. Ҳатто уйимга бериб юборадиганлари ҳам бор. Мен сешанбада бўш бўламан, истасангиз...

– Ҳа, ҳа, ҳа, – шошилдим мен.
 У кўлимни миннатдорона сикди, учталиқни чўнтакка тиқиб, эшикка йўналди.
 – Кечирасиз, энди ҳар кимнинг ўз касби бор-да!!!

Сергей КОНДРАТЬЕВ

ТАСОДИФИЙ МУВАФФАҚИЯТ

Ҳажвия

Муштарийимиз З.Ағниянинг илтимосига кўра, бугун таҳририятимизга таниқли киноактриса Елена Премьерова ташриф буюрдилар. Томошабинлар уни “Камбағал қиз” фильмидаги камбағал қиз, “Биринчи гўзал” фильмида ўйнаган биринчи гўзал, “Дудочка ва кўзача” фильмида яратган Глафира Фоминична Дудочка образлари орқали яхши биладилар.

– Елена, сиз киноактрисаликка узок, анчайин машаққатли йўлни босиб, роппа-роса ўн етти йил деганда келганингизни яхши биламиз.

– Мен бу йиллар ҳақида афсусланмайман. Улар менга кинодаги бўлгуси фаолиятим учун кўп нарсаларни берди. Ахир, мен ўша ўн етти йил давомида туғилдим, болалар боғчасида тарбияландим, ҳатто мактабни ҳам битиришга улгурдим...

– Ҳа, кейин сизнинг кинематографияга кириб келишингиз қандай кечди?

– О, ҳаммаси бахтли тасодиф туфайли. Режиссёр Заклонов менга ўзининг янги фильмида бош ролни ўйнашни таклиф қилди. Мен болалигимда бу таниқли режиссёрнинг фильмларидан руҳланиб юрардим.

– Чамаси, бундай ёқимли таклифни қандай қабул қилганингиз ўқувчилар учун қизиқ.

– Бу мен учун мутлақо қутилмаганда содир бўлди. Режиссёр таклифини ошхонада, нонушта пайтида айтди. Айтишни унутибман, Заклонов – менинг отам.

– Жуда қизиқ янгилик. Сизнинг биринчи ролингиз санъатшунослар эътиборини тортди ва матбуотда юқори баҳоланди...

– О, булар ҳам тасодифий. Киношунослик факультети талабаси “Кино, бу – санъат” журнали таҳририятига амалиёт ўташга келганда, муҳаррир унга мен ҳақимда мақола тайёрлашни буюрди.

– Чиндан ҳам тасодиф. Буни қандай изоҳлайсиз?

– Тасодифни қандай ҳам изоҳлаб бўларди? Фақат яна битта тасодиф: муҳаррир, киношунослик фанлари номзоди Ағния Петровна Заклонова – менинг онам.

– Бу ерда сизнинг омадингиз чопибди, амалиётчи талаба айнан шу муҳаррирга тўғри келибди.

– Ҳа, албатта! Бунинг устига ўша талаба менинг туғишган опам бўлиб чиқишини ким туш кўрибди, дейсиз.

– Бошдан-оёқ тасодифлар. Ҳа, сизнинг сўнгги фильмингиз Қуйи Волокушдаги фестивалда биринчи ўринни олгани ҳам тасодифми?

– Шубҳасиз. Кутилмаганда ҳакамлар хайъати таркибига бош бошқарма ходими Борис Сергеевич Премьеровни киритишди, унга бизнинг фильмимиз фавқулодда ёқиб қолди...

– Борис Сергеевич бу...

– Ҳа, бу менинг эрим.

– Қуйи Волокушда биринчи ўринга лойиқ топилган фильм Каннда ҳеч вақо ололмагани ҳам тасодифми?

– Албатта, тасодиф. Аммо бахтсиз тасодиф. Кейинги пайтларда Борис Сергеевич делегация таркибига қўшилмаяпти.

– Сўнгги анъанавий савол: яқин келажакда сиз яна қандай бахтли тасодифларни режалаштиргансиз?

– Бугун-эрта мен мутлақо кутилмаганда янги фильмга бош роль учун таклиф қилинаман. Бунда мени бутунлай хайрон қолдириб, уч ойлик кизим Алина ва мушугимиз Мурка суратга тушиши тақдирот кун маълум бўлади. Фестивалнинг бош мукофоти билан тақдирланишим ҳақидаги ахборот ҳам мен учун кутилмаган янгилик. Самарали ижодим ҳақидаги монография нашрдан чиққани ҳақидаги шов-шув бошга кордек ёғилади.

– Раҳмат, Елена, сизнинг ёрқин, бетакрор истеъдодингиз мухлислари барча кутилмаган тасодифларга эътиборли бўлишади.

– Дарвоқе, мен ҳам, ўз навбатида, сизнинг газетангизда номим чиқишидек имконни берган бахтли тасодифдан миннатдорман.

– Ҳа, буям тасодиф-да, сиз билан бизнинг дала ҳовлиларимиз ёнма-ён эканини ким ҳам билибди!

Константин МЕЛИХАН

ДОН ЖУАН КУНДАЛИГИДАН

Эркак киши аёлдан камгапроқ бўлади: севиб қолганда ҳамма сўзларни унутади, уйланганда бирор сўз айтгани улгурмайди.

* * *

Севиб қолганда, эркак кўр, аёл эса кар бўлади.

* * *

Агар эркак сизни севаман деса, бу фақат сизни севаман дегани эмас.

* * *

Айрим аёллар шунчалар уятчанки, эркакларни рад этгани тортинишади.

* * *

Аёллар тозаликни шу қадар хуш кўришадики, эрларининг чўнтақларигача тозалашади.

* * *

Дўстликнинг эскиси мустаҳкам, муҳаббатнинг янгиси.

* * *

Аёллар меҳмондорчиликка ким билан бориш ҳақида, эркаклар эса ким билан қайтиш ҳақида ўйлашади.

* * *

Болаликда болаларнинг қаердан пайдо бўлишини билмайсан, қариликда эса уларнинг қаёққа йўқолишини.

* * *

Аёл эркакни икки марта бахтиёр қила олади: никоҳга ва ажримга рози бўлганда.

* * *

Эркак никоҳсиз севгига рози, аёл эса севгисиз никоҳга.

* * *

Никоҳ узугини аввал тақиш, кейин ечиш мушкул.

* * *

Эркак хотинининг камчиликларини сезганда – ташлаб кетади, аёл эса эри ташлаб кетгач, унинг камчиликларини сезади.

* * *

Уйланиш – аёлга ёқишнинг сўнгги чораси.

* * *

Аёл ҳамиша кечикади: эркак севиб қолган, аёл эса йўқ; эркакнинг кўнгли қолган, аёл эса севаверади.

* * *

Ҳар бир эркак хотинининг уйда ўтиришини, аммо бекор ўтирмаслигини истайди.

* * *

Эркак севиши, аммо хиёнат қилиши, аёл эса хиёнат қилмаслиги, лекин севмаслиги ҳам мумкин.

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУҒИЛГАНЛАР...

1 ДЕКАБРЬ

1716–1791 йиллар. ЭТЬЕН МОРИС ФАЛЬКОНЕ, француз хайкалтароши, эмоционал-лирик йўналишдаги асарлари билан XVIII аср европа классицизм санъатида ўчмас из қолдирган. “Амур”, “Амур хавф остида”, “Қиш”, “Уч нозик аёл”, “Пигмалион ва Галатея”, “Людовик XV”, “Флора” каби асарлари дунёнинг машҳур музей ва галереяларида сақланади. Россиянинг Санкт-Петербург шаҳрида машҳур ҳукмдор Пётр I шарафига ўрнатилган “Мис чавандоз” ёдгорлиги ҳам унинг ижодига мансуб.

4 ДЕКАБРЬ

1922–1959 йиллар. ЖЕРАР ФИЛИП, франциялик театр ва кино актёри. Кинематографияга қўшган ҳиссаси учун “Сезар” мукофотига сазовор бўлган. “Телба”, “Барча йўллар Римга элтади”, “Жодугар гўзаллиги”, “Йўқотилган совғалар”, “Етти ўлик гуноҳкор”, “Тунги сулувлар”, “Фан фан лола”, “Қизил ва қора”, “Версал сири”, “Тиль Уленшпигелнинг саргузаштлари”, “Монпарнас, 19”, “Қиморбоз”, “Хавфли алоқалар” сингари картиналарда яратган образлари жаҳон киносининг ноёб ижроларидан ҳисобланади.

8 ДЕКАБРЬ

1864–1916 йиллар. АНАТОЛИЙ ДУРОВ, россиялик машҳур цирк артисти, масхарабоз, циркчилар сулоласининг асосчиси. Жониворлар ёрдамида масаллар, пантомималар ва йирик пьесаларни саҳналаштирган. У халқ масхарабозлари орасида биринчи бўлиб гримсиз, ҳашамдор костюмда, ўз исми билан саҳнага чиққан. Дуров чиновниклар, миршаблар ва юқори ҳукумат вакиллари аёвсиз танқид қилиб, кулгили томошалар билан порахўрлик ва тўрачиликка қарши курашган.

11 ДЕКАБРЬ

1856–1918 йиллар. ГЕОРГИЙ ПЛЕХАНОВ, рус адиби, публицист, файласуф ва сиёсий арбоб. “Огюстен Тьерри ва материализм тушунчаси”, “Бизнинг ихтилоф”, “Танқидчиларимизга танқид”, “Фалсафа илми ҳақида”, “Фалсафада скептицизм назарияси”, “Анархизм ва социализм”, “Тарихда шахснинг ўрни” ва бошқа илмий-назарий асарлари нафақат рус, балки жаҳон ижтимоий-сиёсий ва бадиий-эстетик тафаккури ривожига сезиларли таъсир кўрсатган.

15 ДЕКАБРЬ

1832–1923 йиллар. АЛЕКСАНДР ГУСТАВ ЭЙФЕЛЬ, франциялик курувчи-муҳандис, металл конструкциялар бўйича мутахассис. 1889 йил барпо этилган машҳур Эйфель минорасининг лойиҳаси муаллифи. Ёрдамчи архитектор сифатида Нью-Йоркдаги “Озодлик” ҳайкалининг курилишида ҳам иштирок этган. Шунингдек, Марии Пии кўприги, Санта Хуста лифти (Португалия), Ницца обсерваторияси гумбази (Франция), Темир уй (Перу), Марказий темирйўл вокзали (Чили), Цагвер-Цем кўприги (Грузия) ва бошқа иншоотлар ҳам унинг лойиҳалари асосида бунёд қилинган.

20 ДЕКАБРЬ

1896–1972 йиллар. РАҲИМ ПИРМУҲАМЕДОВ, атоқли ўзбек кино-актёри, Ўзбекистон халқ артисти (1948), “Буюк хизматлари учун” ордени билан Ўзбекистон мустақиллиги даврида тақдирланган (2003). Дастлаб ижодини овозсиз кинода бошлаб, К.Гертелнинг “Равот Қашқирлари” да Акрамхон, “Масжид гумбазлари остида” да деҳқон, О.Фрелихнинг “Со-ябон арава” сида Жўрабой ролларини ижро этган. “Қасам” (биринчи ўзбек овозли фильми), “Тоҳир ва Зухра”, “Насриддиннинг саргузаштлари”, “Алишер Навоий”, “Абу Али ибн Сино”, “Ўткан кунлар”, “Маҳаллада дув-дув гап”, “Сен етим эмассан” фильмларидаги образлари табиийлиги, миллий бўёқларга бойлиги билан ажралиб туради.

23 ДЕКАБРЬ

1858–1943 йиллар. ВЛАДИМИР НЕМИРОВИЧ-ДАНЧЕНКО, атоқли рус театр режиссёри, сахна назариётчиси ва педагоги, драматург, театр танқидчиси. 1898 йил К.С.Станиславский билан ҳамкорликда Москва бадиий академик театрига асос солган ва узоқ йиллар шу масканда фаолият кўрсатган. “Чайка”, “Ваня тоға” (А.Чехов), “Кимсасизлар” (Г.Гауптман), “Ревизор” (Н.Гоголь), “Ақллилик балоси” (А.Грибоедов), “Тубанликда” (М.Горький) (К.С.Станиславский билан), “Жамият устунлари” (Г.Ибсен), “Юлий Цезарь” (В.Шекспир), “Борис Годунов” (А.С.Пушкин), “Ака-ука Карамазовлар” (Ф.Достоевский), “Тирик мурда” (Л.Толстой), “Момақалдирик” (А.Островский), “Пазухиннинг ўлими” (Н.Салтиков-Шчедрин) сингари рус ва жаҳон драматургиясининг мумтоз намуналарини сахналаштирган.

27 ДЕКАБРЬ

1946 йил. ТОҲИР МАЛИК, Ўзбекистон халқ ёзувчиси (2000), ўзбек саргузашт ва фантастик адабиётининг таниқли вакили. Сўнгги йилларда маънавий-ахлоқий асарлари, публицистик чиқишлари билан машҳур. “Ҳикмат афандининг ўлими” (биринчи асари), “Заҳарли ғубор”, “Сомон йўл элчилари”, “Чорраҳада қолган одамлар”, “Қалдирғоч”, “Бир кўча, бир кеча”, “Алвидо, болалик”, “Сўнгги ўқ”, “Чархпалак”, “Шайтанат”, “Мурдалар гапирмайдилар”, “Фалак” ва бошқа асарлар муаллифи. Ф.Достоевскийнинг “Маъсума” қиссаси ва жаҳон адабиётининг айрим намуналарини ўзбек тилига таржима қилган.

*Шоҳрух АБДУРАСУЛОВ
тайёрлади.*

2016 ЙИЛДА “ЖАҲОН АДАБИЁТИ” ЖУРНАЛИДА ЧОП ЭТИЛГАН АСАРЛАРНИНГ ЙИЛЛИК МУНДАРИЖАСИ

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

Алишер Навоий ғазалларининг асли, инглизча ва русча таржимаси, таҳлили, шарҳи. (*Рукни Д.Юсупова, Н.Қамбаров, А.Обид тайёрлади*). № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

АЛИШЕР НАВОИЙ ТАВАЛЛУДИНИНГ 575 ЙИЛЛИГИГА

Ҳамидулла БОЛТАБОЕВ. Алишер Навоийнинг илк юбилеи. № 2.
Зухра МАМАДАЛИЕВА. Мунда рамзедур дақиқ. № 2.
Валиуллоҳ КОВУСИЙ. (Эрон) Санъат ва маданият ҳомийси. (*Форс тилидан М.Обидов тарж.*) № 2.
Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ. Ҳазрат Навоий мероси Францияда. № 2.
Зулхумор МИРЗАЕВА. Жаҳон навоийшунослиги: кеча ва бугун. № 2.
Марк ТОУТАНТ. (Франция) Навоий ва Жомий. (*Инглиз тилидан З.Мирзаева тарж.*) № 2.
Фаррухбек ОЛИМ. Жомийнинг фарзандлари. № 2.

МУҲАРРИР МИНБАРИ

Шухрат РИЗАЕВ. Маънавий ислохотлар уйғунлиги. № 5.
Шухрат РИЗАЕВ. Эл-юртини ўйлаган инсон. № 9.

ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ 25 ЙИЛЛИГИ

Шойим БЎТАЕВ. Орфей илтижоси халоскори. Эссе. № 4, 5.

НАСР

Иван ФРАНКО. (Украина) Миллион. Ҳикоя. Сўзбоши муаллифи ва нашрга тайёрловчи Н. Каримов. (*Рус тилидан Чулпон тарж.*) № 1.
ПРЕМЧАНД. (Ҳиндистон) Нирмала. Роман. (*Ҳинд тилидан А.Файзулла тарж.*) №1, 2.
Покистон насри намуналари. Азим САРВАР. Омонатнинг оғир юки. Эжоз Хусайн БАТАЛАВИЙ. Эътиқод ортидаги зулмат. Ҳикоялар. (*Урду тилидан Т.Холмирзаев, М.Абдурахмонова тарж.*) № 3.
Абдулла ҚОДИРИЙ. Қуёш билан ҳам курашаман. Ҳикоя. № 4.
Сенегал насри намуналари. Сембен УСМОН. Франциядан мактублар. Ҳикоя. (*Инглиз тилидан С.Алижоновна тарж.*) № 4.
Исай КАЛАШНИКОВ. (Россия) Қаттол аср. Тарихий роман. (*Рус тилидан М.Ўлдошев тарж.*) № 5, 6, 7, 8, 9, 10.
Неъмат АРСЛОН. (Ўзбекистон) Аннабел ва Азозил. Новелла. № 6.
Жаҳон болалар насридан. Лев ТОЛСТОЙ. (Россия) Қари йўрға. Ҳикоя. (*Рус тилидан Р.Тўла тарж.*) № 6.

Оскар УАЙЛЬД. (Англия) Худбин паҳлавон. Ҳикоя. *(Рус тилидан А.Аҳмадеева тарж.)* № 6.

Қаюм ТАНГРИҚУЛОВ. (Туркменистон) Ёртиқулоқ. Эртақ-қисса. *(Рус тилидан М.Сафаров тарж.)* № 6.

Ли МУНЁЛ. (Жанубий Корея) Олтин қанотли қуш. Қисса. *(Рус тилидан Э.Эрназаров тарж.)* № 8.

Абдуғаффор АБДУЖАББОРОВ. (Тожикистон) Сўнги қор. Қисса. *(Рус тилидан А.Файзулла тарж.)* № 9, 10.

Нгуен Тхи НГОК ТУ. (Вьетнам) Шолизорлар оралаб. Ҳикоя. *(Рус тилидан З.Жалолова тарж.)* № 10.

Вадим МУРОДХОНОВ. (Россия) Уйга қайтиш. Андрей Яновскийнинг бир неча ҳаёти. Ҳикоялар. *(Рус тилидан М.Аҳмедова тарж.)* № 11.

Тереса де ла ПАРРА. (Венесуэла) Каракаслик хонимнинг кундалиги. *(Испан тилидан А.Умаров тарж.)* № 11.

Замонавий япон насридан. Рюноскэ АКУТАГАВА. Фидойи. Ҳикоя. *(Рус тилидан С.Умиров тарж.)* Тецуо МАУРА. Адашган шуълалар. Ҳикоя. *(Рус тилидан О.Абдуллаев тарж.)* № 12.

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

Куба шеъриятдан. Хосе МАРТИ, Николас ГИЛЬЕН, Дульсе Мария ЛОЙНАС, Гастон БАКЕРО, Хосе Анхель БУЭСА, Синтио ВИТЬЕР, Рейна Мариа РОДРИГЕС. *(Рус тилидан М.Қўшмоқов, Ҳ.Рўзиева, Х.Рустамова тарж.)* № 1.

Покистон шеъриятдан. Жўш МАЛИҲОБОДИЙ, Вазир ОҒА, Аҳмад ФАРАЗ, Шахзод АҲМАД, Анис НАГИ, Аҳмад Нодим ҚОСИМИЙ, Захро НИГОҲ, Парвин ШОКИР, Атия ДОВУД, Ҳаррис ХОЛИҚИЙ. *(Рус тилидан А.Саид тарж.)* № 3.

Ё азалий ишқ суратимикан? Жаҳон шоиралари ижодидан. Хуана Инес Де ЛА КРУС (Мексика), Шарлотта БРОНТЕ (Англия), Эмили ЖЕЙН БРОНТЕ (Англия), Эмили ДИКИНСОН (АҚШ), ЗУЛФИЯ (Ўзбекистон), Сильва КАПУТИКЯН (Арманистон), Римма КА-ЗАКОВА (Россия), Белла АХМАДУЛИНА (Россия). *(Рус тилидан Д.Абдурахмон тарж.)* № 3.

Сенегал шеъриятдан. Леопольд Седар СЕНГОР, Бираго ДИОП, Сембен УСМОН, Давид ДИОП, Ламин ДИАКАТЕ, Малик ФАЛЬ. *(Рус тилидан З.Мўминова, С.Оллоёр тарж.)* № 4.

Сербия шеъриятдан. Стефан РАИЧКОВИЧ, Иван В. ЛАЛИЧ, Любомир СИМОВИЧ, Борислав РАДОВИЧ, Томислав МАРИНКОВИЧ, Гойко БОЖОВИЧ, Мирослав МАКСИМОВИЧ. *(Рус тилидан В.Файзуллоҳ, М.Тожимамадова тарж.)* № 5.

Александр ПУШКИН. (Россия) Анжело. Достон. *(Рус тилидан Ҳумоюн тарж.)* № 6.

Осип МАНДЕЛЬШТАМ. (Россия) Ўрмон сукунатин теран нафаси. Туркум. *(Рус тилидан Т.Али, Ж.Муслим, Ю.Мирзамаҳмудов, Э.Вали тарж.)* № 6.

Жаҳон болалар шеъриятдан. Уолтер де ла МЭР (Англия), Овсей ДРИЗ (Россия), Абдулла ТЎҚАЙ (Татаристон), Морис КАРЕМ

(Бельгия), Асен БОСЕВ (Болгария), Алэн БОСКЕ (Франция), Роберт ГРЕЙВЗ (Англия), Витезслав НЕЗВАЛ (Чехия), Франтишек ГРУБИН (Чехия), Дроган ЛУКИЧ (Сербия), Борис ЗАХОДЕР (Россия). *(Рус тилидан Т.Адашбоев, К.Турдиева, Н.Остон тарж.)* № 6.

Маҳмуд ТОИР. (Ўзбекистон) Иккиликлар. № 6.

Михаил СВЕТЛОВ. (Россия) “Тонглар, бурканг оламини зарга”. Туркум. *(Рус тилидан А.Шер тарж.)* № 7.

Венесуэла шеърятидан. Андрес МАТА, Андрес Элой БЛАНКО, Мануэль Фелипе РУХЕЛЕС, Антонио АРРАИС, Мигель Отеро СИЛЬВА, Эдуардо Гальегос МАНСЕРА. *(Рус тилидан Р.Мусурмон тарж.)* № 7.

Ўрмонлар дуоси. Қозон татар шоирлари ижодидан. Дардманд, Саид РАМИЕВ, Нажиб ДУМАВИЙ, Миразиз УҚМАСИЙ, Зариф БАШИРИЙ, Шайхзода БАБИЧ, Ҳасан ТЎФОН, Фотиҳ КАРИМ, Нурий АРСЛОНОВ, Сибъат ҲАКИМ, Ренат ХАРИС, Зиннур МАНСУРОВ. *(Татар тилидан Т.Қаҳҳор тарж.)* № 8.

Жанубий Корея шеърятидан. Чон ЧХОЛ, Хан ЁНУН, И. Санг ХВА, Ким Со ВОЛ, Ко ИН, Син Генг РИМ, Пак И ДО, Ли СОНЪСОН, Ким Жи ХА. *(Рус тилидан Д.Жаббор ўзги, Ш.Субҳон тарж.)* № 8.

Арман шеърятидан. Наапет КУЧАК, Саят-НОВА, Аветик ИСААКЯН, Егише ЧАРЕНЦ, Наири ЗАРЯН, Ашот ГРАШИ, Ваагн КАРЕНЦ, Аревшат АВАКЯН. *(Рус тилидан А.Пардаев, М.Омон, Н.Абдуллаева тарж.)* № 9.

Вьетнам шеърятидан. Нгуен ЧАЙ, Хо Суан ХИОНГ, Ло Нган ШУН, Чу Тхи ТХОМ, Май Ван ПХАН, Буй СИМ СИМ. *(Рус тилидан Т.Али, Гўзалбегим тарж.)* № 10.

Панама шеърятидан. Рикардо МИРО, Деметрио КОРСИ, Деметрио Эррера СЕВИЛЬЯНО, Карлос Франциско ЧАНГМАРИН, Рохелио СИНАН, Ана Исабель ИЛЮЭКА. *(Рус тилидан Я.Тога, Ҳ.Рўзиева тарж.)* № 11.

Непал шеърятидан. Лекхнатх ПАУДЪЯЛАЙ, Мадхавпрасад ГХИМИРЕ, Бхупи ШЕРЧАН, Балкришна САМА, Лакшми Прасад ДЕВКОТА, Бхавани БХИКЧУ, Сиддихичарон ШРЕШТХ. *(Рус тилидан С.Оллоёр, Р.Исоқов, О.Суюндиқова тарж.)* № 12.

Олмон халқ шеърятидан. *(Рус тилидан Т.Адашбоев тарж.)* № 12.

ЭПОС – ТАФАККУР ДУРДОНАСИ

Андрей ПУМПУР. (Латвия) Лачплесис – латиш халқ қаҳрамони. *(Рус тилидан М.Қўшмоқов, К.Жўраев тарж.)* № 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

Уильям ФОЛКНЕР. (АҚШ) Ўт қўювчи. Қоронғи тушганда. Алвон япроқлар. Каркассонн. Ҳикоялар. *(Рус тилидан И.Фафуров тарж.)* № 10, 11.

Лев ТОЛСТОЙ. (Россия) Иван Ильичнинг ўлими. Қисса. *(Рус тилидан Ҳ.Сатторий тарж.)* № 11.

НОБЕЛЬ СОВРИНДОРЛАРИ

Светлана АЛЕКСИЕВИЧ. (Украина) Уруш аёллар иши эмас. Ҳужжатли қисса. *(Рус тилидан М.Мирзо, А.Пардаев тарж.)* № 1, 2.

Патрик МОДИАНО. (Франция) Тўй саёҳати. *(Француз тилидан Ш.Миноваров тарж.)* № 3, 4.

Оқшом чоғи келгил, ҳаётим менинг. Адабиёт бўйича Нобель мукофотига сазовор бўлган шоирлар ижодидан. Габриэла МИСТРАЛЬ (Чили), Нелли ЗАКС (Германия), Вислава ШИМБОРСКАЯ (Польша), Ҳерта МЮЛЛЕР (Германия). *(Рус тилидан Г.Саидганиева тарж.)* № 3.

Жан-Мари ЛЕКЛЕЗИО. (Франция) Эҳ, ўғри, ўғри, шу ҳам ҳаётми? Ҳикоя. *(Француз тилидан Р.Ширинова тарж.)* № 4.

Иво АНДРИЧ. (Сербия) Ойимтилла. Роман. *(Рус тилидан Л.Шоимова тарж.)* № 5, 6.

Томас МАНН. (Германия) Ҳаммамиз борадиган манзил. Ҳикоя. *(Немис тилидан М.Акбаров тарж.)* № 7.

Тони МОРРИСОН. (АҚШ) Ўз уйим. Роман. *(Рус тилидан Д.Алиева тарж.)* № 7, 8.

Габриэль Гарсиа МАРКЕС. (Колумбия) Бизнинг шахримизда ўғри йўқ. Ҳикоя. *(Рус тилидан Қ.Очилов тарж.)* № 11.

Ҳерманн ХЕССЕ. (Германия) Шоир. Флейта орзуси. Ҳикоялар. *(Рус тилидан А.Раҳмонов тарж.)* № 12.

ДРАМА

Михаил БУЛГАКОВ. (Россия) Иван Васильевич. Драма. *(Рус тилидан Н.Аббосхон тарж.)* № 5, 6.

Муҳаммад АЛИ. (Ўзбекистон) Навоий ва Бойқаро. Тарихий драма. № 9, 10, 11.

Бернард ШОУ. (Англия) Қалблар парчаланадиган хонадон. *(Рус тилидан М.Хайруллаев тарж.)* № 9, 10.

Бернард ШОУ. (Англия) Пигмалион. Роман-пьеса. *(Инглиз тилидан Б.Жумаева, М.Холбеков ҳамда Г.Шодиева тарж.)* № 12.

АДАБИЙ САЁҲАТ

(Таржима ва шарҳлар муаллифи О. Отахон)

Мигель де КАРРЬОН. (Куба) Маъсума. Ҳикоя. № 1.

Марио ВАРГАС ЛЬОСА. (Перу) Шумтакалар. Қисса. № 3.

Анн ФИЛИПП. (Франция) Бир лаҳза. Қисса. № 4.

Момо КАПОР. (Сербия) Монтенегронинг яшил мовути. Қисса. № 5.

Сесар ВАЛЬЕХО. (Перу) Пако Юнке. Ҳикоя. № 6.

Жон МОРРИСОН. (Австралия) Тунги одам. Ҳикоя. № 6.

Мигель Отеро СИЛЬВА (Венесуэла) Йиғлагим келса ҳам йиғламайман. Роман. № 7, 8.

Грант МАТЕВОСЯН. (Арманистон) Бегона. Қисса. № 9.

Чан Тхюи МАЙ. (Вьетнам) Қакнус ривояти. Ҳикоя. № 10.

Ли ЛАН. (Вьетнам) Эртақлар олами. Ҳикоя. № 10.
Рохелио СИНАН. (Панама) Бобби. Ҳикоя. № 11.
Урмила ЧАУДХАРИ. (Непал). Чўри. Ҳикоя. № 12.

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

Улуғбек САИДОВ. Қуллик ва ўзлик. № 1.
Наим КАРИМОВ. Ойбек ва Покистон. № 3.
Маҳкамой ТУРСУНОВА. Қадим мадрасаларда таълим тизими. № 4.
Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ. Тарихнинг унутилмас хатолари. № 4.
Бахтиёр МЕНГЛИЕВ. Юксалиш методологияси ҳақида ўйлар. № 4.
Қиёмиддин НАЗАРОВ. Адабиёт фалсафаси. № 7.
Шомирза ТУРДИМОВ. “Лачплесис” – мағрур инсон ҳақида кўшиқ.
№ 10.
Узоқ ЖЎРАҚУЛОВ. Жанр хронологи типологияси: Хамса. Эпос.
Роман. № 10.
Шавкат КАРИМОВ. Эрта сўнган юлдуз шуъласи. № 11.
Александр ВЕСЕЛОВСКИЙ. Тарихий поэтика. *(Рус тилидан
Н.Раҳимжонов тарж.)* № 12.
Улуғбек ДОЛИМОВ. Миллат муаллими. № 12.
Ровияжон АБДУЛЛАЕВА. Олисдаги яқинимиз. № 12.

УСТОЗ ТАРЖИМОНЛАР БИСОТИДАН

Тоғай МУРОД. Вафо ФАЙЗУЛЛОҲ. Кўчириб ўтқазилган дарахт
хосили. № 1.
Алихонтўра СОҒУНИЙ. Ёқубжон ХЎЖАМБЕРДИЕВ. Талаб
аҳлининг талаби ёхуд Алихонтўра Соғуний таржималари устидаги
ўйлар. № 3.
Мамарасул БОБОЕВ. Наим Каримов. Мамарасул Бобоев – таржимон.
№ 4.
Йўлдош ШАМШАРОВ. Маҳкам МАҲМУДОВ, Амир ФАЙЗУЛЛА.
Болалар адабиётининг билагон таржимони. № 6.
Асқар ҚОСИМОВ. Маҳкам Маҳмуд АНДИЖОНИЙ. Эврипиднинг
ўзбек таржимони. № 7.
Ўткир ҲОШИМОВ. Алимурод ТОЖИЕВ. Ўткир таржимон. № 8.
Эркин ВОҲИДОВ. Иброҳим ҒАФУРОВ. Моҳир ва талабчан
таржимон. № 12.

ТИЛ. ТАРИХ. ИЖТИМОЙ ҲАЁТ.

Иброҳим ҒАФУРОВ. Янги университет – янги истиқбол. № 5.
Бахтиёр ИСАБЕК. Буюк қомусий олим. № 5.

ҚИЁС ВА ТАЛҚИН

Акбарали САБИРДИНОВ. Ойбек ва Уолт Уитмен. № 7.
Обид ШОФИЕВ. Буқаламуннинг баҳоналари. № 12.

ЖАҲОН МАДАНИЯТИ, САНЪАТИ

Анатолий СЛЕПИШЕВ. (Россия) Жиддий санъат бу – жиддий ҳодиса. (Рус тилидан Л.Баҳранов тарж.) № 1.

Муниса МУҲАММЕДОВА, Чарос ҒАНИЕВА. “Қора квадрат” сири. № 2.

Муҳаббат ТЎЛАХЎЖАЕВА. Театр маданиятлари муштараклиги: Шарқ ва Ғарб. (Рус тилидан О.Ризаев тарж.) № 6.

Феруза ФАЙЗИЕВА. Армен Жигарханян. № 9.

Нозима МАҲМУДОВА. Жанг Айлин. № 9.

Питер БРУК (Англия) Режиссёр – Марсда ҳам режиссёр. (Рус тилидан Ш.Абдурасулов тарж.) № 10.

Муҳаббат ТЎЛАХЎЖАЕВА. “Аида” – янги талқинда. № 10.

Нодира ҚОСИМОВА. Данг Нят Мин. № 10.

Маъмур УМАРОВ. Мольер асарлари ўзбек сахнасида. № 12

ЭССЕ

Мансурхон ТОИРОВ. Миллат онаси. № 3.

Миразиз АЪЗАМ. Татаристон сафари. № 3.

Ян ПАРАНДОВСКИЙ. (Польша). Сўз кимёси. (Рус тилидан М.Акбаров тарж.) № 3, 4.

Суръат МИРҚОСИМОВ. Ватаннинг оташин куйчиси. № 5.

Иқбол ҚЎШШАЕВА. Ботиндан кўчган бўрон. № 5.

Шухрат РИЗАЕВ. Ибтидо ва интиҳо. № 5.

Жўра МАҲМУД. Шоир театр ҳақида. № 6.

Миразиз АЪЗАМ. Грузия сафари. № 7.

Ҳамидулла АКБАРОВ. Нигоҳлари сўнмас санъаткор. № 11.

Шухрат РИЗАЕВ. “Тонгларим тийради, оқшомлар пурғам”. № 12.

КУНДАЛИКЛАР

Виржиния ВУЛФ. (Англия) Адибанинг кундалиги. (Рус тилидан Э.Вали тарж.) № 1.

Файз Аҳмад ФАЙЗ. (Покистон) Озодликка мактублар. (Рус тилидан А.Файзулла тарж.) № 3.

ГЛОБУС

Куба Республикаси адабиёти ва санъати манзаралари. (Тайёрловчилар: К.Носирова, Г.Орифжонова, З.Жалолова, Б.Сангиров, Ш.Ҳамидова, О.Ризаев, М.Қорабоев). № 1.

Покистон Ислоҳ Республикаси адабиёти ва санъати манзаралари. (Тайёрловчилар: Г.Раҳимова, Оминагул, С.Омонмуродова, М.Муҳамедова, Б.Ёқубов, А.Исҳоқов). № 3.

Сенегал Республикаси адабиёти ва санъати манзаралари. (Тайёрловчилар: Н.Жўрақўзиёв, Ч.Ғаниева, Ш.Нишонова, О.Абдуллаев, Б.Ёқубов, О.Вейсал ўғли). № 4.

Сербия Республикаси адабиёти ва санъати манзаралари. (Тайёрловчилар: О.Жумабоев, Д.Шукуров, Г.Орифжонова, Ш.Абдурасулов, М.Мухторова, А.Аҳмадеева, Ш.Салимов). № 5.

Болалар адабиёти. (Тайёрловчилар: Г.Раҳим, Н.Ашуралиев, Г.Раҳмонбердиева, Ш.Яҳёева, Б.Сангиров, О.Вейсал ўғли). № 6.

Венесуэла Боливар Республикаси адабиёти ва санъати манзаралари. (Тайёрловчилар: М.Менглиева, Р.Фатхуллаев, Ф.Абдувоҳидов, О.Азизова, Н.Умарова, А.Матёкубов). № 7.

Корея Республикаси адабиёти ва санъати манзаралари. (Тайёрловчилар: Г.Намозова, Ч.Фаниева, Ш.Нишонова, А.Мустаев, Г.Орифжонова, М.Мухамедова, К.Саъдуллаев, С.Рустамов). № 8.

Арманистон Республикаси адабиёти ва санъати манзаралари. (Тайёрловчилар: Н.Умарова, Ш.Абдурасулов, Д.Турдимухаммедова, Ш.Ҳамидова, О.Ризаев, М.Қорабоев). № 9.

Вьетнам Социалистик Республикаси адабиёти ва санъати манзаралари. (Тайёрловчилар: Ф.Жабборов, Ш.Қосимова, Д.Шукуров, Ш.Яҳёева, Б.Ёқубов, А.Матёкубов). № 10.

Панама Республикаси адабиёти ва санъати манзаралари. (Тайёрловчилар: Н.Ашуралиев, Р.Равшан қизи, Г.Орифжонова, Д.Камолова, Ш.Ҳамидова, М.Мухторова, Ш.Наим ўғли). № 11.

Непал Қироллиги адабиёти ва санъати манзаралари. (Тайёрловчилар: Г.Раҳим, С.Саксонова, Р.Фатхуллаев, С.Рустамов, М.Рўзиев, О.Азизова, Ф.Файзиева). № 12.

ЁШ ТАРЖИМОН МИНБАРИ

Хванг Сун ВОН. (Шимолий Корея) Жала. Ҳикоя. (*Корейс тилидан Р.Аҳмедова тарж.*) № 1.

Инглиз халқ оғзаки ижодидан. (*Инглиз тилидан М.Сиддиқова тарж.*) № 6.

ЖАРАЁН

Азиз САИД. Нобелнинг 2016 йилдаги совриндори. № 10.

Мустақил тараққиётимизнинг янги даври (Сайлов–2016). № 12.

Фредерик СТАРР. (АҚШ) Ўзбекистон маданияти – ранг баранг. № 12.

Мосуд МАННАН. Бангладешнинг олти(н) фасли. № 12.

ЖАҲОНИЙ ТАБАССУМ

Торгинчоқ аёллар. Жаҳон ҳажв усталари ижодидан. (*Рус тилидан Ҳ.Сиддиқ тарж.*) № 12.

УНУТИЛМАС СИЙМОЛАР

Шаҳина АҲМАДЖОНОВА. Эрнесто ЛЕКУОНА. № 1.

Севара АЛИЖОНОВА. Қаввали ШОҲОНИЙ. № 3.

Азиз МАТЁҚУБОВ. Леопольд Седар СЕНГОР. № 4.

Севара АЛИЖОНОВА. Александр КУРЛЯНДСКИЙ. № 6.

Нодира ҚОСИМОВА. Лоренцо ВИГАС. № 7.

Шоҳида ЭШОНБОБОЕВА. Ким Ки ДУК. № 8.

Севара МАҲМУДОВА. Карлос Франциско ЧАНГ МАРИН. № 11.
Шохрух АБДУРАСУЛОВ. Шива ШАНКАР. № 12.

ТАРИХДА БУ КУН

Афтондил ЭРКИНОВ, Отабек МУҲАММАДИЕВ. Навоийхонлик давом этади. № 2.

Отабек САФАРОВ. Бир кунда икки йўқотиш. № 2.

Элбек ЭРКИН. Жаҳонни лол килди ўзбек ўғлони. № 8.

Саввининг ордени. *(Рус тилидан А.Файзулла тарж.)* № 10.

МУҚОВАМИЗДА

(Жаҳон тасвирий санъати усталари ижоди ҳақидаги ушбу рукни А. Умаров (2-сонда Гулабза Қаришьева) олиб борди)

Денис РОДРИГЕС. (Куба) №1.

Чингиз АҲМАРОВ. (Ўзбекистон) № 2.

Абдур Раҳмон ЧУГТАИ (Покистон) № 3.

Папа Ибра ТААЛ. (Сенегал) № 4.

Пая ЙОВАНОВИЧ. (Сербия) № 5.

Дональд ЗОЛАН. (АҚШ) № 6.

Рафаэль ГАЛЬАРДО. (Венесуэла) № 7.

Сунг КИМ. (Жанубий Корея) № 8.

Мартирос МАНУКЯН. (Арманистон) № 9.

Данг Ван КАН. (Вьетнам) № 10.

Умберто ИВАЛЬДИ. (Панама) № 11.

Дил Баходир ЧИТРАКАР. (Непал) № 12.

Таквим. *(С.Алижоннова, Г.Шодиева, Р.Муллахўжаева, З.Жалолова, Ш.Абдурасулов тайёрлади.)* № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

Журналнинг русча ва инглизча мухтасар мазмуни. № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.

●● В рубрике “Проза” под общим заголовком “Современная японская проза” представлены рассказы Рюноске Акутагавы и Тецуо Миуры. Герой рассказа Р.Акутагавы “Одержимый творчеством” – человек, посвятивший себя поэзии. Посредством его дум и размышлений, а также, через отношение окружающих к нему автор выдает художественный анализ природы творчества (перевод Сайди Умирова). В рассказе Т.Миура “Блуждающий огонек” повествуется о жизни японцев после окончания Второй мировой войны. Писатель весьма трогательно изображает безвыходное положение и страдания людей, прошедших через войну, и отдалившихся от мирной жизни и душой, и телом (перевод Артыкбая Абдуллаева).

●● Ежегодно 28 декабря широко отмечается Национальный праздник Королевства Непал. В этой связи в данном номере журнала уделено особое внимание литературе и искусству Непала. Рубрика “Глобус” пестрит увлекательными статьями о культуре страны. В рубрике “Выдающиеся личности” речь идет о деятельности известного режиссера Шивы Шанкара. Творчество именитых непальских поэтов отражено в рубрике “Меридианы поэзии”.

●● Истоки письменной литературы лежат в устном народном творчестве. Баллады, собранные популярным немецким писателем и литературоведом Иоганнесом Бехером – это произведения, которые служили источниками вдохновения для таких поэтов-мыслителей, как Рейне, Гёте. В рубрике “Меридианы поэзии” представлены баллады “Скрипач”, “Две подруги” и другие, в переводе известного узбекского поэта Турсунбая Адашбаева.

●● Саидрасул Саидазизов известен как педагог-реформатор, внесший большой вклад в дело просвещение нации, автор первой азбуки узбекского языка. Учебник “Устои аввал”, созданный на основе этой азбуки, был переиздан 17 раз за небольшой промежуток времени, что является ярким доказательством заслуг С.Саидазизова в развитии национальной культуры. Саидрасул Саидазизов также писал стихотворения под псевдонимом Азизий. Статья доктора педагогических наук Улугбека Долимова “Наставник нации” посвящена Педагогу с большой буквы, со дня рождения которого исполнилось 150 лет. Читайте в рубрике “Литературоведение. Философия”.

●● Фундаментальное исследование именитого русского ученого Александра Веселовского “Историческая поэтика” посвящено основополагающим принципам мирового литературоведения. В рубрике “Литературоведение. Философия” представлены главы из данного исследования, где рассмотрены методы анализа художественного произведения (перевод Нугмана Рахимджанова).

●● 28 декабря 2016 года исполняется 80 лет со дня рождения Героя Узбекистана, народного поэта Эркина Вахидова. Известный поэт вел также плодотворную переводческую деятельность. Особой любви читателей удостоились произведения русских поэтов Сергея Есенина и Александра Блока, которые обрели неповторимое звучание в переводе Э.Вахидова. Перевод произведения аварского поэта Расула Гамзатова “Мой Дагестан” послужил укреплению чувства национального патриотизма среди узбекской интеллигенции. Прочитав на узбекском языке трагедию выдающегося немецкого писателя Гёте “Фауст”, читатель отдает должное и мастерству, и мудрости переводчика. Рубрика “Из сокровищницы мастеров перевода” представляет возможность насладиться образцами переводов Эркина Вахидова.

●●● Stories by Ryūnosuke Akutagawa and Tetsuo Miura are published under a general title “Modern Japanese Prose” in “Prose” rubric. R.Akutagawa in his story “Devoted” (translated by S.Umirov) describes a poet’s reflections and others’ attitude to him and analyses the nature of creative work. T.Miura in his story named “Stray Glimmers” (translated by O.Abdullaev) describes the life of Japanese people after the World War II. A grief of poor men who suffered from war and who are far from peace are related in this work.

●●● The people in Nepal celebrate their national holiday on December 28. That’s why literature and art of this country are on focus in this issue of the magazine. Interesting articles about culture of Nepal are published in “Globe” rubric. You can read about a famous director Shiva Shankar in “Unforgettable Persons” rubric. Works by well-known poets of Nepal are given in “Meridians of Poetry” rubric.

●●● The folklore is a main element of development for written literature. Well-known German writer and literary critic Ioganis Bekher gained ballads which give great impulse to Goethe, Reine and other poets. “Fiddler”, “Two Girl-friends” and some other ballads translated by Tursunboy Adashboev are published in “Meridians of Poetry” rubric.

●●● Saidrasul Saidazizov is one of the great figures of Uzbek intelligentsia and a founder of the first Uzbek alphabet. His textbook named “The First Teacher” written by new alphabet and published seventeen times in a little period is a very useful book in development of our national culture. S.Saidazizov whose 150th anniversary was celebrated this year was also a poet with pseudonym Azizi. Doctor of pedagogics Ulugbek Dolimov in his article named “The Teacher of The Nation” writes about creative work of this educator. Read in “Literary Criticism. Philosophy”.

●●● Well-known Russian scientist Alexander Nikolayevich Veselovsky analyses the main tendencies in world literary in his fundamental research named “Historical Poetics”. In a chapters from this work (translated by Nomon Rakhimjonov) author writes about methods of analysis in creative work. Read in “Literary Criticism. Philosophy” rubrik.

●●● This year on December 28 we celebrated the 80th anniversary of Uzbek People’s Poet, The Hero of Uzbekistan Erkin Vokhidov. Erkin Vohidov was also a great translator. His translations from S.Yesenin and A.Blok is very popular among readers. His translation of Rasul Hamzatov’s “My Daghestan” was very useful to improve patriotic sense among intellectuals. E.Vohidov also showed his skill in translation of Goethe’s “Faust”. Translations by E.Vokhidov are published again in “Treasures of Great Translators” rubric.

Жаҳон АДАБИЁТИ

2016 йил декабрь сони

Навбатчи муҳаррир: А.ОТАБОЕВ
Техник муҳаррир: О.СОБИР ўғли
Мусахҳих: Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.
Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.
“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда
ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олиниши шарт.

Таҳририят манзили:

100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: (0371) 244-41-60, 244-41-61, 244-41-62.
Сайт: www.jahonadabiyoti.uz
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 13.01.2017 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.
Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.
Адади 1750 нусха. 4070 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компьютер марказида
териблиб, “Sharq” НМАКда чоп этилди.

Босмаҳона манзили:

100000, Тошкент, Буюк Турон кўчаси, 41.

© Жаҳон адабиёти, 2016 й.